

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

1920'Lİ YILLARDA SOVYET AYDINLARININ TÜRKİYE'YE
BAKIŞI

AZİZ MEVLÜTOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. NAMİG MUSALI

HAZİRAN- 2022
KASTAMONU

TAAHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Aziz MEVLÜTOĞLU

İmza

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1920'Lİ YILLARDA SOVYET AYDINLARININ TÜRKİYE'YE BAKIŞI

AZİZ MEVLÜTOĞLU

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH
ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: PROF.DR. NAMİG MUSALI

XX. yüzyılın başlarında Türkiye’de çok önemli olaylar cereyan etmekteydi. İkinci Meşrutiyet, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, akabinde Osmanlı Devleti’nin çöküşü, Anadolu topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgâli ve nihayet, Millî Mücadele sonucunda büyük zaferin kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilânı bu döneme damgasını vuran başlıca hadiselerdir. Cumhuriyet’in kuruluşuna müteakip hayata geçirilen inkılâplar da ülkenin sosyo-kültürel, ekonomik ve politik hayatının dikkate değer unsurları arasında kendi yerlerini bulmuşlardır.

Araştırmanın konusu, XX. yüzyıl başlarında ve bilhassa 1920’li yıllarda Türkiye’de gerçekleşmiş olan bütün bu süreçleri ele alan Sovyet aydınlarının eserleridir. Bahsi geçen yazarların kaynak olarak yararlandığımız eserleri 1920’li yıllarda basılmışlardır. Bu çalışmamızda isimleri pek duyulmamış Sovyet aydınları R. Süleyman, M. P. Pavloviç, V. A. Gurko-Kryajin, F. A. Raskolnikof ve P. Kitaygorodski’nin bir tanıtımı yapılarak, onların Türkiye hakkındaki eserleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma sonrasında bahse konu olan yazarlar ve eserlerinin bilim çevrelerince kıymet görmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bilindiği üzere 1920’li yıllarda Sovyetler, Türkiye ile sıkı bir temas halindeydiler. Bu iki devlet arasında mevcut olan iyi ilişkilerin yerini zamanla soğuk münasebetler almışsa da Sovyetlerin Türkiye’ye olan ilgisi hiç azalmamıştır. Sovyet kaynaklarının öğrenilmesi dönemin tarihinin ve Sovyetlerin Türkiye’ye yaklaşımının aydınlatılmasına katkı sunacaktır. Bu çalışmada bunun bir örneği yapılarak Sovyetlerin Türkiye’ye bakış açısında görülen boşluklar kısmen de olsa giderilmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Türkiye, Sovyetler, İnkılâplar, Milli Mücadele.

Haziran 2022, 333 Sayfa

ABSTRACT**MA THESIS****THE VIEW OF THE SOVIET INTELLIGENTSIA ON TURKEY IN THE
1920'S****AZİZ MEVLÜTOĞLU****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF HISTORY****SUPERVISOR: PROF. DR. NAMİG MUSALI**

Very important events were taking place in Turkey at the beginning of the 20th century. The Second Constitutional Movement, The Tripolitanian War, the Balkan Wars, the First World War, and then the collapse of the Ottoman Empire, the occupation of Anatolian lands by the Entente States and, finally, the great victory of the National Struggle and the proclamation of the Republic of Turkey are the main events that marked this period. The revolutions that were implemented after the establishment of the Republic have also found their place among the remarkable elements of the socio-cultural, economic and political life of the country.

The subject of the research is the works of Soviet intellectuals who covered all these processes that took place in Turkey at the beginning of the 20th century and especially in the 1920's. The works of the mentioned authors, which we use as sources, were published in the 1920's. In our work, Soviet intellectuals, whose names are hardly heard, R. Süleyman, M. P. Pavlovich, V. A. Gurko-Kryajin, F. A. Raskolnikof and P. Kitaygorodski were introduced and their works about Turkey were examined comparatively. After the study, it was concluded that the mentioned authors and their works are not valued by scientific circles. As it is known, in the 1920's, the Soviets were in close contact with Turkey. Although the good relations existing between these two states were replaced by cold relations over time, the Soviet interest in Turkey has never decayed. The study of Soviet sources will contribute to the elucidation of the history of the period and the Soviet approach to Turkey. In this study, an example of this was made and the gaps seen in the Soviet perspective on Turkey were partially tried to be eliminated.

KEYWORDS: Turkey, the Soviets, Revolutions, National Struggle.

TEŞEKKÜR

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti iç ve dış tesirlerin estirdiği rüzgârlarla artık dengesini tamamen kaybetmiş, Balkan Muharebeleri ve Birinci Cihan Harbi gibi ağır sınavlardan geçemeyerek, 1918’de Mondros Mütarekesiyle tarihe karışmıştır. Bundan sonra gelişen olaylar yeni bir Türk devletinin kurulması uğrunda ve Türk halkının düşman esaretinden kurtulması yolunda inkılâp nitelikli gelişen olaylardır. Düşman Türk topraklarından sökülüp atıldığı vakit artık genç Türk Cumhuriyeti’nde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yenilik hareketleri yani inkılâplar gerçekleştirilmeye başlanılmıştır.

Bu çalışmada 1920’li yıllarda gerçekleşen inkılâp hareketleri ve cereyan eden mühim olaylar Sovyet aydınlarının penceresinden ele alınmaya çalışılmıştır. Buna ilaveten Osmanlı’nın son dönemlerinde vuku bulan yenileşme hareketleri de Sovyet aydınları tarafından inkılâp süreci içinde değerlendirdiğinden dolayı tezimizde söz konusu bu gelişmelere de temas edilmiştir. Ele almış olduğumuz Sovyet kaynakları, Türk Milletinin Kurtuluş Mücadelesine, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna ve inkılâplara tanıklık eden dönemde kaleme alındıkları için ayrıca önem arz etmektedirler. İncelediğimiz eserlerin içerisindeki başlıklara esasen çalışmamızı şekillendirerek, bu çalışmada kullanılan Türk kaynakları ile ele aldığımız ana kaynakların arasında karşılaştırma yapılmıştır. Sovyet aydınlarına ait eserlerin tetkiki sırasında bunların içeriklerinde son derece abartılı bilgilerin yer aldığı tespit edilmiştir. Çalışmamızda temas etmiş olduğumuz bahsi geçen hususlar doğru bilgiler ışığında aydınlatılmıştır.

Son olarak sadece tez çalışmam ile sınırlı kalmayıp her konuda bana destek veren hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Namıg MUSALI’ya özel olarak teşekkür ve hürmetlerimi sunuyorum. Ricamızı kırmayarak Bakü’den bize çeviri eserimiz ile ilgili eksik yerler konusunda yardım eden Anar Can KITAY kardeşime ve M. F. Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesi’ne gösterdikleri ilgiden dolayı şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca üniversite eğitimim boyunca bana vermiş oldukları sonsuz desteklerden ötürü Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü hocalarıma, üniveriste eğitimim boyunca benimle yakından ilgilenen Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ hocama ve her zaman maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli aile fertlerim annem Selime MEVLÜTOĞLU ve babam Tursunkul MEVLÜDOV’a teşekkürü bir borç bilirim.

AZİZ MEVLÜTOĞLU

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

TAAHÜTNAME	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırma Problemi (Sorun)	1
1.2 Kavram ve Terimler	1
1.3 Ardalın (Literatür) Taraması.....	1
1.4 Araştırma Sorunları/Hipotezler	2
1.5 Tezin Amacı	2
1.6 Tezin Önemi	2
1.7 Tezin Sınırlılıkları	2
1.8 Araştırma Modeli	2
1.9 Veri Toplama Araç Ve/Veya Teknikleri	3
1.10 Kaynakların Tanıtımı	3
2. 1920-1930 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN SOVYET RUSYA VE AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLERİ	5
2.1 Türkiye-Sovyet İlişkileri	5
2.2 Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	16
3. 1920’LERDE SOVYET AYDINLARININ TÜRKİYE KONUSU ÇALIŞMALARI.....	23
3.1 Rıza Süleyman’ın Türk İnkılâp Tarihi ve Bugünkü Türkiye İsimli Eseri.....	23
3.2 Türkiye İstiklal Mübarezesi Uğrunda Adlı Kolektif Eser	27
3.3 Kitaygorodski’nin Türkiye İsimli Eseri.....	32
4. SOVYET AYDINLARININ TÜRK İNKILÂBINA BAKIŞI.....	34
4.1 Osmanlı’nın Son Dönemindeki Gelişmeler	34
4.2 Milli Mücadele	53
5. SOVYET AYDINLARININ TÜRKİYE’NİN TAKİP ETTİĞİ SİYASETE BAKIŞI.....	69

5.1 İç Siyaset	71
5.2 Dış Siyaset	80
6. SOVYET AYDINLARININ TÜRK EKONOMİSİNE BAKIŞI.....	84
6.1 Ziraat	86
6.2 Sanayi	94
6.3 Ticaret.....	102
7. SOVYET AYDINLARININ SOSYO-KÜLTÜREL HAYATA BAKIŞI	109
7.1 Kadınlıkta ve Kıyafette İnkılâp	112
7.2 Terbiye ve Maarifte İnkılâp.....	116
7.3 İdarede ve Dinde İnkılâp	118
8. SONUÇ	124
KAYNAKÇA	128
EKLER.....	135

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
AKD TYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz	: Bakınız
ÇEKA	: Bütün Rusya'nın Karşı Devrimle Mücadele Olağanüstü Komisyonu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
RDA	: Rusya Devlet Arşivi
s	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
v.d	: Ve Diğerleri

1. GİRİŞ

Bildiğimiz üzere materyal ve kaynaklar tarih araştırmalarında son derece önemli rol oynarlar. Bu sebepten de yararlandığımız ana kaynakları bir araya getirerek bu eserler üzerinde incelemelerde bulunmamız ve çalışmamız ile ilgili birtakım gerekli konuları da bazı önemli başlıklar halinde vermemiz yerinde olacaktır.

1.1 Araştırma Problemi (Sorun)

Günümüzde Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan gelişmeler hakkında çok sayıda eser görülmektedir. Fakat bu eserlerin birçoğunda dönemin Sovyet kaynaklarına başvuru yapılmadığı dikkat çekmektedir. Bu sebepten dolayı Türkiye’de bu alanda yapılan yayınlarda isimleri bile zikredilmeyen Sovyet müelliflerinin eserlerine temas etmek ve bu eksikliği bir noktada gidermek ihtiyacı hissedilmektedir. Bu çalışmada tezin sınırlılıkları da göz önüne alınarak 1920’li yıllarda Türkiye ile ilgili görüşlerini beyan etmiş olan Sovyet aydınlarının eserleri hem Türk İnkılâbı açısından değerlendirilecek hem de bunlar Türkiye’de yapılmış olan çalışmalarla mukayese edilerek bilimsel bulgu ve sonuçlara varılacaktır.

1.2 Kavram ve Terimler

Araştırmalarımız sırasında Sovyet literatüründe kullanılmış olan bazı kavramların Türkiye’de pek anlaşılmadığını tespit ettik. Bunlara her ne kadar çalışmamız içerisinde açıklık getirsek de yararlandığımız kaynaklarda sık sık yer alan Şuralar ifadesinin Sovyetleri, Antanta kelimesinin de İtilaf Devletleri anlamında kullanıldığını burada belirtmekte yarar vardır. Şunu da belirtmekte fayda var ki Rus ve Sovyet literatüründe Osmanlı Devleti aynı zamanda Türkiye diye tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Cumhuriyet öncesi dönemden söz eden Sovyet aydınları bu iki ismi aynı anlamda kullanmaktadırlar. Ayrıca Sovyet literatüründe “*inkılâbi hareket*” tabiri, Türkiye’de kullanılan anlamından farklı olarak halkın ayaklanarak iktidarı devirmesi yönünde yürütülen faaliyetleri içine almakta, inkılâp ise siyasi iktidarın devrilmesi anlamını taşımaktadır.

1.3 Ardalın (Literatür) Taraması

Çalışmada kaynak olarak kullanılan eserlerin tamamı Azerbaycan Milli Kütüphanesi’nden temin edilmiştir. Öncelikle adı geçen kütüphanede bulunan 1920

ve 1930 yılları arasındaki yayınlar arasında Türkiye ilgili olan çalışmalar tespit edilmiş ve ardından bu eserlere ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra gereken karşılaştırmaları yapmak için konuyla ilgili diğer eserler fiziksel veya elektronik şekilde elde edilmişlerdir. Bu çerçevede Rusya Devlet Arşivi'nin çevrimiçi hizmetlerinden de yararlanılmıştır.

1.4 Araştırma Sorunları/Hipotezler

Araştırmamıza konu olan Sovyet aydınlarının günümüzde isimlerinin pek duyulmaması, bunların hayatları ve ilmî geçmişleri hakkında bilgi edinilmesinde zorluklar yaşatmaktadır. Örneğin Rıza Süleyman'ın biyografisi ile ilgili somut bilgilere ulaşamamıştır. Ayrıca incelediğimiz kaynaklarda fiziksel tahriplerden dolayı okunması zor olan ifadelerin bulunduğunu belirtmek isteriz.

1.5 Tezin Amacı

Kurtuluş Savaşı'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılâpları Sovyet aydınlarının merceğinden ele almak ve bu alandaki bilgi birikimini söz konusu kaynakların yardımıyla zenginleştirmektir.

1.6 Tezin Önemi

Eserimiz Türk İnkılâbı'nın ülke sınırlarını aşarak Sovyetler gibi birçok devletin de dikkatini çektiğini ve bu inkılâbî hareketlerin büyük ölçüde ses getirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu tez çalışmasında Sovyet yazarlarından R. Süleyman'ın ve P. Kitaygorodski'nin Türkiye ile ilgili eserleri ilk kez günümüz Türkçesine çevrilmişlerdir.

1.7 Tezin Sınırlılıkları

Araştırmamızın kronolojik sınırları, kullandığımız Sovyet kaynaklarına binaen XX. yüzyılın başlarından, daha net bir ifade ile Osmanlı'nın yıkılışı sürecinden başlayarak 1920'li yılların sonuna kadarki dönemi kapsamaktadır.

1.8 Araştırma Modeli

Araştırmamızda nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır.

1.9 Veri Toplama Araç Ve/Veya Teknikleri

Bu çalışmanın ana kaynakları bizzat gidilerek Azerbaycan Milli Kütüphanesi'nden temin edilmiştir. Bahse konu kaynaklar, 1926-1930 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde (Bakü'de ve Tiflis'te) basılmış olan ve başlıca olarak 1920'li yıllarda Türkiye'nin politik, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatını ele alan üç eserden ibarettirler. İlk elde edilen kaynak Rıza Süleyman'ın eseridir ki bu çalışma gerek Türkiye ve gerekse de Azerbaycan'da tarihçiler tarafından neredeyse hiç kullanılmamış ve bilinmemiştir. Daha sonrasında Pavloviç, Gurko-Kryajin, Raskolnikof ve Kitaygorodski'nin eserlerini yine Azerbaycan Milli Kütüphanesi'nden temin edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı ve inkılâplar ile ilgili diğer bir kısım eserlere Kastamonu Üniversitesi Bilgehan Bilgili Merkez Kütüphanesi'nden ulaşılmıştır.

Verilerin Toplanması: Araştırmada veriler hem fizikî hem de çevrimiçi olarak toplanmıştır.

Verilerin Analizi: Verilerin analizi, bu alanda yapılan temel eserlere dayanmak ve buradaki verileri diğer çalışmalarla mukayese etmek suretiyle yapılmıştır.

1.10 Kaynakların Tanıtımı

Bu çalışmamızda ana kaynaklarımız Sovyet aydınlarının 1920'lerde yayımladıkları eserlerden ibarettirler. Bunların hakkında üçüncü bölümde daha ayrıntılı bilgiler vereceğiz. Burada ise diğer bölümlerde kullandığımız bazı araştırmacıların önemli çalışmalarına temas edeceğiz. **1920-1930 Yılları Arasında Türkiye'nin Sovyet Rusya ve Azerbaycan İle İlişkileri** bölümündeki **Türkiye-Sovyet İlişkileri** altbaşlığında Stefanos Yerasimos, Mehmed Sofiyev ve Aptülahat Akşin'in, aynı bölümün **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri** altbaşlığında ise Mirza Bala Mehmetzade, Y. A. Bagidov ve Mehman Ağayev'in yazmış oldukları eserlerden istifade ettik. **Sovyet Aydınlarının Türk İnkılâbına Bakışı** bölümünde ise İlber Ortaylı, Bernard Lewis ve Sina Akşin gibi önemli isimlerin bu konu ile ilgili çalışmalarına müracaatta bulunduk. **Sovyet Aydınlarının Türkiye'nin Takip Ettiği Siyasete Bakışı** ile ele alığımız bölümde ise Fahir Armaoğlu ve Ömer Akdağ'ın eserlerinden faydalandık. **Sovyet Aydınlarının Türk Ekonomisine Bakışı** başlığıyla aktarmış olduğumuz bölümde Afet İnan ve Gülten Kazgan gibi isimlerin çalışmalarından yararlandık. Son

olarak **Sovyet Aydınlarının Sosyo-Kültürel Hayata Bakışı** bölümü ile Şefika Kurnaz ve Mustafa Ergün'ün eserlerine başvuru yaptık. Sonda diyebiliriz ki ele aldığımız ana kaynaklarımızın yanında kullandığımız telif eserler de bakmış olduğumuz dönem için önemli eserlerdir. Bu sebepten burada sadece birkaç yazarı anarak, ele aldığımız döneme ait önemli eserler yazmış isimleri hatırlattık.

2. 1920-1930 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN SOVYET RUSYA VE AZERBAYCAN İLE İLİŞKİLERİ

Tez çalışmamızda eserlerini inceleyeceğimiz Sovyet aydınlarının Türkiye’ye olan bakış açılarının anlaşılması için dönemin Türk-Sovyet ilişkilerine temas edilmesi, konu bütünlüğü açısından uygun olacaktır. Buna ek olarak söz konusu münasebetlerde Azerbaycan’ın ayrı bir rolünün olduğu bilinmektedir. Ayrıca eserini araştırmaya tâbi tuttuğumuz Rıza Süleyman’ın Azerbaycanlı olması sebebiyle onun fikirlerinin anlaşılması bakımından dönemin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine de ışık tutmak faydalı olacaktır.

2.1 Türkiye-Sovyet İlişkileri

I. Cihan Harbi sonrasında yapılan barış görüşmelerinde Müttefikler kendi aralarındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırarak birlikte hareket etmek için anlaşmış, bununla da mağlup devletlere karşı tek bir cephe olmuşlardı. Milli Mücadele önderleri de onlara karşı kullanmak için başlıca iki devleti ABD ve SSCB’yi kendine yakın görmekteydi. Fakat ABD’nin Doğu Anadolu’da bir Ermeni devleti kurulması fikrini desteklemesi ve sonrasında Monroe Doktrini ile yalnızlık politikası gütmesi bu seçimi saf dışı bırakmıştır.¹ Ali Fuat Cebesoy bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: “İngiliz emperyalizmine karşı prensip ve kuvveti itibariyle bu işin uhdesinden geleceği sanılan Birleşik Amerika devleti vardı. Fakat Amerika’nın infirat siyasetine gitmesi sonucunda Türkiye mecburen asırdide düşmanı olan ve ilan ettiği insaniyet prensibine sadakat iddiasında bulunan Ruslara teveccüh eylemişti”.² Bununla birlikte her iki ülkeyi tehdit eden emperyalizm, bu devletlerin birbirine yakınlaşmasına ve ortak düşmana karşı birleşmesine sebep olmuştu.

Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa meclisteki birçok oturumda ayrıntılı bir şekilde anlatmış, Sovyetlerden “düşmanımızın düşmanı” şeklinde bahsetmiştir.³ Sovyetlerle ilk temaslar daha Mustafa Kemal Paşa İstanbul’da iken Şişli’deki evinde yurdun

¹ Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1928)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s.13-14.

² Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıratları (21.11.1920-2.6.1922)**, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s.114.

³ Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli oturumunda bu konuda şunları söylemişti: “...Biz bir milletiz, kendimize mahsus adetlerimiz vardır, prensibimiz vardır ve biz bunların sadığıyız. Biz Bolşeviklerden bahsettiğimiz zaman bir Bolşevik Rusya’sı, Sovyet Cumhuriyeti var ve onların vasıtaları var, kaynakları var ve bizim düşmanımızın düşmanıdır. Biz kendi maksadımızı kurtarmak için bunlarla birleşebiliriz. Yoksa kendi maksatlarımızı bırakıp da onlara köle olalım meselesi söz konusu değildir...” **Atatürk’ün Bütün Eserleri (1920)**, Kaynak Yayınları, Cilt: 8, İstanbul 2004, s.390.

düşman işgalinden kurtarılması çarelerini aradığı günlerde Sovyet hükûmeti tarafından dostluk bağlarını kurmak için görevlendirilen Albay İlyaçev vasıtasıyla yapılmıştı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Havza'ya geçtiği dönemde Albay Budyeni ile Ali Baba Oteli'nde bir görüşme gerçekleştirmiş, bu görüşmede Kurtuluş Savaşı için Sovyetler tarafından yardım yapılacağı söylenmiştir. Her ne kadar bazı kaynaklar Havza'da Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet temsilcileri ile görüşmediğini söylese de birçok kaynak bu görüşmenin olduğunu ve içeriğini bizlere sunmaktadır.⁴

Mondros Mütarekesi'nden sonra iki devlet arasındaki ilişkiler kesilmiş, Ankara Hükûmeti'nin kurulmasıyla temaslar yeniden kurulmuştur.⁵ Aradan geçen bir buçuk yıllık süreçte gerçekleştirilen temasların tarafların birbirini tanıma devresi olarak tanımlanabilir. Ayrıca bu dönemde Karakol Cemiyeti'nin de Sovyetlerle ilişki kurulması yönünde gayretleri söz konusu olmuştur.⁶ Rusçadan çevrilen bir belgede bu cemiyetin 350.000 kişilik ordusunun, 250 top ve bu mühimmata altı ay yetecek kadar cephanesinin olduğu bildirilerek cemiyetin gücü gösterilmektedir. Ayrıca bu belgelerde “*Karakol ihtilal harekâtının can damarıdır*” sözleri gibi abartılı ifade de kullanılmaktadır.⁷ Bunlara ilaveten adı geçen cemiyetin faaliyetlerine Millî Mücadele önderlerince iyi bakılmadığını bildirmemiz yerinde olacaktır.⁸ İstanbul'un işgaline (16 Mart 1920) kadar faaliyette bulunan⁹ bu cemiyetin faaliyetlerine karşı tedbirler kapsamında Erzurum Kongresi kararları ve beyannamesi ile Şarkî Anadolu Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi daha çok bastırılarak bütün vatandaşlara dağıtılması¹⁰ örnek gösterilebilir.

⁴ Ceydet Alsan, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Sorun Yayınları, 1976, s.21; Dimitır Vandov, **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.46-47.

⁵ Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923**, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s.101.

⁶ Yerasimos, a.g.e., s.107; Karakol Cemiyeti İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden olan Kara Vasıf Bey vasıtasıyla ilişkileri kurmuştur, Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, 2008, s.44.

⁷ Adalet Şerifoğlu Tahirzade, “*Karakol Cemiyeti Azerbaycan'da (Azerbaycan Arşivindeki Bir Dosya Üzerine İnceleme)*”, **Birinci Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu Bildiriler (12-14 Mayıs 2016)**, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2016, s.81.

⁸ Bu cemiyetin faaliyetlerinden haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir'e çektiği telgrafta iç dış ve bütün sosyal tedbirlerden Heyet-i Temsiliye'nin sorumlu olduğunu söylerken bu gibi faaliyetlerin sakıncalı olduğunu bildirmektedir, Rasih Nur İleri, **Atatürk ve Komünizm**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1994, s.78-79; Selahattin Tansel, **Mondrostan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s.248-249.

⁹ Mesut Aydın, “*Milli Mücadele Döneminde İstanbul'da Faaliyette Bulunan Gizli Gruplar*”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt: 15, s.1079.

¹⁰ Haluk Selvi, “*Milli Mücadele'de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi*”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt: 15, s.1621.

Taraflar arasındaki münasebetlere somut bir delil olarak 13 Eylül 1919 tarihinde Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in radyoda, Türk işçi ve köylülerine okuduğu mesaj gösterilebilir. Bu mesajda; Çarlık Rusya'dan kalan İstanbul ve Boğazlar konusundaki iddialardan vazgeçildiği bildirilirken, Şarkta emperyalizm elinde ezilen halklara, kurtuluşları için Sovyetlerin yardım edeceği vaat ediliyordu.¹¹ İkili ilişkilerin gelişmesi yolunda Ekim Devrimi bir sıra gazete ve dergiler tarafından (Yeni Gün, İdrak, Kurtuluş, Yoldaş vb.) anlatılmış, sosyalist görüşler propaganda edilmiş, Sovyetler ile Türkiye arasındaki iyi komşuluk bağlarının kurulması yönünde çalışmalar yapılmıştır.¹²

Ayrıca Türk-Sovyet yakınlaşmasını istemeyen İtilaf güçleri Kafkaslarda hâkimiyet sağlayarak iki devletin arasındaki bağı koparmayı amaçlamaktaydı. Böylece Milli Mücadele için son derece ehemmiyetli olan Sovyet yardımının kara yolu kesilmiş olacaktı. Bu yolda İngiliz ve Fransız ajanlarının Doğu Anadolu'da görevler yaptığı bilinmektedir.¹³ Bunlardan biri de Albay Rawlinson'dur ki kendisi Erzurum Kongresi günlerinde Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiş: *"Burada bir Kongre tertip edilmek istendiğini duydum, bunun tertiplenmemesi daha uygun olacak. İngiliz Hükûmet'i bu kongrenin toplanmaması için gerekirse müdahale edecek"* diyerek gözdağı vermiştir.¹⁴ Bununla da o dönemde İngiltere'nin bölgede baskıcı siyasetini görmemiz mümkündür.

Taraflar arasında ilk temaslar kapsamında Ekim 1919 tarihinde Moskova'ya gayri resmi olarak gönderilen Halil Paşa (Kut) ancak 1920 yılının ilkbaharında oraya varabilmişti. Halil Paşa sağlanan bu temasla bir dostluk antlaşmasına hazır olduğunu bildirirken¹⁵ antiemperyalist cephe teklifinde bulunmak suretiyle silah ve maddi cihetten yardım talep etmekteydi. Her ne kadar Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin Doğu'daki milli harekete yardım göstermek istediklerini bildirirse de verilen silahların bir gün kendilerine çevrilmesinden endişe duyduklarını ifade etmiştir.

¹¹ Osman Okyar, **Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.5-7.

¹² Vandov, a.g.e., s.36-44.

¹³ Bülent Gökay, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.87-89.

¹⁴ Osman Özsoy, **Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı 1918-1923 Olaylar-Belgeler-Gerçekler**, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.173.

¹⁵ A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, (Çeviren: Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık, 1999, s.187-188.

Bunun üzerine Halil Paşa Anadolu'daki milli hareketin emperyalistlere karşı verilen bir mücadele olduğunu bildirmiştir.¹⁶ Ayrıca Halil Paşa Moskova'ya gönderilmeden önce Sovyetler tarafından Mahmudov adında bir gözlemci Sivas Kongresi'ne gönderilmiştir.¹⁷ Bu konuşmadan sonra yardımın boyutu görüşülmüş: *“bir milyon değerinde altın lira, 60 000 tüfek, her tüfeğe 3 bin kurşun, 112 top ve 10 ağır topun”* yardım olarak verilmesi kararlaştırılmış¹⁸ ve bu yardımın gizli tutulması konusunda fikir birliği sağlanmıştır.¹⁹ Halil Paşa yardım için gittiği Moskova'dan Sovyet elçisi vekili Upmal ile 8 Eylül 1920 tarihinde aldıkları altınlar ile Erzurum'a gelmiş, burada paranın bir kısmı Doğu Anadolu'daki ordu için ayrılmış, paranın geriye kalan kısmı Ankara'ya gönderilmiştir.²⁰

Sovyetlerle ilişkiler Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra daha sistemli bir şekle girmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920 tarihinde V. İ. Lenin'e gönderdiği mektup Meclisin dış politika anlamında ilk adımı²¹ olmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın da ilk diplomatik mektubudur.²² Bu mektup TBMM'nin Moskova'ya ilk teklifnamesi olup üç madde şeklinde oluşturulmuştur.²³ Sovyetler bu dönemde TBMM'yi tanıyan ve dostça diplomatik ilişkileri geliştiren tek ülke konumunda idi. Batı emperyalizminin Türkiye'yi bölme planlarını uygulamaya geçtiği dönemde Sovyetlerin bu tutumu halk arasında büyük coşkuya neden olmuştur. Ayrıca Sovyetlerin kapitülasyon hakları, ekonomik denetim ve Türkiye'nin iç işlerine müdahale edilmesini reddeden bildiriye 8 Temmuz 1920 yılında yayınlaması Türkiye'de büyük sevinç uyandırmış, bildiride emperyalistlere karşı Türk halkına başarılar dilenmiştir.²⁴ Artık 1920 yılı yazında emperyalizme karşı mücadele yürüten Türk halkı ile Sovyet Rusyası arasında dostluk ilişkileri için imkân hayli iyileşmişti.²⁵

¹⁶ Yerasimos, a.g.e., s.144.

¹⁷ Çağatay Benhür, *“1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri Kronolojik Bir Çalışma”*, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 24, s.279.

¹⁸ Hasan İzzet Dinamo, **Kutsal İsyan**, May Yayınları, Cilt: 8, 1977, s.253-254; Vandov, a.g.e., s.51; Alsan, a.g.e., s.24.

¹⁹ Yerasimos, a.g.e., s.145.

²⁰ Benhür, a.g.m., s.281.

²¹ Şamsutdinov, a.g.e., s.188-189.

²² Akyol, a.g.e., s.216.

²³ Mektubun içeriği için bkz. **Atatürk’ün Bütün...**, s.114.

²⁴ Şamsutdinov, a.g.e., s.189-190.

²⁵ Mehmed Sofiyev, **Türkiye 1918-1923’cü Yıllarda**, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Matbaası, Bakı 1968, s.28.

Bu karşılıklı mektuplaşma ve destek bildirilerinin açıklandığı günlerde ilk hükûmet toplantısında (5 Mayıs 1920) Sovyetler ile anlaşma yapmak için Bekir Sami Bey önderliğinde bir heyetin Moskova'ya gitmesi için karar alınmıştır.²⁶ Moskova'ya gönderilecek heyetten Nutuk'ta şu şekilde bahsedilmektedir: *“Efendiler, teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin, harici meseleler hakkında ilk verdiği karar, Moskova'ya bir heyet gönderilmesi olmuştur. Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in riyasetinde idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey üye bulunuyordu. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden heyetin esas vazifesi, Rusya ile irtibatı tahsis etmek idi.”*²⁷ Bu amaç doğrultusunda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey heyeti ile birlikte 11 Mayısta yola çıkmış o günün şartları ile Erzurum-Azerbaycan ve Kafkasya üzerinden Moskova'ya ancak 19 Ağustos tarihinde varabilmiş,²⁸ Moskova'ya giden heyette yer alan Yusuf Kemal, İbrahim Tali ve Osman Bey gibi isimler önce Sovyet Dışişleri Bakanı G. V. Çiçerin daha sonra Dışişleri Komiser yardımcısı L. M. Karahan ile görüşme gerçekleştirmiştir.²⁹

Moskova'ya varan heyet ile Sovyet temsilcileri arasında ciddi bir süre resmi bir görüşme gerçekleştirilmemiş, işin uzamasına sebep olarak da Komintern'de Asya ile ilgili bir kongre yapılması gösterilmiştir. Ayrıca görüşmelerde Sovyet yönetimi ve Taşnak Ermenistanı arasında imza edilen anlaşma ile kara vasıtasıyla Türkiye'ye gönderilmesi planlanan yardımların geçeceği yol olan Şahtahtı Demir yolunun Ermenistan'a geçmesi üzerine Türk heyeti; *“biz buraya geldiğimiz günden beri, yolun açılması için uğraştığımız halde, siz böyle bir anlaşmayı nasıl yaptınız”* diyerek hoşnutsuzluğunu belli etmiştir. Türk heyeti bunun üzerine Lenin ile görüşmüş, Lenin bu konuda heyete; *“biz o muahedeyi yapmakla hata ettiğimizi anladık, düzeltmeye çalışacağız, biz düzeltemezsek, siz düzeltirsiniz”*³⁰ demiştir.

Sovyetler ayrıca görüşmeleri kabul ederken Türkiye ile Taşnak Ermenistanı arasındaki toprak sorununu çözmek amacıyla iki taraf arasında köprü rolü oynamayı kabul etmişti.³¹ Fakat Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ile görüşen heyet *“Kafkas seddinin”* açılması mukabilinde Türkiye'nin Van, Bitlis ve Muş illerinin

²⁶ Okyar, a.g.e., s.59.

²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, Ankara 2015, s.353-354.

²⁸ Akyol, a.g.e., s.233.

²⁹ Vandov, a.g.e. s.51.

³⁰ Okyar, a.g.e., s.63-64.

³¹ Şamsutdinov, a.g.e., s.192; Tansel, a.g.e., s.238.

Ermenistan'a verilmesi talebi ile karşılaşmış,³² Ali Fuat Cebesoy ise bu talebe karşılık: *"Türkiye'de hiçbir zaman Ermeni vilayeti bulunmamıştır"*³³ diyerek Türkiye'nin kesin tavrını ortaya koymuştur. Ayrıca Ankara da bu talebi reddetmiş, Mustafa Kemal Paşa Bekir Sami Bey'e gönderdiği telgrafta bu teklifin Sovyetlerden gelse bile *"emperyalist"* bir teklif olduğunu, bunun gerçekleşmesi durumunda Kuva-yı Milliye'ye olan güvencin sarsılacağını ve İstanbul ile Ankara arasında pek bir farkın kalmayacağını, bu durumun da İngiltere'nin işine geleceğini bildiriyordu.³⁴ Buna ilaveten Rusların İngilizlerle bir ticaret antlaşması yapmak istemesi, Türk tarafının dikkatini çekmiş ve bu hareket iki tarafı propagandaya kadar götürmüştür. Bu yolda Bekir Sami Bey Kafkasya'da özellikle Dağıstan bölgesinde Sovyetler aleyhine davranışlarda bulunmuştur.³⁵ Çıkan pürüzlere rağmen görüşmeler sonunda 7 maddeden oluşan anlaşma 24 Ağustos'ta hazırlanmış, fakat Ermeni sınırları ile ilgili konular yüzünden imza edilememiştir.³⁶ Ermeni meselesi Türk-Sovyet ilişkilerini çıkmaza sürüklerken Sovyetlerin her seferinde farklı cevaplarla Türk heyetini oyalaması, Ruslara karşı şüphe ve kuşkuları artırdığı gibi yapılacak antlaşmanın da sonuca bağlanmasını uzatmıştır.

Ankara hükûmeti Sovyetlerin taleplerini dikkate alarak birkaç defa Doğu Anadolu'da harekât emrini iptal etmiştir. Çiçerin'in mektubundan sonra Mustafa Kemal Paşa bu konuda: *"bu izahata nazaran herhalde bizim Ermenilere daha ziyade taarruz etmemizi Rus Cumhuriyesi arzu etmiyordu, muvafık görmüyordu"*³⁷ demiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa harekât emrini Sovyetlerden gelecek habere göre almak istiyordu. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu sebeple harekâtı birkaç defa iptal ettirmişti. Bu sırada Ermeniler Oltu'ya saldırmış, bunun üzerine Ankara hükûmeti Ermenistan'a bir nota vermiştir. Buna karşılık Ermenistan Brest-Litovsk ve Batum Antlaşmalarının geçersiz olduğunu ve Ankara hükûmetini tanımadığını bildirmiştir. Ayrıca 20 Ağustos 1920 tarihinde Ermeni birlikleri Türk askerleri üzerine saldırıya geçmiş, Eylül ayında iki Ermeni uçağı Türk mevzilerini bombalamıştır.³⁸ Ayrıca bu

³² Akyol, a.g.e., s.234; Okyar, a.g.e., s.64.

³³ Cebesoy, a.g.e., s.69.

³⁴ Akyol, a.g.e., s.235.

³⁵ Tansel, a.g.e., s.254.

³⁶ Vandov, a.g.e., s.53.

³⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt: 1-3, 2006, s.57.

³⁸ Tansel, a.g.e., s.237; Akyol, a.g.e., s.236.

saldırılarda Ermeni çetelerinin başında İngiliz subaylar da bulunmaktadır.³⁹ Bu olaylar karşısında TBMM, Türk heyeti başkanlığına bir mektup göndererek Sovyetlere bölgedeki durumun ciddiliğini bildirmesini istemişti. Ayrıca bu dönemde Sovyetlerin Ermeniler ile arası açılmış ve hatta Ermenistan’a saldırma ihtimali dahi meydana gelmiştir. Buna ilaveten Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’e Misak-ı Milli karşısı bütün tekliflerin reddedilmesi emri verilmiştir.⁴⁰

İşte bu yaşananlar Ankara hükûmeti’nin çekingen davranışlarını sona erdirmiş ve 20 Eylül’de 15. Kolordu Komutanı Karabekir’e taarruz emri verilmiştir.⁴¹ 24 Eylül’de başlayan çatışmalar ile birlikte Doğu Anadolu’da harekât başlamış, 1920 Eylül’ünde Sarıkamış, 30 Ekim’de Kars, 7 Kasım’da ise Gümrü Türk birlikleri tarafından geri alınmıştır. Bunun üzerine teslim olan Taşnak Ermenileri ile 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma TBMM’nin yaptığı ilk antlaşma olması ve Misak-ı Milli’nin doğu sınırlarını kısmen belirlemesi bakımından önemlidir.⁴² Bu antlaşmadan sonra Ermenistan’da Taşnak hükûmeti devrilmiş Bolşevikler buraya hâkim olmuştur. Bu sebeple Sovyet Ermenistan’ı ve Rusya tarafından yeni anlaşma yapılması istenilmiş, Türkiye buna karşılık 25 Aralık 1920 tarihli notasında “*arazi sorununun her türlü itirazın dışında*” olduğunu bildirmiştir.⁴³ Her ne kadar görüşmelerde kopukluk olsa da ilişkiler tam anlamıyla kesilmemiş, Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in son görüşmesinden sonra Sovyetlerden gelecek yardımın deniz yoluyla yapılması karara alınmıştır. Ayrıca Türk askerî danışmanı olan Seyfi Bey bu görüşmede: “*200 bin tüfek, 5 milyon fişek, 400 top, 75 bin mermi, 500 mitralyöz, 100 kamyon, 100 bin asker elbisesi, ayda 600 ton benzin*” ve daha birçok malzeme istemiştir.⁴⁴

Tüm bu olaylardan sonra yarıda kalan Moskova görüşmeleri için ikinci bir Türk heyeti İktisat Nazırı Yusuf Kemal Tengirşenk, yeni Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Cebesoy ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur önderliğinde Ocak 1921 tarihinde Kars’tan yola çıkmışlardır.⁴⁵ Bu görüşmelerde en önemli konu iki taraf arasındaki askerî bir

³⁹ Durmuş Yalçın v.d., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s.222.

⁴⁰ Tansel, a.g.e., s.138-139.

⁴¹ Tansel, a.g.e., s.236; Akyol, a.g.e., s.238.

⁴² Yalçın v.d., a.g.e., s.223.

⁴³ Şamsutdinov, a.g.e., s.199-200.

⁴⁴ Yerasimos, a.g.e., s.163-164.

⁴⁵ Okyar, a.g.e., s.103-105.

ittifakın yapılması meselesiydi. Buna karşı çıkanlara Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde durumu şöyle izah etmiştir: “...mevcudiyetimize tasallut eden bütün garp alemleri, Amerika da dahil olduğu halde, tabiatıyla azim bir kuvvet teşkil ediyor. Biz de şüphesiz esasta yalnız kendi kuvvetimize istinat etmekle beraber, bizim hayatımızla alakadar olan bilcümle kuvvetlerden azami derecede istifade kusur etmeyeceğiz ve böyle bir kuvveti reddetmek bittabi doğru bir şey değildir...”⁴⁶ Buradan da anlaşıldığı gibi Mustafa Kemal Paşa, cephane ve diğer araç gereçten ziyade gelebilecek askerî yardımı da değerlendirmeyi düşünmektedir.

Bununla birlikte Rusya'daki birçok bölgede yaşanan açlıktan dolayı halkı refaha çıkarmak adına İngiltere başta olmakla bir dizi kapitalist ülkelerle yapılan ticaret anlaşmasından dolayı Sovyet hükûmeti Türkiye ile askerî bir antlaşmadan ziyade dostluk ve kardeşlik antlaşması yapılabileceğini 22 Şubat'ta resmi şekilde Türk delegelere bildirmiştir.⁴⁷ Bunun yanı sıra Türk heyetinin Şubat 1921'de başlayan görüşmelerine karşın Enver Paşa'nın Moskova'da olması ikili ilişkilerde tehlike oluşturmıştır. Fakat Enver Paşa'nın Turancı emellerinden kuşkulanan Sovyet hükûmeti Ankara ile işbirliğine önem vermiştir.⁴⁸ Bu konferansı tehdit eden bir başka olay da İtilaf güçlerinin Londra Konferansı'nı düzenlemesi olmuştur. Bu konferans Sevr Antlaşması'nı yumuşatarak, Türkiye'yi Sovyetlere karşı koalisyona dâhil etmek için yapılmaktaydı. Fakat iki devlet başkanlarının olumlu tavırları sayesinde herhangi bir problem çıkmamış, pürüzler kısa sürede giderilmiştir. Ayrıca V. İ. Lenin yapılan Türk-Sovyet görüşmelerini selamlarken: “her iki halk, son yıllarda, emperyalist devletlerden, işitilmemiş kötülükler gördü”⁴⁹ ifadesiyle her iki halkın aynı düşmandan eziyet çektiğine işaret etmekteydi. Birinci Moskova görüşmelerinden sonra Sovyetlerin Türkiye'ye karşı politikasının ılımlı yönde değişmesi şu iki sebebe bağlıdır:

1. 1920 yılının Eylül ve Ekim aylarındaki başarılı olan Doğu harekâtı.

⁴⁶ Atatürk'ün Söylev..., s.51.

⁴⁷ Şamsutdinov, a.g.e., s.204.

⁴⁸ Gönübol, a.g.e., s.21.

⁴⁹ Şamsutdinov, a.g.e., s.204-207.

2. Mustafa Suphi başkanlığındaki Türkiye Komünist Partisi'nin Anadolu'da yerleşmesine müsaade edilmemesidir.⁵⁰

Bu iki mesele Sovyetlerin o vakte kadar küçük gördüğü Türkiye'yi ciddiye almasına sebep olmuştur. Lenin'in etkisiyle görüşmeler hızlı bir şekilde ilerlemiş ve sonunda Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Türk heyeti başkanı Yusuf Kemal Antlaşma'nın 22 veyahut 23 Mart'ta yapıldığını söylemektedir. Fakat İstanbul'un işgaline gönderme yapmak amacıyla Antlaşmanın tarihi 16 Mart 1921 olarak ilan edilmiştir.⁵¹

Antlaşma 1 önsöz, 16 madde ve 3 ilişik belgeden oluşmaktadır. Genel olarak antlaşmayı ele aldığımızda bu tarihten itibaren Misak-ı Milli sınırları belirlenmiş, Ermeni ve Ruslar tarafından talep edilen Van ile Bitlis vilayetlerine dair iddialar son bulmuş, Batum Gürcistan'a bırakılırken, Nahçıvan da özerk bir bölge olarak Azerbaycan'ın himayesinde kalmıştır. Boğazların her milletin ticaret gemilerine açık olduğu bildirilmiş, Türkiye'nin kalkınması için her sene on milyon rublenin gönderileceği vaat edilmiştir.⁵² Osmanlı ve Rusya arasında imzalanmış olan eski antlaşmalar geçersiz sayılırken Sovyetler, Ankara'nın kabul etmediği hiçbir antlaşmayı onaylamayacağını taahhüt etmiştir.⁵³ Antlaşma mecliste Batum'un kaybindan dolayı 5 milletvekilinin ret oyuna karşılık 201 oyla kabul edilmiştir. Moskova Antlaşması, tarihte ilk defa olarak birbirine karşı ağır hükümler içermeyen, baskı ve sömürü maddeleri olmayan, bunun tam tersi sömürü güçlerine karşı yapılan bir belge olmasıyla son derece önem arz etmektedir.⁵⁴ Bunun yanı sıra Türk askerleri Moskova Antlaşması'nın çizdiği sınıra çekilirken, Kazım Karabekir Gümrü'yü boşaltmamakta direnince taraflar arasında kısa süreli gerginlik yaşanmış ve çok geçmeden Türk birlikleri burayı 22 Nisan 1921 tarihinde terk etmiştir.⁵⁵

Ayrıca şunu da belirtmekte fayda vardır ki İttihat ve Terakki mensupları (Enver, Talat ve Cemal Paşalar) da Sovyetlerle ilişki kurmak eğiliminde idiler. Bu sebeple Moskova Antlaşması'na özel bir madde konularak Moskova'dan Ankara'nın

⁵⁰ Okyar, a.g.e., s.110-111.

⁵¹ Gökay, a.g.e., s.128.

⁵² Şamsutdinov, a.g.e., s.207-211.

⁵³ Gökay, a.g.e., s.129-130.

⁵⁴ Yerasimos, a.g.e., s.313.

⁵⁵ Şamsutdinov, a.g.e., s.213-215.

görevlendirdiği kişilerden başka kimselerle görüşülmemesi teminatı alınmıştır.⁵⁶ Moskova Antlaşması'ndan sonra Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile (Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan) bir konferans yapılmış, bu konferansın sonunda 13 Ekim 1921 tarihinde Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma içerik bakımından Moskova Antlaşması'na benzemektedir.⁵⁷

Genel itibarıyla Sovyet yardımına baktığımızda 1921 ve 1922 yılları arasında parça parça gelen para yardımları 11 milyon altın rubleyi aşmaktadır. Bunun yanında 1 Eylül 1920 ile 1 Haziran 1922 yılları arasındaki Sovyetlerden gelen toplam askerî yardım şu şekildedir: *“37 812 adet tüfek, 44 587 sandık fişek, 324 adet ağır ve hafif makinalı tüfek, 66 adet top, 200 573 adet mermi ve 11 adet kama”*. Bunun ötesinde 1920 yılının sonlarında Kazım Karabekir'in yetim çocuklar için açtığı Erzurum'daki okullara Sovyetler 50 bin altın ruble göndermiş, Ankara hükûmeti ve ardından Kazım Karabekir Rusya'ya teşekkür etmiştir.⁵⁸ Sovyet yardımlarına karşılık olarak Mustafa Kemal Paşa, Karadeniz'in farklı limanlarından yüklenen 800 ton tahıl ve bakliyatı Rusya'daki açlık çeken bölgelere göndermiştir.⁵⁹

1922 yılı başlarında Türkiye ile Ukrayna arasında imza edilen antlaşma ile Türk-Sovyet dostluğu daha da sağlamlaştırılmıştır. Bu antlaşmanın yapılmasında önemli pay sahibi olan M. V. Frunze Ankara'ya geçmeden önce Trabzon'da 1 milyon 100 bin altın rubleyi yetkililere vermiş,⁶⁰ ayrıca iç ve dış durumu inceledikten sonra Frunze Türkiye'ye yardımların devam etmesinden yana olmuştur.⁶¹

Türk-Rus ilişkilerinde dostane münasebetler bazen değişebiliyordu. 21 Nisan 1922 tarihinde Moskova'daki Türk askeri ataşelerinin ÇEKA polisi tarafından baskına uğraması sonucunda iki taraf arasında soğuk rüzgârlar esmiştir. Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Cebesoy'un birkaç sert notasından sonra telgraflar durdurulmuş, kendisi ise Türk hükûmetinin verdiği destekle 10 Mayıs 1922'de Moskova'dan ayrılmıştır.⁶² Ayrıca 3 Mart 1925 senesinde Pravda gazetesinde

⁵⁶ Tansel, a.g.e., s.249.

⁵⁷ Şamsutdinov, a.g.e., s.222.

⁵⁸ Yalçın v.d., a.g.e., s.339-340.

⁵⁹ Yerasimos, a.g.e., s. 399; Akyol, a.g.e., s.290.

⁶⁰ Alsan, a.g.e., s.36-37.

⁶¹ Şamsutdinov, a.g.e., s.232-233.

⁶² Bilal. N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 64-65. Daha geniş bilgi için bkz. Cebesoy, a.g.e., s.341-361.

yayımlanan Türkiye haritasında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun Ermenistan, Güney-Doğu Anadolu'nun ise Kürdistan olarak gösterilmesi Musul meselesinde Sovyet desteğinin olması dolayısıyla fazla büyütülmemiştir.⁶³ Lozan Konferansı'ndan sonra Türk-Rus ilişkileri yeni bir döneme geçmiş, karşılıklı güven, dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri 1929 yılına kadar devam etmiştir.⁶⁴

1925 yılına geldiğimizde Türkiye içte ve dışta bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. İngilizlerin galeyana getirdikleri Şeyh Said İsyanı devam ederken, emperyalistler Sovyetlerin Türkiye'ye saldırmak için sınıra asker topladığı yalanını yaymışlardır. Daha sonra ise İtalya ve Sovyetler arasında Türkiye aleyhine ittifak yapılmış olduğu söylentisini çıkarılmıştır. Fakat Rusya bu iddiaları yayınlamış olduğu bildiriyle yalanlamakla kalmamış, 17 Aralık 1925 senesinde Paris'te Türkiye ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını imzalamıştır.⁶⁵ Bu antlaşmadan sonra 1926 yılında Ziraat Bakanı Sabri Bey'in (Toprak) Moskova ziyareti Türk-Sovyet ilişkilerine destek sağlarken⁶⁶ buna karşılık 19 Nisan 1926 tarihinde Ankara'da yeni Sovyet Büyükelçiliği binası açılmış, 31 Mayıs 1926 yılında Kars Antlaşması ile (13 Ekim 1921) belirlenen sınırlara ilişkin Sovyet-Türk Genel Protokolü imzalanmıştır. 1927 yılında ise Aras Irmağı üzerinde Saradar Su Barajı'nın yapılması için taraflar arasında bir protokol yapılmıştır.⁶⁷ Ayrıca 1927 tarihinde imzalanan Seyrisefain Antlaşması ile Türkiye'de İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi şehirlerde Sovyetlerin ticaret mümessilliklerinin açılmasıyla Türkiye'nin uluslararası pazardaki yalnızlığı da kaldırılmıştır.⁶⁸ 1926 ile 1930 yılları arasında iki ülkenin Hariciye Nazırları karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlar ve ikili ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bunlardan başka Sovyet Dışişleri Komiser yardımcısı L. M. Karahan'ın imzasını taşıyan 19.06.1929 tarihli telgrafnamede Sivas'ta meydana gelen deprem dolayısıyla Sovyet hükûmeti adından derin üzüntülerini bildirmiştir.⁶⁹ Bu husus ikili ilişkilerin bu dönemde son derece yerinde olduğunu göstermektedir.

⁶³ Benhür, a.g.m., s.298.

⁶⁴ Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politikası İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.74.

⁶⁵ Vandov, a.g.e., s.97-98.

⁶⁶ Benhür, a.g.m., s.300.

⁶⁷ Vandov, a.g.e., s.101.

⁶⁸ Alsan, a.g.e., s.43.

⁶⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/119-837-12.

Milli Mücadele yıllarından başlayarak ortak düşmana karşı birlikte hareket eden Türkiye ve Sovyetler arasında her ne kadar bir takım engeller ortaya çıksa da iki taraf her zaman için ortak bir yol bulmayı başarmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda, Sovyet yardımı sebebiyle o yöne doğru eğilim gösteren Türk liderleri cumhuriyet kurulduktan sonra ikili devlet ilişkisini gütmüş aynı zamanda Batı'ya doğru eğilim kazanmaya da başlamıştır. 1930'lu yıllara kadar olumlu bir şekilde gelişen münasebetler 1930'lu yılların sonlarına doğru soğumaya başlamış, değişen dünya dengeleri sebebiyle her iki devlet birbirlerine karşı yürüttüğü politikaları yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

2.2 Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti daha kurulmadan önce Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında sıkı münasebetler kurulmuştur. Azerbaycan 1918 yılında bağımsızlığını kazanınca yeni oluşan devletin ilk Başbakanı Fethali Han Hoyski birçok devletin dışişlerine telgraf çekerek Azerbaycan'ın bağımsız olduğunu bildirmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin kanaatini öğrenmek son derece önemlidir. Enver Paşa bu mevzuda Azerbaycan'ın tam bir bağımsızlığından önce Avusturya-Macaristan modeline uygun olarak Osmanlı ile Azerbaycan topraklarının vahit bir şekilde birleşmesinden yana idi. Fakat Azerbaycan tarafı bu durumda Azerbaycan'ı *“Osmanlı'nın Macaristan'ına”* çevrilmesine karşı çıkarken, oluşturulmak istenen Kafkas ittifakının gerçekleşmemesi durumunda Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığı için çaba harcayacaklarını bildirmişti. En nihayetinde iki taraf arasında 4 Haziran 1918 senesinde imza edilen Dostluk Antlaşması ile iki devlet siyasî, hukukî, iktisadî gibi alanlarda karşılıklı münasebetlerin gelişmesi için çalışmalar yapmıştır. Ayrıca bu antlaşma Azerbaycan Devleti'nin uluslararası alandaki ilk antlaşmasıdır.⁷⁰

Azerbaycan her ne kadar bağımsızlığını kazanmış olsa da o dönemde ülke içerisinde Rus-Ermeni mezalimi had safhada idi. Bu sebeple Batum Antlaşması'nın 4. Maddesi gereğince Milli Şura Başkanı Mehmed Emin Resulzade ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Mehmed Hesen Hacinski Osmanlı devletinden askeri anlamda yardım

⁷⁰ Mehman Ağayev, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s.37-39.

talep etmiştir.⁷¹ Bu yolda “... *Azerbaycan’ın emniyet ve asayişini iade etmek için Devlet-i Aliye-i Osmaniye’den istenilen yardım Osmanlı heyeti tarafından hemen kabul edilmiştir.*”⁷² Bu yardımın ne kadar önemli ve gerekli bir mesele olduğunu Azerbaycan Türklüğünün önderlerinden biri olan Mehmed Emin Resulzade’nin sözlerinde görmemiz mümkündür: “*Umutlar hep oraya bağlıydı. O kardeş millet gelicek. Bizi düşman elinden kurtaracak! Halkın bundan başka bir umudu kalmamıştır.*”⁷³ Baktığımızda yardım meselesi konsunun bu antlaşmadan daha önce Osmanlı’da gündeme geldiğini görmemiz mümkündür. Şöyleki, Vehbi Paşa 2 Haziran 1918 senesinde Gence’de olan Nuri Paşa’ya: “*Azerbaycan Hükûmet-i Mustakille-i İslamiyesi’nin talebi üzerine İslamları bolşevik tecavüzünden kurtarmak için muhtelif kuvvetli bir müfreze Kazak üzerinden Gence istikametine tahrik ediniz*”⁷⁴ demektedir. Osmanlı ordusunun Azerbaycan’a ilerlemesi emrinin, yapılan mezalimler ve bu mezalimlerden eziyet çeken halkın istek ve talepleri doğrultusunda verildiği söylenebilir.

Fakat Osmanlı’nın Azerbaycan’a yardım etmesi gündeme gelince Almanya, İngiltere ve Rusya da konuyla ilgilenmeye başlamışlardı. Bu sebeple Osmanlı Bakü’nün kurtarılması uğruna hem askerî hem de diplomatik alanda mücadele vermek zorunda kalmıştı. Bu doğrultuda Bolşevikler Almanya ile 27 Ağustos 1918 senesinde anlaşma yapmış, Bakü petrolünün ¼’nin Almanya’ya verilmesi konusunda karara varılmış, bunun mukabilinde ise Almanya’ya Osmanlı ordularını durdurma görevi verilmişti. Bu antlaşma ayrıca Azerbaycan’ın bağımsızlığını istemeyenlerin sayısını da artırmıştır. Bundan dolayı Talat Paşa Azerbaycan’ın tanınması yolunda diplomatik ilişkilerde bulunmak üzere 3 Eylül’de Berlin’e hareket etmişti.⁷⁵ Berlin’de çetin müzakereler sürerken İstanbul’dan şu sevindirici haber telgrafla Talat Paşa’ya bildirilmiştir: “*Allahın yardımı ile Bakü şehri, otuz saat şiddetli muharebeden sonra 15.09.334’te saat 9 evvelde zapt edilmiştir...*”⁷⁶ Bu zaferden sonra Almanya da dâhil

⁷¹ Yardım metninin tamamı için bkz. Hilmi Bayraktar, “*Azerbaycan Türkiye İlişkileri (1918-1920)*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994, s.244-245.

⁷² Mirza Bala Mehmetzade, **Milli Azerbaycan Harekatı**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991, s.90.

⁷³ Mehmed Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti**, Elm Basımevi, Bakı 1990, s.31.

⁷⁴ Mehmetzade, a.g.e., s. 91; Ağayev, a.g.e. s.50.

⁷⁵ Ağayev, a.g.e. s.58-64.

⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, Cilt: 3, Remzi Kitapevi, İstanbul 1985, s.425.

isimlerini zikrettiğimiz diğer devletler Bakü üzerinde bir hak iddiasında bulunamamışlardır.

Fakat Osmanlı Devleti'nin I. Cihan Harbi'nden yenik ayrılmasından sonra galip devletlerce Kafkaslardan çıkması söylenmişti. Azerbaycan'da bulunan Türk askerlerine isteyenlerin vatandaşlık alarak bölgede kalabileceği bir hak tanınmaktaydı ki bu da Nuri Paşa ve diğer askerlerin Kafkaslarda kalması demekti. Bunu bilen İngiltere Osmanlı'ya baskılar yapmış ve en sonunda Savunma Bakanı Abdullah Paşa tarafından 21 Kasım 1918 tarihinde bu ayrıcalığın kaldırıldığını ve buradaki Türk askerlerinin de 30 Aralık 1918 tarihine kadar bölgeyi boşaltması emri verilmişti.⁷⁷ Bundan sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ikinci senesini dolduramadan Sovyetler tarafından işgal edilmiştir. Halil Paşa Sovyetlerin Azerbaycan'ı bir oldubittiye getirerek emrivaki ile işgal edildiğini söylemesi üzerine Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: *“Rusya sanayii mazot esası üzerine kurmuştur, buna muhtaçtır, istediğimiz petrolün bedelini ödeyerek bile alamıyorduk, buna bunun için mecburduk... Ama biliniz ki Azerbaycan'ın istiklali baki kalacaktır...”*⁷⁸ Fakat bu hiç de öyle olmamış, Azerbaycan Sovyetlerin zulmü altında 70 yıllık bir dönem geçirmiş ve bu süre zarfında Sovyetlerden birçok fenalıklar görmüştür.

Sovyet yönetiminin Kafkaslarda tam hâkimiyeti sağlamasından sonra Azerbaycan ile Türkiye arasında gerçekleşen temaslarda yeni bir dönem başlamış, bu yolda İbrahim Abilov Türkiye'de elçilik görevine atanmıştır.⁷⁹ Ayrıca 1920 ve 1921 yıllarındaki Türkiye-Azerbaycan ilişkileri mahiyet itibarıyla Rus-Türk ilişkilerinin gölgesinde devam etmiştir.⁸⁰ Abilov, Karadeniz boyunca Ankara'ya varıncaya kadar görmüş olduğu ilgiyi; *“Anadolu'nun her kesiminden halkın bizimle ilgili tutumu içten ve kardeşcedir. Trabzon'dan Ankara'ya kadar tüm şehir ve köylerde çok sıcak karşılandık ve kabul edildik”*⁸¹ sözleriyle ifade etmiştir. Karadeniz güzargahı ile ilerleyen Abilov ve heyeti Kastamonu'ya da uğramış, heyette 27 erkek ve geriye

⁷⁷ Ağayev, a.g.e. s.90-91.

⁷⁸ Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, s.328.

⁷⁹ Y. A. Bagidov, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri II*, (Çeviri A. Hasanoğlu), Yeni Gün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık, 2000, s.5-6.

⁸⁰ Y. A. Bagidov, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri I*, (Çeviri A. Hasanoğlu), Yeni Gün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık, 2000, s.5.

⁸¹ Zarife Dulayeva, *“Atatürk'ün İmzası: Azerbaycan'ın Büyük Elçisine Kardeşim İbrahim Abilov'a”*, İrs Tarih Dergisi, Sayı: 7, 2013, s.36.

kalanı aile olmak üzere 37 kişinin olduğu bilinmektedir.⁸² Ayrıca “*Azerbaycan Heyet-i Sefareti*” başlığıyla *Açıksöz* gazetesinde Kastamonu’ya gelen Azerbaycan heyetinde yer alanlar şu şekilde sıralanmışlardır:

Sefir: İbrahim Abilov

Askeri Ateşe: Ali Asker Askerov

Başkatip: Davut Rasulzade

Hususi Katip: İsmail İsmailov

Ticaret Şubesi Müdürü: Musa Sultanov

İdare Müdürü: Yusif Ahundov

İstihbarat Şubesi Müdürü: Ağa Baba Yusufzade

Teserrifat Şube Müdürü: Nadir İbrahimov

Ticaret Şube Müdürü Muavini: Gazenfer Nerimanov

Açıksöz gazetesinin aynı sayfasında İsmail Habib “*Kardeş Hükümetin Sefiri*” başlıklı yazısıyla iki devletin kardeşliğine vurgu yaparken, “... bizim tarihlerimiz bir, dinimiz bir, bizim Azerbaycan’la lisanlarımız bir, kanımız birdir...” demektedir.⁸³ Görüldüğü üzere Abilov ve heyeti Anadolu’da büyük hürmetle karşılanmıştır. 11 Ekim 1921 tarihinde İbrahim Abilov Ankara’ya gelmiş, Kasım ayının 18’nde Ankara’nın Cebeci semtindeki büyükelçiliğe Azerbaycan’ın Sovyet bayrağı Abilov’un ricası ile Mustafa Kemal Paşa tarafından kaldırılmıştır.⁸⁴ Bu dönemde Türkiye de Azerbaycan’da büyükelçilik açmış ve göreve Memduh Şevket Bey (Esental) getirilmiştir. Fakat burada görüyoruz ki Sovyet Rusya Türk temsilcilerinin Azerbaycan’da bulunmasından rahatsız oluyor, Azerbaycan’a bu temsilciler ile aralarına mesafe koymalarını istiyordu.⁸⁵ Fakat M. Şevket Bey’in bolşeviklerle iyi geçinmesi Ankara’da onun için bolşevik oldu iddialarının meydana gelmesine sebep olmuş ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara’ya çağırılmıştır.

⁸²Mehmet Serhat Yılmaz, “*Azerbaycan İlk Sefaret Heyeti’nin Kastamonu’dan Geçışı (8-10 Ekim 1921)*”, **Birinci Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu Bildiriler (12-14 Mayıs 2016)**, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu 2016, s.319.

⁸³ “*Azerbaycan Heyet-i Sefareti*” ve “*Kardeş Hükümetin Sefiri*”, **Açıksöz**, 9 Teşrin Evvel 1337, No: 304, s.1; Yılmaz, a.g.b., s.320-321.

⁸⁴ Vasif Qafarov, **Türkiye-Rusya Münasebetlerinde Azerbaycan Meselesi 1917-1922**, Azərneşr, Bakı 2011, s.425-426.

⁸⁵ Ağayev, a.g.e. s.301-308.

Burada söylenenlerin doğru olmadığı anlaşıncı,⁸⁶ 31 Mart 1924 yılında Bakü Temsilciliği kapanıncaya kadar görevine devam etmiştir.⁸⁷ Bundan sonra Azerbaycan’da yeni bir temsilciliğin açılması için 70 yıl beklemek zorunda kalınmıştır.

Türkiye’ye tayin edilen İ. Abilov, Atatürk ile çok yakın ilişkiler kurmuş ve bu sayede cepheleri ziyaret etme şansı yakalamıştır. Bu ziyaret 1922 yılının Mart ve Nisan aylarında Atatürk cephede iken gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerdeki amaç İtilaf Devletleri’nin ateşkes önerisini müzakere etmekle birlikte Türk ordusunun yakından tanınması meselesinin üzerinde durmaktır. Burada incelemeler yapan İ. Abilov karşısında düzenli ve disiplinli ordu görse de bu ordunun taşıta ihtiyacı olduğunu tespit etmiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu konuda “*taşıt araçları ve özellikle at*” yardımı istemiş, silâh ve mühimmat yardımı için de Sovyetlere teşekkür etmiştir.⁸⁸ Ayrıca bu yakın ilişkiler zamanla gelişerek ailevi görüşmelere kadar ilerlemiştir ki bu da önemli bir husustur.⁸⁹ Abilov’un, Sovyetler adına gördüğü mühim işlerinden biri de Samsun, Trabzon ve Kars bölgelerinde anti-Sovyet faaliyetlerde bulunan örgütün kapatılması olmuştur. Bu konuda Abilov: “... *Nuri Paşa başkanlığında bir örgütün bulunduğu ve bu örgütün üyelerinin eski Müsavatçılar olduğunu ortaya çıkarttım*”⁹⁰ demektedir.

Bu dönemde Azerbaycan’dan Milli Mücadele’ye yardım kapsamında “*30 tank petrol, 2 tank, benzin ve 8 tank gaz yağı*” gönderileceği bildiriliyor ve buna ilave olarak “*62 tank petrolün*” gönderileceği teminatı veriliyordu.⁹¹ Ayrıca bu yardımlardan başka Kızıl Ordu ile savaşıp varlığını koruyan Azerbaycan birlikleri Milli Mücadele’ye yardım amacıyla İran üzerinden Anadolu’ya geçmiş bu geçiş sırasında şehit ve yaralılar olmuştur. Albay Samet Bey komutasında Anadolu’ya geçen bu birlikler Kuva-yı Milliye ile Kars’ın kurtarılması ve Ermeniler üzerine yapılan savaşlara iştirak etmişlerdir.⁹² İkili ilişkilerin kilit ismi olan İ. Abilov

⁸⁶ İsmail Çetişli, **Memduh Şevket Esendal**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.12.

⁸⁷ Şimşir, a.g.e., s.84.

⁸⁸ Bagidov, **Kurtuluş Savaşı...II**, s.38-39.

⁸⁹ Zekeriyâ Türkmen, “*Büyük Taarruz Öncesi Uluslararası Kamuoyu Oluşturma Çabaları Bağlamında Azerbaycan Elçisi İbrahim Muharremoglu Abilov’un Türkiye’deki Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme*”, **VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt: 2, Ankara, 2017, s.1164.

⁹⁰ Bagidov, **Kurtuluş Savaşı...II**, s.9

⁹¹ Bagidov, **Kurtuluş Savaşı...II**, s.61; Ağayev, a.g.e. s.227-228.

⁹² Ağayev, a.g.e. s.196-197.

Türkiye'ye yardım yapılmasını her zaman dile getirmiş, bir konuşmasında bu konuda: “Türkler çok ciddi bir anda yaşıyorlar, cephedeki durum istikrarlı değil, şiddetli cephe, yiyecek ve para gereksinimi duyuluyor, Fraklin Boulin, Türklerle imzaladığı anlaşmanın bazı maddelerini yerine getirmekten vazgeçti. Bu maddeler para ve askeri malzeme verilmesi konusuydu ilgiliydi. Bu nedenle, Türklerle dostluğumuzu güçlendirmek için bu durumdan yararlanmalıyız”⁹³ sözleriyle Türkiye'ye yapılacak desteğin olabildiğince yüksek seviyede olması için uğraşmıştır.

İ. Abilov, Türkiye'de bulunduğu faaliyetler sebebiyle burada herkesin güven ve sevgisini kazanmıştır. 1921 senesinde küçük bir kaza geçirmiş ve bu olay herkesi üzmüştür Cebeci Merkezi Hastane doktorları bu olaydan duydukları üzüntüyü ve dualarını esirgemeyeceklerini yazılı olarak Abilov'a bildirmişler. İzmir İktisat Kongresi günlerinde ani bir rahatsızlanma sonucunda 23 Şubat 1923 tarihinde vefat etmiş⁹⁴ bu olay herkesi derinden üzmüştür. Yukarıda İbrahim Abilov'un Türkiye-Azerbaycan arasında son derece iyi dostane ilişkiler kurduğunu dilegetirmiş ve Abilov'a karşı büyük bir sevginin olduğunu örneklerle göstermiştik. Fakat Abilov'un yazdığı raporlarda onun burada “farklı görevlerinin” de olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca “görevimiz politik konsolosluk işi değildir” demesi ve üstlerine gönderdiği diğer raporlardan da Türkiye'de açılan temsilciliğin ilk görevinin bilgi toplamak olduğu açık bir şekilde görülüyor.⁹⁵ Bunun yanında Sovyet temsilcilerinin dostane tavrının bir politikadan ibaret olduğunu Mustafa Kemal Paşa da biliyordu. Abilov'un “Elbette aynı zamanda sadece sözde değil, eylemlerde de Türkiye Cumhuriyetiyle dostluğun samimiyetini kanıtlamak” sözleri onun Sovyet diplomatik görüşlerine sahip olduğu ve Pan-Türkist düşüncelerden de uzak olduğunu gösteriyor.⁹⁶ Dolayısıyla onun bu hareketlerini diplomatik bakımdan görevini yerine getirmek gibi yorumlamak en doğrusudur.

1920'inci yılın Nisan işgali Azerbaycan'a büyük felaketler getirmiş, iki yıllık bağımsızlık davası Bolşeviklerin saldırısı ile sona yetmiştir.⁹⁷ Azerbaycan

⁹³ Bagidov, **Kurtuluş Savaşı...II**, s.62-63.

⁹⁴ Ağayev, a.g.e. s.338-339.

⁹⁵ Türkan Necefoğlu, “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki Diplomatik Misyonu ve İstihbarat Faaliyetleri (1920-1922)”, **Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020, s.76.

⁹⁶ Necefoğlu, a.g.t., s.83.

⁹⁷ Cemil Hasanlı, **Sovyet Döneminde Azerbaycan Harici Siyaseti (1920-1939)**, Adiloğlu, Bakı 2012, s.22; Qafarov, a.g.e., s.416.

Cumhuriyeti'nin egemenliğinin elinden alınması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin doğrudan yürütülmesini sonlandırmıştır. Abilov'dan sonra Azerbaycan'ın Türkiye'deki temsilciliği kapatılarak münasebetler Sovyetlerin himayesinde geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu yolda 26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'de gerçekleştirilen Türkoloji Kongresi'nde Türkiye'yi temsilen Fuat Köprülü, Dr. Ali Bey Hüseyinzade iştirak etmiş, bu kongreden sonra Türkiye'de dil üzerinde çalışmalara hız verilmiştir.⁹⁸

Sonuç olarak Osmanlı'nın çöktüğü bir devirde Azerbaycan'da yeni bir Türk devleti doğmuş, Osmanlı her ne kadar emperyalizm kısılcasında son nefeslerini verse de son bir güçle Azerbaycan'a yardım elini uzatmış burada yapılan mezalimlerin karşısını almıştır. Bu borcu ise Azerbaycan, gerek askeri gerekse maddi cihetten Milli Mücadeleye destek vererek ödemiş, iki kardeş halk arasında köprü kurmak yolunda ise İ. Abilov ve Mustafa Kemal Paşa çok büyük rol oynamıştır. Ancak Moskova'nın baskısı sonucunda Sovyet Azerbaycanı'nın bağımsız politika yürütememesi ve bu arada Abilov'un vefat etmesi üzerine Bakü ile Ankara arasındaki doğrudan siyasi ilişkiler kesilmiştir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan ile aranın açılmaması için kültürel yolda ilişkileri devam ettirmiş, bu da iki halkın Sovyetlerin estirdiği rüzgârda birbirlerinden ayrı düşmesine mani olmuştur.

⁹⁸ Ülviye Aliyeva, "*Azerbaycan ve Atatürk*", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.19-20; Ağayev, a.g.e. s.414.

3. 1920'LERDE SOVYET AYDINLARININ TÜRKİYE KONULU ÇALIŞMALARI

Kullandığımız ana kaynaklar R. Süleyman, M. P. Pavloviç, V. A. Gurko-Kryajin, F. A. Raskolnikof ve P. Kitaygorodski adındaki beş Sovyet müellifinin eserlerinden ibarettirler. İlk dört yazarın eserleri Arap harfli eski yazı ile sonuncusunun kitabı ise Latin alfabesi ile yazılmıştır. Rıza Süleyman'ın kitabının orijinal dili Azerbaycan Türkçesi olup, diğer eserler Rusçadan Azerbaycan Türkçesi'ne tercüme edilerek basılmışlardır. Bu eserlerin farklı alfabeler ile yazılmasının sebebi Azerbaycan'da yapılan alfabe değişimleri olmuştur. Bilindiği üzere 1929 senesinde Azerbaycan'da Arap alfabesi yerini Latin Alfabesi'ne bırakmış, 10 yıl sonra ise Kiril Alfabesi kabul edilmiştir.⁹⁹ Şunu belirtmek gerekir ki o dönemde Azerbaycan'da kullanılan Latin Alfabesi ile günümüzde yürürlükte olan alfabe arasında farklılıklar gözlemlenmektedir. Ele aldığımız kaynaklar ilk önce tarafımızdan Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış, daha sonra ise dönemle ilgili Türkiye'de yapılmış olan çalışmalarla karşılaştırılmak suretiyle aradaki farklılıklar ve uyumluluklar ortaya çıkarılmıştır.

Dünya tarihinde önümüze çıkan birçok imparatorluklar ve devletlerin kendi içerisinden veya dış güçlerin tesiriyle idare ve şekil itibariyle değiştiğinin ve bu değişimlerden yeni devlet ve imparatorlukların, yeni sistemlerin çıktığının şahidi olmaktayız. Bu yeni sistem veya şekillerin birçok düşünür ve aydının dikkatini çektiğini ve onların bu değişimlere sebebiyet veren inkılâpları bizlere aktarmak için kendilerinden sonra önemli eserler bıraktıklarını görmekteyiz. Bu değişimlerden biri olan Osmanlı'nın yıkılmasına müteakip kurulan genç Cumhuriyet ve bu genç Cumhuriyet ışığında yapılan inkılâpları bize aktaran Sovyet aydınlarının bıraktığı eserler de 1920'lerin Türkiye'si hakkında kıymetli bilgiler vermektedirler. Eserlerdeki bilgilere geçmeden önce bu Sovyet aydınları ve onların çalışmaları üzerine odaklanmamız da bu bağlamda yerinde olacaktır.

3.1 Rıza Süleyman'ın Türk İnkılâp Tarihi ve Bugünkü Türkiye İsimli Eseri

Çalışmada ele alınan Sovyet aydınlarından birincisi Türk inkılâp tarihi hakkında bizlere çarpıcı bilgiler sunan Azerbaycanlı aydın Rıza Süleyman'dır. Kendisinin

⁹⁹ Vefa Kurban, "Azerbaycan'da 1920'li ve 1930'lu Yıllardaki Alfabe Değişikliği ve Bunun Basına Yansıması", **Tarih ve Onun Problemleri**, No: 1, 2011, s. 97.

kaleme aldığı “*Türk İnkılâp Tarihi ve Bugünkü Türkiye*” adlı eser, 1926 yılında Gürcistan’ın Tiflis Şehrinde Zagkniga Türkçe Neşriyatı’nda basıma verilmiş ve 1927 yılında basımı gerçekleştirilmiştir. Böylece söz konusu eser, Zagkniga Türkçe Neşriyatı yani Güney Kafkasya Kitabı Türkçe Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Eser 95 sayfadan ibaret olup Azerbaycan Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Fakat içerisinde Osmanlı Türkçesi’ne dair bazı unsurları görmemiz mümkündür. Eseri incelendiğinde içindekiler kısmının oluşturulmadığı tespit edilmiş, bu sebeple eserin tercümesi yapılırken içindekiler kısmı eklenmiştir. İçeriğine baktığımızda Mukaddime ile başlayan kitap Başlamamıştan Evvel ve sonra sırasıyla 8 aded bab yani bölümlerin ardından en sonda hülâsa ile son bulmaktadır.

Bölümleri daha ayrıntılı inceleyecek olursak: Mukaddime kısmında, R. Necefov adında biri Türk inkılâbına kısaca değinerek kitap hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır. Başlamamıştan Evvel kısmında kitabın yazarı Rıza Süleyman tarafından inkılâp hakkında malumat verildikten sonra Türk İnkılâbına değinilerek daha sonra kitap hakkında bilgiler sunulmaktadır. Bu bölüme baktığımızda R. Süleyman eserin sade bir dille yazıldığını söylemektedir. Fakat kitabın çevirisi yapılırken denildiği kadar sade bir dille yazılmadığı görülmüştür. Ama bunun da normal olduğunu, çünkü 1926 tarihinden bu yana birçok kelimenin kullanım dışı kalması hasebiyle o dönem için sade bir dille yazılan bu eserin günümüz için orta seviyede bir dille yazılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Birinci Bab, **Küçük Bir Tarihçe** diye isimlendirilmiştir. Yazar bu bölümde Türk inkılâp tarihini anlatırken bu konuyu temellerine dayandırarak Türk İnkılâbı’nın geçirdiği evrelerden bahsetmektedir. Bunun içinde Osmanlı tarihinden birçok kesitler ve örnekler sunarak bu konuyu izah etmektedir. Bu konulara örnek olarak; mollalar, padişahların özellikleri, yeniçerilerin neden olduğu istikrarsızlıklar, tarikatlar, Bektaşilik, Meşrutiyet, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki gibi birçok önemli mevzuaya temas edilmektedir.

İkinci Bab, **İdarede ve Dinde İnkılâb** başlığını taşımaktadır. Burada hürriyetten bahsedilirken, Cumhuriyetin kurulmasından sonra oluşan özgür ortamdan bahsedilmektedir. Bu bölümde şeyhlerin, tekke ve zaviyelerin eski işlevselliğini yitirmesinden, medreselerin yerini okullara bırakmasından, medeni bir görünümün bu iki alana yayılmasından bahsedilmektedir.

Üçüncü Bab, **Kadınlıkta İnkılâp** meselesini ele almaktadır. Bu kısımda kadınların eğitimine, toplum hayatındaki rolüne, Türk milletinin yeniden kalkınması yolunda kadının üstlendiği rollere, çarşafın kaldırılmasına ve kadınlıkta yeni Avrupaî tarzı görünümün getirilmesine, erkek talebeler ile birlikte kadın öğrencilerin de eşit seviyede eğitim aldığına temas edilmektedir.

Dördüncü Bab, **Hayat ve Muaşeret, Terbiye ve Maarifte İnkılâp** diye anılmaktadır. Kılık kıyafette yapılan değişim, Avrupa hayatından alınan örnekler, eğitim alanında geliştirilen stratejiler, din ve terbiyenin birbirinden ayrılması, mekteplerin ıslâhı, genç Türk neslini yetiştirmek için muallim ve ana ordusunun kurulması, bu sebeple her bir vilâyet merkezinde liselerin kurulması, Türkiye’de verilen eğitimle Avrupa’daki eğitim arasında pek bir fark olmadığı gibi birçok önemli konu bu bölümde yer almaktadır.

Beşinci Bab, **Adliyede İnkılâp** başlığını taşımaktadır. Bu bölümde İsviçre Kanunu esas alınmak suretiyle oluşan sistem, hâkimlerin işini iyi yapması, adliye meslek mekteplerinin kurulması ve işleyişi gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Altıncı Bab, **Türkiye İtisadiyatı ve Ziraat** diye adlandırılmıştır. Yazar, I. Cihan Harbi’nde ekonominin hangi seviyede olduğuna değinirken bu alanda eskiden çok sayıda Rumların çalıştığını, Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte artık Rumlardan kalan fabrika ve müesseselerde Türklerin faaliyet gösterdiğini ve yeniden yükseliş devrine geçildiğini anlatmaktadır. Üzümcülük, tütüncülük, pamukculuk ve yol yapımı, bu alanlarda destek için bankaların kurulması gibi bilgiler aktarılmaktadır. Bu ve sonraki diğer iki bölümde yazar bir takım istatistik bilgilere yer vermiştir. Verilen bilgiler arasında, 1925 yılında İzmir Limanı’ndan 300 milyon liralık ihracatın yapıldığı belirtilmekte ve bu bilginin de İzmir Ticaret ve Sanayi Odası’nın resmi istatistiklerinden alındığı aktarılmaktadır.

Yedinci Bab, **Sanayi-i Türkiye** başlığına sahiptir. Bu bölümde Kredi kurumları, bankalar, sanayi mektepleri gibi alanlar üzerine bilgiler verilirken, halı çeşitleri ve bunların isimleri de aktarılmaktadır. “*Nezakat*”, “*Birinci Kirmanlı*” ve “*İkinci Kirmanlı*” gibi halıların yabancılar tarafından İran halılarına nazaran daha çok rağbet gördüğü, kurulan sanayi müesseseleri ve kurulduğu şehirler hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölümde ayrıca kömür alanında yeteri seviyeye gelindiği,

İngiltere'deki kömür buhranı sebebiyle Türkiye'nin bu konuda İngiltere'ye yardım yaptığı bilgileri de görülmektedir.

Sekizinci Bab, **Türkiye'de Ticaret** konusunu ele almaktadır. Burada ticaret odalarının bu alanda yaptığı mühim katkılar, ticari hayatı desteklemek için kurulan bankalar, seyyar sergi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ayrıca vergiler ve bir tüccarın yıllık kazancı hakkında dönemin şartlarına göre bir hesaplama da yapılmıştır.

Eser sonda **Hülasa** ile bitmektedir. Burada kitabın Türk İnkılâbı'nın gelişi güzel bir inkılâp olmadığı anlatılmış ve yarım sayfada eser kısaca özetlenmiştir. Eser SSCB döneminde yazıldığı için Osmanlı Tarihi'ne dair olayların olumsuz bir bakış açısı ile ele alındığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu eser birebir o dönemin inkılâplarını görerek yazıldığı için son derece önemli bir konumda bulunmaktadır. Eserin yazarı olan Rıza Süleyman'ın hayatı hakkında elimizde pek fazla bilgi bulunmasa da Türkiye'deki Rıza Süleyman Çavdarlı ismindeki şahısla alâkası olmadığını bildirmekte fayda vardır. Rıza Süleyman Çavdarlı ele aldığımız Sovyet aydını olan Rıza Süleyman ile tamamen farklı bir ideolojiye sahiptir. Bu çıkarımı; “*kendi eserlerini basmak için Komünizm Mikrobuyla Savaş, Komünizm ve Ceddal Çavdarlı Neşriyatı adlarıyla yayın serisi geliştirmiştir*”¹⁰⁰ cümlelerinden anlamak mümkündür. Çünkü bizim eserinden faydalandığımız R. Süleyman bir Sovyet aydınıdır ve kendisinin “*Komünizm Mikrobuyla Savaş*” adlı yayın serisi başlatması da mümkün görünmemektedir. Ayrıca bu konuyla ilgili bir başka bilgiyi de vermek gerekirse R. Süleyman Çavdarlı hakkında İstanbul Belediyesi tarafından; “*Belediyemizin yardımlarıyla Erenköy Sanatoryumunda tedavi edilmekte iken 31 Mayıs 1951 günü vefat ettiği ve kimsesinin de olmadığı bildirilen muharrir Rıza Çavdarlı'nın teçhiz ve tekfini için 100 liralık yardım yapılmasına Daimi Komisyon'un 1 Haziran 1951 tarihli toplantısında karar verdi*”¹⁰¹ şeklinde bir haberin yayımlanması ve R. Süleyman Çavdarlı'nın kimsesi olmadığından cenazesinin belediye tarafından kaldırılması da ilgi çekicidir. Şöyle ki eserinden faydalandığımız yazar R. Süleyman'ın hayatı hakkında bilgi toplarken

¹⁰⁰ Nazım. H. Polat, “*Fecr-i Ati Yazarı Şahabeddin Süleyman İnsan, Eser, Üslup*”, **Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü**, Basılmış Doktora Tezi, Erzurum, 1984, s. 7.

¹⁰¹ <http://www.kalabalikcadde.com/1527-2/#> 27.10.2021.

Azerbaycan'dan iletişimde bulunduğumuz Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü'nden Ali Şamil Hüseyinoğlu hocamız bize R. Süleyman'ın torunları ile İstanbul'da bir konferans sebebiyle tanıştıklarını bildirdiler. Tüm bu bilgileri ele aldığımızda bu iki şahısın farklı kişiler olduğunu söyleyebiliriz.

Bunlara ilâveten R. Süleyman'ın 1924 yılında Dan Ulduzu Dergisi'nde “*Ne İçin Yeni Türk Alfabesini Kabul Ettik*” makalesine de eriştik. Bu da bu aydınımızın her ne kadar hepsine ulaşamasak da farklı mevzularda bir sıra yazılarının olduğunu bizlere sunmaktadır. Ayrıca eserinin ilk bölümünde İzmir'de ölmüş olan tiyatro oyuncusu hakkında “*Madam Viktiyor'un ağzından işitmiştim*” cümlesini kullanması R. Süleyman'ın Türkiye'ye gelmiş olabileceği ihtimalini de kuvvetlendirmektedir. Ek olarak R. Süleyman, eserini kaleme alırken Ahmet Rasim Tarihi, Ahmet Refik Bey'in Kadınlar Saltanatı, Upton'un Sanayide Cumhuriyet eserleri yanında İzmir Ticaret ve Sanayi Odası istatistikleri gibi kaynaklardan yararlanmışır. Ayrıca faydalanılan nüshaya basılan mühürden anlaşıldığı üzere eserin Türkmenistan Milli Kütüphanesi'nden geldiği tespit edilmiştir.

3.2 Türkiye İstiklal Mübarezesi Uğrunda Adlı Kolektif Eser

Ele aldığımız bir diğer eser de içerisinde M. P. Pavloviç, V. A. Gurko-Kryajin ile F. A. Raskolnikof'un yazılarının da bulunduğu “*Türkiye İstiklal Mübarezesi Uğrunda*” adlı eserdir. 1927 yılında Azereşr Matbaası'nda basılan eser 180 sayfadan ibarettir. Azerbaycan Türkçesi'ne tercüme eden (eski Arap alfabesi ile) E. İlyaszade, editörler ise, İbrahim Eminbeyli ve Reşit Yusifzade'dir. Burada bu eserin ilk olarak 1925 yılında Rusça basıldığını hatırlatmamız yerinde olacaktır.¹⁰² Ayrıca şu önemli hususu da belirtmeliyiz ki bu eserin tarafımızca çevirisi yapılarak çalışmamızda kullanıldıktan sonra eser Türkiye'de yayımlanmıştır.¹⁰³ Bu esere yazarlardan M. A. Pavloviç 5 ana başlık ve altbaşlıklarda yazdığı bölümlerin yanında V. A. Gurko-Kryajin 2 ana başlık ve alt başlıklarla katkı verirken, F. A. Raskolnikof ise 1 ana başlık ile bu çalışmaya katkı sağlamıştır. Her bir yazarın hayatı hakkında bilgi

¹⁰² M. Pavloviç, F. Raskolnikof, V. A. Gurko-Kryajin, **Tursiya Vı Borıbe Za Nezavisimostı**, Moskva, 1925.

¹⁰³ Yayımlanan eser her ne kadar önemli bir faaliyetin ürünü olsa da içerisinde rakamsal ifadelerin yanında yazar ismi gibi birtakım çeviri hatalarının olduğu ve yazarların hayatları hakkında bilgilerin de kitapta yer almadığını söylemek yerinde olacaktır, M. Pavloviç, V. Gurko-Karyagin, F. Raskolnikov, **Türkiye İstiklal Mübarizesi Uğrunda**, (Çeviren: Elmin Aliyev), Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2021.

verdikten sonra çalışmadaki ana başlıklar etrafında hangi konulara temas edildiğini aktarmak yerinde olacaktır.

Ele aldığımız eserin yazarlarından biri olan Mihail Pavloviç (gerçek adı Mihail Lazareviç Veltman) 1871 ile 1927 yılları arasında yaşamıştır. Takma adı Volonter (Gönüllü) olan Pavloviç, Odessa’da lise eğitimini bitirdikten sonra, üniversite eğitimini de Odessa’daki Novorossiysk Üniveristesi’nde almıştır. 1890’lı yıllarda devrimci faaliyetlerde bulunmuş, bu sebepten Çarlık hükûmeti tarafından defalarca baskıya maruz kalmıştır. 1907 senesine kadar birtakım propaganda faaliyetleri yürütse de akabinde Paris’e gitmiş, siyasî ve edebî çalışmalarını burada yürütmüştür. Burada iken devrimci örgütleri ziyaret etmiş ve yayın organlarıyla işbirliği yapmıştır. 1917 Şubat Devrimi’nden sonra 500’den fazla kişiyi Rusya’ya göndermiş, kendisi de bu kişilerle birlikte Rusya’ya geri dönmüştür. Devrimden sonraki ilk günlerde Alman ve Sovyet hükûmetleri arasındaki Brest-Litovsk’taki müzakerelere davet edilmiştir. Buradan döndükten sonra Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nde (RSFSC) Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi’nin Devlet Yapıları Ana Komitesi’nde 1918-1919 yıllarında inşaat işleri organizasyonu ile görevlendirilmiştir. Daha sonra iç savaşla ilgili olarak cepheye gönderilmiş, buradan döndükten sonra Moskova’da yaşanan bomba patlaması sonucunda beyin sarsıntısı geçirmiş, uzun süren tedavisinin ardından 1919 senesinde tekrar Güney Cebhesi’ne gönderilmiştir. 1920’lerde Halk Eğitim Komitesi Başkan Yardımcısı olmuş, 1921 yılında ise Genel Rusya Oryantalist Bilimsel Örgütü Başkanlığı’na seçilmiştir. Buna ilâveten yönetim kurulu üyesi olarak da RSFSC Halk Komiserliğinde çalışmış ve Moskova Doğu Araştırmaları Enstitüsü’nün ilk rektörü olmuştur. Ayrıca Rus-Doğu Ticaret Odası Başkanı (1922-1927) ve Kızıl Doğu Dergisi’nin yayın kurulu üyesi olmuştur. M. P. Pavloviç’in, Balkan Savaşı ve Balkan Federasyonu, Ermenistan’a Türk Taaruzu ve Uluslararası Sonuçları, Devrimci Türkiye (1927), SSCB ve Doğu Halkları (1926) gibi çalışmaları da bulunmaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca Pavloviç 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü’de açılan Doğu Milletleri Kongresi’ne delege olarak iştirak etmiş ve burada sosyalist fikirler seslendirmiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Rusya Devlet Arşivi, F. R-5402, 2op., 655 ed. xr., kraynie datı: 1871-1927, <https://guides.rusarchives.ru/funds/8/pavlovich-mihail-pavlovich> 06. 06. 2021.

¹⁰⁵ Okyar, a.g.e., s.69-70.

“*Türkiye İstiklal Mübarezesi Uğrunda*” adlı eserin Pavloviç tarafından yazılmış olan kısmının birinci ana başlığında **1908’nci Yılda Sultan Abdulhamid’in Yıkılması ve Genç Türk İnkılâbı** konusu ele alınmıştır. Bu başlıkta ağırlıklı olarak Türk İnkılâbının bazı önemli olayları ile karşılaşmaktayız. Bu ana başlık altında özellikle 1908 İnkılâbı ve bu İnkılâbın Avrupa ve diğer güçlerce dikkatle izlenmesi tasvir edilmektedir. Bu çerçevede Abdulhamid dönemi olayları ve ondan sonraki İttihat ve Terakki dönemine ve bunların ışığında birtakım farklı konulara dikkat çekilmiştir.

İkinci ana başlık **Genç Türk İnkılâbı, Balkan Davaları ve Cihan Harbi** şeklinde isimlendirilmiştir. Burada İttihat ve Terakki liderlerinin ülkece yükselmek amacıyla yaptıkları atılımlar, düzenlemeler ve planlardan haberdar olduğumuz gibi Balkan muharebelerinin getirisi ve dönemin iç ve dış siyasetinde geline konum, Balkanların kaybedilmesiyle Cihan Harbi’ne giden yolda oluşturulan zemin ele alınmaktadır.

Üçüncü ana başlık, **Enver Paşa ve Cihan Muharebesi (Cihan Muharebesi Arifesinde Anadolu (Küçük Asya) ve Boğazlar Uğrunda Mübâreze. Şura Rusya’sı ve Çanakkale Meselesi)** adını taşır. Bu kısımda artık değişen dengeleri ve bir tarafta Osmanlı’nın yıkılması için can atan İtilaf güçlerini görürken (buraya Rusya da dâhildir), diğer taraftan bu yıkılışın gecikmesini isteyen Almanya’yı görmekteyiz. Genç Türklerin gelişen olaylarda yönünü belirlemesi ve en doğru kararı seçmesi yolundaki adımları yine ana başlıkta karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca emperyalist güçlerin içlerindeki hırs sebebiyle birbirlerine ters düştüklerine temas edilmektedir.

Dördüncü ana başlık, **Kemal Türkiye’si** başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Cihan Harbi’nin bitmesiyle Türkiye’nin taksimi, İstanbul uğrunda müttefikler arasında yaşanan mücadele, Sevr Mukavelesi, Milli Mücadele, Kongreler, Meclis-i Mebusan’ın dağıtılması, Ankara’da açılan TBMM, askerî açıdan geline nokta, cephelerdeki durum ve bununla birlikte birçok önemli olaylara ışık tutulmuştur.

Beşinci bölüm, **Türkiye’de Komünist Hareketi** meselesi ele alınmıştır. Burada biz öncelikle toprak meselesi ile karşılaşırız. Bu mesele ön plana çıkartılarak köylü kesiminin zor durumu aktarılmaktadır. Ayrıca toprağın eşitsiz bir şekilde dağıtılmasından bahsedilmektedir. Türk burjuvazisinden de söz eden Pavloviç,

büyük ticaret burjuvazisine karşı orta ve küçük burjuvazinin Türkiye'yi korumağa çalıştığını aktarmaktadır. Bunun yanında Türkiye Komünist Fırkası ve komünistlerin buradaki faaliyetleri de bu bölümde kendi yerini bulmuştur.

Yazısını incelemeye tabi tuttuğumuz bir diğer Sovyet aydını, Vladimir Aleksandroviç Gurko-Kryajin'dir. Kendisi 1887 senesinde Tiflis'te doğmuş ve 1931 tarihinde Leningrad şehrinde vefat etmiştir. Yüksek eğitimini 1909 senesinde Moskova Mühendislik Okulu'nda ve 1912'de Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nde almıştır. 1928-1930 yıllarında üniversitede çalışmış, 1928-1929 senelerinde profesör ünvanıyla Dilbilim ve Maddi Kültür Fakültesi'nde Orta Doğu tarihi alanında eğitim vermiştir. Üniversite hayatı dışında 1916-1917 yıllarında Umum Rusya Kırsal ve Şehir İttifakları nezdinde Ordunun Teçhizatı Baş Komite'sinin Kafkas Cephesi Şubesinde görev almış, 1920 senesinde Türkiye ve İran'da RSFSR askeri diplomatik temsilciliğinin enformasyon birimi başkanı olmuş ve Yeni Doğu Dergisi'nin editörlüğü, 1922-1928 Oryantalistler Bilim Derneği Başkanlığı üyesi gibi birtakım önemli görevlerde bulunmuştur. Gurko-Kryajin'in ele aldığımız çalışmasından başka; Afganistan'ın Tarihî Kaderi (1923), Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Bölünmesi, Yeni Doğu, 4. Kitap (1923), Savaş Sonrası Dünya Çatışmaları (1924), Orta Doğu ve Büyük Güçler (1925) ve bunlar gibi bir dizi eserleri bulunmaktadır.¹⁰⁶

Gurko-Kryajin'in bu çalışmadaki ilk yazısı, **İngiliz-Yunan Askerî Müdahalesinin İflası** diye adlandırılmıştır. Bu kısımda Yunan ordusuna karşı kazanılan zaferler ve ardından yapılan diplomatik görüşmeler, Lozan Konferansı, daha sonra ortaya çıkan Musul meselesi, Fransa ile gerilen münasebetler ve bundan başka saltanatın ve hilafetin kaldırılması gibi konulara yer verilmiştir. Bunun yanında iç siyasi mücadeleden de bahsedilmektedir. Gurko-Kryajin'in ele aldığı ikinci konu ise, **Türkiye'de İşçi ve İktisai Hareket** başlığını taşımaktadır. Burada Türkiye'deki iş yerleri ve işçi sayıları, işçilerin çalışma durumu, maaşları, işçilerin ittifak kurmasındaki zorluklar vs. konularda bilgiler verilmektedir.

İncelemeye tabi tutulan ikinci esere katkı veren son Sovyet aydını, siyasî ve askerî bir kişiliğe sahip olan Fedor Raskolnikof'tur. Gerçek soyadı İlin olan bu kişi 1892

¹⁰⁶ <https://bioslovhist.spbu.ru/person/1368-gurko-kryazhin-vladimir-aleksandrovich.html> 06. 06. 2021.

senesinde St. Petersburg’da doğmuştur. 1908 yılında Prens Oldenburgskiy Yatılı Okulu’ndan, 1913 senesinde ise St. Petersburg Teknik Üniversitesi’nin Ekonomi Bölümü’nden mezun olmuştur. Üniversitenin ilk yıllarında devrimci faaliyetlerde bulunmuştur. 1911 ve 1912 yıllarında “Zvezda” ve “Pravda” gazetelerinde çalışmış, ayrıca Pravda Gazetesi’nin ilk sekreteri olmuştur. Fakat bu arada tutuklanarak idarî görevlerden uzaklaştırılmış, daha sonra 1913 senesinde bir af ile serbest bırakılmıştır. 1914 senesinde filoya katılmış ve burada da denizciler arasında propaganda yürüterek bildiriler yayımlamıştır. Temmuz 1917 olayları sırasında hükûmet karşıtı gösteriler sebebiyle tutuklanmış, Ekim ayında serbest bırakılmıştır. Sovyet yönetiminin kurulmasının ardından (Kasım 1917’de) artık asteğmenlikten teğmenliğe terfi etmiştir. Ocak 1918 yılından itibaren Denizcilik İşleri Halk Komiseri yardımcısı ve Deniz Komiserliği üyesi olarak görev yapmıştır. Raskolnikof ayrıca Aralık 1918 senesinde İngilizler tarafından ele geçirilen Revel Spartak destroyerini yönetmiş, Londra’daki 5 aylık esaretten sonra 19 İngiliz askerin iadesine karşılık esirlikten kurtulmuştur. 1920 Haziran ayından 1921 Ocak ayına kadar Baltık Filosu Komutanlığı’nı yapmış, 1921-1923 yıllarında RSFSR’nin tam yetkili temsilcisi olarak görev yapmıştır. 1924 yılından başlayarak Raskolnikof “Petrov” soyadıyla Komintern’in yürütme komitesinde çalışmıştır. 1924-1930 yıllarında Molodaya Gvardiya (*Genç Muhafız*) ve Krasnaya Nov (*Kırmızı Bakir Alan*) dergisinin editörlüğünü yaptı. Bunların yanında Moskova İşçi Yayınevi’nin genel yayın yönetmenliğini de üstlenmiştir. Raskolnikof birkaç yabancı dil bilmenin yanında, bir dizi kitap ve makale yazmış, 1934 yılından başlayarak SSCB Yazarlar Birliği üyesi olmuştur. Diplomat olarak da görev yapan Raskolnikof, 1930-1933 Estonya, 1933-1934 Danimarka ve 1934-1938 yıllarında da Bulgaristan Büyükelçiliği makamında bulunmuştur. En son görev yaptığı yerde belge saklama suçundan gözaltına alınmış, 1938 yılında görevinden ayrılmıştır. Fakat bundan sonra SSCB’ye değil Paris’e gitmiş, 1939 yılında Sovyet vatandaşlığından çıkarılmıştır. Bunun üzerine aynı yıl Posledniye Novosti (*Son Haberler*) adlı Rus göçmen gazetesinde protesto mektubu yayımlamıştır.¹⁰⁷ 12 Eylül 1939’da Nice’de ölen Raskolnikof için ancak 1963 senesinde af çıkmıştır. Her ne kadar zatüreden öldüğü bilinse de, NKVD ajanları

¹⁰⁷ Bir başka kaynakta da Raskolnikof ’un ölümünden sonra “Stalin’e Açık Mektup” adıyla yazdığı son çalışmasını Yeni Rusya dergisine ölümünden sonra yayınlamasını vasiyet ettiği yazılmaktadır. https://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/RASKOLNIKOV_FEDOR_FEDOROVICH.html 08.06. 2021.

tarafından öldürülmüş olabileceği de ihtimaller ¹⁰⁸ arasındadır. ¹⁰⁹ Raskolnikof, **Türkiye’de Aks-i İnkılâpçı İsyân**; başlığıyla yazdığı bölümde 1920’lerde Türkiye’deki inkılâplara karşı yapılan isyanları, bunun sebepleri ve tesirleri ile İngiliz emperyalizminin bu konudaki etkisine temas etmiş, hükûmetin bu doğrultuda aldığı önlemlere değinmiştir.

3.3 Kitaygorodski’nin Türkiye İsimli Eseri

Çalışmada eserinden istifade edilen son sovyet aydını Pavel Vladimiroviç Kitaygorodski’dir. Kitaygorodski 11 Şubat 1883 tarihinde Kiev’de doğmuş ve 1956 yılında vefat etmiştir. Genelde, Yabancı ülkelerin sorunları, işçi hareketlerinin gelişimi ile birlikte ezilen halkların bağımsızlıkları için verdikleri mücadeleleri araştırmıştır. 1920’lerin sonlarında Doğu Araştırmaları Bilimsel Derneği’nin Ortadoğu Bölümü’nde görev yapmıştır. Çalışmada kullanılan eserinden başka; Akdeniz’de Savaş Tehditi, Bağımsızlık Mücadelesinde Mısır (Moskova, 1925), Sömürge Köleliğinden Ulusal Bağımsızlığa (Moskova 1925), Dünya Emperyalizmine Karşı Mücadelede Cezayir, Tunus, Fas (Moskova-Leningrad 1925) gibi bir dizi çalışmaları bulunmaktadır.¹¹⁰

İncelemeye tabi tutulan “*Türkiye*” adlı eseri 1930 senesinde Azereşr Matbaası’nda Bakü’de basılmıştır. 36 sayfadan ibaret olan bu kitap 5 bölüm ve sonda “*Neticeler*” kısmı ile son bulmaktadır. Bu eser de ilk olarak 1929 yılında Rusça yayınlanmıştır. ¹¹¹ İçindekiler kısmı bulunmayan eser için tarafımızdan bir içindekiler bölümü yapılmış, eserdeki devrik ve hatalı ifadeler düzeltilerek Türkiye Türkçesi’ne uygun hale getirilmiştir. Çalışmanın birinci bölümü, **Kemalist Türkiye**si olarak isimlendirilmiştir. Bu bölümde 1908 İnkılâbı’ndan birkaç cümlede bahsedilerek genel bir çerçevede emperyalizmin Türkiye’de yayılmak istemesi, Sevr Muahedesi, Anadolu burjuvazisi ve Türk halkının geçtiği çetin yollar anlatılmaktadır.

¹⁰⁸ Bu ihtimalin ne kadar doğruluk payı taşıdığı şimdilik bilinmiyorsa da eşi Muza Raskolnikof, onun zatüreden ciddi şekilde hasta olduğunu 1 Eylül 1939’da “*Son Haberler*” gazetesindeki röportajında bildirmiştir. <https://www.kommersant.ru/doc/4087572> 10. 06.2021.

¹⁰⁹ <https://ria.ru/20170718/1491774988.html> 08.06. 2021.

¹¹⁰ V. V. Eršov v.d., **Pravovaya Nayka i Yuridiceskaya İdeologiya Rossii Ensiklopediceskiy Slovarı Biografiy**, (Editör: Vladimir Mihayloviç Sırık), Gosudarstvennoe Obrazovatelnoe Uçrejdienie Vısşego Professionalnogo Obrazovaniya Rossiyskaya Akademiya Pravosuđiya, Moskova 2011, s.356.

¹¹¹ P. Kitaygorodski, **Tursiya**, Moskva 1929.

İkinci bölüm, **Şimdiki Türkiye'nin İktisadiyatı** başlığı altında okurlara sunulmuştur. Burada Türkiye'nin tarımdaki durumu, ithalat ve ihracattaki vaziyeti, şehirlerden alınan ürünler, savaşın hayvancılıktaki etkisi, pamuk ve maden alanındaki durumlar, bankaların sermayeleri ve diğer konular burada incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, **Köylerin Vaziyeti** konusunu ele alınmıştır. Bu kısımda toprakların ağalar elinde toplanması, topraksız köylülerin fazlalığı, toprak kiralama yöntemlerinin zorluğu gibi toprak meselesiyle ilgili birtakım problemlere değinilmiştir.

Dördüncü bölümde **Türk Proletaryasının Vaziyeti** konusuna değinilmiştir. Bu bölümde özellikle işçilerin çalışma saatleri ve koşulları aktarılırken, işçi maaşlarının düşüklüğü rakamalı olarak verilmiştir. Ayrıca bir kişinin giderleri ile maaşı arasındaki uçurum hesap edilmiş, Türk işçilerin zor durumu aktarılmıştır. İşçilerin hukukî durumuna da değinen Kitaygorodski, Türk proleterinin grev ve koalisyon kurmak haklarından bahsetmektedir. Ayrıca polisin grevcilere uyguladığı şiddete dair iddialara da yine bu bölümde temas edilmiştir.

Beşinci bölüm, **Türk Komünist Fırkası** başlığını taşımaktadır. Burada Türk komünistlerinin işçiler arasındaki nüfuzu ve propagandası, etkin olduğu bölgeler, M. Suphi'nin ölümü, hükûmetin Komünist Fırkası'nı nasıl dağıttığı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Eserin **Neticeler** kısmında da bahsi geçen bölümlerin genel bir özeti sunulmuştur.

Eserlerinden yararlandığımız Sovyet aydınlarını ve onların çalışmalarını tanıttıktan sonra bu kaynaklarda yer alan bilgileri ilerleyen bölümlerde konu başlıkları altında tasnif ederek düzenli bir şekilde incelemeye tâbi tutacağız.

4. SOVYET AYDINLARININ TÜRK İNKILÂBINA BAKIŞI

İnkılâp kelimesi Arapça'da “*kalb*” kökünden türemiştir. İnkılâp genel anlamda “*Bir milletin sahip olduğu siyasi, askeri, sosyal ve kültürel müesseselerinde devletin eliyle makul usullerle yapılan köklü değişiklikler*”¹¹² olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama Türk litaratüründe kullanılmaktadır. Fakat Sovyet litaratüründe bu kelimenin tanımı “*Sosyal darbe; devlet yönetiminin bir sınıfın elinden başka bir sınıfın eline geçmesi*”¹¹³ şeklinde kullanılmaktadır. Ele aldığımız Sovyet aydınları inkılâp kelimesini bu manada kullandıkları ve Osmanlı saltanatı aleyhinde gelişen isyan hareketlerini inkılâp diye tanımladıkları için tez çalışmamızda da bahse konu tabir Sovyet literatüründeki anlamıyla yer alacaktır.

4.1 Osmanlı'nın Son Dönemindeki Gelişmeler

Sovyet müellifleri Türk İnkılâbının anlatımına Osmanlı dönemi yenileşme ve isyan hareketleri ile başlamaktadırlar. Osmanlı'da devlet idaresindeki çöküntü ile başlayan ortamı aradan kaldırmak için çaba sarf edilse de istenilen başarı elde edilememiş ve her alanda bir gerileyiş başlamıştır. Bernard Lewis bu konuyu şöyle anlatmaktadır: “*Bu bozulma on altıncı yüzyılın titiz, dürüst ve son derece yeterli bürokratik hükümetinden, on yedinci yüzyılın ihmaline ve on sekizinci yüzyılın çöküntüsüne ulaşan değişimi canlı ve açık bir şekilde yansıtan Osmanlı arşivlerinde açıkça fark edilir.*”¹¹⁴ Ayrıca şunu da belirtmek lazım ki 17. ve 18. yüzyılda devlet müesseselerinde görülen gerileme topluma yansıtılmamıştı. Genel anlamda Osmanlı'nın gerilemeye başladığı olay ise İkinci Viyana yenilgisi¹¹⁵ ve sonrasında gelişen olaylar zinciri olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti'nde bu gerilemeyi önlemek adına yapılan reformların başladığı dönem Lale Devri olarak adlandırılmaktadır.

Osmanlı'da Lale Devri bir zevk, eğlence, barış, yenileşme ve sivil reform döneminin başlangıcı olarak anlaşılmıştır.¹¹⁶ Bu dönem ile III. Selim dönemine kadar 1730-1789

¹¹² Ömer Akdağ, **Türk İnkılâp Tarihi**, Litaratürk Academia, 2014, s.15.

¹¹³ <https://obastan.com/inqilab/19284/?l=az> 24.02.2022.

¹¹⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s.23.

¹¹⁵ Akdağ, a.g.e., s.36.

¹¹⁶ Abdulkadir Özcan, “*Lale Devri Osmanlı Tarihinin 1718-1730 Yılları Arasına Sonradan Verilen Ad*”, **DİA**, Cilt: 27, 2003, s.82.

tarihleri arasında tahta geçen padişahların tahtta oturdukları süre boyunca yenilikler yapmaya çalıştığı ve yeni usulde okullar açıp Avrupa'dan eğitmenler getirdikleri bilinmektedir. III. Selim Nizam-ı Cedid Hareketlerini birçok alanda uygulasa da genel itibarıyla ordu üzerine yoğunlaşmış ve Nizam-ı Cedid namıyla bir askeri birlik kurmuştu (24 Şubat 1793). Fakat bu, yeniçerileri kızdırmış ve en sonunda isyana kalkışmışlardı. Buna mukabil Mayıs 1807 tarihinde Kabakçı Mustafa İsyanı ile III. Selim dönemi kapanmıştır.¹¹⁷ III. Selim'in yarıda bırakmaya mecbur kaldığı ıslahat hareketlerini II. Mahmud bitirmeye kararlı idi. Çünkü padişah yeniçeri ocağını kaldırmadan köklü bir değişiklik yapmanın mümkün olmayacağını biliyordu.¹¹⁸ Bu işi yaparken III. Selim'in hatasına düşmemiş bu ıslahat programını gizli bir şekilde hazırlamıştır. Tarihte Vakayı Hayriye olarak geçen yeniçeri ocağının kaldırılması 15 Haziran 1826 tarihinde gerçekleştirilmiş ve yerine modern bir seviyede Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu vücuda getirilmiştir.¹¹⁹ Bundan sonra idari, eğitim, sosyal alanlarda çok önemli bir sıra yenilikler yapılmıştır.

Bu yenileşme hareketlerine bir diğer örnek de Abdülmecid döneminde ilan edilen Tanzimat Fermanı'dır (3 Kasım 1839). Padişah Hatt-ı Hümayûn'a ve ileride ona istinaden kabul olunacak kanunlara saygı göstereceğine dair ant içmiştir.¹²⁰ Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Batı'yı körü körüne taklit ve kopyalama dönemi başlamıştır. Yani Batı'yı örnek alırken Osmanlı'nın yerel özellikleri göz ardı edilmiştir. Tanzimat ile başlayan yeniliklerin başarılı olmamasının sebebi de budur.¹²¹ Kuruluştan Kanun-i Esasi'ye kadar geçen sürede mutlak bir yönetim anlayışının hâkim olduğu Osmanlı, Avrupa'daki özgürlükçü ve anayasal hareketlerden her devlet gibi etkilenmişti. Tanzimat devrinde meydana gelen Genç Osmanlılar Hareketi (1867) ülkede anayasal hareketlerinin gelişmesi ve daha özgürlükçü bir ortamın oluşması için çalışmalar yürütüyordu. Namık Kemal, Ali Suavi, Şinasi gibi isimler ülkedeki baskılar sonucu Avrupa'ya kaçmış ve burada bir cemiyet vücuda getirmişlerdir.¹²² Sonuç itibarıyla 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i

¹¹⁷ Akdağ, a.g.e., s.49-50.

¹¹⁸ Akdağ, a.g.e., s.52.

¹¹⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s.147-151; Akdağ, a.g.e., s.52.

¹²⁰ Karal, a.g.e., s.170-171.

¹²¹ Akdağ, a.g.e., s.56.

¹²² Hakan Uzun, *"Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi"*, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2005, s.148-150.

Esasi kabul edilmiş ve bu anayasa Mithad Paşa, Süleyman Paşa ve Namık Kemal gibi kişiler tarafından vücuda getirilmiştir.¹²³ Ayrıca bu belge bir İslam ülkesinde laik devlet düzeninin temellerini oluşturan bir belge olma özelliğini de taşımaktadır.¹²⁴

Her ne kadar hürriyet yolunda bu önemli olaylar yaşansa da 13 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Mebusan tatil edilmiş, Kanun-i Esasi devlet dairelerinde yürürlükte kalmış ve bu da devletin bu dönemki rejimi hakkında tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bundan sonra II. Abdülhamid'in 33 sene sürecek olan hâkimiyet dönemi başlamıştır. Tabi ki bu olaydan sonra Meşrutiyet taraftarları 1878 yılı sonrası II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalefete başlamışlar, bundan sonra da İttihat ve Terakki hükûmetinin ortaya çıkmasıyla birlikte meşrutiyet lehine faaliyetleri güçlendirmişlerdir. “*Meşrutiyet şariat gereğidir*” vurgusu yapılmış, bu cümle de İttihat ve Terakki’ni en önemli iki dergisi olan “*Meşveret*” ve “*Şura-yı Ümmet*” dergilerinin isimlerinde vücut bulmuştur.¹²⁵ Tüm bu meşrutiyet lehine olan çalışmalar, İttihatçıların yoğun bulundukları bölge olan Rumeli’de Enver ve Niyazi Beyler tarafından Üçüncü Ordu’nun ayaklandırılmasına sebep olmuştur. Telgraflarla Padişaha baskı yapan isyancılar II. Abdülhamid’e 20 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyeti ilan ettirmişlerdir. Üç gün sonra ise İstanbul’da yeni anayasa ilan edilmiştir.¹²⁶

1909 yılından başlayarak 1911 yılına kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti yüksek rütbeli subay ve devlet adamları vasıtası ile önemli mesafe kat etmiş ve devletin kontrolünde önemli bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır.¹²⁷ Bu dönemde Balkan Savaşları’ndan istenilen sonuç alınamamış ayrıca Edirne’nin de Bulgarlara verileceği haberi ortaya atılmıştır. Bu sebeple İttihatçılar Bab-ı Âliye baskın yapmaya karar vermişlerdir.¹²⁸ Tarihte Bab-ı Âli Baskını olarak bilinen bu olay Edirne’yi kurtarmak ve hükûmetin değiştirilmesi düşüncesiyle yapılmış, bu yolda bir avuç subay isteklerine erişmiş ve sadrazam değişerek İttihat ve Terakki Cemiyeti başa geçmiştir.

¹²³ Uzun, a.g.m., s.153.

¹²⁴ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, 1983, s.143.

¹²⁵ M. Şükrü Hanioglu, “*Meşrutiyet Osmanlı’da Anayasal Saltanat Dönemi (1876-1922)*”, *DİA*, Cilt: 29, 2004, s.391-392.

¹²⁶ Akdağ, a.g.e., s.83

¹²⁷ Orhan Örs, “*Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 51, 2013, s.705.

¹²⁸ Örs, a.g.m., s.710.

Edirne'yi vermemek adına darbe yapan yeni hükûmet 20 Mayıs 1913'te daha ağır şartlar altında Edirne'yi Bulgaristan'a vermek zorunda kalmıştır.¹²⁹ Balkan Müharebeleri ile hızlanan ve geridönüşü olmayan yıkılış süreci, İttihat ve Terakki'nin uyguladığı bütün programlar ve yeniliklere rağmen önlenememiş ve Osmanlı I. Cihan Harbi ile birlikte son nefesini vermiştir. Cihan Harbi'nden sonra mağlup bir devlet olarak Osmanlı ile galipler arasında imzalanmış olan Mondros Mütarekesi, Türk milletine İtilaf Devletleri tarafından plânlanan suikastlerin yapılması için olanak sağlayan bir belge niteliğini taşımıştır. Vatanın dört bir yanında işgal ve soygunculuk hareketlerine girişen İtilaf güçleri ve iş birlikçileri Türk milletinin keskin direnişi ile karşılaşmıştır.

Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde İstanbul'a gelmiş (13 Kasım 1918), Boğaza demirlenmiş düşman zırhlılarını görünce yaveri olan Cevat Abbas'a "*geldikleri gibi giderler*"¹³⁰ diyerek vatanın düşman tarafından işgaline katlanamayacağının sinyalini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da olduğu dönemde Rauf Bey ile beraber Ahmet İzzet Paşa Kabinesi yerine Tevfik Paşa'nın geçmesi için ikna çalışmaları yürütmüştür.¹³¹ Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa Kabinesi yerine geçecek olan İzzet Paşa Kabinesi'nde kendisine yer verileceği¹³² ve Harbiye Nazırı olarak görev alacağı fikirlerine sahip olduğu biliniyor.¹³³ Buradan da Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden bir süre önce mücadeleyi İstanbul'dan yönetmek fikrinde olduğu anlaşılıyor. Bu sebeple İzzet Paşa Kabinesi'nde görev istemesi tabii bir durumdur. Fakat yapılan bu çalışmalar başarısız olmuş, her ne kadar güvenoyu alsa da Tevfik Paşa Kabine'si 4 Mart 1919 senesinde yerini Damat Ferit Kabinesi'ne bırakmıştır.¹³⁴ Böylelikle Milli Mücadele'nin İstanbul'dan yürütülmesi hususu giderek zorlaşarak imkânsıza dönmüştür.

¹²⁹ Cevdet Küçük, "*Bab-ı Ali Baskını*", *DİA*, Cilt: 4, 1991, s.390.

¹³⁰ Yalçın, a.g.e., s.161; Turgut Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Gürer Yayınları, 2007, s.97.

¹³¹ İbrahim Şirin, "*Milli Mücadele*", (Editör: Ahmet Şimşek), *Modern Türkiye Tarihi*, Pagem Akademi Yayıncılık, 2019, s.96.

¹³² Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıratlarım I*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 221; Akyol, a.g.e., s.20.

¹³³ Akyol, a.g.e., s.22.

¹³⁴ Şirin, a.g.e., s.96.

Bütün bu olaylardan sonra Milli Mücadele'nin Anadolu'da yapılması gerekliliği inancı hâkim olmuş, Mustafa Kemal Paşa tarafından uygun bir fırsat kollanmıştır. İşte bu fırsat Rum ve Ermeni çetelerinin Doğu Anadolu'da yaptıkları kanunsuz hareketler üzerine buradaki asayişin sağlanması için Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi tayin edilerek Anadolu'ya gönderilmiştir. Son derece yüksek salâhiyetler ile Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa, Bandırma Vapuru ile 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmıştır.¹³⁵ Mustafa Kemal Paşa Samsun'a geçtiği günlerde 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir işgal edilmişti. Bu sebeple sadarete 20 Mayıs 1919 tarihinde çektiği telgrafta; *"Milleti ve orduyu düşünölmeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaraladığını millet ve ordunun, varlığına yapılan bu haksız tecavüzü içine sindirmeyeceğini ve kabul etmeyeceğini"*¹³⁶ bildirmiştir.

Samsun'a çıktıktan kısa bir süre sonra Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, burada 28 Mayıs 1919 günü Havza Genelgesi'ni yayınlamıştır. Bu Genelge vali ile komutanlara gönderilmiş İzmir ve civarında yapılan işgal faaliyetlerine sessiz kalınmaması, miting ve direnişlerin yapılması gerektiği bildirilmiştir.¹³⁷ Buradan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa büyük coşku ile karşılanmış ve bağımsızlık yolunda çalışmalar büyük hızla devam etmiştir. Bu yolda burada bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'i vücuda getirilmiş, başkan olarak seçilen Hoca Mustafa Tevfik Efendi çalışmalara hemen başlamıştır.¹³⁸ Amasya Tamimi için toplantı 19 Haziran tarihinde başlamış¹³⁹ 21-22 Haziran'da tamim metni Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanmıştır.¹⁴⁰ Bu tamim metni Millî Mücadele'nin vatan sathına yayılması ve Türk milletinin bağımsızlığını eline alarak başarıya ulaşması için çağrı yapan bir belge özelliğini taşımaktadır.¹⁴¹

Burada Erzurum'da bir kongre yapılmasına karar verilerek çalışmalara başlanılmıştır. Temmuz ayının 23'de başlayan Erzurum Kongresi, 14 gün sürmüş, bu kongrede

¹³⁵ Yalçın v.d., a.g.e., s.164-166.

¹³⁶ Şirin, a.g.e., s.95.

¹³⁷ Şirin, a.g.e., s.98.

¹³⁸ Ayrıca yönetim listesi için bkz. Hüseyin Menç, **Milli Mücadele Yıllarında Amasya Portreler Belgeler**, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.43; Şenol Susoy, *"Milli Mücadele Yıllarında Amasya"*, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.86.

¹³⁹ Sina Akşin, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul 1989, s.75.

¹⁴⁰ Yalçın v.d., a.g.e., s.168.

¹⁴¹ Belge içeriği için bkz. Yalçın v.d., a.g.e., s.168-169; **Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongre Kentleri Bibliyografyası I**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1993, s.22-24; Menç, a.g.e., s.94-95; Susoy, a.g.e., s.93-95.

alınan kararlar Misak-ı Millinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca işgallere karşı gösterilen mücadeleyi bütün vatan sathına yayılmasındaki geçiş evresinin kilit noktasını teşkil etmiştir.¹⁴² Ayrıca bu kongrenin toplanması amaçları içerisinde Doğu Anadolu’da Ermeni tehdidinin kaldırılması de yer almaktadır. Kongre kapandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa çalışmalarını bir süre burada devam ettirmiş, Cihan Harbi’nde görev yapmış olduğu yerlerdeki bağlantılardan istifade ederek mücadelenin yaygınlık kazanmasına çalışmış, daha sonra Sivas’ta bir kongre için hareket etmiştir.

Sivas Kongre’si 4 Eylül 1919 tarihinde başlamış, esas itibarıyla “*manda*” başta olmak üzere diğer bazı konular tartışılmış, Erzurum Kongresi beyannamesi temel alındığı bir beyanname yayınlanmış ve kongre 11 Eylül’de sona ermiştir.¹⁴³ Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Ankara’ya gelmiş (27 Aralık 1919) burada İstanbul’da açılacak olan Meclis-i Mebusan hakkında görüşmeler yapılarak milletvekilleri İstanbul’a uğurlanmışlardır. 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis’i Mebusan toplanmış, Millî Mücadeleyi destekleyen milletvekillerinin girişimleri ile 28 Ocak 1920’de Misak-ı Milli kabul edilmiştir. Bu durumu kabul etmeyen İtilaf güçleri duruma el koymuş, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul’u işgal etmiştir.¹⁴⁴ Mücadelenin hukuki kanadının kırılmaması için Ankara’da 23 Nisan 1920 tarihinde Milli Meclis vücuda getirilmiş, çok farklı özelliklere sahip kişiler aynı çatı altında birleşerek “*tam bağımsızlık ve milli hâkimiyet*” şiarıyla aynı doğrultuda çalışmaya başlamışlardır.¹⁴⁵ Bu döneme tekabül eden Osmanlı’nın Sevr Antlaşması’nı imzalaması (10 Ağustos 1920) TBMM tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiş ve bu muahedenin meclis tarafından kabul edilmediği bildirilmiştir.¹⁴⁶ Ayrıca 7 Ekim 1920 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi, Damat Ferid, Hadi Paşa, Rıza Tevfik ile Reşat Halis Hakkında Sevr

¹⁴² Kararlar için bkz. Şirin, a.g.e., s.100; Yalçın v.d., a.g.e., s.172-173; Akyol, a.g.e.,s.63; Akşin, **Yakınçağ...**, s.153-157.

¹⁴³ Beyanname metni için bkz. **Milli Egemenlik Belgeleri**, (Derleyen: Sefer Yazıcı), TBMM Basımevi, 2015, s.30-31.

¹⁴⁴ Yalçın v.d., a.g.e., s.184-188.

¹⁴⁵ Şirin, a.g.e.,s.108-109.

¹⁴⁶ Şirin, a.g.e.,s.111-112.

Antlaşması'nı TBMM'nin izni olmadan imza ettikleri için gıyaben idam kararı vermiştir.¹⁴⁷

Askerî anlamda büyük ölçüde İngilizlerden destek alan Yunanlıların ilerlemesi durdurmak için Ocak 1921'de I. İnönü, Mart 1921 tarihinde ise II. İnönü Savaşları ile düşmana ağır darbeler vurulmuştur. Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda (10-25 Temmuz 1921) ise Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmeye mecbur olmuştur. Bu sırada ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için 7-8 Ağustos tarihinde Tekâlif-i Milliye Emirleri çıkartılmıştır. Ağustos ayının 23'ü itibarıyla muharebe yeniden başlamış, 22 gün süren Sakarya Meydan Muharebesi sonucunda düşman bozguna uğrayarak geri çekilmiştir. Bundan sonra düşmana son darbeyi vurmak için hazırlıklar yapılarak 26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz top atışlarıyla başlamış, 30 Ağustos itibarıyla Türk Ordusu kesin zafer kazanmıştır. Türk Ordusu dağılan Yunan birliklerini takip ederek 9 Eylül'de İzmir'e girmiş ve İzmir düşman işgalinden kurtarılmıştır. 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Antlaşması imza edilerek Milli Mücadele'nin silahlı mücadele evresi sona ermiştir.¹⁴⁸

Bundan sonraki süreçte parçalanarak yok edilmek istenen Türk milleti, 24 Temmuz 1923'te *"Anadolu'da hür yaşayacağını bütün dünyaya kabul ettirerek Sevr'in rövanşını Lozan ile almıştır."* Bundan birkaç ay sonra 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir.¹⁴⁹

İşte yukarıda örneklerle vermiş olduğumuz Türk inkılâbının kökleri ve Kurtuluş Savaşı Sovyet aydınlarının dikkatlerini çekmiş, bu aydınlar kendi eserlerinde Türk inkılâp tarihine bizim de en başından vermiş olduğumuz gibi temeline inerek örneklerle bizlere Türk İnkılâp tarihini aktarmaktadırlar. Sovyet aydınları temelleri çok eskilere dayanan Türk İnkılâbına birçok açıdan yaklaşıp özellikle Osmanlı döneminde yaşanan olaylara çok farklı perspektiften bakmaktadırlar. Bu konuda ise bize çok kıymetli bilgiler veren R. Süleyman Türk İnkılâbını; *"Türkiye İnkılâbı'nın bugünkü temelleri asırlarca evvel atılmıştır. Türkiye tarihi daha doğru bir tabir ile Osmanlı tarihi diyelim, iyice tetkik edilecek olunur ise, saltanatın ve dinin tesiri altında, daima ezilmeye mahkum olan halkın, bu iki kuvvetten kurtulmak ve yahud da*

¹⁴⁷ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s.234; Şirin, a.g.e., s.112.

¹⁴⁸ Yalçın v.d., a.g.e.,s.268-325; Şirin, a.g.e., s.116-121.

¹⁴⁹ Bayram Bayraktar, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Detay Yayıncılık, Ankara 2015, s.225-232.

bunların müthiş istibdadına karşı koymak için daima isyan ve ihtilal içinde uğraştığı görülür” diyerek Osmanlı’da yaşanan isyanları Türk İnkılâbının temeli olarak görmekte. Bunun yanında; *“Osmanlı saltanatı teşkili gününden inkırazı gününe kadar daima kan, zulüm ve işkence içinde geçmiş, halkın küçük bir nefes almasına bile müsaade etmemiştir”* sözleriyle, saltanatın molla ve derebeylerine güvenerek köylüleri son derece ezdiğini bildirmektedir.¹⁵⁰

R. Süleyman; *“Bu suretle saltanata ve onun cinayetlerine karşı ilk isyan (Şeyh Bedreddin Simâvî) tarafından (816) tarihinde vücuda getirilmiştir. Bu isyan tamamiyle içtimai bir maksadı, içtimai bir gayeyi takib etmişti”* sözlerine, Şeyh Bedreddin’in sosyalizme dayanan bir tarikat kurarak birçok kitleyi kendine celp ettiği fakat Çelebi Sultan Mehmed’in karşısında bozguna uğradığını eklemektedir.¹⁵¹ Bu isyan sonrasında *“Bektaşilerin yardım ve telkinleri ile Anadolu köylüsü arasında ibtidai sosyalizm esaslarına istinad eden bir sürü tarikatlar vücuda getirildi”*¹⁵² diyerek bu yolda Bektaşilerin önemine vurgu yapmaktadır.

Buna ilaveten Bektaşilerden; *“Rakının ve sazın tesiri altında, Bektaşiler dini pek çabuk unutuyorlar, dinin ve sultanın müdafii olan mollalara karşı şiddetli bir kin besliyorlardı”* şeklinde bahsetmektedir. Ayrıca sultana karşı İzmir, Bursa, Sivas, Ankara ve Kastamonu’da Kızılbaşlık, Tahtaçılık ve Çetmilik¹⁵³ gibi tarikatların *“saltanat, derebeylik ve din aleyhine isyan etmişlerdir”*¹⁵⁴ demektedir. Bunların dışında: *“Türk köylüsü isyan etmek için eline geçen küçük bir fırsatı hiçte bırakmıyor, hemen silahına sarılıyordu. Mesela (Celali) işgalleri gibi ki: bunlar Osmanlı saltanatının başında hakiki bir bela kesilmişler, taç ve tahtlarını pek ziyade seven padişahları senelerce düşündürmüşlerdi”*¹⁵⁵ cümleleriyle R. Süleyman, halkın her an isyan için tetikte olduğunu ve bir kıvılcımın bunun için yettiğini aktarmaktadır.

¹⁵⁰ Rıza Süleyman, **Türk İnkılâp Tarihi ve Bugünkü Türkiye**, Zakkıniga-Türkçe Neşriyatı, Tiflis 1927, s.3.

¹⁵¹ Süleyman, a.g.e., s.3-5.

¹⁵² Süleyman, a.g.e., s.5.

¹⁵³ Buradaki çetmilik yani bir diğer kullanımıyla çepniliktir. Ali Duymaz, Ahmet Aça, Halil İbrahim Şahin, *“Balıkesir Yöresi Çepni ve Tahtacılarında Kamberlik Geleneği”*, **Alevilik Araştırma Dergisi**, Sayı: 2, 2011, s.42.

¹⁵⁴ Süleyman, a.g.e., s.5-6.

¹⁵⁵ Süleyman, a.g.e., s.7-8.

R. Süleyman isyan eden Türk halkının neden isyan ettiğini: *“Filhakika daima taç ve taht korkusuyla inleyen padişahların saraylarında kadınların hüküm ve nüfuzu son dereceye varıyor, adeta saltanat içinde saltanat hüküm sürüyordu. Öyle bir zaman gelmişti ki, koca Türk milletinin mukadderatı ya Kösem Sultan’ın elinde bulunuyor, veyahut da Hürrem Sultan’ın dudakları arasında duruyordu. Tabiyatiyle halk bu halden son derece de nefret ediyordu. Osmanlı tarihlerinin birer cinayet olarak göstermeye kalkıştıkları yeniçeri isyanları da bu gibi hallerin taht-ı tesirinde pek haklı olarak vücuda gelmekte idi”*¹⁵⁶ şeklinde açıklarken bunu pek tabii bulmaktadır. Burada bir konuya dikkat çekmek yerinde olacaktır ki her defasında kadın özgürlüğünden bahseden ve saltanat rejiminin kadınlığın başında bir kara bela gibi durduğunu söyleyen R. Süleyman’ın burada *“kadınlar saltanatını”* beğenmemesi, onu keskin bir dille eleştirmesi ve Osmanlı’nın başına gelen felaketleri birkaç kadının saraydaki faaliyetleriyle ilişkilendirmesi, çelişkili bir durumdur.

Tüm bunların yanında R. Süleyman padişahların ilginç hallerini de vermektedir. Fakat öncesinde; *“Tarih iyice tetkik edilecek olunur ise asırlarca bu adamların ellerinde koca bir Türk milletinin, hem de isyancı ve ihtilalci olan bir milletin nasıl olup da esir olarak kaldığına hayret etmemek elden gelmez”* cümlelerini kullanmaktadır. Peki bu cümleleri kullanmaya bu aydını iten sebep nedir? Yine aynı eserde bu yazıya sebep olan haller şu şekilde aktarılmıştır: *“Faraza Yıldırım Bayezid gibi en akıllı olarak gösterilen bir padişah bir tek hâkime kızması yüzünden bütün hâkimleri bir evin içine toplayıp gaz yağıyla yakmaya kalkmıştı. Tarihte bu vakaya Kâdiyân-ı fî’n-nâr derler. Bağdat fatihi olmak ile meşhur olan Murad-ı Râbi keyif için bütün saltanatı zamanında otuz bin kişiyi katletmiştir. Veli lakabıyla meşhur olan Beyazıd Veli ise bütün kardeşlerini katlettirdikten sonra, ölümlerin başına geçib ağlamağa başlamış, ve Osmanlı saltanatında kardeş kesmek usulünü icad edenlere lanet etmişti. Çünkü Osmanlı saltanatında her tahta çıkan yeni padişahın kardeşlerini kesmesi âdeta bir âdet halini almıştı. Nihayet meczub lakabıyla meşhur olan Mustafa-yı Hâmis¹⁵⁷ sakalının her teline ayrı ayrı inci dizdirterek oturur ve balıkların karnı açtır diye Marmara’ya para attırtmış!.. Velhasıl bu sülalenin*

¹⁵⁶ Süleyman, a.g.e., s.8-9.

¹⁵⁷ Burada R. Süleyman yüksek ihtimal yanlışlık yapmıştır çünkü tarihte Beşinci Mustafa adında bir sultan yoktur.

deliliklerini yazı ve kalem ile tarif edebilmek için ciltlerle sayfalar doldurmak bile kifayet etmez”¹⁵⁸

Elbette ki Osmanlı Devleti’nde zaman zaman sosyal çalkantıların olduğu ve devlet politikasında bazen yanlış adımların atıldığı inkâr edilemez. Fakat bu gibi olayların bütün Osmanlı saltanatına atfedilmesi kabul edilemez bir husustur. Zira durum bu şekilde olsaydı ne Osmanlı Devleti altı yüz sene yaşar ne de üç kıtaya hüküm süremezdi. R. Süleyman kendisi Sovyetlere hizmet etmiş ve Komünist mefkûresini benimsemiş bir şahsiyet olarak her türlü monarşik rejimlere ve dinî inanca karşı derin bir nefret duymuş ve gerek Osmanlı’ya gerekse de İslâm dünyasına bu nefretin penceresinden bakmıştır. Bu yüzden yazarın Osmanlı’ya karşı bu tarz agresif tutumuna şaşmamak gerekir.

R. Süleyman, ardı arkası kesilmeyen isyanlar sebebiyle mollaların, Bektaşiler ve yeniçerileri ortadan kaldırmaktan başka şeyin düşünülmediği ve III. Selim’in bu işe koyulduğunu bildirmektedir. Buna ilaveten; *“Sırf padişahların keyifleri için ilan edilen harblerin en büyük düşmanları yeniçerilerdi. Herhangi bir harbin keyif için ilan edildiğini öğrenir öğrenmez, düşmanı bırakırlar, doğruca padişahın sarayının önüne gelerek, ondan bu harbi ilan etmesinin hesaplarını ve sebeplerini sorarlardı. Binaenaleyh yeniçeriler Padişahları kendi keyiflerine serbestçe hareket edebilmekten men etmişlerdi. İşte bunlar saltanatı ve saltanatın etrafında toplananları yeniçeriliği ilgaya teşvik etmekte idi. Nitekim Selim-i Sâlis de sırf bu düşünceler tahtında yeniçeriliği kaldırmağa karar vermişti. Fakat Selim-i Sâlis bu amelinde muvaffak olamamış, yine yeniçerilerin isyanı üzerine hal edilmişti”* diyerek bu dönemin özetini vermektedir. III. Selim’den sonra ise taht değişikliğini Alemdar’ın yardımı ile *“Naçar henüz pek genç olan ve bila kusur birçok bigünah ve masum insanları katlettiği için Adli namını takınmak sahtekarlığında bulunan İkinci Mahmud saltanata çıkarmıştı”¹⁵⁹* sözleriyle açıklamaktadır.

Saltanatı boyunca yeniçerilere karşı gizlice planlar yapan II. Mahmud’un aksine *“...cahil yeniçeriler de kendi etraflarında dönen bu entrikalardan haberdar olabilmek imkanını bulamamışlardı”* ve buna ilaveten *“Fakat Mahmud Adli’nin artık açıktan yapılmağa başlanan propagandaları, yeniçerilerin akıllarını başlarına*

¹⁵⁸ Süleyman, a.g.e., s.9.

¹⁵⁹ Süleyman, a.g.e., s.10-11.

getirmiş, onlara da çareler aramak yollarını göstermişti. Nihayet her iki tarafın yani din ile dinsizliğin, zulüm ve saltanatla hürriyetin mücadelesi başladı”¹⁶⁰ diyerek iktidarla yeniçeriler arasındaki münasebeti aktarmaktadır. Yeniçerilerin mağlubiyetinden sonra II. Mahmud’un faaliyetlerini; “...memlekette hasıl olan din ve hilafet aleyhtarlığını büsbütün temizleyerek, saltanatı her türlü tehlikelerden masun kılmak, böylece de taç ve tahtı için sağlam ve emin bir temel kurmaktı. Bu sebepten ortada tek bir yeniçeri bile bırakmamış hemen hepsini kestirmiştir” şeklinde özetleyerek karşısında tek bir güç bile bırakmadığını anlatmaktadır.¹⁶¹

Bundan başka II. Mahmud’u deli olarak adlandıran R. Süleyman Padişahın diğer faaliyetlerini şu şekilde aktarmaktadır: “Maheza bu katliamdan yigirmi bin bektâşi saklanmak suretiyle yakasını kurtarmaya muvaffak olmuş, fakat bunlar da bilahire kırk gün zarfında Anadolu’ya sürülmüşlerdi. Sürülenler arasında Londra Sefiri Ferruh Bey ve vakayinüvis Şanizade gibi büyük rical de vardı. Katliam suretiyle öldürülenlerin adedi de altmış ila yetmiş bin arasındadır. Unutulmamalıdır ki bu miktarın arasında masum kadınlarla bedbaht ve zavallı çocuklar da bulunmaktadır. Hatta deli olan Mahmud Adli de Bektâşi bulup öldürmek merakı, o kadar fazla bir hal almıştı ki her gece sokakları, kırları, bayırları dolaşır ve öldürecek bir Bektâşi arardı. Hatta bunun hakkında tuhaf bir hikâye de vardır. Bektâşi’nin birisi nasılsa katliamdan kurtularak Çamlıca tarafında saklanmış. Bu Bektâşi’nin saklandığını haber alan Mahmud Adli bir gece Çamlıca’ya giderek Bektâşi’nin saklandığı evi basmış, Bektâşi birden bire Mahmud Adli’nin içeriye girdiğini görür görmez, hemen sırt üstü yere yatarak; buyurun ağalar cenaze namazına... demiş. Bu hal nasılsa padişahın hoşuna gitmiş. Ve bu Bektâşi’yi affederek sürmekten de vazgeçmiş. İşte Mahmud Adli’nin elinden kurtulan tek bir Bektâşi varsa o da budur. Halbuki bu isyanda ihtilalciler arasında adam akıllı rehberler bulunmuş olsaydı, hilafet ve saltanat o zamandan beri yıkılacak, din o vakitten itibaren kalkmış olacaktı”¹⁶² böylece yazar, bu cümlelerle yine son derece ilgi çekici bilgiler aktarmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz II. Mahmud’un karşısında tek bir güç bile bırakmamasının sebebi, bu dönemde Yeniçeri Ocağı’nın ıslâh edilmesinin zorunluluğunun kesinleştiği, özellikle Mora İsyanı sırasında yeniçerinin başarısızlığı ve Mısır’dan gelen düzenli

¹⁶⁰ Süleyman, a.g.e., s.11.

¹⁶¹ Süleyman, a.g.e., s.14.

¹⁶² Süleyman, a.g.e., s.14-15.

ordunun başarısının bu düşünceyi keskinleştirdiğini bildiğimizden, II. Mahmud'un bu şekilde davranması normaldir. Vak'a-i Hayriye sonrasında Bektaşiler adına geniş bir araştırmanın başlatıldığı, türlü yerlerde kılık değiştirerek saklananların tespit edilerek idam edildiği, onlara yardım edenlere ağır cezalar verildiğini¹⁶³ bu alanda yapılan önemli çalışmalardan bilmekteyiz. Dolayısıyla R. Süleyman burada hikayeci tarzda verdiği çarpıcı bilgilerin yanında doğruluk payı olan bilgileri de bize anlattığını söylememiz yerinde olacaktır. Buna ilaveten bir konuda günümüz yazarları ile keskin bir şekilde görüş farklılıkları vardır. Şöyleki günümüzde birçok tarihçi yeniçerilerin karşı konulamaz bir güce ulaştığı ve devlete zarar vermelerinden dolayı ortadan kaldırılmalarını doğru bulurken R. Süleyman; *"bazı müverrihlerin dediği gibi yeniçerilerin kazanması hiç de Türkiye için bir tehlike teşkil etmeyecekti"*¹⁶⁴ demektedir. Burada hatta R. Süleyman kendisi de itiraf ediyor ki müverrihler yeniçerilerin kazanmasını tehlikeli buluyor. Bu sebepten R. Süleyman'ın bu konuda çok farklı ve keskin fikirleri olduğunu diyebiliriz.

R. Süleyman tüm bunların ışığında Bektaşilerin kendilerine ihtilalci yetiştiremediklerini söylerken, ilk zamanlardaki şekillerinden uzaklaşarak edebi bir yola yönelmiş olmalarından dolayı, *"İşte bunun fenalığını koca bir kitle, bu vakadan sonra senelerce saltanatın ve dinin istibdadını çekmekle gördü"*¹⁶⁵ diyerek Bektaşilerin bu hareketlerinin doğru olmadığını öne sürmekte ve onları inkılâp yapabilecek kimseler olarak görmektedir. Hürriyet ve meşrutiyetin Abdülmecid zamanında ortaya çıktığını bildiren R. Süleyman, padişahın çok zor karar ve onay verdiği bu hatt-ı hümayuna güvenmeyen halkı şöyle tasvir ediyor: *"...bu hatt-ı hümayun gerek İstanbul'daki münevverler arasında ve gerekse Anadolu köylüsü arasında hiçbir suretle tesirini gösterememişti. Çünkü halk saltanatın yalancı vaadlerine o kadar kapılmış, o kadar aldanmıştı ki: artık inanacak halleri kalmadıklarını açıktan açığa bağırıyorlardı. Nitekim bu hatt-ı hümayundan sonra muhalefet azalacak yerde çoğalmıştı. Münevverler muhakkak surette Meşrutiyeti istiyorlardı ve binaenaleyh ilk hafî cemiyetleri vücuda getirmeye başladılar"*¹⁶⁶ Bunun yanında; *"1867 tarihinde büyük bir debdebe ile ortaya bir teceddüd olarak*

¹⁶³ Fahri Maden, *"Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları"*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, 2010, s.50-56.

¹⁶⁴ Süleyman, a.g.e., s.15.

¹⁶⁵ Süleyman, a.g.e., s.15.

¹⁶⁶ Süleyman, a.g.e., s.17.

sokulan Tanzimat-ı Hayriye'nin halk üzerinde hiç bir tesir yapmadığı görülmüş Gülhane Hatt-ı Hümayunları ile artık aldatılamayacağı saltanat tarafından tamamiyle anlaşılmış idi”¹⁶⁷ cümleleriyle anlıyoruz ki yapılan ıslâhat nitelikli çalışmalar, sultanların müthiş yetkilerinde kısıtlamalar yapsa da bu halkı tatmin etmiyor hala esaret altında kaldığını hisseden halk daha fazla hürriyet istiyordu.

R. Süleyman Türk inkılâp tarihinde Midhat Paşa'yı ayrı bir yere koyarak, “*Türkiye İnkılâp tarihinde pek büyük rol oynayan simalardan birisi*” olarak görmekteydi. Mithat Paşa hakkında: “*Sadrazam olduğundan sonra 1293 tarihinde resmen Meşrutiyeti ilan ettirterek Meclis-i Mebusan'ı açtı. Yalnız Midhad Paşa'nın himmetiyle vücuda getirilen Kanun-i Esasi, Padişaha fazlaca bir kıymet veriyor, Meclisin feshini bile padişahın eline terk ediyordu. Bu Midhad Paşa için büyük bir hata teşkil etmekte idi. Nitekim Abdülhamid'in Saltanata çıkmasıyla Meclis-i Mebusan dağıtılmış ve onu vücuda getiren Midhad Paşa da Sultan Aziz'in katilidir ittihamıyla Bağda'da sürülerek, orada Abdülhamid'in adamları tarafından boğdurulmuşu*” cümlelerini kullanan R. Süleyman, burada Midhad Paşa'nın her ne kadar inkılâp alanında öncü isimlerden biri olduğunu söylese de yukarıda verdiğimiz kararının doğru olmadığını bildirirken onu bu konuda tenkit etmektedir. Fakat bu olayın inkılâbın ateşini söndürmediği gibi aksine daha çok harladığını bildiren R. Süleyman, Midhad Paşa'nın arkasında Namık Kema ve Ziya Paşa gibi iki büyük inkılâpçıyı bıraktığını söylemektedir. Ayrıca bu şahsiyetleri: “*Türkiye inkılâp tarihinde gerek Namık Kemal, gerekse Ziya Paşa en yüksek simalardır. Bu iki şahsiyet kalemleriyle halka daima hürriyetin faziletlerini göstermişler, istibdadın bütün kahır tahakkümüne rağmen, bir türlü susmak günahında bulunmamışlardır*”¹⁶⁸ sözleriyle tarif etmektedir. Yukarıda belirttiğimiz Midhad Paşa'nın devlet ile arasındaki ilişki inişli çıkışlı olmuştur. Devlet kademesinde önemli görevler icra etmişse de sonu pek iyi olmamıştır. R. Süleyman'ın Midhad Paşa'nın idamı ile ilgili vermiş olduğu bilgiler karşılığını bulmakla birlikte gerçekte ölüp ölmediği konusunda da Yıldız Sarayı tarafından defalarca soruşturma yapılmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Süleyman, a.g.e., s.19.

¹⁶⁸ Süleyman, a.g.e., s.20.

¹⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Gökhan Çetinsaya, Ş. Tufan, Bozpınar, “*Midhat Paşa 1822-1884*”, **DİA**, Cilt: 30, 2005, s.7-11.

Bunların yanında R. Süleyman, “*hürriyet mücahitleri*” diye tanımladığı bu kişilerin emellerine muvaffak olamadığının altını çizmektedir. Yazara göre 1878 tarihindeki ilk meşrutiyetin ilan edilmesine rağmen “*Abdülhamid’in herkesçe malum olan kanlı zulmüyle Meşrutiyet yok edilmiş ve bu mücahitler birer birer tutularak nefiy edilmiştir*” derken devamında “*Yalnız Abdülhamid bunlardan son derecede korkmaktaydı. Namık Kemal Midilli’deki menfasından sonra ölümüne müteakip, Gelibolu’da defnedilmiş, ve Abdülhamid tarafından belki dirilir de çıkar korkusuyla kendisine gayet muhkem ve sağlam bir kabir yaptırılmıştır. Bu zarafat¹⁷⁰ değildir, hakikattir. Nitekim kabrin bittiği kendisine haber verinceye kadar Abdülhamid uyku bile uyuyamamıştır. Bundan sonra Abdülhamid’in otuz üç sene devam eden kanlı saltanatı gelir*”¹⁷¹ sözleriyle dönem içerisindeki ilginç olaylara temas etmektedir.

R. Süleyman bu otuz üç senede Türklüğün başına gelenleri: “...istibdad kahr ve dini idaresiyle hüküm sürmüş, halka küçük bir nefes alacak rahat bir zaman bırakmamıştır. İstanbul’da büyük bir hafife ordusu hüküm sürüyor, iki kişinin bir kahvede baş başa görüşmesi büyük bir cinayet, bir hıyanet telakki ediliyor, böylece menfalar ve zindanlar maasum insanlarla dolduruluyordu. Memlekette kanun yok, asayiş yok, hiçbir şey yoktu. Hatta güzel kadınlar bile namuslarını vikaye edebilmek için, sokağa çıkmak cesaretini gösteremiyorlardı”¹⁷² cümleleriyle aktararak Abdülhamid devrini sert bir dille eleştirmektedir. Yukarıda verdiğimiz Abdülhamid hakkındaki örneklerin R. Süleyman’ın şahsi fikirleri olduğu unutulmamalıdır. R. Süleyman Abdülhamid’in menfi yönlerini ön plana çıkartırken iyi yönlerinin olduğunu unutmaması bu Sovyet yazarımızın olayları aktarırken tarafsızlığı üzerinde düşünmemize yol açmaktadır.

Bu görüşlere rağmen bahsi geçen dönemde her ne kadar II. Abdulhamid’in istediği bütün reformlar yapılamasa da eğitim, bayındırlık ve tarım alanındaki gelişmeler ve özellikle eğitim alanındaki ilerleme gözardı edilemez.¹⁷³ Özellikle bu okullarda medrese mantığı bırakılmış ve bilimsel yöntemler tercih edilmiştir. Bununla da laik eğitim sisteminin temelleri bu adımlarla II. Abdülhamid döneminde atılmıştır.¹⁷⁴ Bu

¹⁷⁰ Rusçada şaka demektir.

¹⁷¹ Süleyman, a.g.e., s.21-22.

¹⁷² Süleyman, a.g.e., s.22.

¹⁷³ Cevdet Küçük, “II. Abdülhamid”, **DİA**, Cilt: 1, 1988, s.221.

¹⁷⁴ Serkan Yazıcı, “Osmanlı Modernleşmesi”, (Editör: Ahmet Şimşek), **Modern Türkiye Tarihi**, Pagem Akademi, Ankara 2019, s.48.

dönemde yapılan muharebeler şüphesiz yapılmak istenen yeniliklere engel olmuştur. Fakat II. Abdülhamid dönemi okullarından yetişen aydınlar modernleşmeye büyük katkılar vermişlerdir. R. Süleyman'ın hürriyet isteyenlerin yanında yer alarak II. Abdülhamid'i sert bir dille eleştirirken şu önemli noktayı kaçırmaktadır. O hürriyet isteyen ve II. Abdülhamid'e karşı çıkanların çoğu sultanın açtırdığı okullardan mezun olmuşlardır. Dolayısıyla R. Süleyman bu tektaraflı görüşleriyle burada objektiflikten uzak kalmıştır.

R. Süleyman daha sonra 1909 senesi İnkılâbı için “*Abdülhamid'in elim istibdadı kırılmış, yerine İttihat ve Terakki'nin kahredici bir zulmü kaim olmuştu*” ve İttihat ve Terakki adına “*...fikri ve vicdani bir inkılâp yapmaktan uzak, ne oldukları belirsiz, rengaren fikirlerden müteşekkil bir manufakturis kitlesi idi*” şeklinde kanaatlerini aktarmaktadır.¹⁷⁵ Şunu belirtmek gerekir ki İttihat ve Terakki'nin milliyetçi ve Turancı yapısı gereği Sovyet aydınları tarafından pek iyi karşılanmamaktadır. Bu tepki hem Çarlık Rusyası hem de Sovyetler için aynı şekilde geçerli olmuştur. Ayrıca Sovyet yazarlarının Osmanlı'yı idare eden ister bir şahıs isterse de bir hükûmet olsun ona karşı hep bir menfi tutum ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla yukarıda da görüldüğü üzere Osmanlı idarecilerinin sadece kötü yönlerinin ortaya konulması İttihat ve Terakki özelinde de devam etmektedir.

Görüldüğü üzere R. Süleyman II. Abdülhamid'in yerine geçen İttihat ve Terakki'den de pek hoşlanmamaktadır. Yapılan 1908 İnkılâb'ı konusunda M. Pavloviç; “*Çarlık istibdadına karşı yirminci asırda başlayan kuvvetli Rus inkılâp hareketi umum Şarkta olduğu gibi, Türkiye'de de kendine yoldaş buldu. Sultanlık hükûmdarlığına karşı duran Türk liberal (yeniliği seven) hareketi, Avrupa'nın Türkiye'yi parçalamaya çalışan büyük ve küçük hükûmetlerle gaspkârlık planları neticesinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü tehdit eden korku sayesinde daha fazla keskinleşti*”¹⁷⁶ diyerek bir nevi 1908 İnkılâb'ını tehditlere karşı ciddi bir güç olarak görmektedir.

Ayrıca 1908 İnkılâb'ının sebebi, “*Sultanla onun satılmış vezirlerinin Avrupa karşısında kul olup alçalması, Türk aydınları ile zabitlerini sultan hükûmetinin*

¹⁷⁵ Süleyman, a.g.e., s.23.

¹⁷⁶ M. P. Pavloviç-V. A. Gurko Kryajin- F. A. Raskolnikof, (Editörler: İbrahim Eminbeyli, Reşit Yusifzade), **Türkiye İstiklal Mübarezesi Uğrunda**, Azərneşr, Bakı 1927, s.7-8.

aleyhine kaldırdı. Vezirlerden biri İngiltere'nin, ikincisi Fransa'nın, üçüncüsü Almanya'nın ve ilahır satın alma acenteleri olduğu belli idi. Hatta 'Padişahın'—sultanın kendisine bile, Osmanlı İmparatorluğu'nun (tecdidi ile) mücadele için Avrupa devletleri elindeki kör bir alete bakar gibi bakılmağa başladı. Böyle şartlar içerisinde artık, sultan müstebid hükûmetine karşı isyan etmek zaruri bir hale geldi" şeklinde izah edilmektedir. Bu sebeplerden dolayı vücuda gelen Türk İnkılâbı Avrupa ve Rusya'da hoşnutsuzluklara sebep olmuş, Türkiye'nin terakki ederek kuvvetlenmesi halinde onu parçalamak planından vazgeçmek korkusu ortaya çıkmıştır.¹⁷⁷

Bu korku sebebiyle hariçde birçok kişinin bu inkılâp aleyhine konuştuğunu bildiren M. Pavloviç; "*Milyukof, 1908'nci yılın 26 Ekiminde (Tenişefski) mektebi salonunda okuduğu bildirisinde takriben; 'Türkiye'deki yeni Kanun-i Esasili nizam, Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki hıristiyanlarla müslümanları ayıran kanlı hududu silmeye ve ortadan kaldırmağa muktedir değildi' demiştir. Kadet Fırkası lideri kati surette 'Slavyan halkları Türkiye ile beraber yaşamaktan ise Türkiye'nin ortadan kaldırılması şartıyla onların Balkan Fedarasyonu kurmalarına razı olmak daha elverişlidir'*" örneğini vererek 1908 hareketlerini, yeni idare şeklinin Türkiye'yi güçlendireceğinden korkarak söylenen sözlerden biri olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁸

M. Pavloviç; "*Türkiye'deki Kanun-i Esasicilik hareketi, Rusya'nın müdahale etmesi ve Rusya ile harbin başlaması sayesinde bastırıldı*" diyerek Osmanlı'nın içinde bulunduğu askerî, sosyal ve etnik cihetten yaşadığı sıkıntılara karşın "*Türkiye, İngiltere ve Rusya Cumhuriyetlerindeki şuurulu daireler (1918'nci yıl Haziran 9'nda) Reval Şehri'ndeki sağlık için kaldırılan kadehlerin sesinde Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki defîn tegannilerini işitiyordu*"¹⁷⁹ sözleriyle Türkiye'de yapılan inkılâba karşı ciddi korkuların olduğu ve bunların engellenmesi için her yolun denendiğini aktarmaktadır.

M. Pavloviç bu inkılâbın gelişimini; "*Bu inkılâp; eski siyasi perdeyi yırtan emek mahsuldarlığının yavaş ve durmadan yükselmesi ve Osmanlı memleketindeki iktisadi terakki tarafından hazırlanmış ve meydana çıkarılmış bu inkılâp evvellerde tehir*

¹⁷⁷ Pavloviç v.d., a.g.e., s.7-8.

¹⁷⁸ Pavloviç v.d., a.g.e., s.9.

¹⁷⁹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.10-12.

edilmiş, sonra ise, bilakis; harici karmakarışıklıklar; Makedonya, Arnavutluk, Arabistan'daki Rusya, Avusturya- Macaristan ve İngiltere entrikaları ve nihayet, eski usul daha ziyade saklandığı taktirde, Osmanlı İmparatorluğu'nun labüd yıkılıp hiç olması karşısında bütün milletin en şuurlu unsurlarının korkusu yüzünden fevkalade bir surette çabuklaştırılmıştır"¹⁸⁰ sözleriyle tasvir etmektedir.

Bu olayların ışığında Türk aydınlarının dışarıdan müdahale edilmesinden korkarak işi hızlandırdıklarını bildirirken: *"Milyukof'un Çanakkale layihasını müdafaa ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nda husule gelen inkılâbi darbe 'asker inkılâbı', 'askersiz erkân-ı harb', 'Türkiye hasta değil, ölü adamdır' diye tavsif eden burjuvazi ve vatanperver sosyalist Rus muharrirlerinin bu iddiaları; büyük bir ahmaklık ve cahillik neticesinde ve yahut da Türkiye'ye karşı açıktan açığa fenalık istemek ve Türkiye'den birtakım parçalar koparmak arzuları ile izah edile bilir"* sözleriyle de hemen yukarıda vermiş olduğumuz örneği tasdik etmektedir. Bununla birlikte M. Pavloviç bu üstünkörü sözlerin aksine bu inkılâbı umumi millet işi olarak adlandırmaktadır.¹⁸¹

M. Pavloviç, 1909 yılının 13 Nisanı'nı *"...umum Makedonya ordusunun bir adam gibi yeni usul-i idareyi müdafaaaya başlayarak kendi zabitleri ve generalleri kumandası altında yürüyüş ederek 24 Nisan'da İstanbul'u almış ve sultanı düşürmüştür"* sözleriyle aktararak bu durumun genç Türk inkılâbının mukadderatını bütünüyle çözmediğini bunun için de; *"Türkiye'deki Müslüman ve Hristiyan halkları arasındaki asırlardan beri devam eden anlaşamamazlıkların ve karışıklıkların halli; Arnavutluk, Makedonya, Arabistan, Ermeni ve başka bir sıra melun meselelerin halli duruyordu"* cümlesiyle bütün bu meselelerin de Avrupa'ya Türk iç işlerine karışma fırsatı verdiğini ifade etmektedir.¹⁸²

R. Süleyman; *"Bütün idaresi zamanında İstanbul daimi bir idare-i örfiye altında bırakılmış, siyasi sürgünler hiç de Abdülhamid'in sürgünlerinden aşağıya kalmamıştı. O vakit Türkiye'nin başında Enver Paşa denen bir serserinin zalim müstebid idaresi hüküm sürüyor, zavallı Türklük maceradan maceraya*

¹⁸⁰ Pavloviç v.d., a.g.e., s.21.

¹⁸¹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.22-23.

¹⁸² Pavloviç v.d., a.g.e., s.23-24.

sürüklendiriliyordu”¹⁸³ diyerek İttihat ve Terakki hükûmetinin yerini alarak sultan hükûmetinden pek farkı olmadığını aktarmaktadır. İstibdadın Abdülhamid’in elinden alınarak İttihat ve Terakki’ni eline verildiğini söyleyen R. Süleyman’ı Kitaygorodski; “*Hatta İttihat ve Teraki Fırkası adlanan fırka tarafından idare edilen 1908-ci İnkılâbı Türkiye’ye tam bir azatlık getirmedir*”¹⁸⁴ sözleriyle desteklemektedir.

R. Süleyman bu firkaya karşı olan; “*...Midhat Paşa’nın büyük bir hürriyet aşkıyla vücuda getirdiği Kanun-i Esasi bu cahil çocukların ellerinde bir oyuncak haline girmişti*” sözleriyle fikirlerinin keskinliğini bizlere göstermektedir. Fakat bunun yanında İttihat ve Terakki için; “*Son derecede dini olan İttihat ve Terakki idaresi halka, az da olsa, hafif bir hürriyet vermesi neticesi Türk gençliğinin fikren olan terakki ve tealisine yardım etmiştir. Bilhassa maârifin dinî tedrisatla beraber asrî bir şekle sokulması, Sultanîlerin çoğalması, Darülmuallimin mükemmel bir hale konması bu fena ve müstebid idarenin yahşı eserleri arasında gösterilebilir. Hiç şüphesiz ki bunlar Türk gençliğinin bugünkü İnkılâbına pek artık yardım etmiştir*”¹⁸⁵ demekle bu dönemin olumlu bulduğu gelişmelerine de vurgu yapmaktadır.

R. Süleyman; “*Hürriyet kelimesinin lûgat kitaplarından bile kaldırıldığı bu devirlerde her sene binlerce talebe yetiştiren tali ve ali mektebler hürriyet aşkıyla çıldıran bir gençlik vücuda getirmişti*” diyerek Baha Tevfik tarafından tercüme edilen Lui Buhner’in Madde ve Kuvvet adlı eseriyle mollalara büyük darbenin vurulduğu, buna sessiz kalan mollaları gören gençliğin ise bütün kuvvetiyle çalışmaya başladığını bildirmektedir.¹⁸⁶ Özellikle Türk kadınının bu inkılâpta oynadığı rol bakımından; “*Bu devirlerde fikren pek fazla yükselen Türk kadınlarının inkılâba olan büyük hizmetleri hiç bir zaman inkar edilemez*” diyen R. Süleyman, kadınlar harem hayatının yıkılması gerektiğini açıkça söylerken, “*açık gezenlerin elbiselerini yırtmalarına rağmen hergün binlerce kadın daha açık bir surette geziniyordu*”demektedir. Bunun yanında Türk Ocakları’nın da kadın ve erkek arasındaki cemiyet hayatını vücuda getirdiğini ifade ederken bu gelişimin ilimî bir çerçevede takip edildiğini bildirmektedir.¹⁸⁷

¹⁸³ Süleyman, a.g.e., s.23.

¹⁸⁴ P. Kitaygorodski, **Türkiye**, Azerneşr, Bakı 1930 s.3.

¹⁸⁵ Süleyman, a.g.e., s.24.

¹⁸⁶ Süleyman, a.g.e., s.24-25.

¹⁸⁷ Süleyman, a.g.e., s.25-26.

M. Pavloviç, Genç Türkler'in Enver Paşa idaresi altında orduyu kuvvetlendirmek için gayretle çalıştığı, İmparatorluğun tamamıyla ayrı olan parçalarını birleştirerek kuvvetli bir teşkilat için şose ve demir yollarını oluşturma planları kurduğunu yazmaktadır. Bunların yanında *"Türkiye'deki kuvvetli milli hareketin rehberliğini icra ederek, Türk halklarının umum tabakasında milli hisleri yükselttiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamını tutmaktan ötürü, Türk halklarının, hayat memet mücadelesine atılmalarını kuvvetlendirdiler"* ¹⁸⁸ demektedir. Yukarıda R. Süleyman'ın *"Türklüğün maceradan maceraya sürüklemek"* deyimini Pavloviç burada *"hayat memet"* mücadelesi olarak görmektedir. Dolayısıyla bu iki aydın İttihat ve Terakki hükûmetine çok farklı pencerelerden bakmaktadır. Ne yazık ki bu dönemde bütün olumsuzlukların bir araya geldiğini bildiren Pavloviç; *"Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'dan ibaret olan Balkan hükûmetleri; Antantın (İtilaf Güçlerinin) en ciddi mali ve maddi (silah, talimatçı ve ilh. olmak üzere) yardımlarına güvenerek (1912-1913'ncü yıllarda) yeni Türkiye aleyhine harp ilan ettiler. Bu harbin neticesinde ise, Türkiye; İstanbul ve onun civarındaki yerlerden başka, Avrupa tarafındaki son toprakların hepsini kaybetti"* ¹⁸⁹ demektedir.

R. Süleyman gibi M. Pavloviç de Genç Türkler'in ideolojik görüşlerini eleştirmektedir: *"1908'nci yıldaki darbe neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bulunduğu müşkül vaziyetin büyük bir derecede mesuliyeti; dar bir hastalıkla, geleceğini görmeyen milletperverlik ve milletpersestlik ile nahoş olan ve Panturanizm, Panislamizm mefkûrelerini müdafaa eden ve aynı zamanda memleketin rehberliğini kendi eline alan Genç Türk Fırkası üzerine düşüyor"* ¹⁹⁰ bu cümlelerle anlamaktayız ki M. Pavloviç de burada Osmanlı'nın sıkıntılı vaziyetini İttihat ve Terakki'nin omuzlarına yüklemektedir.

M. Pavloviç; *"Balkan Devletlerinin hükûmetleri; Türkiye'nin yenileşmesini, komşu imparatorluktaki Müslüman ve Hristiyan ahalisinin birbirine yaklaşıp uyuşmasını, hatta bu komşu imparatorluk dâhilindeki Hristiyan ahalisinin iktisatça vaziyeti iyileşmesini bile, herkesten daha az arzu ediyordu"* ¹⁹¹ diyerek genç Türk inkılâpçılarının içinde bulunduğu durumu aktarmaktadır. Bunun yanında I. ve II.

¹⁸⁸ Pavloviç v.d., a.g.e., s.26.

¹⁸⁹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.28.

¹⁹⁰ Pavloviç v.d., a.g.e., s.28-29.

¹⁹¹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.32.

Balkan Muharebelerini; “1908’nci yıldaki Genç Türk darbesine cevap teşkil eden Balkan Harbi, aynı zamanda Büyük Cihan Harbi’nin de mukaddemesi vazifesini görmüştür”¹⁹² sözleriyle Avrupalı emperyalistlerin Türk İnkılâbının ileri gitmemesi adına bu Balkan devletlerini Türkiye’nin başına musallat ettiğini savunmaktadır.

4.2 Milli Mücadele

Milli Mücadele konusu Sovyet aydınlarının eserlerinde özel bir yer kapsamaktadır. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı’nın rolü de Sovyet yazarlarının araştırmalarına konu olmaktadır.

Birinci Cihan Harbi’nde Türkiye’nin Almanya emperyalizmine tutunmasının bir takım sebepleri olduğunu söyleyen Pavloviç, İngiliz, Rus, Fransa gibi devletlerin Osmanlı’nın yıkılmasını arzu ettiğini bildirirken, “Almanya ise Osmanlı İmparatorluğu’nun felakete uğramasının gecikmesiyle alakadar idi” diyerek bu yolda meşhur keşiş Nauman’ın sözleriyle Almanların Türkiye’ye karşı siyasetini açıklamaktadır: “Almanya’dan başka bütün büyük devletler; Türkiye’deki mevcut nizamı mahvedecek siyaset yürütüyorlar. Türkiye’den toprak kapabilmek imkânına malik olan İngiltere inkılâbi yolla faaliyet gösterebilir. Almanya’ya gelecek olursak, yükselip kuvvetlenmesi için zamana ihtiyacı vardır. Almanya şimdilik Cihan mîkyasında birinci devlet değil midir? Eğer de Türkiye bugün yıkılacak olursa, onun toprağı büyük devletlerin avı olacak, hâlbuki biz hiçbir şey alamayacağız ve nihayet biz; bu vaziyet ve bu hal böyle kaldıkça, eğer de Makedonya veya Anadolu’dan bazı bir parçalar işgal edecek olursak, ne gibi bir menfaat görürüz? Biz beklemeliyiz. Kendimiz kuvvetlenerek felaketi geciktirmeliyiz. Eğer de bu maksat ile Türkiye’nin saklanmasına yardım edersek, biz kendi menfaatimize yardım ederiz, demektir. Çünkü biz, kendi geleceğimizin büyüklüğüne inanıyoruz.”¹⁹³ Bu keşişin sözlerine baktığımızda görürüz ki Almanya, Türkiye’nin yıkılmasından değil, kendisini henüz hazır hissetmediğinden dolayı Türkiye’nin yıkılması durumunda onun topraklarından pay alamayacağından korkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’ye yardım etmekle diğer güçlü devletlerin önüne engel olmak Almanya için esas düşüncedir.

¹⁹² Pavloviç v.d., a.g.e., s.34.

¹⁹³ Pavloviç v.d., a.g.e., s.36-37.

M. Pavloviç; “*Genç Türk hükümrânlığının bütün birinci devirlerinin, İngiliz-Fransız temayülleri bayrağı altında geçtiğini söylemek mümkündür*” derken “*Lakin Genç Türkler; kendilerinin Anglo-Frankofliklerinin verimsiz olduğunu çok tez anladılar*”¹⁹⁴ sözlerinde görüyoruz ki yaklaşan savaşta Avrupa yanında yer alma hayale dönüşmüş ve yeni yollara gidilmiştir.

Türk inkılâp tarihinin en önemli imtihanlarından biri olan Milli Mücadele konusunda Sovyet aydınları tarafından bu dönemin olayları ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Bu doğrultuda M. Pavloviç, Milli Mücadele döneminde Rus-Türk yakınlaşmasını anlatırken Rusya’nın tutumunu; “...birinci defa olarak Türkiye’ye karşı tarihî cellatlık vazifesinden vazgeçti” derken iki tarafın yakınlaşmasındaki büyük etkilerden birini; “*Ekim İnkılâbı’ndan sonra Rus ve Türk yaklaşması imkân dâhiline girdi. Bunun sebebi ise: her şeyden evvel, Rusya’nın mülkdar kapitalistler memleketi olmaktan çıkması, ve işçi kentli (köylü) hükûmeti memleketi haline çevrilmesidir*” şeklinde izah etmiştir. Ayrıca yine Rusya’dan; “*Türkiye’nin irsi düşmanı olan ve Türkiye mirasına en ziyade hak kazandığını iddia eden Rusya, artık Osmanlı İmparatorluğu emlakına karşı kendi tarihî hakkından vazgeçmiştir*”¹⁹⁵ şeklinde bahsederek, kapitalizmin pençelerinden kurtulan Rusya’nın, Türkiye’nin yanında yer aldığı gibi işgalci tutumundan da feragat ettiğini bildirilmektedir.

Görüldüğü üzere Pavloviç burada son derece önemli bir itirafta bulunmakta, kendisi ilk defa olarak Rusya’nın Türkiye’ye karşı cellat gibi değil dost gibi münasebet kurmak istemesinin altını çizmektedir. Gerçekten de geçmişe dikkatle baktığımızda Rusya’nın sıcak denizlere inme politikası uğruna defalarca bir cellat gibi Türkiye’nin üzerine yürüdüğüün şahidi oluruz. Bu dönemde emperyalizmin Türkiye’yi kışkacına alarak onu kendi aralarında paylaştırmak istemesi P. Kitaygorodski’nin eserinde; “*Emperyalizm savaşı, Türkiye’nin istiklaline, tamamlığına nihayet verdi. Daha savaş zamanında İtilaf devletleri arasında vuku bulan bir sürü gizli anlaşmalar Türkiye’nin taksimini daha önceden kararlaştırmıştı*”¹⁹⁶ şeklinde tezahür etmiştir ve yapılan bu savaşın ve sonrasının çok evvelden planladığı söylemektedir.

¹⁹⁴ Pavloviç v.d., a.g.e., s.38-39.

¹⁹⁵ Pavloviç v.d., a.g.e., s.44-46.

¹⁹⁶ Kitaygorodski, a.g.e., s.5.

Osmanlı ile İtilaf Devletleri arasında yapılan mütareke sonrasında Çanakkale Boğazı müttefiklerin gemileri için açılmakla kalmamış, yapılan bu antlaşmaya aykırı bir şekilde boğazlardan sadece İtilaf güçlerinin donanmalarının geçmesini sağlamışlardır. Ayrıca önce az miktarda daha sonra ise 70 bin askerini geçiren İtilaf güçleri, bu ordu vasıtasıyla İstanbul'u ele geçirerek “*sultan hükûmetini Antanta’nın (İtilaf Devletlerinin) oyuncağı (kuklası) haline çevirdi.*”¹⁹⁷ Bu noktada İstanbul’un hali ve durumu da pek garip idi. Şöyle ki: “*Herkes; Türk devletinin yaşamasından umudunu kesmiş, kendini, en hafif şartlarla esir olarak kullanacak olan bir devletin himayesi altına sokmayı düşünmeye başlamıştı.*”¹⁹⁸ Bu çerçevede mütarekenin Türk halkı üzerindeki etkisini ölçmek pek önemli bir durumdur, burada da mütareke sonrasında oluşan havayı görmemiz mümkündür. Buna ilave olarak bir devletin himayesine girilmesi düşünülürken, İtilaf güçleri İstanbul'u ele geçirmekle sultanı rehin alarak, “*Türk mirasını ortadan kaldırmayı*” amaç edinmiş ve Anadolu’yu bölüşmeye karar vermiştir.¹⁹⁹ Bu ortamda Osmanlı Devleti’nin son padişahı olan Vahdettin taç ve tahtını korumak için İngiliz himayedarlığını zararlı görmezken, Hürriyet ve İtilaf Fırkası da “*başına topladığı serseri mollalarla*” İngiliz mandası propagandası yapmakta idi. Bunun için Sait Molla riyaseti altında İngiliz Muhipler Cemiyet kurulmuştur. Vatan gazetesi başyazarlarından Ahmet Bey riyaseti altında ise Amerikan mandasını isteyen bir grup oluşturulmuştur.²⁰⁰

İstanbul’da İngiliz mandacılığı düşünülürken, İngiltere Türkiye hükûmetinin ve sultanın İstanbul’dan kovulması önerisini ileri sürmüştür. Fakat bu duruma Fransa ve İtalya karşı çıkmıştır. Birçok gazete bu konuda bilgi verirken Humanite gazetesi bu durum hakkında şöyle yazmıştır: “*Türklerin İstanbul’dan kovulması: Çanakkale’de Büyük Britanya’nın güçlenmesine sebep olabileceği gibi, İngiliz siyasilerinin en yüksek muvaffakiyet noktası da olurdu.*”²⁰¹ Bu sözlerle İtalya ve Fransa’nın İngilizlere neden karşı çıktığını görmemiz mümkündür. Her ne kadar müttefik olsalar da güçlenen İngiltere diğer taraflar için tehlike kaynağı idi. Paylaşım konusunda Lloyd George 1920 senesinin Temmuz ayında Avamlar Kamarasındaki (Alt Mecliste) konuşmasında İngiliz görüşünü şu şekilde ifade ediyordu: “*Türkiye kati*

¹⁹⁷ Pavloviç v.d., a.g.e., s.45.

¹⁹⁸ Süleyman, a.g.e., s.27.

¹⁹⁹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.46.

²⁰⁰ Süleyman, a.g.e., s.27.

²⁰¹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.47-48.

surette bölünmüştür. Biz, buna acınacak hiçbir esasa malik değiliz; bizim önümüzde Türkiye'nin yerine kimin geçmesi meselesi duruyor. Bizim nokta-i nazariyemize göre bu vazifeyi becerecek yegâne Avrupa hükûmetleri: Büyük Britanya, İtalya ve Fransa'dır.”²⁰² Buradan anlayacağımız konu şudur ki Mütarekeye Türkiye'deki bazı kesimler ne kadar olumlu bakarsa baksın, bu anlaşma ile bir Türk hükûmeti düşünülmemektedir.

Ayrıca İtilaf Devletleri'nden güç alan Yunan ve Ermeni çetelerinin Adana ve İzmir'de yaptığı yağmacılık faaliyetleri Anadolu halkında büyük bir heyecana sebep olmuş,²⁰³ R. Süleyman bu durumu, “bugünkü İnkılâbın ve bugünkü istiklalin en büyük sebebi” olarak açıklamıştır. Bu işgallerin en dehşetlileri arasında olan İzmir'in işgali ile birlikte İzmir gençlerinin başında duran Necati Bey, İzmir Mebusu Osmanzade Hamdi Bey ile Prag Sefiri Vasıf Bey öncülüğünde bu işgale direnmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur.²⁰⁴ Ayrıca Osmanlı'nın parçalanmasına Yunanlı ve Ermenilerin de karışması sadece İtilaf güçlerinin Türk halkını kul haline getirmek ve Türkiye'yi bölmek gibi teşebbüslerine karşı Türk milletinin nefretini daha da alevlendirmiştir.²⁰⁵

Mütareke zamanında İtilaf Devletleri'nin Türk askerlerinin silahlarına el koyması, Yunanlıların düzenli orduları karşısında Türkiye'yi sıkıntıya sokmakta idi. Fakat bu durum Türk tarafını yıldırmamış, Demirci Efe ve Sarı Efe ismiyle bilinen Edip Bey ile Çerkez Ethem'in oluşturduğu birlikler Yunanlılara bir hayli zarar vermişlerdi.²⁰⁶ Buna ilaveten İtilaf güçlerinin baskıcı rejimi sebebiyle, birçok aktif unsurlar faaliyetlerini Anadolu'ya geçirmeye karar vermişlerdi. Bunlar arasında talebeler, terakkiperverler, işçiler ve çoğunlukla subaylar İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya akın etmeye başlamışlardı. Bu subaylar arasında özellikle Çanakkale müdafaasıyla ün kazanmış olan Mustafa Kemal Paşa görkemli bir yer tutmaktaydı. Türk hükûmetinden Anadolu'daki orduların teftişi için emir alarak Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da milli bir kongre çağırmış bu kongrede sadece yerel temsilcilerden başka işgal edilen yerlerden de temsilciler gelmiş idi. Erzurum

²⁰² Pavloviç v.d., a.g.e., s.49-50.

²⁰³ Pavloviç v.d., a.g.e., s.51.

²⁰⁴ Süleyman, a.g.e., s.28.

²⁰⁵ Pavloviç v.d., a.g.e., s.58.

²⁰⁶ Süleyman, a.g.e., s.28.

Kongresi Anadolu’da birinci olmamakla beraber ilk kongre Aydın’da “*İzmir’in terk-i işgali*” şiarı altında toplanmıştır. Yunanlılar tarafından yapılan mezalimler neticesinde Türk halkı kurtuluşa ancak kendi elleriyle varacaklarını anlamış; “*Yunanlılara ölüm!*” ve “*Yaşasın halk isyanı, kahrolsun Fransa ve İngiltere, Türkiye Türkler içindir!*” şiarları Anadolu’da yükselmeye başlamıştır.²⁰⁷

Taşnak Ermenistan’ı ile mücadele bayrağı altında düzenlenen Erzurum Kongre’si 1919 senesinin Temmuz ve Ağustos aylarında toplanmış, Kemal Paşa bu kongrede “*...generallikten vazgeçerek, vatanı kurtarmak için halkla beraber sade bir şahıs gibi çalışacağına yemin etmiştir.*”²⁰⁸ Eylül 1919 tarihinde Erzurum Kongresi’nden sonra Sivas Kongresi “*Anadolu Müdafaa-i Hukuk*” Kongresi adıyla toplanmış,²⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa burada “*yokluktan bir varlık çıkarmanın mümkün olduğunu*”, hürriyet için çalışmaların mühim olduğunu üyelere bildirerek kongrenin kararı ile milli hareketin reisi olarak atanmış idi.²¹⁰ Anadolu’da doğan halk hareketi, yönünü ilk olarak Ermeni ve Yunanlılara karşı çevirmiş, bundan sonra bu hareket, vatan sathına yayılarak Türkiye’yi parçalamak isteyen emperyalist Avrupa’ya karşı yönelmiştir. Sivas Kongresi’nde alınan kararlar sultan hükûmetine bildirilirken bu taleplerin kuvvetlenmesi için Anadolu’da ordu teşkiline karar verilmiş, bu teşkilatın başında Mustafa Kemal Paşa bulunduğu gibi etrafına da önemli Türk subaylar toplanmıştır.²¹¹

Bütün bu olanlara karşılık İstanbul hükûmeti; Anadolu’daki mücadeleyi söndürmek için Çerkez Bekir ve Çerkez Ahmet Anzavur isimindeki çete başlarını Mustafa Kemal Paşa’ya karşı göndermişti. Fakat bozguna uğrayan Ahmet Anzavur İstanbul’a kaçmak zorunda kalmıştı. Akabinde hükûmet tarafından Kuva-yı İnzibatiye ismi ile 35 lira aylıkla gönüllü alaylar toplanarak başına Suriyeli bir Arap olan Süleyman Şefik Paşa’yı tayin ederek İzmit’e sevk etmişlerdi. Değirmen Deresi mevkiinde yapılan muharebede bu alay tamamen bozguna uğramıştır. Bununla sultan hükûmeti Milli Mücadele’nin karşısında duramayacağını anlamıştır. Ayrıca R. Süleyman, söz konusu olayları aktardıktan sonra cereyan eden bu hadiselerle karşı Mustafa Kemal

²⁰⁷ Pavloviç v.d., a.g.e., s.59-60.

²⁰⁸ Pavloviç v.d., a.g.e., s.61.

²⁰⁹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.62-63.

²¹⁰ Süleyman, a.g.e., s.28.

²¹¹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.63-64.

Paşa'yı şöyle tasvir etmektedir: *“Mustafa Kemal Paşa bu hadiseleri soğukkanlılıkla def ediyor, memleketi anarşiden kurtararak, sağlam ve doğru bir idare kurmaya çalışıyordu. Askeri mümkün mertebe tensik etmiş, güzel ve küçük bir ordu vücuda getirmişti.”*²¹²

İlaveten M. Pavloviç bu noktada; *“mücadele o kadar ehemmiyetli bir şekil almıştır ki, İtalya hükûmeti bu maceraya sokulmak istemeyerek, İtalya nüfuz mıntikasındaki en mühim noktalarda kendi askerlerini çekmiştir”* demektedir. Bu olaylar yaşanırken İstanbul'da Meclis'in toplanmasına karar verilmiş, İstanbul'u ellerinde tutan İtilaf güçleri buna engel olmamıştır. Pavloviç bu konuda İtilaf güçlerinin düşmanlarının İstanbul'a gelmesi onları yakalamak ve Milli Mücadele alevini söndürmek fırsatını eline geçirdiğini ifade ederken: *“Türk milli hareketinin temsilcilerinin büyük bir ekseriyeti, bu gibi provokasyon ihtimalini düşünmek bile istemiyordu”* demektedir. Nihayetinde 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Meclis'in açılış törenine padişah hastalık bahanesiyle gelmemiştir. Pavloviç bu durumu; *“Bu diplomasi hastalık, Meclis-i Mebusan mukadderatının ciddi tehlike altında bulunduğunu hissettiriyordu”*²¹³ şeklinde yorumlamıştır.

Felah-ı Vatan bloku Mecliste çoğunluk elde ederek çalışmalara başlamış ve Misak-ı Milli'yi ilân etmişlerdir. Fakat İtilaf güçleri ve taraftarları Meclise karşı büyük propaganda hareketlerine girişmiş ve en sonda İstanbul'a takviye kitaları çıkararak buranın işgalini ilan etmiştir. M. Pavloviç bu dönemde Meclise karşı yapılan karşı tutumu şöyle izah ediyordu: *“Meclis-i Mebusan'ın iş programı, onun kanun ve nizamları müttetikler tarafından büyük nefretlere sebep oldu. Müttetikler umum matbuatı, İstanbul'daki umum Fransız ve Yunan matbuatı ve habile Ferit Fırkasına satılmış olup da “Hürriyet ve İtilaf” menfaatini güden İstanbul Türk matbuatı; bir sesle şikâyetle başladılar ki, Meclis-i Mebusan'ın bir kısmı; memleketi Almanlara satmış Genç Türklerin “İttihat ve Terakki” Fırka temsilcilerinden, bir kısmı da Lenin acentesi olan Bolşeviklerden ibarettir ve bu Meclis-i Mebusanı düzgün halk temsilciliği hesap etmek mümkün değil, çünkü Küçük Asya'daki (Anadolu'daki) seçkinin “Müdafaa-i Hukuk Komiteleri” ve Kemal'in müsellah kuldurları*

²¹² Süleyman, a.g.e., s.29-30.

²¹³ Pavloviç v.d., a.g.e., s.65-66.

(eşkiyalari) tazyiki altında yürüttüğünü iddia ediyordular.²¹⁴ Bu cümlelerle İstanbul'da açılan meclisin üzerinde olan baskının gücünü hissetmek mümkündür.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesini M. Pavloviç şöyle ifade ediyordu: *"1920'nci yılın 16 Mart'ında, sabah erkenden; emperyalizm ve İngiliz düşmancılığıyla şüpheli görünen Türk Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan azasına, senatörlere, generallere, muharrirlere ve ilh. mahsus olan birçok evler ve menziller askerler tarafından sarılmış ve arama yapılmıştır. Bu arama esnasında, 70 kişi mebus, yani Meclis-i Mebusan azalarının yarısından çoğu Sadrazam Salih Paşa, Felah-ı Vatan bloku rehberlerinden Rauf Bey ve bütün nazırlar mahkûm edildi ve onların çoğu yataklarından alınarak caniler gibi bağlanarak kabacasına İngiliz kruvazörlerinin ambarlarına atıldılar. Bu arama zamanında, İngiliz centilmenleri, tabii kadın ve çocuklara karşı amansızcasına hareket etmiş, onların çoğunu dövdükleri gibi birçoğunun da var yoğunu götürdüler."* Bundan başka Müslümanların üzerinde derin etki bırakmak için tutuklananların çoğu yalnız gece kıyafetleri ile sokağa çıkarılarak dipçik darbeleri altında İngiliz gemilerine götürülmüşlerdir.²¹⁵ Bununla birlikte yukarıda Milli Mücadele taraftarlarının korktuklarının başlarına geldiğini görmekteyiz. Ayrıca M. Pavloviç'in *"İngiliz centilmenleri"* ifadesiyle sözde sükûneti sağlamak adıyla emperyalizm yumruğunun nasıl Türk halkı üzerine indiğini ifade etmektedir.

Meclisin kapanması ve İstanbul'un işgali şüphesiz silahsız bir kurtuluş isteyenleri hayallerinin boşa çıktığı bir olaydır. Bu konuda M. Pavloviç önemli bir tespitte bulunurken; *"...emperyalizm zulmü altında Türkiye'yi kurtarmak için yapılan sade dil tecrübeleri... vatan talihini parlamento boşboğazlığı ile iyileştirmeyi umut eden umum Türk vatanperverlerinin ham hayali parçalanmıştır"* sözleriyle birlikte *"İstanbul Meclis-i Mebusan'ının neticesi Türk Milli Hareketinin gelişiminde yeni bir devir açtı"*²¹⁶ demektedir. Bu tespitlerle aslında M. Pavloviç, ülkenin kurtulması için yegâne yolun harp olması ve ülkenin ancak bu yolla emperyalizm esaretinden kurtulacağını düşündüğünü görmekteyiz. Onun bu olayların cereyan ettiği dönemde yaşamış olması ve muhiti bilmesinden dolayı bu düşüncelerinde büyük ölçüde haklı

²¹⁴ Pavloviç v.d., a.g.e., s.66-70.

²¹⁵ Pavloviç v.d., a.g.e., s.70-71.

²¹⁶ Pavloviç v.d., a.g.e., s.71-72.

olduğunu görürüz. Ayrıca ülkeyi silah zoruyla yönetmek isteyen ve mezalimler yapan güce karşı en iyi yolun bu olacağı da aşîkârdır.

Milli Mücadele'nin en hareketli dönemlerinde Rus-Türk yakınlaşması da giderek artmakta idi. İtilaf güçlerinin ajanları ise bu iki tarafı ayırmak için birçok yola el attığını görmekteyiz. Pavloviç, bu konuda, *“Bolşeviklerin gelmesinde en ziyade zarar göreceksiniz diye anlatmaya başladıkta, hatta tacir ve dükkâncılar bile inanmayarak; Türkiye için de Hindistan için de bugünkü günden fena gün olmaz. Biz bundan fazlasını kaybetmeyiz. İngiltere karşısında yalnız Bolşevikler bükülmüyor, onlar bizim son dayağımızdır”*²¹⁷ örneğini vermektedir. Görüldüğü gibi ajanlar Türk halkı arasında bölücü faaliyetlere girişse de halkın her kesiminden olanların Rus-Türk birliğinin varlığına inanmalarının yanında emperyalizm tehdidinin de farkındadırlar.²¹⁸

Bilinildiği üzere İstanbul'da Meclis-i Mebusan kapatılınca 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi vücuda getirilmişti. Buraya mebus olarak gelenlerden kırk kadarı Malta adasına sürülmekten kurtularak ve hayati tehlike içerisinde Ankara'ya gelmişti. Gelenler arasında Halide Edip hakkında şöyle bahsedilmektedir: *“İngilizler onu Malta'ya nefiy etmek istiyordu. Lakin o, yolun büyük bir kısmını modaya muvafık ayakkabı ipek çoraplarda olarak yağış ve kar altında yürüyerek yirmi gün seyahatten sonra Ankara'ya dâhil olmuştur.”*²¹⁹ Bu cümlelerle o günlerde milli kurtuluş taraftarlarının geçtiği çetin yolları görmemiz mümkündür. Ankara'daki Meclis seçkilerine şehir ve eyalet müşavere meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk Komiteleri üyeleri çağırılmış, toplantıda her sancaktan 5 temsilci seçilmiştir. 300 mebusun seçildiği Mecliste mebuslar mesleklerine göre şu şekilde yer almıştır:

Tacirler: Ekseriyetle

Mollalar:50

Avukatlar:10-15

²¹⁷ Pavloviç v.d., a.g.e., s.72-73.

²¹⁸ Bir başka örnekle; *“Türk halkı Sovyet hükûmeti hakkında onun düşmanları tarafından yayılan böhtan ve iftiralara inanmayarak, umumi düşmana karşı birlikte mücadele yürütmek için Sovyet Rusyası'na tabii müttefik gibi bakıyordu.”* Sofiyev, a.g.e., s.30.

²¹⁹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.73.

Yüksek rütbeli subaylar:12-15

Yarı Proleter Temsilcileri:2-3.²²⁰

Büyük Millet Meclisi, milli hareketin başına geçerek bu hareketin kuvvetlenmesi ve Türkiye’yi kul haline getirmek isteyen emperyalizme karşı mücadelenin keskinleşmesine büyük yardımlar etmiştir. M. Pavloviç Meclis’ten bahsederken; *“Dâhilî ıslahat alanında, Büyük Millet Meclisi; Yunan müdahalesinin nihayetine kadar (1922’nci yıl) çok az iş görmüştür. En ziyade vergi ve gümrük vergilerinin toplanması hususunda birçok milli kanunlar basılmıştır.”* Ayrıca halkın refahının iyileştirilmesi konusunda ülke iktisadisinin düzenlenmesi konusunda *“ciddi surette düzenlenmesine sebep olabilecek hiçbir kanun basılmamıştır”*²²¹ demektedir. Fakat burada M. Pavloviç eleştiri yaparken bu meclisin kurucu meclis olduğunu, yapılan Milli Mücadele’nin hukuki kanadını teşkil ettiğini ve savaşın ülkede ne gibi felaketler doğurduğunu unutmaktadır. Dolayısıyla meclis gündeminde bu zorlu günlerde en çok savaşı tutması pek tabii bir durumdur.

1920 senesinde kurtuluş yolunda yukarıda söz ettiğimiz önemli adım atılırken aynı yılın Ağustos ayında İtilaf kuvvetleri İstanbul hükûmetini zorla Sevr Antlaşması’nı imzalamaya mecbur etmiştir. P. Kitaygorodski bu muahedeyi şu şekilde açıklamaktadır: *“Bu muahedeye göre Türkiye’nin elinde eski Osmanlı İmparatorluğu’nun beş parçadan bir parçası kalıyordu. ...Bundan başka İngiltere, Fransa ve İtalya Türkiye’yi nüfuz muntikalarına böldüler ki bu muntikalarda onlar kendi babalarının evinde olduğu gibi hüküm sürüyordu”*. Diğer açıdan bu soyguncu sulh şartları Anadolu’daki Milli Harekete hususi bir güç vermiştir. Ayrıca P. Kitaygorodski bu inkılâbın, *“Ekim İnkılâbı’nın tesiri altında”* büyümeye başladığını söylerken bu hareketin esasını Türk köylüsünün teşkil ettiğini bildirmektedir.²²² Bunun yanında R. Süleyman’ın eserinde R. Necefov’un kaleme aldığı kitap tanıtımı mahiyetindeki *“Başlamamıştan Evvel”* kısmında Necefov da Türk inkılâbını *“Rusya İnkılâbı’nın tesiri altında”* yapıldığını anlatıyor.²²³ M. Pavloviç ise Sevr hakkında: *“Sevr Mukavelesine nispeten meşhur Brest ve hatta Versal Muahedesi bile, kendi muhteviyatını kaybeder (ehemmiyetini yitirir). Bu mukavelenin, Türkiye’yi tamamiyle*

²²⁰ Pavloviç v.d., a.g.e., s.76.

²²¹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.76.

²²² Kitaygorodski, a.g.e., s.6.

²²³ Süleyman, a.g.e., s.3.

parçalamak ve onu Avrupa canavarlarının parçalanmış müstemlekeleri haline getirmek için atılan kati adımlar olduğu Türkiye'nin düşmanlarına da dostlarına da malum idi."²²⁴ demektedir.

P. Kitaygorodski yine bu konuda, bu soyguncu mukavelenin Türk burjuvazisinin istiklalini yok ettiği, bu sebepten burjuvazinin inkılâp hareketlerine katılarak hareketin ideolojik önderi olduğu gibi belli bir programdan mahrum olan köylü hareketini eline aldığını bildirmektedir.²²⁵ Burada bir konuya temas etmemiz yerinde olacaktır ki, P. Kitaygorodski ve R. Necefov'un Türkiye'de yapılan Milli Mücadele'nin Ekim Devrimi'nden etkilendiğini söylemesi son derece abartılı bir ifadedir. Bu cümlelerin olduğu yerde şu iki önemli soru da ortaya çıkmaktadır: acaba Ekim Devrimi olmasa idi Türk halkı işgallere karşı ayaklanmayacak mıydı? Ya da kurtuluş hareketine katılmış olan Türkiye'deki köylülerin ne kadarı bu devrimden haberdar idi? Bu sebepten dolayı R. Necefov ve P. Kitaygorodski'nin sözleri son derece abartılmış cümlelerden başka bir şey değildir.

Milli Mücadele döneminde Türk kuvvetlerinin sayısı önemli bir konudur. Yukarıda R. Süleyman'ın anlatımıyla Mustafa Kemal Paşa'nın küçük ve düzenli bir ordu vücuda getirdiğinin bilgisini vermiştik. M. Pavloviç ise sayılarla konuşarak muntazam ordunun 50 000'e ulaştığı ve buna ilave olarak çete kıtalarının 10 000 civarlarında olduğunu bildirmektedir. Yine aynı yazar; *"Kemal'in elinde hissedilecek derecede askerî kuvvetin bulunması ve ahalinin ona yardım göstermesi sayesinde... Antanta (İtilaf) hükûmetleri, Ankara hükûmeti ile herhangi bir yüzleşme meydana getirmek için ister istemez düşünmeye mecbur olmuşlardır"* demektedir. Her ne kadar ciddi ve düzenli bir ordu vücuda getirilse de ordunun top konusunda sıkıntıları olduğu gibi tüfek ve mitralyöz cihetinden de sorunlar yaşamaktaydı. Başlıca silah ve mühimmat depoları Afyonkarahisar ve Sivas'ta bulunmakta, Küçük Asya'da ise top ve kurşun fabrikası bulunmamaktaydı. Bunlara karşılık Kazım Karabekir tarafından mağlup edilen Ermeni ordusundan ele geçirilen silah ve mühimmat bu konuda yardım sağladığı gibi Karabekir bu ganimetlerin bir kısmını da Mustafa Kemal

²²⁴ Pavloviç v.d., a.g.e., s.57.

²²⁵ Kitaygorodski, a.g.e., s.7-8.

Paşa'ya göndermiştir. M. Pavloviç bu dönemde Türk ordusu içerisinde Karabekir'in ordusunu teknik açıdan en iyi teşkil edilmiş ordu olarak nitelemektedir.²²⁶

1921 senesine gelindiğinde Türkiye içte ve dışta hareketli bir döneme girmişti. M. Pavloviç bu dönemde bu hareketlilikleri şu şekilde özetlemektedir: *“1921’nci yılın iptidasında ise Mustafa Kemal; Küçük Asya’nın beş paydan dört payını bilfiil idare ediyor ve Ermenistan’ın mühim bir kısmında hükümranlılığını geçiriyordu. Hâlbuki Ermenistan’ı, müttefikler; yakın bir zamanda Türkiye’ye karşı Şarki Anadolu’da ve gelecekte Kafkas’ta Şuralar (Sovyet) Rusya’sına karşı mücadele etmek için ikinci bir Yunanistan haline getirmeyi hayal ediyordular.”*²²⁷ Yukarıda bahsettiğimiz üzere Sevr Antlaşması ile Türkiye Osmanlı Devleti’nin beş payından birine sahip olurken bir sene sonra artık Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Türk halkının Anadolu’nun beş payından dört payını idaresi altına aldığını görmekteyiz. Ayrıca burada bir diğer önemli konu olan Ermenistan’ın ikinci bir Yunanistan belasına çevrilmesi planı anlatılmaktadır ki Türk-Rus Dostluk Antlaşması sonrasında bu tehlike def edilecektir.

Bu dönemin en önemli hadiselerinden biri de Moskova Konferansı ve bu konferansı sabote etmek amacıyla Müttefikler tarafından çağrılan Londra Konferansı’dır. M. Pavloviç, *“Hâlbuki İngiltere biraz evvel avantürist ve işgal çeteleri hesap etiği bu hükûmetle konuşmak istemiyordu”*²²⁸ derken bu önemli iki konferansı şöyle açıklamaktadır: *“Londra’daki Türkiye temsilcileri caniler gibi mukassır kürsüsünde oturuyor ve İngiliz nazırları: riyakârane gücenmekle fena surette gizletilen hakarete ve Antanta’nın (İtilaf devletlerinin) müttefik ve hakiki nökeri sıfatıyla değil, bilakis onların murdar ve hilekâr düşmanları tarafında müsellah mücadeleye iştirak etmeye cesaret eden Türkiye’nin taksiri olarak daha fazla uzanmış Cihan Harbi neticesinde Antanta’ya (İtilaf güçlerine) vurulan zarar ve ziyanlarla birçok kurbanlardan dolayı, Türk halkının mesuliyet ağırlığı konusunda kırbaçlamaya başladılar.”* Buradan gördüğümüz gibi Londra Konferansı’nda Türk temsilcileri diğerleriyle eşit değil suçlu olarak görülüyordu. Buna karşılık Moskova Konferansı şu şekilde tasvir edilmektedir: *“Moskova Konferansı’ndaki Türk temsilcileri ise hakiki beraber olanlar ile karşı karşıya oturdular. Burada iki büyük halkın temsilcileri galibiyet ve*

²²⁶ Pavloviç v.d., a.g.e., s.77-79.

²²⁷ Pavloviç v.d., a.g.e., s.80.

²²⁸ Pavloviç v.d., a.g.e., s.84.

*işgalcılık planlarını müzakere etmek ve başka halklara hücum hazırlamak, elde edilen avı bölüşmekten ötürü pazarlaşmak için toplanmamışlardı.”*²²⁹ Bununla görüyoruz ki her iki konferans arasında her anlamda büyük uçurumlar mevcuttur. Londra Konferansı’ndaki gelişen olaylar Sovyet-Türk Dostluk Antlaşması’nın imzalanmasını bir adım daha yakınlaştırmıştır.

İlaveten imza edilen Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması şu şekilde yorumlanmaktadır: *“Rusya’nın; Rus Çarlarının İstanbul ve Boğazlara asırlardan beri olan iştahlarından memnuniyetle vazgeçerek İstanbul’u Türkiye payitahtı ilan etmek suretiyle Türkiye’ye karşı kardeşlik elini uzattığını öğrenen Müslüman Hintliler arasında Şuralar (Sovyet) Rusya’sının itibarı fevkalade arttı.”*²³⁰ Burada dikkat çekici husus en ziyade Rusya’nın asırlardan beri izlediği politikasından vazgeçmesidir²³¹ ve ayrıca bu durum Sovyetlerin prestijini de artırmıştır. Sovyet aydınları bu olayı tetikleyen unsurun her iki devletin varlığı için tehdit olan emperyalizm olduğu konusunda hemfikirdirler. Buna ilaveten Sevr ve Sovyet-Türk Dostluk Antlaşması arasında: *“Bu iki kuruluştan biri, Antanta (İtilaf Devletleri) siyasetine açık bir surette tecessüm ettirilen gasp ve tazyik etmek kuruluğu, ikincisi ise işçi ve kentli (köylü) Rusya’sı tarafından karakterlendirilen (şekillendirilen), kendinin doğrudan da yeni harici siyaseti olan yeni içtimai nizamıdır”*²³² şeklinde karşılaştırılma yapılmıştır. Burada Sevr antlaşması İtilaf devletlerinin yayılmacı politikasına hizmet ettiği bildirilirken, Türk-Sovyet Antlaşmasının Sovyetler tarafından nizamlanan bir belge olduğunun altı çizilmektedir.

Diğer bir önemli konu da Müttefikler arasında yaşanan menfaat çatışmasıydı. Şüphesiz ki bunun Türkiye lehine birçok getirisi olmuş, İtalya’nın yerine Yunanistan’ın tercih edilmesi İtalya’yı kendi nüfuz bölgelerini hızla boşaltmaya ittiği gibi, *“Türk isyancı ordularını kaçak yol ile silah ve askeri vesaitle teçhiz etmeye başlamıştır.”* İtalya’nın yerine Yunanistan’ın bölgeye gelmesi ile *“...Yunanistan tamamiyle İngiltere’nin eli altında muti bir tebaası olarak kalmış ve tamamiyle onun*

²²⁹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.89-90.

²³⁰ Pavloviç v.d., a.g.e., s.95.

²³¹ Mehmed Sofiyev de bu konuda; *“Türkiye’ye düşman münasebet besleyen ve onu parçalamak için müharebeler yürüten Çar Rusya’sı arazisinde tamamiyle yeni ve halkların saadeti uğruna çalışan sulhsever bir devlet yarandı ki o Türkiye halkının saadeti, azatlığı ve mustakilliği uğrunda elinden gelen her şeyi edeyeceğini ve Çar Rusyası’nın Türkiye’yi bölmek hakkında bütün gizli anlaşmalarının aleyhinde olduğunu bildirdi”* demektedir, Mehmed Sofiyev, **Türkiye’nin En Yeni Tarihi**, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Neşri, Bakı 1973, s.4

²³² Pavloviç v.d., a.g.e., s.96.

çalgısına oynamaya başlamıştır. Böylelikle Şark meselesi hallinde Yunanistan'ın iştiraki Fransız menfaatleri zararına olarak yalnız İngilizlerin cephesini kuvvetlendirmiştir." ²³³ Görüldüğü gibi Yunanistan'ın bölgeye gelişi sadece İtalya'nın değil, aynı zamanda Fransa'nın menfaatlerine de ters düşüyor. Bu durumdan tek kârlı İngiltere çıkmaktadır.

1921 yılına gelindiğinde ülke içinde çok önemli olaylar cereyan etmektedir. G. Kryajin bu dönemi; *"1921 yılının ortalarında, Yunanlılar Ankara hükûmetini ortadan kaldırmak için son teşebbüste bulunuyorlar. Onlar; evvela büyük muvaffakiyetler kazansalar da, sonradan artık, Sakarya Nehrinde mağlup olduktan sonra kendi hücumlarına nihayet veriyorlar. Bundan sonra takriben bir yıl cephe sessizlik oluyor"* ²³⁴ diye açıklamaktadır. I. ve II. İnönü Muharebeleri'nde Türk ordusu Yunanlılara ağır darbeler indirmişti. Fakat bu dönemde dâhili vaziyette sıkıntılı günler yaşanırken Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuvvetli üyelerinden olan Zeynelabdin'in teşviki ile Konya'da bir isyan başlatılmıştır. Bu isyanı R. Süleyman, *"Zeynelabdin bir vasıta ile Vahdettin'in Şeyhülislam Dürrizade tarafından Mustafa Kemal Paşa ile Harekât-ı Milliye için uğraşanların katli vaciptir diye verdiği fetvayı-ki bu saltanatın son rezaletidir- Konya'ya sokmaya muvaffak olmuş taassubu okşayarak halkı isyan ettirmişti. Fakat milli hükûmet üç gün zarfında Konya isyanını bastırmıştı, fakat bunu Yozgat'taki Çapanoğluların isyanı takip etmiş, ve bunu da Bolu Kayseri ve ilahır isyanları arkalamıştı"* şeklinde anlatmaktadır. Buna ilaveten memlekette her ne kadar milli ordu vücuda getirilse de başıboş çeteler de vardı. Çerkez Ethem ve biraderi Tevfik *"bir derebeyi gibi saltanat sürmeye alışmış olduklarından"* çetelerin lağvı kararına uymayarak Mustafa Kemal Paşa üzerine yürümek istemişler de Eskişehir civarında yenilerek Yunanlılara firar etmişlerdir. Giresunlu Osman Ağa'nın Ankara'da katli, *"çetecilik hayatını Türk irade-i milliyesinden kaldırarak normal ve medeni vaziyeti koymuştu."* Bununla da çetecilik faaliyetleri son bulmuştur. ²³⁵

Düşmana son darbe için 1922 yılının 27 Ağustosunda Türk ordusu hücumu geçiyor ve *"maneviyatı kırılmış olan Yunan ordusu şiddetle denize atılıyor."* Uşak, Afyonkarahisar, Bursa ve İzmir kurtarılırken *"dört yıllık Antanta (İtilaf güçleri)*

²³³ Pavloviç v.d., a.g.e., s.81-83.

²³⁴ Pavloviç v.d., a.g.e., s.133.

²³⁵ Süleyman, a.g.e., s.30-31.

askerî müdahalesi alçakçasına iflas ediyor."²³⁶ Bu olaylardan sonra Milliyetçilerin galibiyeti Şark meselesinde yeni bir durumu ortaya çıkarmakta idi. "*Cihan Harbi'nin en kıymetli ikramiyesi olan*" İstanbul ve Boğazlar Türkiye'de kalıyordu. Buna karşılık İngiltere tazyiklerde bulunmakta, bu yolla Lloyd George Türk tarafını, tarafsız mıntıkların tarafsızlığını bozacak olursa ve İstanbul'u almaya çalışırsa Türkiye'ye karşı harp ilan etmekle tehdit ediyordu. Fransa, İtalya ve İngiltere'nin işçi kitlesinin tepkileri Şarkta yeni bir harp fikirlerini rafa kaldırmıştı. Ayrıca G. Kryajin, Türk tarafının da ordularını yorduğu için birinci planları olan Boğazların silah gücüyle almaktan vazgeçtiğini söylemektedir. Savaşın bitimiyle başlatılan barış görüşmeleri 8 ay kadar uzamış ve Lozan Konferansı 1923 yılının 24 Temmuz'unda imza edilmiştir. G. Kryajin bu konuda; "*İngiltere ve Fransa'nın rekabeti, Şimali Amerika Cumhuriyeti'nin müdahalesi, nihayet Şuralar (Sovyet) Rusya'sının kuvvetli surette manevi yardımı; Lozan'da Türkiye'ye bir sıra muvaffakiyet kazandırmıştır*"²³⁷ demektedir.

Buna ilaveten G. Kryajin bu antlaşmanın muhteviyatını şöyle dile getirmektedir: "*Şüphesiz Boğazlar hakkındaki meselede Türkiye mağlup olmuş ise de, mali, iktisadi ve hukuki cihetlerden büyük muvaffakiyetler elde etmiştir. Avrupa devletleri tarafından Türkiye'nin üç yüz yıldan beri istismar edilmesiyle kanuni bir şekil almış olan kapitülasyon usulü, tamamiyle lağv edilmiştir.*"²³⁸ derken burada Türkiye'nin bazı şeyleri feda etmesine rağmen büyük kazanımlar elde ettiğine değinmektedir. Boğazlarla ilgili durum ise bu anlaşmadan daha sonra kendi halini bulacaktır.

Gördüğümüz gibi Türk inkılâbı sadece Birinci Cihan Harbi'nden sonra değil, çok önceleri başlamıştır. Dolayısıyla Sovyet aydınlarının bu konulardaki fikirleri de değerlidir. Genel itibarıyla R. Süleyman, Osmanlı'da en başından beri saltanata karşı çıkan isyanları inkılâp nitelikli olduğunu söylese de çoğu zaman bunların yetersiz kaldığını bildirmektedir. Çalışmalarından istifade ettiğimiz Türk yazarlar ile aralarında bir sıra farklılığın olduğu görülmekte, özellikle R. Süleyman'ın vermiş olduğu tarikatlar, sultanların delilikleri, İttihat ve Terakki konusundaki tutumu bazı noktalarda çok keskinleşerek taraflı bir yazı olma hissini vermektedir. M. Pavloviç'in

²³⁶ Pavloviç v.d., a.g.e., s.135; Kitaygorodski ise Yunanlıların mağlubiyetini: "*iki yıl ağır çatışmalardan sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından teşkil edilmiş Türk ordusu Yunanlıları perişan etti, Anadolu'yu düşman istilasından temizledi*" diye açıklamakta, Kitaygorodski, a.g.e., s.8.

²³⁷ Pavloviç v.d., a.g.e., s.135-136.

²³⁸ Pavloviç v.d., a.g.e., s.137-138.

konuya 1908 İnkılâbına ilişkin vermiş olduğu bilgilerde o, bu dönemi en objektif haliyle vermeye çalışmakta ve dönemin havasını eserimizde verdiğimiz Türk yazarlar ile fazla ihtilafa düşmeden anlatmaktadır. R. Süleyman ile M. Pavloviç arasında bazı farklılıklar varsa da bunun yanında da özellikle İttihat ve Terakki devri için bazı konularda hemfikir olduklarını görmekteyiz. R. Süleyman, inkılâbın gelişmemesini İttihat ve Terakki'nin beceriksiz olmasıyla bağdaştırırken, M. Pavloviç Türk inkılâbının gelişmemesi için Avrupa'nın uyguladığı büyük baskıdan söz etmektedir.

Genel olarak baktığımızda Sovyet aydınları Milli Mücadele'nin gidişatını tarihî gerçekliklerden çok uzak düşmeyerek Türk inkılâbının en önemli safhası olarak etkili bir şekilde bizlere sunmaktalar. Müracaat ettiğimiz üç eserde Milli Mücadele konusuna en çok yer ayıran eserin Pavloviç'in bahsi geçen eseri olduğunu görmekteyiz. Diğer iki yazar, kendi eserlerinde bu konuda her ne kadar kısa malumatlar vermiş olsalar da bizleri bahsi geçen dönem içerisinde yaşanan olaylardan haberdar kılmaktadırlar. Ayrıca bu eserlerin Türk-Sovyet dostluğunun en ateşli olduğu dönemi gören kişilerce yazılmaları, Türk-Sovyet tarafı ve Milli Mücadele'nin çok iyi bir şekilde kaleme alınmasındaki önemli sebeplerden biridir. Çalışmamıza aldığımız Sovyet yazarları Milli Mücadele'nin emperyalizme karşı başlatılan bir hareket olduğu ve bu yolda Sovyetlerle olan iyi münasebetlerin zorunlu olduğu konusunda hemfikirdirler. Konu ele alınırken bazı olaylara lüzumsuz eleştiri yapıldığını görmekteyiz. Bu durum Pavloviç'in eserinde karşımıza çıkmaktadır ki bu konuda Milli Meclis'in işleyişi konusundaki durumu yukarıda izah etmiştik. Bu eserlerdeki bütün Sovyet aydınları Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Türk halkını doğru taraf olarak görürken İtilaf Devletleri ve sultan hükûmeti tarafını ise eleştirmektedirler. Bu durum da gayet tabiidir.

Fakat bu aydınların içlerinde Türk Milli Mücadelesine ve inkılâplara en iyi şekilde bakan R. Süleyman'dır. Bu husus, her ne kadar Sovyetlerin hizmetinde bulunsa da kendisinin bir Azerbaycan Türkü olmasıyla ilgilidir. Adı geçen yazar; *“Hiç şüphesiz ki Türkiye'nin bugünkü medeniyet ve inkılâbı Halk Fırkası'nın ve onu idare eden Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet Paşa'nın bir eseri olarak gösterilebilir. Ve atide göreceğimiz bâblar tamamıyla bu fırkanın karar ve gayretiyle vücuda gelmiştir ki:*

Türk inkılâbının büyüklük ve azametine şehadet eder”²³⁹ diye tespitlerde bulunur. Kitaygorodski ise; “*Genç Türk burjuvazisi ve onun rehberi Mustafa Kemal, Sultan Türkiye’sinin harabeleri üzerinde yeni Kemalist Türkiye’si yarattı ki bu Türkiye’de işçi sınıfı ve köylülere karşı yaman bir üvey anne olarak ortaya çıktı*”²⁴⁰ diyerek Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı eleştirel bir bakış açısı sergilemektedir. Her ne kadar iki aydın da Milli Mücadele’yi emperyalizm karşısında haklı bir mücadele olarak görse de emperyalizmin ülkeden sökölüp atıldıktan sonraki görüşlerinde büyük uçurum mevcuttur. Bu da dönemin şartları ile ilişkilendirilebilir. Şöyle ki R. Süleyman, eserini Türk-Rus dostluğunun daha kendi gücünü koruduğu bir dönemde yazmıştır (1926). Kitaygorodski’nin hem sıkı bir komünist olması hem de eserini kaleme aldığı dönemde (1930) artık eskisi kadar Türk-Rus dostluğunun yüksek seviyede olmaması iki farklı görüşün ortaya çıkması için doğal ortam hazırlamıştır.

M. Pavloviç ise: “*Kendinin parlak askerî galibiyetine, yiğit kentlilerin kahraman ruhuna, toprağındaki hesapsız servetlere bakmaksızın; milli meseleyi halletmedikçe, yeni Türkiye hasta adamlığında kalmakta devam edecektir.*”²⁴¹ diyerek hem siyaseten hem de içeride köylülerin durumunu düzeltmeden düzlüğe çıkmanın imkânsız olduğunu, Rusya’nın bu konudaki düzenlemelerle galip çıktığını ve yegâne yolun milli siyasetten geçtiğini ifade ederek yeni Kurulan Türkiye’de birçok şeyin eksikliğini belirtmektedir. Fakat bunun da yeni kurulan bir ülke için son derece tabii olduğunu söylememiz gerekir. Genel itibarıyla isimleri zikredilen Sovyet aydınları Milli Mücadele’nin Avrupa emperyalizmi tehdidine karşı yapılan haklı bir mücadele olarak görüp çoğunlukla bizlere doğru bilgiler vermektedir. Bazı konularda Türkiye’deki yazarlarla çatıştıkları gibi kendi aralarında da çatışmaktadırlar. Bunların yanında, yazıldıkları zaman itibarıyla Türk Milli Mücadelesi için son derece ehemmiyetli birer kaynak oldukları tartışılmazdır.

²³⁹ Süleyman, a.g.e., s.32.

²⁴⁰ Kitaygorodski, a.g.e., s.9.

²⁴¹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.145-146.

5. SOVYET AYDINLARININ TÜRKİYE’NİN TAKİP ETTİĞİ SİYASETE BAKIŞI

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra iç siyasette birçok yenilikler ve değişimler yaşadı. Osmanlı döneminde muntazam şekilde çalışan fakat gerileme dönemi ile işlevini ve keyfiyetini yitiren birçok alanda bu yenilikler uygulamaya geçildi. Bahse konu reformlar sadece keyfi olarak değil, dönemin talep ettiği kriterleri karşılamak adına yapılmış ve asri bir şekil almak için dönemin yöneticileri bu yolda çalışmışlardır.

Yapılan bu yeniliklerden biri hukuk alanında olmuştur. Daha Büyük Taarruz’dan önce Mustafa Kemal Paşa’nın “*adalet seviyemizi bütün medeni milletlerin adalet derecesinde bulundurmak zorundayız*” sözleri, adalet sahasına verilen kıymeti gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte Türk Medeni Kanunu (1926), 1921 ve 1924 Anayasaları²⁴² kabul edilmek suretiyle hukuk alanında önemli adımlar atılmıştır. İlk yıllarda yapılan yeniliklerle beraber ülke içerisinde birtakım hareketli olaylar yaşanmıştır. Bunlardan biri de Bolşevizm’in Türkiye’de yayılmaya çalışılması olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu konuda; “*Bizim Ruslarla olan münasebet ve yardımlaşmamız ancak iki bağımsız devletin birlik ve beraberlik esasları ile ilgilidir*” diyerek, Sovyetlerle münasebet ile Bolşevizm’in Anadolu’ya sokulması konusunu birbirinden ayırmış, birinci meseleyi ne kadar desteklemiş ise ikinci konuya da bir o kadar karşı çıkmıştır. Bakü üzerinden Mustafa Suphi’nin Bolşevizm’i yayma çabaları başarısız olmuş, Mustafa Kemal Paşa bu durumdan Sovyetlerle ilişkilerde sınır çizmeyi ve yakın temastan kaçınmayı büyük maharetle başarmıştır.²⁴³

Bunlara ilaveten Teşkilat-i Esasiye kanunun birinci maddesinde “*hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir*” ifadesi bir anlamda saltanatın kaldırıldığını ifade ediyor, TBMM’nin kabul ettiği kanunla da 1 Kasım 1922 tarihinde resmen saltanat kaldırılıyordu.²⁴⁴ Bundan iki sene sonra ise halifelik kaldırılarak 4 Mart 1924 tarihinde Halife Abdülmecid ailesi ile birlikte İsviçre’ye gönderilmiştir.²⁴⁵ İç siyasette bu gibi önemli değişimler yaşanırken hükûmete karşı tutumlar da mevcut olmuştur. Bunlardan en ciddi ve tehlikelisi 13 Şubat 1925 tarihinde başlayan ve kısa

²⁴² Akdağ, a.g.e., s.181-183.

²⁴³ Yalçın v.d., a.g.e., s.228-229.

²⁴⁴ Akdağ, a.g.e., s.177.

²⁴⁵ Durmuş Yalçın v.d., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s.41.

sürede genişleyerek bir hayli taraftar bulan Şeyh Said isyanıdır. Bu isyanı düzenleyenler İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmış, isyanın başını çeken Şeyh Said'in de aralarında olduğu 47 kişi idam edilmiştir.²⁴⁶ Görüldüğü üzere genç Türkiye Cumhuriyeti'nde bir yandan yenilik hareketleri yapılırken diğer yandan ülkede komünizm ve Şeyh Said isyanı gibi tehlikeler doğmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra dış siyasete de bakış açısı değişmiştir. Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya'sı ile ne kadar yakın olsa da, savaş bittiğinde Türkiye Doğu ile Batı arasında bir denge politikası gütmüştür. Batı ile iyi geçinme politikası aynı zamanda Sovyet aydınlarının gözünden kaçmamıştır.

Bu dönemin en önemli olaylarından biri de Musul meselesidir. İngilizler Musul'u mütareke anlaşmasına aykırı şekilde işgal etmiş, TBMM hükûmeti de buna karşılık Musul'un geri iadesini talep etmiştir. Bu sebeple Lozan'ın başlangıcından itibaren bu konuda ısrarını ve çalışmalarını sürdürmüştür.²⁴⁷ Fakat zorlu geçen çekişmeler ve meselenin Cemiyet-i Akvam'a bırakılması ile birlikte 1914-1923 yılları arasında kesintisiz olarak savaşmış olan Türkiye'nin işi zora sokulmuştur. Aptülahat Akşin; *"Musul hakkındaki kararı tanımamak bizi ister istemez yeni bir savaşa sürükleyecekti, buna takatimiz yoktu İngiltere bu işteki önemli menfaatleri dolayısıyla bizi harbe vardırarak durumlara sürükleyebilirdi. Faşist İtalya aleyhimize yürümeye hazırdı. Atatürk ve hükûmeti bunu çok iyi biliyordu. Bunun içindir ki bağrımıza taş basarak Musul'u bırakmaya razı olduk"*²⁴⁸ demekle Musul meselesinin boyutunu son derece açık bir şekilde anlatmaktadır. Sonuç itibarıyla Milletler Cemiyeti'nin kurmuş olduğu komisyon Musul'un Irak'ta kalmasını tavsiye eden raporu Eylül 1925'te hazırlamış, Türkiye buna tepki verse de 5 Haziran 1926'da Musul'u kendi sınırlarının dışında olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır.

Dış siyasette bir diğer önemli hadise Türkiye'nin Tevhid-i Tedrisat ile birlikte yabancı okullarda tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak verilmesini kararlaştırması ve buna karşılık Fransa ve İtalya'nın bu uygulamayı istemeyerek tepki göstermesidir. Türkiye'nin kararlı tutumuyla bu sorun çözülmüştür. Buna ilaveten Fransa ile Hatay sorunu gündeme gelmiş, oluşan gerginlik Türk-Fransız Dostluk Antlaşması'yla son bulmuş (4 Temmuz 1938), Hatay

²⁴⁶ Yalçın v.d., **Türkiye...II**, s.52-55.

²⁴⁷ Fahir Armaoğlu, **Türk Siyasi Tarihi**, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.81.

²⁴⁸ Akşin, **Atatürk'ün...**, s.129-130.

da Türkiye'ye 1939 senesinde ilhak olmuştur.²⁴⁹ Milli Mücadele döneminde İtalya, İngiliz ve Fransızlar gibi tahrip edici bir güç olmamıştır. Bunun sebebinin de İtalya'ya vaat edilen yerlerin bir kısmının Yunanistan'a verilmiş olmasıdır. Fakat bu iki devlet arasındaki ilişkiler Milli Mücadele döneminde olduğu gibi dostane olmamıştır. Mussolini ile birlikte genişleme politikası güden İtalya, Türkiye ile iyi geçinememiş, ancak 2 Ocak 1937 İngiltere ile İtalya arasında Akdeniz konusunda anlaşmaya varılmasıyla Türk-İtalyan gerginliği azalmıştır.²⁵⁰ Belirttiğimiz içte ve dıştaki bu önemli olaylara karşı Sovyet aydınları da yine önem arz eden fikirlerini kendi eserlerine yansıtmışlardır.

5.1 İç Siyaset

İç siyasette yapılacak önemli çalışmalardan birinin adliye alanındaki çalışmalar olduğunu belirtmiştik. Bu açıdan baktığımızda yeni kurulmuş Cumhuriyetin bahsi geçen mevzuda eksiklikleri var idi. Bu konuda R. Süleyman; *“Son zamana kadar Türkiye’deki kanunlar, dinden mülhem olan kanunlar idi. Faraza ceza kanunu, hukuk kanunu, nikâh ve miras meselesi velhasıl her şey mecelleden çıkarılır, mecelle de düsturlarını Kur’ân’dan alırdı. Bundan bin üç yüz sene evvel vücuda getirilmiş nizamnamelerle Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde adlî bir makinenin kurulabilmesi imkân ve ihtimali olamazdı”* diyerek eski usul ile yeni düzene ayak uydurulamayacağına vurgu yapmaktadır. Yazarın bu İslâmiyet karşıtı açıklamaları, hizmetinde bulunduğu Sovyet rejiminin ateist görüşleriyle ilgili olmalıdır. R. Süleyman ayrıca adliye makinesinin doğru bir şekilde çalışması için adalete karşı hürmet ile birlikte bu kuruma karşı siyasetin de mükemmel olması gerektiğini söylemektedir. Bu konu bağlamında; *“Adalet olan bir yerde emniyet ve hürriyet de vardır”* diyerek adaletin temel taş olduğuna dikkat çeken aydın; *“...Türk milleti bu büyük teceddüt ve inkılâbıyla medeni milletler arasında yaşamaya layık olduğunu ispata kalkıştığı gün, her şeyden ziyade adliyesinin ıslaha, yani eski kanunlarını değiştirerek medeni kanunları kabule, böylece adalet telakisinin memlekette anlaşılmasına ehemmiyet vermiştir”*²⁵¹ cümleleriyle de bu dönemde adalet sahasındaki eksikliğin giderilmesi konusuna Türkiye'nin ciddi bir ehemmiyet verdiğini görebiliriz.

²⁴⁹ Akdağ, a.g.e., s.277-278.

²⁵⁰ Akdağ, a.g.e., s.232-233.

²⁵¹ Süleyman, a.g.e., s.53.

Buna mukabil Türkiye Cumhuriyeti, hayat ve kuvvete sebep olan ulvi vasıtanın, yaşadığı asrın medeniyeti içinde olabileceğinin kendisine önemli bir düstur bilmiştir. Bundan dolayı bütün kanunların dünyevi ihtiyaçlardan doğması bu ihtiyaçların değişmesi ya da gelişerek dünyevi bir zihniyetin gelişmesiyle beraber ilerlemesi Türk İnkılâbı'nın en esaslı şartı olarak kabul görmüştür. R. Süleyman ayrıca hukuk alanında yapılacak ıslahatların sadece kanunların değişimi ile sınırlanamamakla birlikte bu alanda başarı elde etmek için başvurulacak vasıtaların başına hâkimliği getirmiştir. Hâkimler konusunda; *“Muvaffakiyet için en esasi şart; eşhâsın mukadderatı hakkında hüküm verecek hâkimlerin mesleğine hakkıyla vâkıf olan malumat ve irfan sahibi insanlar olması lazımdır”*²⁵² diyerek kanunları değiştirmek kadar bu kanunları en iyi şekilde uygulayacak hâkimlere de ihtiyacın ehemmiyetine vurgu yapmaktadır.

Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti adliye mesleğine ve bu mesleğe ait mekteplere pek fazla önem vermektedir. Bu konuda; *“Geçen sene açılan Adliye Meslek Mektebi, tamamiyle asri bir zihniyetle yetişecek olan hukuk erbabını hazırlamaktadır”* diyen R. Süleyman söz konusu alana verilen önemi tasdik etmektedir. Ayrıca bu aydın, Ankara Hukuk Mektebi'nin de İstanbul Hukuk Mektebi gibi asri şekilde eğitim verdiğini bizlere aktarmaktadır. R. Süleyman sonda ise; *“Türkiye İnkılâbında en büyük hayati meselelerden birisini teşkil eden adli inkılâbı da unutulmamış, onu din ve taassubun aman vermeyen pençesinden kurtararak, asri ve medeni bir şekle sokmuştur”* derken, İsviçre Medeni Kanunu ile birlikte her vatandaşın eşit olan hukukunun ancak burjuva olan hükûmetlerde uygulandığı kadar uygulandığının²⁵³ da altını çizmiştir. Ayrıca güttüğü ideolojiden dolayı R. Süleyman din ile ilgili yine burada sert bir tutum sergilemektedir.

Hukuki konuda P. Kitaygorodski ise R. Süleyman'dan tamamen farklı bir bakış açısıyla Türk proleterinin (işçilerinin) hukuki anlamda kötü durumda olduğunu bildirmektedir. Şöyle ki; *“Onun ne tatile ve ne de koalisyona hakkı vardır. Şarki Anadolu feodallerinin 1925'inci yılda merkezi hükûmete karşı isyanlarında basılmış içtimai asayişin muhafazası hakkındaki kanun bütün şiddetle işçi teşkilatlarına karşı*

²⁵² Süleyman, a.g.e., s.54.

²⁵³ Süleyman, a.g.e., s.55.

çevrilmiştir”²⁵⁴ diyerek kanunların menfi yönde Türk proleterine (işçilerine) karşı çevrildiğini söylemektedir.

Türkiye’nin iç siyasetinde bir diğer önemli mesele olan Komünist akımını P. Kitaygorodski son derece önemli ve hassas bulurken, Milli Mücadele’nin başlangıcından beri Komünist guruplarının “*Türkiye’nin ileri gelen işçileri arasında derince kök salmaya başladığını*” söyleyerek Türkiye’de Komünist Fırkasının temellerinin daha 1919 senesinde İstanbul’da Şevket Hüsni ve Bakü’de Mustafa Suphi ve birçok isim tarafından atıldığını²⁵⁵ söylemektedir. M. Pavloviç, Milli Kurtuluş Hareketi’ni yönlendiren küçük ve orta burjuvazinin arkasından giden işçi ve köylü kitlesi sayesinde Türkiye Komünist Fırkası’na ağır vazifeler düştüğünü, bu vazifelerden birinin de Milli Kurtuluş hareketine destek vermek olduğu, çünkü yarıtıcı Avrupa kapitalinin Türkiye’de tutunduğu her gün halkın sefaletinin keskin derecede arttığını söylemektedir. Buna ilaveten M. Pavloviç; “*Türk Komünistleri; emekçi işçi ve kentliler (köylüler) kitlesinin burjuvaziden asılı olmayan müstakil teşkilatlarını yaratmalıdır*”²⁵⁶ diye bir öneride bulunmaktadır.

Bu yolda Suphi ve İsmail Hakkı ile diğerleri tarafından koordine edilen bir grup çalışmakta ve Bakü’de yayımlanan “*Yeni Dünya*” gazetesi ile Türkiye’deki kitlelere ulaşmaktaydılar. Ayrıca bu grup Marx’ın Komünist Bildirisini, Lenin’in Tercüme-i Halini, Emek ve Kapital, Bolşevizm Nedir? gibi birçok risalelerini tercüme ederek yayımlamakta idiler.²⁵⁷ P. Kitaygorodski bu kişiler arasında aktif rol oynayan M. Suphi hakkında; “*Komünist enternasyonalin birinci icraiye komitesi üyelerinden daha sonalar Trabzon’da Kemalist acenteleri tarafından canavarcasına öldürülen yoldaş Mustafa Subhi kendi yandaşları vasıtasıyla Anadolu’ya Ankara, Trabzon, Konya ve diğer şehirlerdeki komünist guruplara rehberlik etti*”²⁵⁸ demektedir.

Bundan başka P. Kitaygorodski, Mustafa Kemal Paşa hükûmetinin 1920 yılında resmî Komünist Fırkası’nı oluşturarak; “*...kitlelerin gözlerini gizli çalışan hakiki Komünist Fırkasından ayırmak maksadını*” güttüğünü öne sürmekte ve “*Kemalist burjuvazisi kendini güçlü his eder-etmez kominternin bölümünü darmadağın etti ve*

²⁵⁴ Kitaygorodski, a.g.e., s.23.

²⁵⁵ Kitaygorodski, a.g.e., s.25.

²⁵⁶ Pavloviç v.d., a.g.e., s.111-112.

²⁵⁷ Pavloviç v.d., a.g.e., s.113.

²⁵⁸ Kitaygorodski, a.g.e., s.25-26.

lüzum kalmadığı için Resmi Komünist Fırkasını da dağıttı (1922)”²⁵⁹ demektedir. Ayrıca M. Pavloviç de bu konuda Anadolu hükûmetinin Rusya’dan dönen ve Komünist propagandaya maruz kalan savaş esirlerini esaret altında tuttuğunu ve onları takip ederek hapsedtiğini²⁶⁰ bildirmektedir. Buradan dönemin yönetiminin içeride olan ayrılıkçı kuvvetleri takip yoluyla tespit ederek uygun bir zamanda bu ayrılıkçı unsurları temizlediği anlaşılmaktadır. Bunlara rağmen M. Pavloviç’in belirttiğine göre Komünist Fırkası, deri ve gön gibi ham mal hazırlayan işçiler arasında, madenlere, tersanelerde, dokuma yapan işçiler arasında çalışmakta idi. Buna ilaveten yollarda çalışan işçiler arasında da mevcudiyetini sağlamıştı.²⁶¹

Görüldüğü gibi Komünist cereyanı bütün ülkede işçi sınıfına yayılmaya çalışılmıştır. Fakat Türkiye’deki Komünistler için her şey iyi gitmemiş, M. Pavloviç’e Cevat adında Türk Komünist Fırkası Merkezi Komitesi’nin Ecnebi Bürosu üyesinden Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesine ilişkin bir mektup gönderilmiştir. Mektuptan anlaşıldığı üzere 16 veya 17 kişinin Karadeniz sularında ölmesi hadisesi vuku bulmuştur. Bunun üzerine M. Pavloviç; “...Subhi ve onunla beraber bulunan yoldaşlar canavarcasına öldürüldükten iki hafta sonra, Şuralar (Sovyet) Rusya’sından gelmiş yoldaş Nedim Agâh da aynı suretle karşılanmış olup o da Subhi gibi suya atılmıştır”²⁶² demektedir. Kitaygorodski de bu durumu çok sert bir dille; “Bakınız Türkiye burjuvazisi Türkiye proleterleri rehberleri ile ne kadar alçakçasına, canavarcasına muamele ediyor”²⁶³ sözleriyle eleştirmektedir. G. Kryajin ise Mustafa Suphi’nin ölümünden sonra bütün Anadolu’daki komünistlerin hapse atıldığını, “halkçı ve sosyalist” mebusların da hapsedilerek matbuatlarının kapatıldığını bildirmektedir. Ayrıca Yeni Dünya gazetesinin kapatılarak talan edildiğini de belirtilmekte, buna ilâve olarak da “Antanta’ya (İtilaf güçlerine) kendinin itibarlı olduğunu ispat etmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin arzusuna göre 1922’nci yılın Ekiminde Türkiye Komünist Fırkası ikinci defa talan edildi. Çünkü o zaman Antanta ile (İtilaf devletleriyle) müzakereye girişilmişti”²⁶⁴ cümleleri yer almaktadır. Bununla birlikte P. Kitaygorodski her ne kadar baskı olursa olsun Komünizm

²⁵⁹ Kitaygorodski, a.g.e., s.26.

²⁶⁰ Pavloviç v.d., a.g.e., s.113.

²⁶¹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.113.

²⁶² Pavloviç v.d., a.g.e., s.126-129.

²⁶³ Kitaygorodski, a.g.e., s.28.

²⁶⁴ Pavloviç v.d., a.g.e., s.171.

hareketinin yok olmasını sağlamayacakları gibi, Türkiye işçi sınıfının yegâne koruyucusunun yine bu fırkanın olduğunu söylemektedir. Ayrıca adı geçen yazar, işçi kitlesini kandıran, İstiklal Harbi'nde onun verdiği kurbanlardan zengin sınıfların refahını artırmak için kullanmış olan milli burjuvaziye işçilerin inanmaktan vazgeçtiklerini, ona karşı beslemekte oldukları umutlarının darmadağın olduğunu, ileri gelen Türk işçilerinin ise Komünist Fırkasına yakınlaştığını²⁶⁵ iddia etmektedir.

Tüm bunların yanında P. Kitaygorodski; *“Bu hâkim burjuvazi fırkası köylüleri Türkiye Cumhuriyeti'nin sahibi adlandırarak onlara yalakalık etti, işçiler küçük şehir demokrasisinin yardımıyla zafer ve Osmanlı İmparatorluğu'nun döküntüsü üzerinde kapitalizm istismarı saltanatı kurarak bu sınıfları kandırdı”* demekle dönemin hâkim zümresini, Sovyet ideolojisinin penceresinden yorumlamaktadır. Bununla birlikte hâkim zümre memurlar, zenginler ve büyük mülk sahipleri tarafından temsil edildiği parlamentoda (Meclis'te) ne bir işçi temsilci ne de köylü temsilcilerin bulunmadığını²⁶⁶ bildirmektedir. Ayrıca P. Kitaygorodski siyasetteki adaletsizlikle ilgili iddialarının devamında; *“Kemalist ‘‘Halk’’ Fırkası ülkenin idaresini inhisar altına alarak istediği gibi hüküm sürmektedir. Bu fırka ‘‘millet’’ adına ülkeyi idare ediyor, bununla beraber millet, halk sözlerinden yalnız ancak zengin sınıfı kast ediliyor”* demektedir. Bununla beraber vergiler konusunda; *“Kemalist burjuvazisi halk kitlelerinin amansız bir surette istismarı hesabına olarak ‘‘zenginleşiniz!’’ şiarını hayata geçirmeye koyuldu. O emekçilerin sırtlarına ağır vergi yükünü yükledi”*²⁶⁷ sözleriyle siyasi hayattaki eşitsizliği ve vergilerin ağırlığını bu şekilde ifade etmektedir.

Yukarıdaki cümlelerini sonuca bağlama konusunda P. Kitaygorodski, Ortaçağ Müslüman hayatına nazaran köklü değişiklikler getirilmesine rağmen, bununla beraber ahlakın bozulduğu, devleti yöneten hâkim fırka üyelerinin nüfuz kazanarak zenginleştiklerini söylerken hükûmet fırkasında başlatılan temizleme kurulunun da boşuna olduğu, bu kurul üyelerinin de rüşvet aldığını²⁶⁸ iddia etmektedir. Burada P. Kitaygorodski çok ciddi iddialarda bulunmakla birlikte, bunların çoğunun tek taraflı olduğu ve olaylara uç kutuplardan bakıldığını söylememiz gereklidir. Çünkü

²⁶⁵ Kitaygorodski, a.g.e., s.28.

²⁶⁶ Kitaygorodski, a.g.e., s.29-30.

²⁶⁷ Kitaygorodski, a.g.e., s.30-31.

²⁶⁸ Kitaygorodski, a.g.e., s.34.

Cumhuriyet kurulduktan sonra köylülerin omuzlarında ağır yük olarak kalmış vergilerin kaldırılması (Öşür vergisinin kaldırılması gibi), siyasette rekabet olması adına Mustafa Kemal Paşa tarafından yeni partilerin kurulması direktifinin verilmesi gibi önemli adımların atıldığını bildirirken P. Kitaygorodski'nin son derece keskin olarak Komünist taraftarlığı ile yazdığı bu cümleleri objektif olarak kabul etmemiz mümkün olmadığını söylemeliyiz. Kitabın kaleme alındığı tarih ile Türk-Sovyet ilişkilerini karşılaştırdığımızda iki devlet arasında soğumaya başlayan ilişkilerin bu Sovyet aydınına yansıyan tezahürlerini yukarıda aktardığımız cümlelerden görmek mümkündür.

İç siyasette atılan önemli adımlardan biri de saltanatın kaldırılması olmuştur. G. Kryajin bu duruma sebebiyet veren hususları; *“Muhafazakârlar; cumhuriyetçiler ve ilahir gibi her zaman türlü türlü burjuvazi unsurlarını birleştirmiş milli blok; savaş tehlikesi ortadan kaldırıldığı gibi, esas kısımlarına parçalanmaya başladı. Bu parçalanmaya 1922'nci yıl 1 Kasım'ında Büyük Millet Meclisi'nin İngilizlerin İstanbul'u işgal ettikleri bütün müddet içerisinde onlar elinde zavallı bir oyuncaktan başka bir şey olmayan Sultan Vahdettin'in indirilmesi ve saltanatın lağv edilmesi hakkındaki kararı sebep olmuştur.”*²⁶⁹ diye açıklamıştır. Buna ilaveten G. Kryajin, Türkiye'yi ruhani padişahlardan cumhuriyete hızlıca geçişini sağlayan bu inkılâp sonrasında TBMM'deki dinî unsurların keskin bir şekilde cephe aldığını bildirmektedir. Devamında ise onların bu keskin engelleyici siyaseti TBMM'nin sultanlığı lağv ederek halifeliği tutmasına, yani padişahın sadece dini vazifelerini tutmakla yarı yolda bu yoldaki inkılâbın durmaya mecbur kaldığını bildirmektedir. Buna ilaveten muhafazakâr unsurlar halkın hukukunun genişlendirilmesi, padişahlığın eski haline dönmesi, büyük mülk sahiplerinin korunması ve başka sebeplerden ötürü silahlanmış idiler. G. Kryajin bu durumu: *“Türkiye'nin iptidai siyaset hayatı şeraitinde bütün bu mücadeleler saf şahsi bir karaktere malik idi”*²⁷⁰ şeklinde özetlemektedir.

İnatçı şekilde devam eden siyasi mücadele halifeliğin lağvını sıraya koymuştur. Bu konuda G. Kryajin; *“Halifelik umum ruhani ve muhafazakâr cereyanların siyasi entrika merkezi olmaya bilmezdi. Ruhani ve muhafazakarların inatçı muhalefeti ile*

²⁶⁹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.142.

²⁷⁰ Pavloviç v.d., a.g.e., s.142-143.

eski enstitünün lağv edilmesini bir yıl yarım daha uzatmıştır. Lakin, Hindistan halifelik hareketi liderlerinin halife hürmetinin azaltılması aleyhine fevkalade yersiz ve uymayan protestosu halifeye öldürücü bir darbe vurmuştur” sözleriyle bu protestonun halifeliği kurtarmak için düzenlenmesine rağmen planın tamamen ters işlediğini bildirmektedir. Bu yolda yapılan müzakerelerle birlikte 1924 yılının 3 Mart’ında halifelik kaldırılmıştır. Bu durumun dinî sebepleri olsa da G. Kryajin’e göre bu eylemi dinî sebeplerden ziyade siyasi ve iktisadi sebeplerin mecburiyet haline getirdiği aynı toplantıda kabul edilen başka kanun layihaları ispat etmektedir: *“Bu layihalar mevkufatın lağv edilmesi, umum dinî mekteplerin, halk maarif komiserliğine geçmesi ve nihayet, dinî mahkemelerin lağv edilmesinden ibaretti”*. 1924 yılının Ağustos’unda yapılan inkılâbî eylemler arasında Öşür Vergisi’nin kaldırılmasının önemli yeri vardı. G. Kryajin bu konuda; *“Bu vergi tarımı harap ediyor ve Anadolu’nun iktisadi cihetten geri kalmasına başlıca sebeplerden birisini teşkil ediyordu”* demektedir.²⁷¹

G. Kryajin, ayrıca içeride vuku bulan siyasi mücadelelerin bir fırkanın dağılıp yeni birinin oluşturulmasını, Halk Fırkası ve Terakkiperver Fırkası örneğini vererek isimler değişse de içeriğinin değişmediği ve bununla birlikte *“1908’nci yıldan beri Türkiye’de defalarca gördüğümüz gibi bu efrâd aynı fırkanın, yalnız zahiri boyası mı veyahut hakiki arzusu olduğunu gelecek gösterecektir”*²⁷² demektedir. Bunun yanında Türk burjuvazisi payına düşen tarihi vazifeyi yerine getirmeye çalıştığı Osmanlı İmparatorluğu’nu Garp devleti şekline sokmak için iki önemli hususun olduğunu bildiren G. Kryajin; *“...Her şeyden evvel Türk milliyetçilerinin Terakkiperver tabakası geniş içtimai programı hayata geçirmeli ve mahvolmakta devam eden kentliler (köylüler) ile çok ağır şartlar altında çalışmakta olan proleteryata ciddi yardım etmelidir. Bundan başka milli meseledeki tazyik siyasetinden vazgeçmek gerekir”* diye yazmaktadır. Bunun yanında da büyük servetlerine rağmen *“milli meseleyi halletmedikçe yeni Türkiye hasta adamlığında kalmakta devam edecektir.”* diyerek tavsiyelerde bulunurken, Türk köylü ve proleterinin Asya-Avrupa halkları arasında yükselmeye başladığı gün Türkiye’nin

²⁷¹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.144.

²⁷² Pavloviç v.d., a.g.e., s.145.

hasta adam olmaktan kurtulacağı, Şuralar (Sovyetler) Rusya'sının da bu şekilde kazandığını²⁷³ bildirmektedir.

Tüm bu yapılan yeniliklerin yanında hiç şüphesiz yukarıda da örneklerin verdiğimiz olumsuz olaylar vuku bulmuştur ki bunlardan biri de Aksü'l- İnkılâpçı yani devrim karşıtı isyandır. 1925'nci yılın Şubat ayında çıkan ve yeniliğe karşı olan Şeyh Said İsyanı'nı F. Raskolnikof; *"Bu isyan doğrudan doğruya eskiye dönmeyi talep ediyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın umumen Türkiye'yi demokratlaştırmak, memleketi derebeylik kalıkları zulmünden azat etmek ve Müslüman mescidinin irticai hegemonya ideolojisinden azat etmeğe doğru çevrilen terakkiperver siyasetinin bilavasita aleyhine çıkışta bulundu."* şeklinde tarif etmektedir. F. Raskolnikof, emperyalistlerin sadece Türk topraklarından atılmasıyla mücadelenin bitmediği, bunun yanında halife ve sultan etrafında toplanan dinî grupların İstanbul'da karşı inkılâp tehlikesi oluşturmalarına karşı *"...Ankara hükûmeti ihtiyatla, lakin kati ve dönmeksizin bir tedricle bu akis inkılâp yuvasını dağıtmak tedbirleri görmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu irtica ocağı emperyalizme mahsus entrikaların istinat noktası olmuş ve gittikçe milli hareketin karşısına maniler türetmiştir."*²⁷⁴ cümleleri olayın ciddiyetini ortaya koymaktadır.

F. Raskolnikof isyanın kökünü: *"...bir taraftan Britanya emperyalizmine ikinci taraftan ise İstanbul'daki derebeylik ve dinî aristokratyaya kadar uzanıyor"* demektedir. Ayrıca isyanın patlamasıyla Fethi Paşa'nın istifası ve yerine İsmet Paşa kabinesinin gelmesinin boşuna olmadığını söylerken, *"Fethi Paşa muhaliflere karşı yumuşak ve liberal bir siyaset kabul ettiği halde, İsmet Paşa sağ gruplar ile o cümleten Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka ile daha ziyade katı mücadele tedbirleri görmek taraftarıdır"*²⁷⁵ diyerek bu iki tutum arasındaki bu sıkıntılı zamanda pek mühim olan farkı ortaya koymaktadır.

Halk üzerinde ağır bir yük olan Öşür Vergisi'nin kaldırılması konusunda F. Raskolnikof; *"1922'nci yılın 1 Mart'ında Mustafa Kemal Paşa, kentli (köylü) bizim memleketin sahibidir demiştir. Bu şiar öşür vergisiyle uyuşacak değildir"* demekle yeni sistemde Öşür'ün yerinin olmadığını aktarmıştır. Fakat halkın yükünü hafifleten

²⁷³ Pavloviç v.d., a.g.e., s.145-146.

²⁷⁴ Pavloviç v.d., a.g.e., s.173-174.

²⁷⁵ Pavloviç v.d., a.g.e., s.176.

bu karar mülk sahibi derebeylerin huzurunu bozmuş, bu sebepten derebeylerin yukarıdaki tabakalarına ciddi tesir etmiş ve onları silahlı çıkışta bulunmaya tahrik etmiştir. F. Raskolnikof; *“Bu gergin muhitten İngiltere hükûmetinin acenteleri istifadeye çalışmışlardır”* derken sözlerine *“İngiltere emperyalizmi, genç ve azat Türkiye’nin en barışmaz bir düşmanıdır”* diyerek devam etmektedir. Bununla birlikte F. Raskolnikof, bu isyanın Afganistan’daki isyan gibi İngiliz nüfuz mıntıkası ile sınırdaş olan topraklarda başladığına dikkat çekmektedir.²⁷⁶

F. Raskolnikof isyanın sebebini; *“Aşikâr meseledir ki öşürü tutmak şiarı, vergi toplayanlardan en çok eziyet gören Kürtleri isyana celp edemezdi. Her bir Kürt için İngiliz kelimesinden daha fazla nefrete sebep olacak bir kelime bulmak mümkün olmadığından İngiliz yardımını vaat etmekle onları mücadeleye gayretlendirmek de mümkün değil idi. Mutlakıyet hükûmetini yeniden meydana getirmek şiarı da bununla birlikte Kürdistan ahalisinin müsellaah hareketine sebep olamazdı. İsyan rehberleri başta Şeyh Said olmak üzere evvela halîfeliği tekrar iade etmek zemininde Kürtlerin dinî taassubunu alevlendirmek yoluyla, ikincisi kitle arasında şöhret bulmuş Kürdistan istiklali şiarıyla Kürtleri silahlandırmışlardır.”* şeklinde açıklamaktadır. Bununla birlikte Rus müellif, *“Kürdistan istiklalinin”* kitleyi celp etmek için öne sürülen bir vasıta olduğunu, gerçekte ise İngiliz emperyalizminin Musul petrolünü ele geçirmek istediğini ve bu sebepten bölgede kendi egemenliğini güçlendirmeye çalıştığını bildirmektedir. Aynı yazarın belirttiğine göre Türk gazeteleri 10 000 isyancıya karşı 40 000’lik ordunun hazırlanmıştır. F. Raskolnikof, isyanın ciddiyetini küçümsememek gerektiğini söylerken isyanın aylarca Türkiye’nin sınır dışındaki dostlarının kendisine dikkatleri çekeceğini bildirmiştir.²⁷⁷ Sonda ise *“Türkiye, akis inkılâpçıları da mutlaka Buhara basmacıları talihine uğratacaktır”*²⁷⁸ demektedir.

Gerçekten de Türkiye’de yapılan yeniliklere karşı çıkarak isyana kalkışan gruplar sert bir şekilde bastırılmış ve İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanmışlardır. Bu isyanlardan mahiyetçe en büyüğü olan Şeyh Said İsyanı’nın çıkma sebebi hiç şüphe yok ki dışarıdan etki eden bir takım güçlerin hesabına olmuştur, F. Raskolnikof burada doğru noktalara temas ettiğini bildirmek yerinde olacaktır. Fakat F.

²⁷⁶ Pavloviç v.d., a.g.e., s.177-178.

²⁷⁷ Pavloviç v.d., a.g.e., s.179-180.

²⁷⁸ Bu cümlelerin altına ise: *“Kitap basıldığı zaman isyan artık bastırılmıştı (idare)”* şeklinde not düşülmüştür, Pavloviç v.d., a.g.e., s.180.

Raskolnikof akis inkılâpçıların hezimetini Buhara basmacılarına benzetmesi doğru bir yaklaşımdan uzaktır. Çünkü Buhara basmacıları Türkistan'ın istiklali uğrunda savaşılan özgürlük mücahitleri idiler. Aynıyla Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nda verdiği mücadele gibi kendi özgürlükleri uğrunda Rus emperyalizmine karşı savaşımlardır.

5.2 Dış Siyaset

Dış siyasette yukarıda belirtildiği gibi önemli hadiseler yaşanırken Sovyet aydınları bu konuda çalışmalarında dikkat çekici fikirler bildirmişlerdir. Bu aydınlardan biri olan Kitaygorodski; *“Dış siyaset alanında hâkim sınıf emperyalizmle birlikte çalışma yolu gibi tehlikeli bir yola git-gide daha fazla yuvarlanıyorlar”* diyerek bunun sebebini Türkiye'nin Avrupa borsasıyla yaşamakta olduğu ve sultan hükûmetinden kalan borçların 84 597 495 altın lirasını vermeyi kabul etmesi ile izah ederken,²⁷⁹ dış borçların Türkiye'yi Batı'ya bağladığını belirtiyor. Bundan başka İtalya ile olan saldırmazlık anlaşmasını ise *“koyun ve kurt muahedesini andırıyor”* şeklinde yorumlamaktadır. Ayrıca yukarıda söylediğimiz Batı'ya yaklaşma konusundaki fikirlerine bir yorum daha katarak, *“Türkiye burjuvazisi her suretle kendinin Şuralar (Sovyetler) İttifakı tesir ve nüfuzundan azade olduğunu ispata çalışıyor”* diyerek, Cenevre'deki terk-i silah konferansında Tevfik Rüştü Bey'in *“Şuralar (Sovyetler) Üyeliğinin tuttuğu mevkiden ayrı hususi bir mevki”* tutmaya çalıştığını öne sürmektedir. Bu durumu *“açıktan açığa emperyalisttik bir mevkidir”* şeklinde yorumlayan P. Kitaygorodski bunun tehlikeli olduğunu, *“Türkiye burjuvazisi manevralar yürütüyor. Ancak bu manevraların her zikzağı onu emperyalizme, Türkiye istiklaline bu en korkunç düşmanına daha fazla yakınlaştırıyor”*²⁸⁰ sözleriyle bildiriyor. Hiç şüphesiz Türkiye'nin Batı ve Doğu arasındaki denge politikasının P. Kitaygorodski tarafından tehlikeli bir durum olarak yorumlanmasındaki sebep onun şahsi ve ideoloji düşüncesinin bir tezahürüdür. Savaştan çıkmış ve Batı ile işleri yeniden yoluna koymak isteyen Türkiye'nin o yıllarda bu şekilde davranması son derece normaldir. Zira arada büyük bir sorun olmadığı sürece bir tarafla iyi olmak adına karşı tarafla bütün ilişkileri kesmek devlet yönetiminde alışılmış bir şey değildir.

²⁷⁹ Kitaygorodski, a.g.e., s.34-35.

²⁸⁰ Kitaygorodski, a.g.e., s.35.

Diğer önemli meselelerden biri de Türkiye'nin dış arenadaki konumudur. Bu konuda G. Kryajin, Lozan'dan sonra Türkiye'nin durumun kuvvetlendiği ve onun çeşitli devletlerle yaptığı ticaret ve umumi anlaşmalar ile aynı zamanda Lozan'ın İngiltere, Fransa ve başka devletler tarafından kabul edildiğinin işareti olarak görmektedir. G. Kryajin ayrıca Lozan konferansında Kuzey Amerika'nın dâhil olmasıyla Amerika'nın Türk işlerinde imtiyazları gereğince *"fevkalade genişliği ile başkalarından ayrılıyordu"* demektedir. Bu imtiyazları ise: *"4300 kilometre tulunda demir yolu yapacak olan bir imtiyaz; Samsun ve Yumurtalıkta büyük limanlar meydana getirecek, aynı zamanda demir yolun her iki tarafından yirmi kilometrelik sahadaki umum madeni servetleri kendi inhisarı altına olarak istismar edecekti."*²⁸¹ şeklinde açıklamaktadır. Bu sebepten söz konusu imtiyazlar konferansta telaşa sebep olmuş, Fransız ve İngilizlerin bu imtiyazların ehemmiyetini çok iyi anlamışlardır. Bunun dışında G. Kryajin olayın ciddiyetini şu örnekle açıklamaktadır: *"Enformasyon Doryan gazetesinin 1923'ncü yıldaki 147'nci numarasının dediğine göre Amerikalılar tarafında layihası tanzim edilen demir yolları Musul membalarının kalbine derin surette dokunan, sonra beyaz nefti Dicle Nehri'nin boyundaki uzak memleketlere kadar götürüp Ceyhun Ovası'ndan Bahr-ı Sefid'e bırakacak büyük bir fiskiye vazifesi görecektir"* bunun olması durumunda ise İngiliz inhisarının sonunun geleceği açıktır. Beklenmeyen bir dönemde Şark meselesine Amerika'nın da dâhil olması hem İngiltere ve Fransa'nın mevkilerinden çıkmasına sebep olmuş hem de bu iki devlet Türkiye'ye karşı taviz vermeye mecbur kalmıştır. Fakat G. Kryajin, İngiltere ve Türkiye arasındaki hassas nokta olan Musul meselesini, Lozan Konferansı'nın halledebilecek kuvvet ve cesareti göstermediğini bildirmektedir. Bununla birlikte meselenin sonuca varılmadığı halde bu mesele Cemiyet-i Akvâm'a devredilecekti.²⁸² Dolayısıyla İngiltere her ne kadar taviz verse de Musul sevdasından vazgeçmemektedir.

G. Kryajin bu sorunlu mesele hakkında; *"Musul meselesi konusundaki Türkiye ve İngiltere Konferansı (1924'ncü yılın yazında İstanbul'da) tam bir muvaffakiyetsizlik ile bitmiştir. Bu muvaffakiyetsizliğe sebep de her iki tarafın kendi noktai nazarındaki dayanıklılığı olmuştur."* diyerek aslında meselenin uzamasına sebep olan şeylerden birini açıklamaktadır. İki taraf arasındaki gerginliğin artmasındaki bir diğer

²⁸¹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.138-139.

²⁸² Pavloviç v.d., a.g.e., s.139.

sebeplerden birini G. Kryajin; *“1924’ncü yılın sonunda Türk askerleri ile tartışmalı muntikalarda yaşayan ve İngiliz himayesi altında olan Asurilerin müsellağ çarpışması yüzünden Musul meselesi görülmemiş derecede keskin bir şekil almıştır”* sözleriyle açıklamaktadır. Musul meselesini ilk zamandan beri yaşanan tecrübelerle birlikte barış yolu ile çözülmesinden şüphe duyan G. Kryajin; *“Musul meselesi imdi, İngiliz emperyalizminin en mühim bir meselesidir. Bununla beraber yıl yarımından fazla devam eden tecrübeye göre diyebiliriz ki, bu meselenin sulh yoluyla ve diplomasi konuşmalar ile halledilebilmesi şüphelidir.”*²⁸³ cümlelerini kullanmaktadır. G. Kryajin her ne kadar tahmininde yanılma da ne yazık ki barışın sonucu Türkiye’nin lehine olmamıştır.

Fransa ile Türkiye münasebetlerinde Musul rolünün bir benzeri olan İskenderun konusu ön plana çıkmaktadır. G. Kryajin bunu; *“1921’nci yıl Ankara Sulh Muahedesine göre Türkler Fransa’ya vermeğe mecbur oldukları bu güzel limanı geri almak hayaline düşüyorlar. Bu hususta onlara, yarısı Türklerden ibaret olan ve üzerlerindeki Fransa işgal zulmünü atmağa çalışan İskenderun dairesi ahalisi kuvvetli yardım gösteriyor”* şeklinde açıklamaktadır. Buna ilave olarak bu iki devlet arasındaki bir sıra meseleler münasebetleri gergin hale sokuyor, demir yolu imtiyazları, Osmanlı borçlarının kupon bedeli verilmesi, otuz yıldan beri devam eden Fransız şirketi Rjido Tabak²⁸⁴ şirketine mahsus Türk tütüncülüğü inhisarının lağv edilmesi yüzünden çatışmalar kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca Fransa dini mekteplerinin kapatılması da Fransa’da protestolara sebep olmuş ve hatta Lozan’ı onaylamamak gibi tehditlere de neden olmuştur. Fakat bunun yanında Musul meselesiyle İngiltere’den uzaklaşan Türkiye Fransa ile yakınlaşma eğiliminde bulunmuş, bu da en ziyade *“...memleketin harap olmuş tarımını diriltmek için lazım gelen kapitali Fransa’dan almaya çalışmak, mecburiyet haline koymuştur.”*²⁸⁵

Tüm bu konuların hülasasında görülüyor ki iç siyasette Türkiye’de yaşanan gelişmeler Sovyet aydınları tarafından farklı bakış açıları ile yorumlanmaktadır. Genel olarak eserlerinden faydalandığımız Türk yazarlar ile ortak noktada buluşan Sovyet aydınları iç siyasi mesele konusunda keskin farklı düşüncelere de sahiptirler. Her ne kadar R. Süleyman Türkiye tarafına daha sempatik bir yaklaşım sergilese de

²⁸³ Pavloviç v.d., a.g.e., s.140.

²⁸⁴ Tütüncülük İdaresi.

²⁸⁵ Pavloviç v.d., a.g.e., s.140-141.

diğer aydınlar özellikle Komünizm meselesi ve işçi kitlenin durumu meselesinde sert tutumlarını yazılarına yansıtmaktadırlar. Bu durum sebebiyle R. Süleyman ile yukarıda isimleri geçen diğer aydınlar arasında uçurum derecesinde farklılık vardır. R. Süleyman olumlu açıdan daha çok bilgi aktarırken diğer aydınlar genel itibariyle mensup oldukları görüş sebebiyle daha çok tenkit şeklinde yazmaktadırlar. Fakat iç siyasi meseleler hakkında taraflı tutumlarının yanında önemli bilgiler de aktarmaktadırlar. Dış siyaset alanında ise Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasını P. Kitaygorodski tehlikeli bulurken G. Kryajin Türkiye'nin Batı ile yaptığı anlaşmaları normal karşılamış ve Lozan sonrasında da güçlendiğini ifade etmiştir. Bu yönden iki aydın fikir olarak birbirinden ayrılmaktadır. Ayrıca P. Kitaygorodski'nin Türk-İtalyan anlaşmasına yaptığı benzetme Türkiye'deki yazarlar ile tamamen uymaktadır. Yine aynı yazar Musul ve İskenderun konusundaki bilgileri de bizlere objektif olarak vermektedir.

6. SOVYET AYDINLARININ TÜRK EKONOMİSİNE BAKIŞI

Türkiye Cumhuriyeti daha kurulmadan önce ekonomik anlamda yeniliklerin yapılmasına karar verilmiş, çalışmalar ve programlar hazırlanmıştır. Yeni kurulacak olan devletin her alanda bağımsız olması gerektiğinden, ekonomik bağımsızlık Türkiye Cumhuriyeti için son derece önemli bir mesele olmuştur. Bu sebepten ekonomi alanındaki inkılâplar son derece titizlikle yapılmıştır.

İşte yukarıda bahsedilen bu çalışmalardan biri olarak, 17 Şubat 1923 tarihinde 1135 kişinin katılımı ile gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde Misak-ı İktisadi Esasları kabul edilmiştir.²⁸⁶ Tüccar, çiftçi, imalatçı, köylü, işçi gibi farklı toplum kesimlerinden insanların bir araya gelerek tam bir sivil-toplum örgütü görüntüsü yaratmıştır.²⁸⁷ 12 maddelik kabul edilen kararlar iktisadi ihtiyaçları teşhis ederek mazbata şeklinde TBMM'ne sunulmuştur.²⁸⁸ Bu adımlar ışığında tarım alanında önemli gelişmelerden biri 1925 senesinde Öşür'ün kaldırılması olmuştur. Buna ilaveten 1927 ve 1929 senelerinde kabul edilen kanunlar ile köylülere toprak dağıtılması kararı kabul edilmiştir. Toplam ekili arazi 43,638 bin dönüm dolaylarında olmakla birlikte bütün ülkenin %4,86'nı teşkil etmektedir. Ayrıca Ziraat Bankası vasıtasıyla tarımda kredinin yeniden düzenlenmesi yapılsa da ilk yıllarda tarımsal kredi büyümesi sonraki yıllarda görülmemekle birlikte, belli koşullara bağlı bu büyümeden en çok büyük işletmeler faydalanmıştır.²⁸⁹ Kırsal kesimde yaşayan insanların 1927 sayımına göre 13 648 270 olduğunu, bunun da toplam nüfusun %76'sını oluşturduğunu görmekteyiz.²⁹⁰ Yukarıda bahsettiğimiz ekili arazinin düşük olması ile köylü kesiminin fazlalığı birbiri ile çelişmektedir.

Bu dönemde ulusal gelirin %70'lik payına sahip olan tarım alanındaki üreticiye destek vermek ve bu yüzdenin artışını sağlamak için, köylülere para, tohum, tarım aletleri gibi destekler sağlanmıştır. Ayrıca yapılan çalışmalar ile tarım ve hayvancılık alanındaki bilimsel tekniklerin öğrenilip kullanılması adına 20 Haziran 1927 tarihli

²⁸⁶ Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s.19.

²⁸⁷ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türk Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.55.

²⁸⁸ İnan, a.g.e., s.20.

²⁸⁹ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitapevi, 2001, s.42-44.

²⁹⁰ Hüseyin Yücel, **Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2017, s.84-85.

kanun ile Yüksek Ziraat ve Yüksek Baytar Okulları ve Enstitüleri kurularak buralarda bilimsel araştırmalar yapmak için ortam oluşturulmuştur.²⁹¹

Bir diğer önemli alan olan sanayi alanında bir sıra önlemler alınmıştır. Bunlardan en önemlileri Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması (1925) ile Sanayi Teşvik Kanunu'nun (1927) kabul edilmesi olmuştur. Devlet ayrıca bu dönemde Türk işçilerini düşünerek bir dizi tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden biri bu alandaki girişimlerde kural olarak Türklerin çalıştırılması gerektiği ve yalnız yönetici ve muhasebecilerin ecnebi olabileceğinin yanında işgücü eksikliği durumunda ülke dışından kısa müddetli ve Türklere aynı işi öğretme koşulu ile yabancı işçi getirilebileceği konulmuştur. İşçilerin durumuna bakıldığında 256 855 çalışanın %18,70'i dokuma sanayisinde toplanmıştır. Çocuk işçiliği yaygın olmakla birlikte 9 ve daha fazla çalışanın olduğu yerlerde 147 128 kişinin %15,4'ü on dört yaşının altındadır. Bu oran 2-3 kişinin çalıştığı yerlerde daha yüksektir.²⁹²

Çalışan işçilerin maaşları ise 1913 senesinde İstanbul'da 9, Anadolu'da 13,6 kuruş iken, 1921 senesinde bu 73 kuruşa kadar artmıştır. Ayakkabı üreten yerlerde çocukların haftalık 250 kuruş aldığı görülürken, daha küçük yerlerde 5 kuruş almaktadırlar. Çalışma şartları çok kötü olmasına rağmen maaşlar düşüktür. 1919-1922 yılları arasında normal bir işçinin aldığı ücret 50-75 kuruş olarak tahmin edilmektedir. Ayrıca işçilerin çalışma gün ve saatleri belli bir düzende olmayıp, tarımda gün doğumundan gün batımına kadar geçen süre çalışma süresi sayılırken fabrikalarda bu süre 9-10 saattir. Buna ilaveten kadın ve çocuklar da aynı süre de çalışmaktadırlar. Haftalık bir tatil kavramının olmamasıyla beraber haftada yapılan üç günlük tatilin dini inançların bir sonucu olduğu görülmektedir.²⁹³ Görüldüğü üzere her ne kadar ülke genelinde topyekûn ekonomide yenilik yapılsa da işçilerin durumu pekiyi değildir.

Ekonominin her alanında olduğu gibi sanayi alanında da bankaların desteği görülmektedir. İş Bankası, şeker, tekstil, cam ile birlikte madencilik alanına destek sağlamıştır. Bu kurulan bankalar sanayi girişimlerini kredilendirmek ve sanayileşme hareketlerine destek sağlamayı amaç edinmiştir. Ayrıca madencilik alanında yeterli

²⁹¹ Yücel, a.g.e., s.86.

²⁹² Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, a.g.e., s.44-45.

²⁹³ Süleyman Ünüvar, "Milli Mücadele Döneminde Çalışa Hayatı ve Ekonomi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt: 16, s.228-230.

düzeyde olmayan usta, teknisyen ve mühendis sayısının artırılması doğrultusunda 1924 senesinde Zonguldak'ta Yüksek Maden ve Sanayi Mektebi açılmıştır.²⁹⁴ Şüphesiz bu girişim dışarıdan teknisyen ve usta getirme gibi durumların önüne geçmek için atılmış önemli adımdır. Hem ülkede Türk teknisyen ve usta sayısı artacak hem de bunların fabrikalarda sayısı fazlalaşacaktır.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde ticari faaliyetler konusunda önemli bir başarı elde edilememiş, ticaretin büyük bir bölümü yabancı ve azınlıkların elinde toplanmıştır. XX. yy başlarında ticarete Türklerin payına %4'lük bir bölüm düşmektedir.²⁹⁵ Fakat bu durum savaş sonrasında değişmiş Türklerin ticarete ve sanayiye olan ilgileri artmıştır. İstanbul Ticaret Bakanlığında çalışan bir Macar memur savaştan önce Türklerin ticaret ve sanayi alanında katılım oranını %10 olarak söylerken savaş sonrasında bu alanın büyük bir kısmını Türklerin meydana getirdiğini birçoğunun hükûmet koruması altında ticarete atılarak zengin olduğunu bildirmektedir.²⁹⁶ Görüldüğü üzere ekonomik olarak Türkiye küllerinden yeniden doğarak yukarıda kısa da olsa bahsettiğimiz alanlarda ilerlemeler kaydetmiştir. Daha savaştan yeni çıkmış ve kendini bir anda inkılâpların ortasında bulan bir devlet için bu gibi hızlı değişim ne kadar zor olsa da Türk yöneticiler bunu avantaja çevirerek devam etmiştir. Her ne kadar yenilikler yapılsa da eksik olan noktaların olduğu bildirilmelidir ki bunların birkaçına da yukarıda değinildi. Sovyet aydınları da genç Türkiye'nin küllerinden yeniden doğarak ekonomi alanında yaptığı yenilikleri göz ardı etmemiş, önemli noktalara temasta bulunmuşlardır.

6.1 Ziraat

P. Kitaygorodski Türkiye'nin 1920'li yıllardaki durumunu şu şekilde açıklamaktadır: *“Türkiye her şeyden önce tarımcı bir ülkedir. 1927'nci yılda ilk defa yapılan nüfus tahririne göre Türk ahalisi: köylerde 10 534 000 ve şehirlerde ve kasabalarda 3 125 000 kişiden ibarettir. Bu suretle halkın tarımcı kısmı 80 faizdir (%80).”* Fakat Kitaygorodski, bu rakamlara rağmen Türkiye'nin ekilip biçilmeye yararlı olan topraklarının kullanılmadığını söylerken devamında; *“fiilen Türkiye'nin bütün arazisinin % 5,5'i (4 011 000 hektar) sürülmektedir. Geniş toprak arazileri*

²⁹⁴ Yücel, a.g.e., s.74-79.

²⁹⁵ Ünüvar, a.g.e., s.224.

²⁹⁶ Ünüvar, a.g.e., s.38.

kullanılmamış bir halde durmaktadır.” cümlelerini kullanmaktadır. Bu durumun bir sıra sebepleri vardır ki bunun nüfusun azlığına ve Anadolu köylüsünde ekin aletlerinin olmayışına bağlamaktadır.²⁹⁷ Buna ilaveten Sovyet aydını; “*Türk köylüsünün durumu son derece kötüdür. Anadolu köylüsünde istihsal vasıtaları, tarım envanterleri, tohum, hayvan yoktur. Türk köylüsü feodal ve muameleci şartlarla bağlanmıştır*”²⁹⁸ demektedir.

Türkiye’nin tarım memleketi olduğunu ve topraklarının çok az kısmın ekildiğini sadece Kitaygorodski değil aynı zamanda bu konuda Pavloviç de; “*Türkiye ekseriyeti üzere ekincilik memleketidir. Onun ahalisinin büyük bir kısmı köylüdür*” ve “*...devletin boş toprağının bulunmasına bakmayarak kentlilerinin (köylülerin) mühim bir kısmı (30 faizden fazlası) hususi toprağa malik değil*”²⁹⁹ demektedir. G. Kryajin ise kıymetli tarım bitkilerinin yetiştirilmesi için elverişli toprakların çok olmasına rağmen Anadolu’daki ekin arazisinin %12 olduğunu ve bunun yükselmekten ziyade azalmaya yüz tuttuğunu bildirmektedir.³⁰⁰ Türkiye’nin üretken topraklarının olduğunu ifade eden P. Kitaygorodski; “*...Türkiye, hatta ekinlerin bol yetiştiği yıllarda bile kendini zorlukla besliyor. Dışarıdan tahıl getirmeye mecbur oluyor. 1926’ncı yılda tahılın bol yetişmesine rağmen Türkiye dışarıdan 40 793 ton tahıl almıştır*” ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca iki yıl sonra Anadolu’da meydana gelen kuraklık, dışarıdan ithal edilen tahıl ürünlerinin miktarını 100 000 tona kadar çıkarmıştır. Bu durumun ticarete de etki ettiğini belirten P. Kitaygorodski, 1927 senesinde 1 sterlin 8 lira iken 1928 yılında 10 liraya kalktığını söylemektedir.³⁰¹ Yukarıdaki durumun ortadan kaldırılması için R. Süleyman, Türkiye’deki tarlaların fenni bir surette işlendiği taktirde dışarıdan buğday tedarikine hiçbir lüzum kalmayacaktır³⁰² diyerek bu sorunun temel çözüm şeklini söylemektedir.

Savaşın öncesine bakacak olursak tarımın pek de iyi olmadığını görürüz. Bu sebepten yukarıdaki durumlar da savaş sonrasında kaçınılmaz olmaktadır. R. Süleyman; “*Harb-i Umumi’den evvel Türkiye’de iktisadi bir hayat yoktu. Çünkü kapitülasyon Türk’ün iktisaden yapacağı bütün inkişafın önüne büyük bir set çekmiş,*

²⁹⁷ Kitaygorodski, a.g.e., s.9-10.

²⁹⁸ Kitaygorodski, a.g.e., s.17-18.

²⁹⁹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.105.

³⁰⁰ Pavloviç v.d., a.g.e., s.149.

³⁰¹ Kitaygorodski, a.g.e., s.10.

³⁰² Süleyman, a.g.e., s.57-58.

Türk'ü Avrupa sermayesinin bir istismarcısı olarak kullanmaya başlamıştı"³⁰³ diyerek sorunun kaynağına temas etmektedir. Savaşın sonraki durumu ise G. Kryajin; *"Cihan Harbinden sonra fiilen Anadolu alanında mahdud kalan Türkiye, tamamiyle ikinci bir Şark memleketi numunesi olup tarım kuruluşu, yarım natürel ekincilik teknikleri son derece iptidai, geri kalmış bir halde Anadolu tarımının kendi gelecek terakkisi için son derece fena perspektife malik olduğunu kaydetmelidir"*³⁰⁴ şeklinde özetlemektedir. Bu yorumlara karşılık denilebilir ki Türkiye'nin içinde bulunduğu savaşlar ve bunların uzun sürmesi nedeniyle ziraat alanında eksiklerin olması kadar doğal bir şey yoktur.

Buna ilaveten ziraatın istendiği gibi gelişmemesinin ve köylülerinin durumunun kötü olmasının sebepleri vardır. Bunlardan biri vergilerdir ki M. Pavloviç, Türk köylülerinin yoksulluğunun esas sebebini vergilerin tahmin edilemeyecek kadar ağır olmasında görmektedir. Bunun yanında: *"Daima askerliğe çağırış, hayatın gittikçe pahalılaşması ve bu yüzden ihtikârın gittikçe artması neticesinde, Anadolu'da yüz binlerce insan tam bir dilencilik vaziyetine düşmüştür"*³⁰⁵ demektedir. G. Kryajin ise bu konuda: *"Vergilerin katlanılmayacak ağırlığı, bulaşıcı nahoşluklar ve muharebeler ile eziyet çeken kentliler (köylüler) ağlanacak, yarı aç bir halde marabacıların (selem için borç verenler) eşrafın ve kentteki (köydeki) kolçomak"*³⁰⁶ *ağaların esirliğinde yaşıyorlar"*³⁰⁷ diyerek M. Pavloviç'in sözlerini desteklemektedir. Bu durumlara bakıldığında ziraatın önündeki engellerden birini daha görmüş oluruz.

Bunlara ilave olarak M. Pavloviç toprak alanındaki beylik düzenini şöyle açıklıyor: *"Anadolu'nun birçok yerlerinde toprağın parçaları beylere ait olup, civardaki birçok kentleri (köyleri) kendilerine tabi bir surette tutuyorlar. Bazı beyler, 30-40 kenti (köyü) kendi ellerinde tutuyor. Az topraklı kentliler (köylüler); cüz'i emek hakkı mukabilinde kendi beylerine çalışmaya mecburdur. Karanlıkta kalmış cahil kentliler (köylüler), kendi beylerine tamamiyle başka ve âli vücutlara bakar gibi bakıyorlar."*³⁰⁸ Aktarılan problemlerle birlikte bu dönemde köyün sosyo-ekonomik

³⁰³ Süleyman, a.g.e., s.56.

³⁰⁴ Pavloviç v.d., a.g.e., s.149.

³⁰⁵ Pavloviç v.d., a.g.e., s.105-106.

³⁰⁶ Stalin döneminde Sovyet yönetimi tarafından baskı altında tutulan zengin köylülere verilen lakap.

³⁰⁷ Pavloviç v.d., a.g.e., s.149.

³⁰⁸ Pavloviç v.d., a.g.e., s.108.

yapısı açısından çözümünü bekleyen sorunların var olduğu görülmektedir. Bu konuda M. Pavloviç'in sözlerini R. Süleyman; *“Gerek ticaret, gerekse sanayi gayri Türk unsurlarının elinde bulunuyor, sade Türk'ün elinde bırakılan ziraatta da derebeylik usulü tatbik ediliyordu”*³⁰⁹ cümleleriyle desteklemektedir.

Mütareke ile birlikte yaşanan iktisadi mağlubiyet ülke için fena bir felaket olsa da Türkiye'nin bu felaketini, gelecek olan iktisadi başarının bir habercisi olarak gören R. Süleyman; *“Türkiye iktisadi inkişafını, Türk'ün yine kendisinin faal elinden bekliyor, fakat bunu inkişaf ettirebilmek için, tam bir iktisadi istiklale malik olmak lüzumunu hissediyordu. Lozan Muahedesi'yle de bu istiklalini, ecnebi imtiyazatını kaldırmakla, tamamen elde etti”*³¹⁰ sözleriyle yaşanan başarısızlıktan yılmayan ve iktisadi bağımsızlık için çalışan bir Türkiye'yi işaret etmektedir. Fakat savaş bittikten sonra da iktisadi cihetten serbest hareket etmek isteyen Türkiye'nin karşısında yeni bir engel olarak sermaye meselesi belirmiştir. Şöyle ki Türkiye'ye sokulmak istenen Avrupa sermayesi eski zihniyeti koruyarak Türkiye'yi sömürmeyi arzu etmekte ve bunu açıkça söylemekte idi. Bu sebepten R. Süleyman; *“...iktisadi inkişafı için lazım olan sermayeyi yine Türk'ün öz zahmetiyle vücuda getirilmesi meselesi düşünüldü. Ve her şeyden ziyade ziraata bir ehemmiyet verilmeye başlandı.”* demektedir. Bu alanın önemine değinen R. Süleyman'a göre; *“Türkiye'de ziraatın ilerlemesi, her sene memleketten avuç-avuç dışarıya akacak olan paraları durdurarak memleketin dâhilinde bırakacak: üzüm, incir, tütün, fındık, pamuk ve saire gibi istihsalatıyla da memlekette fazla miktarda hariçten para celp edebilecekti.”*³¹¹ Dolayısıyla ziraatın ilerlemesi, bu ekonomik uğraş alanıyla bağlı kolları da tekrar yeşertecektir.

R. Süleyman ülkenin dört bir yanında yetişen tarım mahsullerini layıkıyla kullanmak için idari ve fenni tedbirler ile arazinin ıslahının gerektiğini, bunun için de ziraat programlarının düzenlendiğini bildirmektedir. Bu programlar şu şekildedir:

- 1- Âlet ü edevat-ı ziraiyenin tamimi.
- 2- Nebatat-ı ziraiyenin ıslah ve tamimi.
- 3- Ziraat hayvanatının ıslah ve teksiri.

³⁰⁹ Süleyman, a.g.e., s.56.

³¹⁰ Süleyman, a.g.e., s.56-57.

³¹¹ Süleyman, a.g.e., s.57.

4- Sanayi-i ziraiyenin ıslahı.

5- İnşaat ü tesisat-ı ziraiye işlerinde zirai ve ziraat birliklerine rehberlik.

6- Teşvikat-ı ziraiye.

7- İktisad-i zirai işleri.

8- Tedrisat ve sair müessisat-ı fenniye-i ziraiye.

9- Ziraat teşkilatları.

Ziraat alanını geliştirmeyi amaçlayan bu program bize ayrıca dönemin eksik ve tamamlanmayı bekleyen yönlerini de göstermektedir. Bununla birlikte R. Süleyman, hükûmetin bu konuda attığı adımların yerinde olduğunu belirterek fındık alanındaki gelişmeyi “...*üç sene evvel 80.000 çuval vermiş iken iki sene evvel 120 000 çuvala çıkarılmış ve geçen sene de 150.000 çuval mahsul elde edilmişti*” sözleriyle ifade etmektedir. Yazara göre o yıllarda İspanya’nın iki misli kadar fındık yetiştiren Türkiye, bu piyasaya hâkim olmak yolunu tutmuştur.³¹² Şunu da belirtmekte fayda vardır ki yukarıda mahsulün hangi senelerde alındığı açık şekilde verilmese de kitabın basıma verildiği yılı olan 1926 senesini dikkate alarak bu konuda fikir sahibi olmak mümkündür.

Bir diğer önemli mahsul olan pamuk Adana ve çevresinde son derece muntazam şekilde yetiştirilmekteydi. R. Süleyman, Türk pamuğunun Mısır pamuğu ile rekabet edecek bir hale geldiğini bildirirken, “...*bu havalinin son derece yorulmuş olan toprakları ile Adana’nın genç ve zinde toprakları mukayese edilecek olunur ise her halde Türkiye’deki pamuk istihşalatının birkaç sene zarfında Mısır istihşalatını kat kat geçeceği aşikârdır*” ve “*Türkiye pamukları, akıllara hayret verecek olan ilerlemesiyle dünya piyasasında mühim bir amil olmağa başlamıştır*”³¹³ diyerek aslında yukarıda bahsedilen olumsuzlukların birer birer çözüldüğünü, artık Türkiye’nin üreten bir ülke olma yoluna girdiğini göstermektedir. P. Kitaygorodski

³¹² Süleyman, a.g.e., s.58.

³¹³ Süleyman, a.g.e., s.59.

de pamuğun Türk ekonomisi için önemine vurgu yapmaktadır. Onun dediğine göre 1927 senesine pamuk, umumi ihracatın %8’ni oluşturmaktaydı.³¹⁴

İktisatta faal rol oynayan diğer bir ürün olan tütünçülük konusunda R. Süleyman; *“hemen hemen denebilir ki Türkiye’de tütün ziraatı servetin yarısıdır”* demektedir. Fakat bu alanda çalışan çiftçiler borç içinde çalışmakla birlikte mahsullerini borçlarını ödemek için satmaktadırlar. Türkiye’de mevcut olan Duman, Meşrik, Harman ve Keri isimlerindeki şirketler istedikleri fiyatlarla tütünleri alıyor üretici buna mecbur kalıyordu. Sonuç olarak köylülerin zahmeti hiç olurken Avrupa sermayesi çoğalıyordu. Devlet buna el atarak tütün ekilen yerlerde Ziraat Bankası’nın muamelâtını artırarak Akhisar’da Tütün Bankası adında bir banka kuruluştur. Köylünün tütünü bu bankalar vasıtasıyla dünya piyasasındaki fiyatla cinsine göre alınmaktadır.³¹⁵ Bir diğer önemli mahsulün üzüm ve incir olduğu görülmektedir. P. Kitaygorodski üzüm ve incirin ihracatta önemli rol oynadığını, 1927 senesinde İzmir’in bir mıntikasından 28.500 ton incir toplanırken ihracatın ise 18 212 tona vardığını kaydetmektedir. Aynı senede Türkiye’de ihraç edilen bütün meyvelerin toplamı 30 836 tona ulaşmıştır ki bu da bütün ihracatın %19’nu oluşturmaktadır.³¹⁶ R. Süleyman ayrıca üzümçülüğü önemli bir yere koyarak; *“Geçen seneki ihracatın 150 000 000 liraya baliğ olduğunu söylemek bu husus hakkında küçük bir fikir edinmeye kâfidir”*³¹⁷ diyerek üzümçülüğün tarımdaki önemine vurgu yapmaktadır.

Ziraat alanı saltanat ve cumhuriyet dönemlerinde tamamen farklı konumlara sahiptiler. R. Süleyman bu iki dönem arasındaki durumu; *“Saltanat zamanında ziraat tamamiyle yok edilmiş ve ziraat ismi de ortalıktan kalkmış gibiydi. Daha doğrusu bu devirde fennî ziraat usulü manası anlaşılmayan bir kelime gibi duruyor”* şeklinde anlatırken her sene birçok ziraat mühendisi yetişse de öğrendiklerini tatbik edecek alan bulamadıklarını bildirmektedir. Fakat bunun aksine Türkiye’de terakki etmiş bir ziraat unsuru olan Rumlar mevcut idi. R. Süleyman Rumlar hakkında; *“Rumlar hariçten her türlü muaveneti görmek suretiyle ziraatlarını tamamiyle fenni bir şekle sokabilmişlerdi. Yunan bankaları kendilerine her suretle kredi veriyor,*

³¹⁴ Kitaygorodski, a.g.e., s.11.

³¹⁵ Süleyman, a.g.e., s.59-61.

³¹⁶ Kitaygorodski, a.g.e., s.10-11.

³¹⁷ Süleyman, a.g.e., s.61.

Yunanistan'dan gelip Rum köylerine dağılan muallimler halka fennî ve asrî çiftçiliğin nasıl olduğunu gösteriyordu” diyorken, Rumların tütüncülük, üzümçülük, incircilik, afyonculuk, pamukçuluk, zeytincilik ve zeytinyağı üretme gibi işlerle uğraşırken Türklerin buğday, arpa, yulaf ziraatından başka hiçbir şey bilmediğini ve bunları ekmekle zaman geçirdiklerini aktarmaktadır. R. Süleyman, savaş sonrasında kaçan Yunanlıların ve Yunan ordusunun İzmir ve çevresini talan etmesi sebebiyle bu alana olan ilginin daha da artırmış olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu boş kalan yerlere Rumeli’den gelen çiftçi Türkler’in yerleştirildiğini, Ziraat Nezareti’nin bütçesinin 6 000 000 liraya çıkartıldığını, bunun ise 480 000 lirasının köylüler arasında modern çiftçiliğin fenni için propagandaya tahsis edildiğini ³¹⁸ aktarmaktadır.

Ziraatın kalkınması için bir diğer yol olarak banka ve sendikaların tesisi olmuştur. Bu yolda Ziraat Bankası ıslah edilerek sermayesi 30 000 000 lira olarak kararlaştırılmıştır. Üzümçüler ve incirciler sendikası kurulmuş sermayesi 1 200 000 lira olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte İzmir bölgesinde üzümçülük ve incircilik Rumlardan daha hızlı ilerlemeye başlamıştır. Tütüncülük için ise Akhisar Tütüncüler Bankası ile Menteşe Tütüncüler Bankası’nın sermayesi 2 000 000 lira olarak belirlenmiştir. R. Süleyman; “...*bu bankalar, tütün, ticaret ve ziraatını inhisarları altına alan Amerikalılara karşı da bir mani, bir siper vazifesini görmekte idiler*” diyerek bankaların mahiyetini ifade ederken, bunu “...*bu bankaların faydasını anlayabilmek için Akhisar Tütüncüler Bankası’nın 1925’inci yıldaki yaptığı muameleyi tetkik edelim. O vakit görürüz ki bu banka bir yıl zarfında tam 34 000 000 milyon liralık bir devir muamelesi yapmış, ve tütüncüleri tamamiyle Amerika sermayesinin istismarcı pençesinden kurtarmaya muvaffak olmuştur*” sözleriyle örneklendirerek açıklamaktadır. Ayrıca R. Süleyman, Emlak ve Eytam Bankası’nın da 20 000 000 sermaye ile savaştan sonra yıkılmış mıntikalarda bina yapmak isteyen toprak sahiplerine yardım gösterdiğini bildirmektedir.³¹⁹

Bunlardan başka M. Pavloviç, I. Cihan Harbi’nin Anadolu’da halk kitlelerindeki fakirliğin yükselmesine, hayatın pahalılaşmasına, tarımın zarar görmesine, demir ve

³¹⁸ Süleyman, a.g.e., s.61-62.

³¹⁹ Süleyman, a.g.e., s.63-64.

şose yollarının bozulmasına³²⁰ sebep olduğuna dikkat çekmektedir. Tarıma büyük destek sağlayan, ziraatın en esaslı destekleyicilerinden bir diğerinin demir ve şose yolları olduğunu söyleyen R. Süleyman; “...hükûmet 75 000 000 lira ile Anadolu hattını almayı kararlaştırdı. Bu hat vaktiyle Almanlar tarafından yapılan Anadolu-Bağdat Demir Yolu idi. Hükûmet bu hattın ancak 1035 kilometrelik kısmını satın alıyordu ki bunlar da Haydar Paşa- Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Afyonkarahisar-Konya şebekeleri ile diğer ufak tefek şebekelerden ibarettir. Bundan sonra bizzat kendi sermayesi, kendi kolları ile kendi öz mühendisleriyle, Samsun-Sivas, Sivas-Samsun ve Ankara-Ereğli keza Malatya-Ergani-Diyarbakır hatlarını yapmaya başladı. Bu demiryolları, elyevm pek ziyade ilerlemiş olup heman inşaatları bitmek üzeredir. 1927’nci yılın nihayetlerine doğru bu yollar bitmiş olacaktır.”³²¹ sözleriyle bu konudaki gelişmeleri aktarmaktadır.

P. Kitaygorodski de Mustafa Kemal Paşa hükûmetinin demir yolları inşasında belirli başarıları elde ettiğini söylemektedir. Savaşa kadar yabancı sermayesi Türkiye’de 4 243 km’lik demir yolu şebekesini inşa ettiğini söylerken bu şebekelerin genelde merkezi ve Şark bölgelerini kapsadığını ve emperyalistlerin bu demir yollarını askerlikçe mühim olan sahil bölgelerinde inşa etiklerini bu bölgelerin de savaş gemileri tarafından savunula bildiğini bildirmektedir. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz demir yollarının yapılmasının sebebini P. Kitaygorodski, dâhilî mal mübadelesinin gelişimi ve milli bir pazarın oluşturulmasından kaynaklandığını söylerken bu alanda açılacak bütçeyi de Osmanlıdan kalan borçların ödenmesini isteyen ve başka haklar talep eden yabancı sermayenin Türkiye’ye girmemesinden dolayı hükûmet bu alana kendi bütçesinin %15’ni kullandığını aktarmaktadır.³²²

Görüldüğü üzere savaştan sonra harap olan bu müessesenin hızlı yükselmesi gözlerden kaçmamıştır. Ayrıca ecnebilerin demiryolu inşasındaki stratejisi bu alana Türklerin kendilerinin yoğunlaşması gerektiğinin bir göstergesidir. Buna ilaveten R. Süleyman şose yollarının yapılması konusunda büyük mesafelerin kat edildiği, saltanat döneminde Karadeniz sahilindeki köyler ve şehirlerarasındaki bağlantının deniz vasıtalarıyla yapıldığını kışın fırtınalı zamanlarda köy ve şehirlerin bağlantısının kesildiğini bildirirken: “Halbuki bugün Rize’den bindiğiniz bir

³²⁰ Pavloviç v.d., a.g.e., s.109.

³²¹ Süleyman, a.g.e., s.64.

³²² Kitaygorodski, a.g.e., s.15.

otomobil muntazam bir yoldan gitmek şartıyla sizi ta Giresun'a, Giresun'dan bindiğiniz bir otomobil de sizi Sivas'a kadar rahat rahat götürür” diyerek bu faaliyetlerin sonucunda Türkiye ziraatında çok büyük bir gelişmelerin görülmeye başlandığını bildirmektedir.³²³

Bahsi geçen gelişmeleri R. Süleyman yanan ve harap olan İzmir mıntıkası örneği ile sübut etmektedir. Şöyle ki bu mıntıkada 1925 yılında ihracatta İzmir limanından 300 000 000 liralık ihracat yapılmış. Aynı yılın ilk üç ayında ise 18 910 678 lira kıymetinde 9 140 184 kilo tütün, 18 101 955 lira kıymetinde 47 712 456 kilo üzüm, 10 085 337 lira kıymetinde 39 610 216 kilo incir, 1 975 725 lira kıymetinde 3 035 107 kilo pamuk, 2 945 630 lira kıymetinde ise 27 666 902 kilo palamut sevk edilmiş olduğunu bildirirken bu ayların mahsul ayları olmayıp doğrudan bir sene evvel artan stok mallarının sevki ile gerçekleştiğinin altını çizmektedir.³²⁴ Görüldüğü üzere savaşın getirdiği ağır yaraları hızlı sarmayı başaran genç Türkiye ziraat alanında artık eski günlerini unutmuş modern bir seviyeye gelmiştir. Bu durumu Sovyet aydınları vasıtasıyla da görmek son derece kolaydır.

6.2 Sanayi

Tarımdaki durum gibi sanayi alanı da hiç şüphesiz savaştan ve oluşan ekonomik zorluklardan dolayı gelişmek için fırsat bulamamıştır. G. Kryajin bu konuda; *“Anadolu sanayii iptidai bir halde olup, küçük imalathanelerde-dericilik, terzilik, demircilik, seracılık ve ilahir gibi yürütülür. Veyahut da ev manifakturasının (el işlerinin) iptidai halinde (halıcılık ve dokumacılık sanayi gibi) sürdürülüyor”* cümlelerini kullanan yazar, ecnebi sermayesinin elli yıldır Türkiye’de yerleştiğini bildirmesine karşın bu kapitalin Türkiye’nin ekonomi açıdan yükselmesine hiçbir katkı sağlamadığını söylemektedir.³²⁵ Bu alanı geliştirmek için yapılan adımlardan birini R. Süleyman; *“Türkiye Cumhuriyeti sanayinin terakkisi hususunda da ilk adımını sanayiye yardım edecek olan kredi müesseselerini vücuda getirmekle atmıştır.”* şeklinde açıklamaktadır. R. Süleyman diğer hususlarda da söylediği gibi bu alanda da saltanat devrinde bir Türk şirketinin fabrika tesis ettiği veya Türk fabrikatörü görmenin mümkün olmadığı, bu alandaki her şeyin Rumların elinde

³²³ Süleyman, a.g.e., s.66.

³²⁴ Süleyman, a.g.e., s.66-67.

³²⁵ Pavloviç v.d., a.g.e., s.150.

olduğunu söylemektedir. Bunun yanında genç Türkiye için; *“Fakat bugün, bütün Türkiye’de, ilaç için bile, bir Rum fabrikatörü bulmak ve aramak imkânı yoktur. Halbuki Türkiye 1923’ncü yıldan 1926’ncı yıla kadar, ve nihayetlerine doğru memlekette büyük ve küçük olmak üzere cidden akıllara hayret verecek derecede birçok fabrikalar vücuda getirmiş ve sanayisi bütün manasıyla ilerlemeye başlamıştır”* tespitinde bulunmaktadır. Bunla beraber İstanbul ve diğer büyük vilayetlerdeki sanayi mekteplerinin çeşitli sanatkârlar yetiştirmekle şöhret bulmuş olduğunu bildirmektedir.³²⁶

P. Kitaygorodski ise endüstriyel gelişim alanında Kemalist hükûmetin birçok güçlü tedbirler almış olmasına rağmen sonuçların ehemmiyetsiz olduğunu söylemektedir. Ayrıca aydının belirttiği; *“İktisat ve maliye alanında Türkiye’nin hakiki hâkimi ve sahibi harici kapitaldir. Maden müesseselerine ve işleme sanayide koyulmuş olan ecnebi kapitalin miktarı 50 000 000 liradır. Bu müesseselerde koyulmuş Türk milli kapitali bu yukarıdaki miktardan beş defa daha azdır”*³²⁷ cümlelerinde ülkede milli kapitalin zayıf kalması ve buna mukabil ecnebi sermayenin çoğalması sorunu olduğu görüyor. Bu da sanayi alanında işlerin Türkiye aleyhine yürüyeceği anlamına geliyor. Bu sebepten de sermaye ve sanayideki bu yoksulluğu gidermek adına hükûmetin uyguladığı politikaları R. Süleyman şöyle açıklıyor:

- 1- İtibar-ı Milli Bankası sermayesini 4 000 000 lira yaparak sermaye desteği sağlandı.
- 2- Ticaret ve Sanayi Bankası’nı açarak sermayesi 1 000 000 lira olarak belirlendi.
- 3- Evkafın sermayesinden kullanılarak kurulacak büyük fabrikaların senetlerine iştirakı karara bağlandı.
- 4- Hükûmet bütçesinden senelik 800 000 lira fabrika inşa edeceklerle kredi yardımı için tahsis edildi.³²⁸

Böylelikle bu alanda duyulan sermaye açığını gidermek için önemli adımlardan biri atılmış oldu. Fakat sermaye açığının tam anlamı ile bertaraf edilmediği P. Kitaygorodski’nin anlatımında görülmektedir. Şöyle ki, milli sermaye hesabına

³²⁶ Süleyman, a.g.e., s.68-69.

³²⁷ Kitaygorodski, a.g.e., s.12-13.

³²⁸ Süleyman, a.g.e., s.69.

çalışan bütün Türk bankalarının sermayesinin 42 697 000 liraya eşit olduğunu söyleyen Kitaygorodski, Ziraat Bankası'nın 30 000 000, Ticaret ve Sanayi bankalarının 6 ½ milyon, Osmanlı Bankası'nın da 95 000 000 liraya eşit olduğunu bildirmektedir. Bunun yanında ecnebi bankalarının sermayesinin 2 000 000 000 lira teşkil ettiğini bildirirken, “...ecnebi bankaları ülkenin paralarının mühim bir bölümünü toplayıp Türk para biriminin kâh düşmesi ve kâh yükselmesi üzerinden spekülasyon ediyor ve ülke hayatı müttefiklerle az alakadar oluyor”³²⁹ demektedir.

Bunlara ilave olarak Sovyet aydınları Türkiye’de sanayi alanında olan müesseselerden münhasır bir şekilde bahsetmekte ve durumlarının tespitini yapmaktadırlar. Bunlara örnek olarak G. Kryajin, Anadolu’nun doğusunda dünyanın en zengin bakır madeni olan Ergani madeninin olduğunu söylese de Toprak altındaki servetlerin son derece zayıf bir surette işlendiğini açıklamaktadır. Bu servetleri doğru ve müteşekkil şekilde çıkaran müesseselerin sayısının 10’u geçmediğini bildirmektedir.³³⁰ P. Kitaygorodski ise Trakya ve Uşak’ta 3 200 000 lira kapitali olan iki şeker fabrikasının ortalama 5 180 ton şeker ürettiğini ve bu miktarın milli tüketimin %10’nu oluşturduğunu, Zonguldak’ta ise kömür üretiminin artmış olduğu ve ülkede tamamen Türk kömürü kullanıldığını aktarmaktadır. Bu kömürün $\frac{2}{3}$ ’ü Fransız ve İngilizler tarafından hâsıl edilmekteydi. Rus yazar, 1926 yılında maden ocaklarından 1 222 386 ton kömür çıkartıldığını vurgularken, buna ek olarak çinko üretiminin Balıkesir’de artmış olmasına rağmen bakır ve metal müesseselerinin kapitalin yetmemesi sebebiyle gelişemediğini söylemektedir.³³¹ G. Kryajin ise savaşların vermiş olduğu sıkıntıların kömür alanına nasıl tesir ettiğini; “Ereğli kömür madeni havzasından ibaret olan Anadolu’daki en büyük sanayi müessesesinin istihsalatındaki azalış, harpten sonraki bu bozgunluğu çok güzel ifade etmiştir” şeklinde tasvir ederken 10 yıldaki değişimi şu şekilde göstermektedir:

Tablo 1

1911-1921 Arasında Kömür Üretimi

Sene	Ton
1911	880 000

³²⁹ Kitaygorodski, a.g.e., s.16-17.

³³⁰ Pavloviç v.d., a.g.e., s.151.

³³¹ Kitaygorodski, a.g.e., s.13.

Tablo 1'in Devamı

1913	784 000
1915	400 000
1917	144 000
1919	368 000
1920	544 000
1921	320 000

Kryajin bu umum iktisadi çöküşün işçilerin hayatlarına da etki ettiğini ve verimliliğin nasıl düştüğünü aşağıdaki tablo ile göstermektedir:

Tablo 2

İş Veriminin 1914-1920 Yıllarındaki Göstericisi

İşçinin istihsalı (ton hesabıyla)	1914	1919	1920
A) Madende			
(kazılmış çukurda)	1491	1257	1029
B) Toprak üzerinde	0626	0450	0461

Rus aydınlar, maaşların %10-15 yükselmesine rağmen erzak fiyatlarının 3-4 defa arttığını bildirerek, işçilerin verimliliğinin düşmesini de bu olaya bağlamışlardır.³³² Bunun aksine sonraki yıllarda yükselişe geçildiğini anlatan R. Süleyman, vaktiyle senelik kömür ihtiyacının 300 000 ton iken sanayinin gelişimi ile bu miktarın 600 000 tona çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca 1926 yılında Zonguldak'ta Eylül ayında 817 944 ton kömürün çıkarıldığını bildirmiştir. Fakat İngiltere'deki buhran yüzünden çoğunun ihraç edilmesi, hükûmeti elinde stok mal bulundurma tedbirlerine itmiştir. Bu sebepten İngiltere'deki kömür buhranı ülke durumunu kötüye sokmuştur.³³³ Görüldüğü gibi 1911 yılı ile 1921 yılları arasında her ne kadar bu alanda düşüş yaşansa da Cumhuriyet sonrası bu düşüş yerini yükselişe bırakmış, fakat ülke dışında yaşanan olaylar yine bu alana engel olarak ortaya çıkmıştır.

R. Süleyman, Türkiye'de önemli bir yere sahip olan halıcılık sektörünün Cumhuriyet dönemine kadar Rumların elinde bulunduğunu, 1924 yılında ise bu alanda yeni

³³² Pavloviç v.d., a.g.e., s.168-169.

³³³ Süleyman, a.g.e., s.78.

müesseselerin inşası ile saltanat döneminin iki misli müesseseye sahip olduğunu aktarmaktadır. Buna ilave olarak İzmir ve çevresinin bu işte büyük ehemmiyet sağladığını ve Nezaket, Birinci Kirmanlı ve İkinci Kirmanlı gibi halı cinslerinin büyük rağbet gördüğünü, bunların hepsinin Amerika'ya ihraç edildiğini aktarmaktadır. Ayrıca R. Süleyman; *“Son zamanlarda yapılan büyük fedakârlıklar neticesinde Sivas halıları İran halılarından daha büyük bir rağbete mahzar olmağa başlamıştır. Bu havalideki halı imalatı İzmir mıntıkasından iki misli fazladır”*³³⁴ şeklinde yorum yaparak hem bu alanının gelişmesi için yapılan büyük fedakârlıkların olduğunu hatırlatırken hem de ülkedeki halıcılığın ne kadar ilerlediğini göstermektedir.

Zeytinyağı fabrikaları konusunda Yunanlıların fabrikaları yakıp yıkmasından sonra İzmir mıntıkasında 59 adet zeytinyağı fabrikası ve bunun dışında 18 küçük fabrika daha oluşturulmuştur. R. Süleyman; *“...Ayvalık yağları Yunanistan'ın en iyi Girit yağlarından daha mükemmel ve daha güzel olması hasebiyle İtalya ve Fransa'dan kaliteli miktarda zeytin alınmaktadır”* derken 1925 yılında bu fabrikaların 60 000 000 okka zeytinyağı ürettiğini, ülke ihtiyacının teminine ayrılan miktardan sonra 42 000 000 000 kilonun ihracata gönderildiğini bildirmektedir. Sabun alanında ise Ayvalık'ta 15, İzmir'de 11, Aydın'da 4 fabrikanın kurulduğunu söyleyen R. Süleyman, ülke ihtiyacına karşılık veren bu fabrikaların Makedonya, Bulgaristan, Mısır vb. memleketlere de ihracat yaptığının altını çizmektedir.³³⁵

Türkiye'de bu dönemdeki fabrikaların sayısının tam tahmin edilemediğini söyleyen G. Kryajin bunun sebebini ise Türkiye'de istatistiğin yeni yeni çıktığına bağlamaktadır. Rus yazar, Milli İktisat Komserliği'nin 1923 senesinin Kasım ayı için olan bilgilerini şu şekilde sunmuştur:

Tablo 3

Kasım 1923 Tarihli Sanayi Müesseseleri ve İşçi Sayısı

Sanayi türlerinin adı	Müesseselerin sayısı	İşçilerin sayısı
Maden	3 272	8 021

³³⁴ Süleyman, a.g.e., s.69-71.

³³⁵ Süleyman, a.g.e., s.73-74.

Tablo 3'ün Devamı

Gıda sektörü	1 273	4 493
Dokumacılık	20 057	35 316
Taş ve Kil	704	3 612
Ormancılık	2 067	6 007
Dericilik	5 348	17 964
Kimyasal	337	803
Yekûn	33 058	76 216

Yazar bu tablonun eksik olduğunu söylerken, demiryolları, tütüncülük vb. çalışan işçilerin de kaydedilmemesine dikkat çekmektedir. Ayrıca bu sanayi türlerinin bütün müesseseleri kapsamaktan uzak olduğunu bildirmektedir. Bu sebepten buradaki eksiliği bir liste ile gidermektedir: 1. Demir yolu işçileri takriben-5 000, 2. Kömür kazmacılar-11 000, 3. Liman işçileri (İzmir, Mersin Trabzon ve başka şehirlerde)-10 000, 3. Matbaa, tramvay ve saire işçileri-7 000, 4. Pamukçular -3 000, 5. Tütüncüler -6 000. Yekûn takriben -42 000.³³⁶ Kitaygorodski ise sanayi müesseseleri hakkında: *“Türkiye’de 1927’nci yılda kaydedilmiş sanayi müesseselerinin umumi miktarı 65 245’dir. Bu müesseselerden çalışan işçi sayısı ise 265 855’dir.”*³³⁷ demektedir. Bu alanda G. Kryajin’in verdiği istatistiklerle karşılaştırdığımızda çalışanlar ile müessese sayılarında yükselmenin olduğunu görmemek imkânsızdır.

Fakat burada biz müessese başına düşen işçi sayısını öğrenmek için 3. tablodaki işçi sayısını müessese sayısına böldükte (76 216 : 33 058) her müesseseye 2-3 işçinin düştüğünü görmekteyiz. Kitaygorodski’nin bize vermiş olduğu sayılarda da aynı işlemi yaptığımızda (265 855 : 65 245) bu sayı 4’e çıkıyor. Şurası da çok önemli bir noktadır ki G. Kryajin tablo 3’ün eksik olduğunu söyleyerek farklı mesleklerden işçi sayısını bizlere ayrıca sunmaktadır. Dolayısıyla eksik işçi sayısını da hesaba kattığımızda her bir müesseseye düşen işçi sayısı son derece az olduğunu görürüz. Hatta Kitaygorodski bu hesabımızı doğrulayarak; *“23 316 müessesede birer kişi*

³³⁶ Pavloviç v.d., a.g.e., s.151-152.

³³⁷ Kitaygorodski, a.g.e., s.13.

çalışıyor”³³⁸ demektedir. Bu sebepten de bu müesseselerin çoğunun küçük müessese olduğunu söyleyebiliriz.

P. Kitaygorodski üretim sanayisinin iç pazarın ihtiyacının yarısını bile karşılamadığını bildirirken dokumacılığa ait ürünlerin ithalatın %45’ni teşkil etmekte olduğunu belirtir. Bununla birlikte P. Kitaygorodski, ticaret işlerine koyulan kapitalin daha fazla kazanç getirdiğini ve hafif sanayinin artmasına mani olduğunu söylerken ağır sanayinin ise Türkiye’de olmadığını vurgulamaktadır. Buna ilaveten; *“Kemalist hükûmeti her ne kadar ülkenin sanayileştirilmesine enerjili bir surette çalışıyorsa da (vergilerin son derece artırılması) ancak o mühim neticeleri elde edememiştir”* ve *“Türkiye burjuvazisi gelişim yolunda yürümeye devam ettikçe, o ecnebi kapitalin yardımı olmaksızın, milli sanayide inkişaf yolunda uzaklara gidemeyecektir”*³³⁹ demekle P. Kitaygorodski sanayi ne kadar ilerlese de hâlâ önünde engellerin olduğunu bu cümlelerle ortaya koymaya çalışmaktadır. R. Süleyman 1925 senesinde sanayi alanında yapılan yenilikleri çok geniş pencereden ele alırken hülasasında; *“...1925 yılındaki inşaat 260 sanayi müessesesinin vücuda geldiğini gösterir. Tabiatıyla 1926’ncı yılın faaliyeti buna dâhil değildir. 1926’ncı yıldaki faaliyet 1925’nci yıldakinin iki misli olacağı tahmin edilmektedir”* diyerek sözlerine sanayideki girilen en büyük yolun sanayinin elektrikle temin edilmesi olduğunu aktarmaktadır.³⁴⁰

Bahsi geçen müesseselerde çalışma sürelerinin orta hesapla 14 saat olduğu, fırınlarda çalışanların iş saatinin 20’ye çıktığını bildirirken, çocukların ve kadınların emek durumlarının daha ağır olduğunu söyleyen G. Kryajin; *“çocuklar; ciltçilik imalathaneleri ve bütün fabrikaları gibi oldukça ihtisasi hazırlığı talep edilen işlerde bütün iş günü çalıştıkları halde 2-3 kuruştan fazla emek hakkı almıyorlar (bir kuruş 8 kapıktır). Dokuma ve halı fabrikalarında kadınlar da böylece amansız istismar”*³⁴¹ *olunuyordular”* demektedir. Ayrıca G. Kryajin ecnebi müesseselerindeki emek durumunun da aynı olduğunu söylüyor. Anadolu’daki yegâne taş kömür havzası Ereğli Zonguldak’ta yerleşen 1886’dan beri Fransız Sosiete Ottoman de Neraclee Şirketi’nin inhisarında bulunan bu işletmenin kömür çıkarmak için yenilikler

³³⁸ Kitaygorodski, a.g.e., s.13.

³³⁹ Kitaygorodski, a.g.e., s.14.

³⁴⁰ Süleyman, a.g.e., s.77-78.

³⁴¹ Emek sömürüsüne maruz kalıyorlar.

yapmasına karşın emek hakkının 8-13 kuruş arasında olduğunu aktarmaktadır. Buna ek olarak; *“Madenciler pis ve murdar dahmalarda (kötü ve iğrenç klübelerde) yaşıyorlar, her türlü mektep ve kasalardan mahrum edilmişlerdir”* sözleri ayrıca bu işçilerin sosyal haklardan da mahrum kaldıklarını gösteriyor. Bir diğer husus da böyle durumda olan işçilerin şikâyetçi olmamasıdır. G. Kryajin bu konuda: *“Avrupa seyyahları bu hale karşı göz kapayarak, bir parça ekmek, bir salkım üzüm ve bir kap fasulyeye kanaat eden Türk işçilerinin talepkâr olmamasına hassas bir surette hayret ediyorlar”*³⁴² demektedir.

P. Kitaygorodski de sanayide ilerlemenin olmasına karşın Türk işçisinin durumunun vahim olduğunu iddia etmektedir. Şöyle ki; *“Türk işçisinin maddi ve hukuki durumu son derece acınacak bir haldedir. İş gününün uzunluğu nizama sokulmamıştır. Ayrı-ayrı müesseselerde iş günü misal; İstanbul’da Haliç (Altın Boynuz) müesseselerinde olduğu gibi 16 saate kadar çıkıyor. Ücretsiz doktor yardımı yoktur. Türk işçisinin içtimai sigorta konusunda da hiçbir şeyden haberi yoktur. Bütün işçi kategorileri arasında en çok istismar edilen Türk kadın işçisinin iş zamanında doğum yapması az görünür, hallerden değildir. İşçi kadına ne doğuncaya kadar ne de doğduktan sonra istirahat verilmez.”* Çocuk emeğine de değinen Kitaygorodski; *“1927 yılında sanayide edilen tahriri nüfus neticesinde 165 886 işçiler arasında 14 yaşından daha genç 14 577 erkek, 107 kız olduğunu göstermiştir. Buradan anlaşıldığı gibi bütün işçilerin %14’ü çocuktur”*³⁴³ diyerek geliştirilmeye çalışılan sanayi ortamında Türk işçisinin durumunu göstermektedir.

Yukarda işçi sınıfının aldığı ücreti G. Kryajin’den yapılan bir alıntıyla bildirilmişti P. Kitaygorodski de bu konuda; *“kömür mıntıkası işçisi günde 1 manat 10 kapik alıyor, tütün sanayi işçisi günde 1 manat 50 kapik alıyor, kadınlar 80 kapik alıyorlar. Öğrenciler 50 kapike çalışıyorlar. Deri imalathanelerde işçi orta hesapla 10 saatlik iş gününde ayda 30 manata çalışıyor”*³⁴⁴ cümleleri ile bilgi vermektedir. G. Kryajin ve P. Kitaygorodski’nin verdiği bu istatistiklere bakıldığında rakamlarda değişkenlik görülebilir ama her iki aydın da Türk işçisinin acınacak bir durumda olduğu konusunda hemfikirdirler.

³⁴² Pavloviç v.d., a.g.e., s.153-154.

³⁴³ Kitaygorodski, a.g.e., s.21-22.

³⁴⁴ Kitaygorodski, a.g.e., s.22.

Buna ilaveten bazı mesleklerin hususi bir halka ait olmasını dikkat çekici bulan G. Kryajin, sanayide Ermeni ve Rumların, demiryolları, telefon, tramvay ve halı üretiminde Hristiyanların ve dokumacılıkta Hristiyan kadınların görülmesine karşın üretimin az olduğu kısımlarda ise Türklerin ekseriyet teşkil ettiğini bildirmektedir.³⁴⁵ Fakat burada bir konuya açıklık getirmek yerinde olacaktır ki G. Kryajin'in dediği bu husus daha Cumhuriyetin kurulmadığı ve savaşların devam ettiği döneme tekabül etmektedir. Bunu R. Süleyman'dan vermiş olduğumuz örneklerle de görebiliriz ki savaşın bitmesinden sonra Rumların Anadolu'yu terk etmesine müteakip Türk işçiler onların lehine oluşan ortamdan iyi bir şekilde yararlanarak bahsi geçen mesleklerde çalışmaya başlamışlardır.

R. Süleyman ayrıca; *“Türkiye fabrikalarını açarken, diğer taraftan bu fabrikaları işletecek usta mütehassısların yetiştirilmesi meselesi de büyük bir ehemmiyetle dikkat nazarına alınmaktadır”* diyerek bu alana eğitilmiş kişilerin yetiştirilmesine çalışıldığı sanayi mekteplerinin buna mukabil adetlerinin çoğaltıldığını bildirmektedir. Buna ek olarak; *“Her halde Türkiye'nin pek yakınlarda daha büyük sanayi terakkiler göstereceğini hakkıyla bekleyebiliriz”*³⁴⁶ diyerek Türkiye'nin ileride daha büyük bir gelişim göstereceğini düşünmektedir.

6.3 Ticaret

R. Süleyman Türkiye'de ticaretin iki şekilde, devlet ve hususi sermaye ile yapılmakta olduğunu bildirmektedir. Yazara göre; *“Saltanat devrinde Türkler için ticaret anlaşılmamış bir kelime, aşağı sınıf için kabul edilmiş bir meslek olmak üzere telakki edilmekteydi.”* Ayrıca bu alana ecnebilerle birlikte yerli Rum ve Ermenilerin hâkim olduğunu, birtakım esnaf dışında Türk tacirini görmenin mümkün olmadığını³⁴⁷ da eklemektedir.

Bunlara ilave olarak M. Pavloviç ülkedeki ticaret burjuvazilerinin durumunu; *“Büyük ticaret burjuvazisi menfaati ile küçük ve orta babların menfaati arasındaki zıddiyetler Türkiye'de olduğu kadar hiçbir Avrupa memleketlerinde keskin değildir”* şeklinde açıklamaktadır. Rus araştırmacıya göre Türkiye'nin büyük ticaret burjuvazisi; *“kendini uluslararası kapital acentesi olması sebebiyle Türkiye'nin*

³⁴⁵ Pavloviç v.d., a.g.e., s.56.

³⁴⁶ Süleyman, a.g.e., s.79.

³⁴⁷ Süleyman, a.g.e., s.80.

bölüşdürülmesinden sonra da kendi menfaatinin zarar görmeyeceğini güzelcesine biliyor. Onun için de büyük ticaret burjuvazisi bir an evvel sulh etmeye çalışıyor, hatta Türkiye'nin Fransız-İngiliz veyahut Amerika müstemlekesi haline gelmesinden bile ürkmeyiz." Ayrıca Sevr Muahedesi'ne bile yardım eden bu grubun Türkiye'ye ucuz ve değerli ham malın gelmesi ve kendi mallarını satabilmesi mukabilinde İstanbul, İzmir, Adana, Yafa vb. şehirleri çoktan gözden çıkardığını bildirmektedir.³⁴⁸ Böyle bir ortamda ticaretin gelişemeyeceği açıktır. M. Pavloviç küçük ve orta burjuvazinin ise Türkiye'yi müstemleke haline sokmaya çalışan dış kapitale tamamen farklı baktığını, İtilaf devletlerine yardım eden büyük Türk burjuvazisinin açık düşmanı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca emekçi ve işçi köylü kitlesinin çoğunun da bu küçük ve orta burjuvazinin peşinden gittiğini söylemektedir.³⁴⁹

Dolayısıyla ülkedeki ticaretin gelişimi için bir sıra tedbirlerin görülmesi gerekli idi. Bu tedbirlerden biri ticaret kanununun değiştirilmesinin gündeme getirilmesi olmuştur. R. Süleyman'a göre mevcut kanun; *"...ticaret esaslarını bile dine ittika ettiriyor, 1300 sene evvelki şeriatın ahkâmıyla bugünün ticaretini tedvir etmek istiyordu."* Bu sebepten ötürü R. Süleyman, Alman ticaret kanununun tercüme edilerek olduğu gibi kabul edildiğini bildirmektedir.³⁵⁰ R. Süleyman ayrıca Osmanlı döneminde İstanbul ve İzmir'de kurulan ticaret ve sanayi odalarının korkuluk vazifesi görmesinin yanında Cumhuriyet döneminde Ticaret Vekâletinin istatistikleri esasında 235 sanayi ve ticaret odasının bulunduğunu bildirmektedir. Bu odaların birçok salâhiyetlere sahip olduğunu bildiren R. Süleyman; *"ticaret odalarının bugün Türkiye'de pek mühim ve pek büyük bir mevkiî vardır"*³⁵¹ demektedir. Buna ek olarak ticarete gelişim sağlamak ve yol kat etmek için birtakım esaslar kabul edilmiştir R. Süleyman'ın temas ettiği bu esasları vermek yerinde olacaktır:

1. Ziraat ve ticaret bankalarının ziraiye ve ticariye daha fazla yardımda bulunması.
2. Memlekette mevcut diğer bankaların ise ticari kredilerini artırmalarının ve komisyonlarının tenzil eylemelerinin temini.

³⁴⁸ Pavloviç v.d., a.g.e., s.110.

³⁴⁹ Pavloviç v.d., a.g.e., s.111.

³⁵⁰ Süleyman, a.g.e., s.80-81.

³⁵¹ Süleyman, a.g.e., s.81.

3. Şimendiferler nakliyat tarifelerinin daha ziyade tenzili.
4. Vergiler ve kanunların tanziminden evvel ticaret odalarının fikirlerinin alınması, istihlak ve kazanç vergisi gibi Türkiye ticaret hayatının bir kısmını muattal bırakan bu vergilerin odalardan gelecek raporlara göre tashihi.
5. Vaziyet-i ticariyenin umumi bir surette tashihi için, antrepo gümrük ve saire işlerinde ticaret odalarından gelecek raporlara itibar nazarına alınması.
6. Afyon, incir, üzüm, tütün, pamuk ve saire müstahsallarına azami teshilatın ifası.
7. Alelumum ticaret ve bilhassa ticaret-i ihrâcâtî hakkında lüzumsuz kaidelerin kaldırılması. 8. Postanendeki havale ücretlerinden tenzilatın ifası.
9. Vesait-i nakliye ve tüccarla alakadar sair müesseselerin tarifelerinin matbu olması ve bunların en ucuz bir halde tenzili.
10. İnhisarlar ve oktruvalar meselesinde ticaret odalarının fikirlerinin alınması.
11. Kambiyo meselesinin tanzimi.
12. Türkiye'nin ihracat emtiası hakkında propaganda.³⁵² İşbu programlar ticaretin geliştirilmesi ve bu alandaki açıkları kapatmak için düzenlenen programlardır.

Ticarette yapılan propagandanın ise seyyar sergiler vasıtasıyla yürütülmesi düşünülmüş ve bu sebeple 1926 senesinin Mayıs ayında Karadeniz vapuru seyyar bir sergi halinde hareket etmiştir. Bu serginin amacını R. Süleyman; *“Evvela Türkler’in medeni hayatta kimseden geri kalmadıklarını, vapurda verecekleri suvarelerle bütün Avrupa’ya tanıttırmak ve bilhassa bu sergiye iştirak eden pek fazla miktarda Türk kadınlarının Avrupalı hemşireleri ayarında olduğunu göstermekti. İkinci maksat ise, bir taraftan Türk mahsulat ve mamulatını şimdiye kadar tanımamış olan ecnebi memleketlerine bunları yakından Türk eliyle Türk diliyle tanıtmak; ve Türk tüccarlarının evvelce tanıdığı memleketler tüccarlarıyla bizzat temaslarının temin etmek; Türk malları hakkında azami miktarda ve hakiki bir surette propaganda yapmak”*³⁵³ şeklinde açıklıyor. Böyle önemli bir meseleye hizmet edecek olan bu

³⁵² Süleyman, a.g.e., s.82-83.

³⁵³ Süleyman, a.g.e., s.84-85.

sergi gerçekten hem Türk mahsullerinin tanıtılması hem de karşılıklı ilişkileri geliştirmek için son derece ehemmiyetliydi.

14 maddelik bir nizamnamesi bulunan bu seyyar serginin içeriği oldukça kalabalıktır. R. Süleyman'ın verdiği bilgilerle 22 maddede bu içeriği açıklayacak olursak: 1. Madenler, taşlar; 2. Orman: tahtalar, 3. Pamuk, yün, tiftik, ipek ve saire; 4. Hayvan mahsulatı, yumurtalar, balıklar, havyar ve saire; 5. Hububat meyveler, kuru ve konserve sebzeler, pirinç ve saire; 6. Baharat, baharat ve boyalar, kokular, lavantalar; 7. Altın, gümüş, madeni mamulat gibi kuyumcu işleri; 8. Elektrik makineleri ve edevatı, ziraat aletleri, sanayi aletler, tenvirat ve tesisat eşyası, saatçilik; 9. Taş, toprak, cam mamulatı, porselen ve aynalar; 10. Mobilya, kamış ve sepet işleri, ev ve matbah eşyaları; 11. Ayakkabılar, saraç işleri ve deri mamulatı; 12. İşlemeli ve örmeli halılar ve sair mensucat işleri; 13. Elbiseler, erkek ve kadın spor elbiseleri, şemsiye, baston ve saire; 14. Kâğıt ve mukavva mamulatı; 15. Hayvani mekulat, nebati mekulat, meşrubat tatlı şeker ve reçeller; 16. Ecza, etriyat, sabun, mum ve saire gibi kimyevi mamulat; 17. Tütün tenbeki ve sigara; 18. Her nevi inşaat malzemesi; 19. Sıhhi eşya, dişçilik ve sair aletler; 20. Sanayi nefiseden, resim, tablo, nakış ve tezyinat, mimari heykeltıraş; 21. Musiki aleti, musiki eserleri ve notalar; 22. Sınıf eşyası, icatlar ve oyuncaklar ³⁵⁴ gibi birçok ürün bu seyyar sergide sergilenmektedir.

R. Süleyman bu seyyar serginin getirisi ve sebebine ekleme yaparak; *“Bu suretle tertip edilen bir seyyar sergi hakikaten Türkiye ticareti ve tüccarı için pek büyük bir menfaat temin etmiştir. Evvela hükûmet böyle bir seyyar sergi tertip etmekte cidden büyük bir mecburiyet karşısında bulunmakta idi. Çünkü vaktiyle bütün ticaret Rumların ellerinde bulunduğu zamanlarda, Avrupalılar bu Rum müesseselerini tanımışlar ve onlarla muamele yapmaya alışmışlardı. Hâlbuki Cumhuriyetin ilanından sonra, Türkiye'yi terk eden Rumlar ile beraber, Türkiye'nin Avrupa ile olan ticareti değişmiş, memlekette karmakarışık bir hal husule gelmişti. İşte bu seyyar sergi bu manilerin birçoğunu ortadan kaldırmaya muvaffak oldu”* ³⁵⁵ demektedir. Yukarıda verilen ürün isimlerine bakılacak olursa bu seyyar serginin genel itibarıyla Türk devletini tanıtmayı amaçladığını hemen görülür. R.

³⁵⁴ Süleyman, a.g.e., s.87-88.

³⁵⁵ Süleyman, a.g.e., s.88.

Süleyman'ın da dediği gibi Avrupa ile olan ilişkiler de bu noktada bu yolla düzelmeye başlamaması içten bile değildir. Avrupa ülkeleri ile olan ticaret ilişkisini P. Kitaygorodski; *“İthalat ve ihracatında birinci mevkii İtalya tutuyor. O, İngiltere’yi ikinci dereceli bir mevkie atmıştır. Üçüncü mevkide Fransa, Almanya ise dördüncü mevkii tutuyor”*³⁵⁶ cümleleriyle Türkiye ile ticarete ortak olan ülkeleri bildirmektedir.

Eskisi gibi artık Rumların ticaret yapamaması, Anadolu ile muamele için bir Türk ile işbirliği yapmak zorunda kalınması, Rumların elindeki müthiş sermayeye Türklerin de iştirakının zaruri olması R. Süleyman’a şu cümleleri söyletmektedir: *“Türkiye Cumhuriyeti ticaretin inkişafına büyük bir ehemmiyet vermekle beraber, onun Türk’ten gayri bir unsurun eline geçmemesi için çılgın gibi titreyen bir âşık gibi çalışmaktadır.”*³⁵⁷ Türkiye’nin Şuralar İttifakı (Sovyetler Birliği) gibi devlet ticaretini pek faydalı bulduğunu bildiren R. Süleyman, iki hükûmet arasındaki şekil ve idarenin farklılığını şöyle açıklamaktadır: *“Şuralar (Sovyetler) İttifakının idaresi sosyalizm kuruluş esasında bir proletarya idaresidir. Orada kapital fakir ve emekçi kitlenin zararına değil, fakat faydasına olmak üzere çalışır. Hasılatı umumen ve bütün muhitindir. Hâlbuki Türkiye bir burjuva memleketidir. Burada kapitale ve hususi sermayeye bir hak bir mevki verilmiş, bu memleket daha doğrusu kapitalizmaya doğru ilerlemeye başlamıştır.”* Yazar, bu sebepten devletçi ticaretin Türkiye’de farklı şekiller oluşturduğunu bildirmektedir. Buna ilaveten Türkiye’de şeker, petrol, benzin, kibrit, tütün, sigara kâğıdı, ispirto ve alkol gibi birçok ürünün inhisar altına alınması sebebiyle ticaret ve maliyenin ağır şekilde sarsıldığını bildiren R. Süleyman, şeker ve petrolün bu sebepten piyasadan yok olmasına ve fiyatların keskin şekilde artmasına neden olduğunu bildirmektedir.³⁵⁸

Bunun bir diğer alameti ise büyük sermayenin küçük sermayeyi yemesi olduğunu söyleyen R. Süleyman; *“...büyük kapital inhisar idaresinden istediği kadar mal çekmekte ve bunu da müthiş bir ihtikâr ile küçük esnafa kredi ile dağıtmaktadır. Demek ki inhisarlar netice itibarıyla doğrudan doğruya emekçi fakir kitlenin zararına olarak vücuda getirilmiştir”* diyerek inhisarın birden fazla olumsuzluğa yol açtığına dikkat çekmektedir. Ayrıca bu durumda istihlak üzerinden kurulan vergi ile

³⁵⁶ Kitaygorodski, a.g.e., s.12.

³⁵⁷ Süleyman, a.g.e., s.90.

³⁵⁸ Süleyman, a.g.e., s.90-91.

elde edilen her mülk için %2,5 miktarında vergi alındığını ve bunun İzmir’de %15-20 nispetinde dâhilî ticareti azalttığını söyleyemektedir. R. Süleyman’a göre; *“Hükûmet bu vergilere mukabil, bütçesine 15 milyon liralık bir varidat koymuştur. Fakat koyduğu 15 milyon liralık varidat mukabilinde Türkiye’de 25 ilâ 30 milyonluk küçük ticarethanelerin zararını vücuda getirmiş ve bunları büsbütün yok etmiştir.”*³⁵⁹ R. Süleyman’ın bu sözlerinden yola çıkarak diyebiliriz ki hükûmet, ticarete müstesna ehemmiyetli işler görse de bu gibi eleştiriye açık örnekler de sergilenmekteydi.

R. Süleyman bu konuda: *“İşte şimdi Türkiye Cumhuriyeti bu husustaki yaptığı tecrübelerden zarardan başka bir kaide gelemeyeceğini öğrenmiş ve bunu halletmek çarelerini aramaya koyulmuştur”* demektedir. Ayrıca Türkiye’de kapitalizmin doğduğunu belirten R. Süleyman: *“Biz bu suretle kapitalin ve kapitalistlerin Türkiye’de çoğaldıklarını görmekteyiz. Aşîkârdır ki bugün Türkiye’de son senelerdeki terakki ve umran neticesi, amele hayatı doğmuş ve hatta ilerlemeye bile başlamıştır”* demektedir. Buna ilave olarak Uşak örneğini vererek şehirdeki amele nüfusunun şehir nüfusunun 1/3’ni teşkil ettiğini aktarırken bunun yanında *“Böylece görülüyor ki Türkiye’de sanayi ve ziraatın terakkisi ve bununla beraber ticaretin müsavi inkişafı bu memleketin hayatında başka-başka yenilikler ve yeni hayati şartlar doğuracaktır”*³⁶⁰ cümlelerini kullanmaktadır. Ayrıca bu cümlelerde ticaretin de diğer alanlarla birlikte eşit gidişatta olduğu görülmektedir. Ticarete önemli ilerlemelerin altını çizen R. Süleyman kapitalizmin Türkiye’ye yayılmasıyla birlikte yeni durumların ortaya çıktığını söylerken amele nüfusunun artışını bu yeni duruma örnek göstermektedir. Ayrıca Cumhuriyet kurulduktan sonraki evrede Türkiye’nin Batıya yaklaşması Sovyet aydınlarının yorumlarındaki objektifliği değiştirebileceğinden, R. Süleyman’ın Türkiye’nin Batıya yaklaşmasını kapitalistleşmek olarak yorumlayabileceği düşünülebilir.

Yukarıda bahsi geçen mevzuda da örnekleriyle verdilen konunun analizi yapılacak olursa burada Sovyet aydınlarının eserleri ile ele alınan Türk yazarlarının eserleri arasında çok derin bir farklılığın olmadığına şahit oluruz. Çünkü her iki kesim de Türk ekonomisi ele alınan dönem şartlarında hangi durumda olduğunu aynı şekilde

³⁵⁹ Süleyman, a.g.e., s.92-93.

³⁶⁰ Süleyman, a.g.e., s.94-95.

ifade etmektedirler. Ayrıca Sovyet aydınlarının dönemi görmesi fikirlerine artı bir doğruluk da katmaktadır. Sovyet aydınları kendi aralarında da çok fazla bir çelişkiye düşmemektedirler. Verilen rakamlar ve istatistikler dışında ekonomide ilerleme konusunda yine R. Süleyman ile diğer yazarlar arasında bazı çelişkiler yaşansa da genel çerçevede bu alanda çözülmeyi bekleyen sorunların olduğu konusunda hemfikirdirler. R. Süleyman genelde Saltanat ve Cumhuriyet dönemini karşılaştırarak Cumhuriyet döneminde yapılan başarıları daha çok ön plana çıkarmaktadır. Bu konuya temas eden diğer aydınlar her ne kadar karamsar yaklaşırlar da bu alandaki ilerlemeyi de tümüyle göz ardı etmemişlerdir.

7. SOVYET AYDINLARININ SOSYO-KÜLTÜREL HAYATA BAKIŞI

Ele alınan önceki bölümlerde Cumhuriyet kurulduktan sonra farklı alanlarda yapılan yeniliklere ve bunlara temas eden Sovyet aydınlarının fikirlerine müracaat edilmişti. Bu bölümde ise genç Cumhuriyetin sosyo-kültürel alanda yaptığı düzenlemelere yer verilerek Sovyet aydınların bu konudaki fikirleri aktarılacaktır. Burada bir konunun aydınlatılması gerekir ki bu mevzu ile alakalı Sovyet aydınlarından sadece R. Süleyman konuyla ilgili bilgiler aktarmaktadır. Bu alanda yapılan değişimlerin başında şüphesiz kadınlık alanında yapılan inkılâplar gelmektedir. Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen dönemde kadın sorunlarındaki gelişmeler kapsamlı olmaktan ziyade, büyük kent kadınlarının küçük bir kesimine hitap etmektedir. Bu dönemde kadınların fazlaca kesimi tarımda çalışırken az sayıda olan kadınlar büyük şehirlerde öğrenimden faydalanmaktadır. Ayrıca fabrikalarda çok düşük ücretle çalışırken, evlenme ve boşanma konuları da şeriat gereğince yapılmaktadır. Batılı kadınlar gibi eşit hak mücadelesini sürdüremeyen Türk kadını bu konulardaki sorunların çözümünü yönetici kesimden beklemişlerdir.³⁶¹

Mustafa Kemal Paşa, kadınların toplumdaki yeri ve önemini bilmiş ve her zaman kadınlara güvenmiştir. Bu yolda daha 1916 senesinde kadınlara bazı hakların verilmesi konusunda istekli olduğunu bilmekteyiz. Şöyle ki örtünün kaldırılması, kadınlara serbestlik verilmesi, eğitilmesi ve çalışma hayatına dâhil olması³⁶² gibi düşüncelerinin olduğunu görmekteyiz. Bunların yanında Mustafa Kemal Paşa, ilk terbiyenin ana kucağında verildiğini ve kadının iyi bir eğitimden geçirilmesi gerektiğini ve en büyük görevinin annelik olduğunu bildirmektedir.³⁶³ Mustafa Kemal Atatürk, Türk kadını hakkında söylediklerini hayata geçirmek için çalışmalara hız vererek medeni kanunu çıkarmış (1926), bu kanunla küçük yaşta evlilik kaldırıldığı gibi miras konusunda da kadın ile erkek eşit haklara sahip olmuştur.³⁶⁴ Daha sonraki senelerde ise uygun bir ortam gözetilerek sonradan kadına seçme ve seçilme hakkı verilmek suretiyle kadının sosyal hayata uyumu için mühim adımlardan biri daha atılmıştır.

³⁶¹ Vahap Sağ, “Tarihsel Süreç içerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, s.17.

³⁶² Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.75-76; Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*, Ötüken Neşriyat, 2015, s.252.

³⁶³ *Atatürk'ün Söylev...*, s.287; Kurnaz, a.g.e.,s.253.

³⁶⁴ Kurnaz, a.g.e.,s.254-255.

Bir diğ er yenilik ise eğitim alanında yapılmıştır. Cumhuriyet ilan edildikten sonraki verilerde ülkenin toplam nüfuzu 11 il  12 milyon arasında idi. Bu nüfusun %10’u okur yazarken kadınların ise %3’  okur yazar durumda idi.³⁶⁵ Ayrıca ülkede 70 000 öğretmene ihtiyaç duyulurken,  ğretmen yetiştiren kurumlar yılda sadece 200  ğretmen mezun ediyorlardı. Köylerin ise nerdeyse %98’inde³⁶⁶ okul yoktu. İşte bu ortamda eğitim alanında inkılâplara başlanmış, Cumhuriyet kurulmadan 16 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresi toplanmıştır. Bu tarihte ülkenin bir kısmının işgal altında olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Eğitimin birleştirilmesi yolunda 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat kanunu kabul edilmiş, ülkede bu dönemde eğitim seferberliği başlatılmıştır. Nihayetinde 1 Kasım 1928 tarihinde Latin harflerinin kabul  hakkında karar kabul edilmiştir.³⁶⁷ 1928-1935 tarihleri arasında erkekler için 33 560, kadınlar için 12 853, toplamda ise 47 828 dersane açılmıştır.³⁶⁸ Ayrıca 1937 yılına kadar 1 451 759  ğrenci mezun olmuştur ki bunların %73,15’i erkek, %26,85’i ise kadınlardan ibaret idi.³⁶⁹ Her ne kadar istenilen sonuç elde edilemese de yeni harflerin öğrenilmesinde kayda değer bir yol kat edilmiştir. şöyle ki 1923 yılındaki %9’luk okur yazarlılık oranı 1938 tarihinde %26,6’ya yükselmiştir ve eğitim veren kurumlar yetişkinlere de hizmet vermiştir.³⁷⁰ Görüldüğü üzere ülke işgal dönemlerinde ve ondan sonraki dönemlerde maarifi ön planda tutan yöneticiler tarafından idare edilmiş, eğitim alanında mühim başarılar elde edilmiştir.

Sosyal hayattaki bir diğ er yenilik kılık kıyafet alanında yapılmıştır ki bu konuda Mustafa Kemal Paşa Batı medeniyetinin bir bütün olarak alınmasından yana olduğundan şapkanın Türk toplumu tarafından giyilmesini istemekte idi. Bu sebeple Kastamonu’ya yaptığı ziyaretteki konuşmalarında şapka giyilmesinin gerekliliğini ifade etmekteydi. Bu yolda 25 Kasım 1925 tarihinde şapka Kanunu kabul edilmiştir.³⁷¹ Afet İnan da; *“Atatürk’ün bu konudaki hassasiyeti, görevli olarak Avrupa seyahatlerinde, ora halkının bizim bu dış kıyafetimizi bir gericilik alameti*

³⁶⁵ Galip Karagözoğlu, *“Atatürk’ n Eğitim Savaşı”*, **Atatürk, Araştırma Merezisi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, Kasım 1985, s.194; Bahattin Demirtaş, *“Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”*, **Akademik Bakış**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2008, s.156.

³⁶⁶ İlhan Başgöz, *“Cumhuriyetin ilk Yıllarında Türkiye’de Eğitimin Genel Görünümü”*, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s.8.

³⁶⁷ Akdağ, a.g.e., s.184-191.

³⁶⁸ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1982, s.101-105.

³⁶⁹ Demirtaş, a.g.m., s.163.

³⁷⁰ Karagözoğlu, a.g.m., s.213.

³⁷¹ Akdağ, a.g.e., s.196-197.

gibi görmelerine karşı bir tepkidir”³⁷² diyerek asrîleşmeyi her alana yaymak isteyen Mustafa Kemal Atatürk’ün bu reformunun sebebini özetlemiştir. Bu yeniliklerin yanında idarede de ciddi değişimlerin olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki, 30 Ekim 1922 pazartesi günü TBMM’nin kapalı oturumunda Rasih Kaplan; “*Babiali ve Padişahın dayandığı istilacı kuvvetlerin pek yakında yıkılıp gittiğini göreceğiz*” demektedir. Fakat bu toplantı yeteri çoğunluğu sağlayamadığından ertelenmiştir. 1 Kasım tarihinde yapılan konuşmalarda sonuç alınamayacağını anlayan Mustafa Kemal Atatürk, müşterek encümene isteğini ve kararını yazdırmıştır. Takrir aynı gün kanun haline getirilerek oybirliği ile saltanatın kaldırılması karar alınmıştır. Teşkilat-ı Esasiye kanunuyla 16 Mart 1923’te TBMM’den başka hükûmet şekli tanınmayacağı ilan edilmiştir.³⁷³

Yapılan yeniliklerden bir tanesi de tekke ve zaviyelerin kapatılması olmuştur. A. Refik Sıtkı bunları; “*Memleketin bu sahada inkılâp yapılmadan evvel büyük bir taassup hükümferma idi. Adetleri yüzlere varan tarikatlar ve tekkeler vatandaşlarımızı maddiyat sahasında olduğu kadar, maneviyat sahasında da ıdlal ediyorlardı. Hele bu tarikatlardan bazıları, büsbütün ehemmiyet kesbetmişler ve âdeta yeni bir din şeklini almışlardı*”³⁷⁴ sözleriyle işin ciddiyetini aktarmaktadır. Bunun yanında Bernard Lewis de buna örnek olarak; “*Laikliğe karşı en tehlikeli direncin ulemeden değil, dervişlerden geleceği çok geçmeden açık hale geldi*”³⁷⁵ diyerek bu durumu açıklamaktadır. Sonuç olarak Cihan Harbi ve Milli Mücadele zamanında bazı tarikatların desteği görülse de Cumhuriyet kurulunca bunların laik bir sistemde olmaması düşünülmüştür. Bu sebepten 2 Eylül 1925 tarihinde tekke ve zaviyeler kapatılarak aynı yıl bu düzenlemeyi denetleyen bir kanun daha çıkartılmıştır.³⁷⁶

³⁷² Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s.175.

³⁷³ Yücel Özkaya, “Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılâpları”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt: 16. s.676.

³⁷⁴ A. Refik Sıtkı, **İnkılâplar Muvacehesinde Türk İnkılâbı**, (Hazırlayan: Mustafa Göleç), Vadi Yayınları, İstanbul 2016, s.194.

³⁷⁵ Lewis, a.g.e., s.405.

³⁷⁶ Akdağ, a.g.e., s.198.

7.1 Kadınlıkta ve Kıyafette İnkılâp

Türkiye’deki birçok yazar gibi Sovyet aydınları da Cumhuriyetten önce Türk kadınının serbest olmaması konusunda eleştiriler yapmıştır. Kadınlıkta yapılan inkılâplara en çok temas eden R. Süleyman; *“Türk kadınlığı asırlardan beri çektiği esaretin mükâfatını bugün vasi hürriyetin sahibesi olmakla görmüştür”* demektedir. Ayrıca yazar, Türk kadınının kazandığı serbestlik ve özgürlüğün, düşünüldüğü gibi bir cemiyetin veya herhangi bir tebaanın ihsanıyla kazanılmış bir şey olmadığını belirtmekte ve bu durumu; *“...doğrudan doğruya Türk kadınının esaret ve istibdada karşı olan isyanında aramalı, fikren terakki ve tealisi için çalıştığı günlerde bulmalıdır”*³⁷⁷ sözleriyle özetlemektedir. Türkiye’de kadınlığın terakkisi, ancak kadının erkeği, erkeğin de kadını tamamladığı ve ikmal ettiği gün kazanılacağı kanaatinin hâkim olduğunu bildiren R. Süleyman buna ilaveten en önemli etkenin yine bizzat Türk kadınının kendisi olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda R. Süleyman, *“Saltanatla dinin baskılarına rağmen”* Türk kadınının ecnebi lisanlara ve özellikle de Fransızcaya rağbet gösterdiğini, bilhassa İstanbul ve İzmir’de *“minder çürüten ninelerden daha başka bir tarzda düşünen”* kadınların da yetiştiğini ifade ediyor. R. Süleyman kadınların vermiş olduğu mücadeleyi; *“Türk kadının kafes arakasında başlayan şahsî ve münferit isyanları, yigirmi beş, otuz sene evvel harem hayatını yıkmış, terakki ve tefeyyüz etmemesi için uğraşan istibdadı ezerek maarifin tatlı ve sevimli kucağına atılmıştı”*³⁷⁸ şeklinde aktarmaktadır.

Aydın tüm bu olanlara rağmen mutaassıp zümrenin özellikle de çadranın kaldırılmasına büyük bir tepki verdiğini, açılmak için kadınlar arasında beliren küçük çaplı hareketlerin de dinsizlik ve ahlaksızlıkla suçlandığını bildirmektedir. Bunun yanında: *“Öyle zamanlar gelmişti ki adi bir fahişenin irtikâp ettiği en büyük hatalar, namuslu bir aile kadınının açık gezmesi kadar günah görülüyordu”* derken bu karışık durumun yani kadının ne zaman açılması ve aynı zamanda saltanat ve taassubun zoruyla kapanmaya mecbur edilmesi durumunun Cumhuriyet dönemine kadar devam edeceğini bildirmektedir.³⁷⁹ R. Süleyman, Cumhuriyete kadar kısmen kadınların erkeklerle beraber umumi hayata iştirak etseler de inkılâpların başlamasıyla birlikte bu iştirakın yaygınlaştığını, inkılâp hükûmetinin ve bu

³⁷⁷ Süleyman, a.g.e., s.41.

³⁷⁸ Süleyman, a.g.e., s.41.

³⁷⁹ Süleyman, a.g.e., s.42.

hükûmetin dayandığı gençliğin yardımı ile çarşafı atan Türk kadınının Avrupalı kadınlar gibi meydana çıktığını aktarmaktadır. Yine bu konuda; “...*azimkâr inkılâpçıların musib kararıyla kendisini zincir ile bağlayan (tesettür) esaretinden kurtularak, dimağ ve fikrine, zihni terbiyesine yakışan şapkayı giymiştir*”³⁸⁰ cümlelerini kullanmaktadır.

R. Süleyman din ile saltanatın kaldırılmasıyla kadının iptidai bir hayat dâhilinde yaşamasına izin vermenin imkân dâhilinde olmadığı, Türkiye’nin yeni bir medeniyetin ve hayatın içine girdiğini ve bu hayatın içine eski kıyafetlerle girmenin eski akideyi muhafaza etmek olacağını aktarmaktadır. Yeniliğin eskiyi tamir etmekle olmayacağını Türk gençliğinin bildiğini de vurgulamaktadır. R. Süleyman, kadının birdenbire serbestlik kazanmasını bazı uygunsuzluklara da sebep olduğu gibi bunların her bir inkılâpta olabileceğini ve mazur görülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Büyük Petro’nun kadını haremde hapseden terem³⁸¹ usulünü kaldırmasıyla ufak tefek uygunsuzlukların olduğunu belirtirken devamında şöyle demektedir: “*O, (terem) usulü Rusya’da ilan-ı baki kalsaydı, bugün Moskof diyarında gördüğümüz ve hayretle takdir ettiğimiz bu terakki, akıllara hayret veren bu büyük inkılâp husule gelebilir miydi?*”³⁸² Bu örneklerle görmekteyiz ki R. Süleyman her inkılâbın affedilebilir hataları ve uygunsuzluklarının olduğunu ve bunların mazur görülmesi gerektiği açıklamakta.

Bu yolda Türkiye’de kadının hürriyet ve serbestliğe mazhar olması sonrasında Türkiye’nin içtimai hayatında pek faydalı durumların ortaya çıktığını bildiren R. Süleyman bunları şu şekilde maddelemektedir:

1. Bu hürriyet, şimdiye kadar sıkıntılı durumda olan aile hayatını tanzim ve ıslah etmiştir;
2. Alkol Türk gençleri arasında yavaş-yavaş azalmağa başlamıştır. Çünkü gencin hayatında iştirak eden kadın alkol kullanmasına tamamen mani olmuştur;
3. Âli mekteplerde (yükseköğretim okullarında) erkeklerle beraber kadınların da miktarca eşit olması terbiye ve ana ordusunu güçlü şekilde yetiştirmektedir;

³⁸⁰ Süleyman, a.g.e., s.42-43.

³⁸¹ Çarlık Rusya’sında saray kadınlarının kaldığı özel bölüm.

³⁸² Süleyman, a.g.e., s.43-44.

4. Kadının serbest olmasından sonra sanat ve musiki ciddi surette inkişafa başlamış, özellikle de tiyatro asri ve medeni bir şekle bürünmüştür.

R. Süleyman, “*Kadınlık ve terakkisi ve kadının medeni bir surette olan mücadelesi göze çarpmaktadır*” sözlerine ilave olarak; “*Ve bu mücadele, dinî esaretten kurtulmuş olan kadınlığı mantikî ve ilmî bir sahne içinde hareket etmeye mecbur bırakmıştır*”³⁸³ cümlelerini kullanmaktadır. Görüldüğü gibi R. Süleyman, kadının hürriyete kavuşmasının sadece kadına değil aynı zamanda onun etrafındaki cemiyete de büyük bir derecede olumlu tesirini aktarmaktadır. Aynı zamanda R. Süleyman burada “*dini esaret*” kelimelerini sarf derken çok büyük yanlışla düşmektedir. Çünkü dinin şahıslarca kullanılması ile dinin kendisinin aynı yere konulması söz konusudur. Din bir esaret değildir, eğer öyle olsa idi dini kendine düstur bilen Osmanlı’nın asırlardan beri ayakta kalması ve bu asırlar içerisinde kadınların da etkin güç olarak birçok defa ortaya çıkması söz konusu olamazdı. Hâlbuki Osmanlı döneminde de edebiyat ve kültür alanlarında önemli rol oynayan kadınların olduğu, çeşitli hayır kurumları tesis eden kadınların sosyal hayata katkı sağladığı, gayri resmî olsa bile saray kadınlarının hatta politikada bir rol aldığı görülmektedir. Dolayısıyla R. Süleyman’ın bu düşüncesi ateist bir düşüncenin mahsulü olduğunu bildirmemiz yerinde olacaktır.

Bununla birlikte; “*Türkiye’de erkeklerle beraber yürüyen, onunla beraber aynı hakka malik olan, medeni, açık, serbest, çarşafli (çadralı) değil, fakat şapkalı bir Türk kadını vardır. Ve Türk kadınının bugünkü medeni kıyafeti Türkiye’ye bitmek tükenmek bilmeyen faydalar, iyilikler getirmiştir*” cümlelerini kullanan R. Süleyman, Türk kadınına Türk gençliğinin en ciddi bir şeriki ve en hakiki bir rehberi olarak görmektedir. Buna ilaveten kadınlığın tüm bu yetkilere karşın Leninizm’in geniş olan serbestisi dâhiline girmediği ve bunun en büyük sebebinin ise mülkiyet-i hususiye halen baki kalmasında görmektedir. Burada anlatılan, verilen hürriyetin burjuvazinin kendisinin belirlediği çemberin içerisinde yer aldığı (verilen hürriyetin sınırlı olması) ve Türkiye’de yaşayan kadınların Avrupalı kadınlar gibi kısıtlı hürriyete kavuşmuş olmalarıdır. R. Süleyman bunu, kadınlar “*dinî bir taassubun istibdadından kurtularak, burjuvazi bir esaretin içerisine girmişlerdir*” diye yorumlamaktadır. Ayrıca henüz tam manasıyla hürriyete kavuşmayan kadınlığı, hürriyet-i hususiye

³⁸³ Süleyman, a.g.e., s.44-45.

kanununun baki olması durumunda kadının tam manasıyla hürriyetinden bahsetmek, “...*kapitalistlerin hukukunu çiğnemek olur!*”³⁸⁴ sözlerini de ilave etmektedir.

Burada R. Süleyman Avrupalı kadınların da kısıtlı özgürlüklerinin olduğunu aktarmaktadır, yani bu konu sadece Türkiye’ye özgü bir şey olmadığını, bir bakıma bu eleştirilerin yanında kendi itiraf etmektedir. Şunu belirtmemizde fayda var ki kitabın basıldığı dönemde daha kadınlık alanında kadının sosyal hayata entegrasyonu yeni yeni olmakla birlikte buna karşı çıkacak kitlelerin olmasından mütevellit bu konu çok hassas ve yavaş bir biçimde ele alınmıştır. Zaten 1920’li yılların sonuna doğru ve ondan sonraki yıllarda kadınlık artık Türkiye’de toplumsal hayatın her alanına kendi yerini bulmaya başlamıştır. Bu sebeple R. Süleyman çalışmasını kaleme aldığı günlerde kadınlık alandaki çalışmaların yavaş olduğu dönem olduğundan bu şekilde yazması son derece normal gözükse bile, R. Süleyman’ın yukarıdaki fikirlerinin onun ideolojik görüşlerinden kaynaklandığını da unutmamamız gerekir. Ayrıca insan haklarının her adımda çiğnendiği, pek çok kadınların da sırf eşlerinin siyasi ve ideolojik tavırlarından dolayı yönetim tarafından baskı altında tutulduğu Sovyetler Birliği’ni Türkiye ve Avrupa’ya örnek olarak göstermesi, R. Süleyman’ın bu konuda son derece taassup içinde davrandığını göstermektedir.

R. Süleyman yapılan büyük inkılâplardan sonra hayat ve muaşerette yapılacak bir inkılâbın mecburiyetinden söz ederken; “...*Türk inkılâpçıları seve-seve okudukları Maks Simon Nordau’nun nasihatleriyle hareket etmek istemiyorlardı. Onlarda, baş kıyafeti değil, kıyafet başı değiştirebilecek kanaati mevcuttu*” demektedir. Bu yolda eski giyim tarzını; “*Âdeta bir karnavalı andıran ve köyden-köye değişen giyinmek tarzı ve bazen elbiselerin sıhhate tesir edecek kadar sakil ve kati olması, bir püsküllü bela gibi duran kırmızı feslerin üzerlerine sarılan sarık ve yemenilerle hâsıl olan ağırlık, bütün bunlar telebbüs tarzının umumi bir surette değiştirilmesini asan (kolay) kılmıştı*” sözlerine bunun yerine kabul edilecek yegâne kıyafetin “*Avrupa’nın medeni kıyafetinin*” olduğunu eklemektedir.³⁸⁵ Neden kıyafetin değişmesi gerektiğini ise R. Süleyman; “*Çünkü hayat ve muaşeretin değişmesi için evvela kıyafetin değişmesi icap ediyordu. Yeni hayatın içine Türklük medeni kisvesiyle girmeye*

³⁸⁴ Süleyman, a.g.e., s.45-46.

³⁸⁵ Süleyman, a.g.e., s.47.

*mecburdu” sözleriyle açıklamaktadır. Buna ilaveten “Türkiye’de bugün mevcut olan muaşeretin bir burjuva muaşereti olduğu inkâr edilemez. Zaten inkılâbı da bir burjuva inkılâbıdır. Binaenaleyh hayat ve muaşeretini de burjuvazi bir yol üzerinde takip etmektedir. Fakat bugünün bu inkılâbı katı ve zaruri idi.”*³⁸⁶ R. Süleyman hayat ve muaşerette takip edilen yolu her ne kadar en son verilen alıntıda tasvip etmediği görülse de bu inkılâbın zarureti bizlere bir sıra örneklerle bildirmektedir.

7.2 Terbiye ve Maarifte İnkılâp

İnkılâpçı Türkiye’nin yegâne gayesinin yetişecek olan nesle tam ve hakiki bir tebriyenin vermek olduğunu bildiren R. Süleyman, Abdülhamid zamanında dine yardım edecek insanları yetiştirmek, dindar ve mütevekkil bir kitle oluşturma yanında âli mekteplerde (yüksekokullarda) daima medeni hislerle yaşayan insanların da yetiştiğini aktarmaktadır. Buna rağmen yazar; “...yazık ki; zekâ itibarıyla pek yüksek olan bu gençlerde teşebbüs hassaları, asri bir terbiye ile mücehhez olamamaları yüzünden bulunmuyordu” demektedir. Bu sebepten maarif alanını ıslah etmek Türk inkılâpçıların ortak kanaati olmuştur.³⁸⁷ R. Süleyman, 1909 Meşrutiyeti’nden sonra da maarif alanında ciddi adımların atıldığını bildirir de; “Bundan evvelki neslin Fransız ilim irfanıyla yetişmesi ve maarifte yapılan ıslahatın Fransız zihniyetiyle vücuda getirilmesi, hayatta hükûmeti kendisine destek edinerek yürümeye alışmış, cesaretsiz ve hayattan korkan bir gençlik yetiştirmişti” sözleriyle bu değişimin yan etkilerini aktarmaktadır. Buna karşın yakın dönem yönetiminin darülmualimin ve darülmualimat ile öğretmen yetiştirme siyasetinin de doğruluğunu ifade etmektedir.³⁸⁸

Türk inkılâbının başladığı devirde maarifin pusulasının şaşırması kaptanların elinde olduğunu bildiren R. Süleyman, bu alandaki ilk icraatları şöyle sıralamaktadır:

1. Dinî tedrisatın menî (yasaklanması). “İnkılâp bu büyük kararı çıkarırken din ile ilmi birbirinden ayırmak, ilmi dinin pençesinden kurtararak ona tam bir serbesti vermek gayesini takip etmişti.”

³⁸⁶ Süleyman, a.g.e., s.47-48.

³⁸⁷ Süleyman, a.g.e., s.48-49.

³⁸⁸ Süleyman, a.g.e., s.49.

2. Tedrisatın birleştirilmesi. Burada kadın ve erkeğin beraber okuyabilmesi ve eşit duruma getirilmesine vurgu yapan R. Süleyman; *“Şurası aşikârdır ki; hayatta kadın erkekle teşrik mesai etmedikçe bir milletin terakki ve tefeyyüzüne imkân yoktur, en fazla müterakki olan milletler, içtimai hayatlarında kadın ile erkeği aynı müsavi şerait içinde yürütebilen milletlerdir”* cümlelerini kullanmaktadır.

3. Mürebbilerden müenneslik ile müzekkerliğin lağvı. Bu da tedrisatta kadın ile erkeğin aynı hakkının olduğunu ilan etmektedir.³⁸⁹

R. Süleyman, Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu maarifi şöyle açıklamaktadır: *“İnkılâpçı Türkiye’ye öyle bir maarif lazımdı ki; çocuk içinde bulunduğu muhiti, cemiyeti tanıyabilsin; çocuğa bu muhiti tanıtabilecek muallimler, mürebbiler bulunsun; mürebbi muhit hakkındaki gayelerini çocuğa telkin ederken kullanacağı vasıtaları, usulleri bilsin.”* Çocuğun yetiştirilmesini ise; *“Bunun için de ancak aile terbiyesi, ana terbiyesi, saniyen de hoca terbiyesi lazımdı. Ve inkılâpçı Türkiye terbiye ve maarifteki inkılâbına ana ve muallim yetiştirmekle başlamıştır”*³⁹⁰ şeklinde açıklamaktadır. Yukarıda en başta örneği verilen öğretmen açığının burada tasdikini bulmaktayız. Ülkede yüksek derecede öğretmen açığı olduğundan Türk çocuğunun yetiştirilmesi için önce öğretmen ordularının kurulmasıyla işe başlanmıştır. Ayrıca R. Süleyman, genç Türkiye’nin aile ve ana terbiyesini de en az muallim kadar değerli bulurken hatta ilk sıraya bu ikisini koyduğunu görmekteyiz.

Türkiye’de darülmualiminlere son derece önem verildiğini bildiren R. Süleyman, hemen her vilayet merkezinde bu okulların açıldığını bildirmektedir. İkinci derecede ise iptidai mekteplerin de kanuni bir şekle sokulduğunu aktarmaktadır. Buna ilaveten; *“...her vilayet merkezinde bir lise vücuda getirilmiş ve bu liseler tamamen talebelerle taşacak derecede dolmuştur, hemen denebilir ki Türkiye’nin her tarafında, hatta en küçük köylerinde bile icap eden mektepler açılmıştır. Bilhassa vilayet merkezlerinde vücuda getirilen Numune Ziraat Mektepleri, çiftçi olan Türkiye’nin gençliğini iyi bir zirayi olarak yetiştirmektedir”* derken sanat ve meslek mekteplerinin de kayda değer seviyede olduğunu aktarmaktadır.³⁹¹

³⁸⁹ Süleyman, a.g.e., s.49-50.

³⁹⁰ Süleyman, a.g.e., s.50-51.

³⁹¹ Süleyman, a.g.e., s.51.

Türk darülfünunlarında verilen eğitimi Avrupa eğitimi ile aynı seviyede tutan R. Süleyman; “...son zamanlarda artık Türk gençliğini tahsil için Avrupa’ya göndermek usullerinin kaldırılması bile düşünülmekte idi. Şurası aşîkârdır ki; Türk darülfünunundan diploma almış bir gençle, Avrupa darülfünunundan diploma almış bir genç arasında hiçbir fark yoktur” şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır. Buna ek olarak konservatuarların önemine de vurgu yaparken; “Daha bundan yedi sekiz sene evvel iyi bir sahneye malik olmayan Türkiye, bugün cidden sanatkârlarıyla iftihar edebilecek bir raddeye gelmiştir” cümlelerini kullanmaktadır. Tüm bunlara bir hülâsa olarak; “...şu denebilir ki; Türkiye terbiye ve maarîf hususunda da icap eden inkılâbını tam ve kati olarak yapmıştır. ...ve yarının gençliğini medeni asrın, medeni bir genci olarak yetiştirmektedir”³⁹² sözleriyle R. Süleyman, maarif alanında Türkiye’nin doğru yolu takip ettiğini ve bu alanda yapılan inkılâpların hakkını verdiğini görüyoruz.

7.3 İdarede ve Dinde İnkılâp

“Ferdî saltanatın idaresi altında, fikrî ve vicdanî bir hürriyetin vücuda gelebileceğini iddia etmek ancak halkı göz bağcığıyla aldatmaya çalışan hokkabazların bir eseri olabilir.” R. Süleyman bu cümlelerle hürriyet ile saltanatın farklı kutuplar olduğunu aktarmaya çalışmaktadır. Ayrıca “Hürriyetin bekçiliğini saltanata yaptırmak, koyunları kurdun eline teslim etmeye benzer. Bunu idrak eden Türk gençliği bu azim inkılâba evvela saltanatı yıkmakla başlamanın lazım olduğuna karar vermişti” sözleriyle de bu fikrini desteklemektedir. Fakat R. Süleyman bunlara rağmen Türkiye’de saltanatı yıkmamanın kolay olmadığını, Türk inkılâpçılarının buna yetecek gücü olsa da etrafının düşmanlarla çevrili olduğunu aktarmaktadır. Özellikle Türk yöneticilerinin, İngilizlerin bütün dünyayı İslam aleyhine kaldırmaya çalışacağını düşündüklerini bildirmektedir. Bu sebepten Türk inkılâpçılarını; “O, bu küçük (fâsıla-i inkılâpta) etrafı dikkatli dinliyor, bilhassa İngilizlerin İslam âleminde çevirdikleri entrikaları adım adım takip ediyordu”³⁹³ diyerek genç Türkiye’nin bu konudaki tedbirini bildirmektedir.

İngilizlerin teşvikiyle başlatılan, Hindistan ve Mısır matbuatında da geniş yer alan Türk inkılâbına karşı ayaklanmayı: “İngilizlerin İslam âlemini vakitsiz bir

³⁹² Süleyman, a.g.e., s.52.

³⁹³ Süleyman, a.g.e., s.33-34.

mücadeleye sokturup yordurmak budalalığında bulunması, Türk gençliğinin cesurane yürümeye başladığı bu inkılâp yolu üzerindeki adımlarını daha metin, daha sağlam atmasına sebep oldu” şeklinde açıklayan R. Süleyman, bu noktada hilafetin lağv edilmesini son derece ehemmiyetli bulmaktadır. Bu yolda; “Türk tarihi inkılâbının en şanlı bir sayfasını işgal edecek olan bu büyük karar, âlem-i insaniyetin karşısına medeni bir kisve ile çıkmak mecburiyetinde bulunan Türkiye için zaruri idi”³⁹⁴ sözleriyle de bu fikrini desteklemektedir.

R. Süleyman; “İlmî ve içtimai bir inkılâbın payidar olabilmesi için devlet makinesinin idari olan aksamında icap eden tebdilatı yapmak ve bu makineyi durdurmaya yardım edecek herhangi kuvveti yıkmak ve paralamak lazımdı. Bu da ancak din ile saltanatın elindeki nüfuz ve kudreti kaldırmakla mümkün olabilirdi” ayrıca; “İdarede yaptığı bu azim inkılâp ile genç Türkiye Cumhuriyeti yeni sağlam esaslar üzerinde dayanmıştı. Artık onun iyi havası üzerinde ne saltanatın istibdadı yaşıyor, ne de din ve hilafetin terakki ve medeniyete karşı olan düşman sesi bağırabiliyor”³⁹⁵ cümleleri ile saltanatın hürriyet yolunda bir engel olduğunu vurgularken onun kaldırılmasını yerinde ve doğru bir karar olarak yorumlamaktadır.

R. Süleyman, kendisi bir komünist olarak inkılâptan önceki Türkiye’de dinin terakki önüne büyük bir engel teşkil ettiğini düşünmektedir. Yazara göre din; nüfuzunu ilme, maarife, fenne, sanata, iktisadiye ve hatta insanların hayat ve muâşeretine dahi sokuyor, asra uymaktan ziyade asrı eski asırlara uydurmağa çalışıyordu. Ayrıca R. Süleyman: “Terakki fıkri, tabiatı tetkik ve tecessüs fıkri, dinsizlik ve şirk ile itham ediliyordu. Medreseler, dinin intişar tarihindeki kavaid ne ise onu muhafaza ediyor, buna ilahi bir ehemmiyet verilerek bunun bozulmasına ve asri bir şekle ifrağ edilmesine katiyen rıza gösterilmiyordu”³⁹⁶ diyerek dinin bazı kimselerce çok farklı şekilde yorumlanarak uygulandığını ve bunun da yaşanan asra uymadığını aktarmaktadır.

Bunlara ilave olarak “Bu ummân-ı cehalet içinde en garip olan cihet ulema ve ilim kelimelerinin medrese mütenessillerine, sarıklı sınıf-ı ilmiye’ye verilmesi idi. Hatta bunlardan bir az ilm-i müspeteyi merak edip de okuyanlar mütefennîn ismiyle yâd

³⁹⁴ Süleyman, a.g.e., s.34.

³⁹⁵ Süleyman, a.g.e., s.34-35.

³⁹⁶ Süleyman, a.g.e., s.35.

ediliyor, böylece bu yarım âlimliklerinin inzimamıyla halkın her türlü muamelatına karışmak salâhiyetini kendilerinde görüyorlardı. Bu suretle din, intişarı anındaki asrına mahsus safiyetini büsbütün kaybetmiş, uhrevi ve dünyevi meseli yekdiğeriyle karıştırarak, sahte âlimlerin cahil ellerinde terakki ve medeniyetin zorlu bir kırbağı kesilmişti” diyen R. Süleyman, Türkiye’de tabiatın bahşetmiş olduğu üzüm ve diğer meyvelerin istifadesini dinin Müslümanlara bahsetmediğini, alkol ve içki gibi ekonomik anlamdaki en mühim uğraş alanlarının Avrupalılar elinde kaldığı, kadının ise dinin süslü bir oyuncak gibi kapatılıp hapsedildiği ve maarifin en çok dinî tedrisata yer verirken, medreselerin işe yaramayan bir kuruma dönüşmesini söylemektedir. Buna ek olarak da; “Velhasıl din Türkiye’de, her şeye burnunu sokmuş, hatta elini ağzını yıkamaya bile karışarak, zavallı Türklerin yakasına yapışan şart³⁹⁷, belalı bir alacaklı mevkiine girmişti” demektedir.³⁹⁸ Şüphesiz bu dinin kendisinin değil dini kendi keyiflerine göre yorumlayanların eseridir. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi R. Süleyman’ın din konusundaki fikirlerinin en büyük sebebi ideolojik faktörlerdir. O bir Komünist ve ateisttir ve bu kimliğe sahip olması, onu yukarıdaki cümleleri kurmaya itmektedir.

Yazar, bu duruma bir örnek olarak da; “Tekke şeyhlerinin yazdığı nesihler, tıbbiyeden mezun hazık doktorlardan daha fazla insan celp ediyor, böylece din, fennin terakki ve tefeyyüz etmemesi için bütün heybetiyle önüne geriliyordu” demekle bu kurumların nüfuzunun oldukça kuvvetli olmasına dikkat çekmektedir. “Tekke şeyhleri saliklerini âdeta birer haraca kesmişti. Tekke şeyhi kendisi için para alır! Tekkenin masrafı için para alır! Ölen babası için alır! Kemikleri kalmamış dedesinin ruhu için alır! Velhasıl böylece tekkesine bitmek tükenmek bilmeyen bir varidat temin ederdi” cümleleri ile de R. Süleyman, tekke şeyhlerinin faaliyetini eleştirmektedir. Tüm bunların ışığında yazar; “Türkiye bu büyük inkılâbına kadar, şirazesinden tamamiyle çıkmış bir dinin bu kabih bir istibdadı altında inlemiştir, öyle bir istibdat ki taassup ve cehaleti yüzünden halka gözünü azıcık olsun açabilmek fırsatını vermemiş, halkı kahredici boyunduruğu altında sürüklemiştir”³⁹⁹ diyerek ülkedeki dinî vaziyeti göstermektedir. Yukarıda Osmanlı’nın dini düstur belleyip asırlarca cihan devleti konumunda kaldığını hatırlatılmıştı bu sebepten dinin bazı

³⁹⁷ Burada imla hatasına yer verilmiş, şeriat yazılmak istenmiş olabilir.

³⁹⁸ Süleyman, a.g.e., s.35-37.

³⁹⁹ Süleyman, a.g.e., s.37.

şahıslarca kötüye kullanılmasını fırsat bilerek İslam dinine bu gibi yakıştırmalar yapmak doğru ve tarafsız bir yaklaşım değildir. R. Süleyman bu konuda kendince inandığı değerlere yenik düşmüş ve objektiflikten uzak kalmıştır.

Türkiye'nin karşısında seçmek zorunda olduğu din ve medeniyet adlı iki yolun olduğunu bildiren R. Süleyman; *“İnkılâpçı Türkiye, inkılâbını ancak medeni bir kisveye büründüğü zaman tamamlayabilecekti. Bu sebepten medeni yolu takip etmek ve o yolun üzerinde yürümek mecburiyetinde bulunuyordu ve dini geride bırakarak medeniyeti kabul etti. Zira dinde ıslahat olamazdı. Çünkü her hurafe bir akide, bir itikat olmuştu. Onun bir parçasını paralamakla hepsini paralamak arasında hiçbir fark yoktu”* diyerek Türkiye'nin medeni yolu seçmesinin zaruriliğine dikkat çekmiştir. Medeni idarelerde dine mevki vermenin mümkün olmadığını, *“...edyân her ne olursa olsun, terakki ve medeniyetin düşmanıdır. ...daha doğru bir tabir ile tam bir irtica kuvvetidir”*⁴⁰⁰ cümleleriyle anlatmaktadır. Din alanındaki ıslahatlara karşı yapılan Kürt isyanını R. Süleyman; *“...zaten yapılması mukarrer olan bu inkılâbı tacil etmiş, daha çabuk olmasına yardım etmiştir”*⁴⁰¹ şeklinde yorumlamaktadır. Yukarıda R. Süleyman'ın *“din ve medeniyet”* adlı iki yoldan birinin seçilmesi lazım geldiğini söylerken İslam dinin içerisinde barındırdığı medeniyeti göz ardı etmektedir. Bu gibi düşünceler geçen tarihte İslam medeniyetinin dünyaya kazandırdıklarını unutan ateist düşüncenin tezahürüdür.

İşte dinî alanda yapılan inkılâbın maddelerini R. Süleyman'ın verdiği şekilde şöyle sıralayabiliriz:

1. Medreselerin lağvıyla binalarının maarife devri;
2. Tekkelerin seddi. Ve tekke binalarından mektep yapmaya elverişli olanların keza maarife devri;
3. Sınıf-ı ilmiyenin lağvı. Yani sarık ve ruhbanîyetin men'i;
4. Hükûmetin din ile olan alaka ve irtibatının suret-i mutlakiyede kat'i. Dindar olanların hürriyeti şahsiyesine tecavüz etmemek için, itikatlarına ait meselede müşaverede bulunmak üzere Din İşleri Riyaseti namıyla küçük bir dairenin tesisi;

⁴⁰⁰ Süleyman, a.g.e., s.37-38.

⁴⁰¹ Süleyman, a.g.e., s.39.

5. Dini müdafaa edecek her türlü neşriyatın menî;
6. Mekâtipteki dinî tedrisatın lağvı;
7. Halkın dinî kuyut ve esaretten halası (kurtuluşu);
8. Evkafın kısmen maarife, kısmen medeni bir idareye devri, yani lağvıyla yeniden tesisi;
9. Serbestî-i itikat.⁴⁰²

Bu kanunlarla birlikte R. Süleyman “*tam ve medeni bir Türkiye vardır*” demekle Türkiye’nin medeni bir hayata geçtiğini bildirmektedir. Bunun yanında; “*Yalnız bugünün zarureti olmak üzere dini müdafaa yasaktır. Çünkü inkılâp metin olan binasını tamamiyle kurabilmek için kendisine zarar verebilecek her şeyden çekinmek mecburiyetindedir. Dinin lağvı zamanında, sarıklı sınıfa dini müdafaa etmek hakkını bahşetmek, inkılâbın yaptırdığı fedakârlığa karşı cinayet etmek olurdu*”⁴⁰³ diyerek sözde din savunucularının her şeyi en başa döndürmesine izin vermenin yapılan reformlara yazık edeceğini savunmaktadır. Bu sebepten R. Süleyman, Türk inkılâpçıların “*...gayelerine vasil olmak için her şeyi yapmak mecburiyetindedirler. Ve yapılan her şey de meşru olan bir hakkın müdafaasıdır*”⁴⁰⁴ diyerek bu yolda yapılacak şeylerin meşru olduğunun altını çizirken şüphesiz gelinen noktaya kadar yapılan fedakârlıklara yazık edilmesinin doğru olmadığını düşünmektedir.

Görüldüğü üzere yukarıda bir bölüm olarak ele aldığımız 1920’li yıllardaki sosyo-kültürel hayatı sadece R. Süleyman ele almıştır. Diğer Sovyet aydınlarımız ise önceki bölümlerden de görüldüğü üzere farklı konularda yazmışlardır. Bu sebepten de çalışmada adı geçen aydınların her zaman aynı konuları araştırmadıkları görülmektedir. R. Süleyman bu konu etrafında Türkiye’de yazılmış olan eserlerdeki bilgilerle (özellikle kadınlık, eğitim, kıyafet alanlarında) çok ters düşmemektedir. Burada R. Süleyman’ın eserinden verilen örneklerde çok açık bir şekilde görülür ki bu aydın, eski usullere nazaran Cumhuriyet yeniliğini her zaman daha önde ve parlak bir şekilde aktarmaktadır. Dolayısıyla onun eserinde daha çok eski ve yeni usul

⁴⁰² Süleyman, a.g.e., s.39.

⁴⁰³ Süleyman, a.g.e., s. 39-40.

⁴⁰⁴ Süleyman, a.g.e., s. 40.

karşılaştırması görmek mümkündür. Kendisi Cumhuriyet dönemi sosyo-kültürel alanda yenilikleri yerinde bulurken eski usulü keskin şekilde tenkit etmekten de çekinmemektedir. Bu tenkitlerin, ateist düşünce ile İslam dinine karşı sert bir tutumu (âdeta saldırıyı) ihtiva ettiği de görülmektedir.

8. SONUÇ

XX. Yüzyılın başlarında Osmanlı'nın iç ve dış etkenlerinin tesiriyle tarihe karışması ve devamında yaşanan süreci yerli ve yabancı tarihçilerden öğrenebilmekteyiz. İşte bu çalışmada isimleri pek duyulmamış ve bazılarının çalışmalarından tarihçilikte yeterli bir düzeyde kullanılmamış olan Sovyet aydınlarının eserlerini bir araya getirerek 1920'li yılların Türkiye'sine bakmaya çalışılmıştır.

Eserlerinden faydalanılan yazarların hepsinin Komünist ideallerini savunan Sovyet aydınları oldukları, Türkiye ve Sovyet yönetimleri arasındaki yaşanan olaylardan etkilendikleri yazılarında görülmektedir. Milli Mücadele yıllarından başlayarak ortak düşmana karşı birlikte hareket eden Türkiye ve Sovyetlerin arasında her ne kadar zaman zaman soğuk rüzgârlar esse de bu iki taraf, netice itibarıyla ortak bir yolda buluşmuşlardır. Kurtuluş Savaşı'nda yönünü Sovyetlere çeviren Türk liderleri Cumhuriyet kurulduktan sonra Batı ile Sovyetler arasında denge politikası gütmüşlerdir. 1930'a kadar iyi giden ilişkiler daha sonra değişmeye başlamıştır. İşte bu durumda Sovyet aydınlarının tutum ve görüşleri bu iki devlet arasındaki ilişkilere bağlı olarak değişim göstermiştir. R. Süleyman'ın Azerbaycan Türkü olması, Türkiye'nin bahsi geçen dönemde Azerbaycan ile ilişkileri konusunu da ön plana çıkarmaktadır. Fakat Sovyet tahakkümünün artması ve Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi Abilov'un ölümü iki ülke arasındaki siyasi münasebetleri keserek ilişkilerin kültürel düzeyde devam etmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Azerbaycan ile olan hep iyi münasebetler R. Süleyman'ın genç Cumhuriyete karşı sempati duymasının nedenleri arasındadır.

Bunların yanında yazarların ideolojik mensubiyetlerinden kaynaklanan tarafsız tenkit ve yorumlarının da sık sık şahidi olmaktayız. Bazen de bu yazarlar, öncesinde eleştirdikleri bir konuyu daha sonra kendi sözlerine ters düşecek bir biçimde tekrar yorumlamaktadırlar. Daha ayrıntılı bir şekilde ifade edilecek olursa, R. Süleyman önce Osmanlı'da kadınların yeteri derecede özgür olmadığını söylerken, daha sonrasında kadınların belli zamanlarda Osmanlı sarayında söz sahibi olmalarını eleştirerek, devletin uğramış olduğu felaketleri büyük ölçüde bu kadınların faaliyetleriyle izah etmektedir. Yazarın görüşlerindeki bu çelişki, gerçekten dikkate alınması gereken ilginç bir durumdur.

Türk milletinin çetin sınavlarından biri olan Milli Mücadele dönemi, Sovyet aydınları tarafından esas itibarıyla tarihî gerçeklikten uzaklaşmadan aktarılmıştır. Özellikle Pavloviç, diğer yazarlara nazaran bu dönemle ilgili daha çok bilgi aktarmaktadır. Bu husus, onun kendi eserini Türk-Sovyet dostluğunun en zirve dönemlerinden birinde yazılması ile ilgili bir husustur. Bu noktaya temas eden yazarlar, emperyalizme karşı Türk-Sovyet dostluğunu savunmaktadır. Dolayısıyla bu aydınlar Milli Mücadele'yi Batı emperyalizmine karşı haklı bir hareket olarak görmektedirler. Fakat burada da bazı eleştirilerin gereksiz ve haksız yere yapıldığının şahidi olmaktayız. Bu konuda Pavloviç'in, dönemin şartlarını gözetmeksizin, Millet Meclisi'nin savaş döneminde aldığı kararlara karşı tutumu örnek verilebilir. Şu husus da son derece önemlidir ki bu aydınlar içerisinde Milli Mücadele'ye, Milli Lider Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsiyetine ve inkılâplara en iyi şekilde yaklaşım sergileyen R. Süleyman'dır. Her ne kadar Sovyetlerin hizmetinde olsa da Azerbaycan Türkü olması onun bu konudaki görüşlerini etkileyen önemli bir unsurdur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de gerçekleşen siyasi olay ve süreçlere karşı Sovyet aydınları farklı fikirler seslendirmektedirler. Genel itibarıyla inkılâplar konusunda eserlerinden faydalanılan Türk yazarlar ile çoğunlukla aynı fikirde olsalar da bu aydınlar kendi aralarında da farklı yaklaşımlar sergilemektedirler. R. Süleyman Türkiye tarafına daha sempatik bir yaklaşım sergilerken, Rus kökenli Sovyet aydınlarının Türkiye'de Komünist hareket ve işçi sınıfının durumu gibi konulardaki sert tutumları yazılarında da tezahür etmektedir. Mensup oldukları görüş sebebiyle yazarlar bu iç siyaset konusuna Türk milli tarihçiliği ile çelişen farklı bir pencereden bakmaktadır. Dış siyaset alanında ise Batıya yaklaşan Türkiye'yi P. Kitaygorodski tehlikeli bulurken, G. Kryajin bu duruma normal yaklaşmış ve hatta Lozan sonrasında Türkiye'nin güçlendiğini ifade etmiştir. Burada genel bir hususa değinilecek olursak, Sovyet aydınları sadece Türkiye'de ele aldığımız dönemle ilgili çalışma yapan yazarlarla ayrılığa düşmüyor, aynı zamanda ideolojiden kenara çıkmamak şartıyla kendi aralarında da fikir ayrılığında olabiliyorlar.

Genç Cumhuriyetin en önemli konularından biri olan ekonomi meselesi Sovyet aydınlarının eserlerinde de kendi yerini bulmaktadır. Bu aydınlarla karşılaştırdığımız Türk yazarlar arasında derin bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Sovyet

aydınlarının o dönemde yaşamaları, ortaya koymuş oldukları eserlerin birincil kaynak olarak ehemmiyet taşıdığını göstermektedir. Verilen rakam ve istatistikler dışında ekonomik gelişmeler hususunda kendi aralarında pek fazla ihtilafa düşmeyen Rus aydınlar R. Süleyman ile bazı çelişki yaşasalar da genel anlamda bu alanda çözülmeyi bekleyen meselelerin olduğu konusunda hemfikirdirler. Özellikle Türkiye'nin ekilip biçilmeye yararlı topraklarının bol olmasına karşın az sayıda arazinin ekilmesi konusunda Kitaygorodski, Pavloviç ve Kryajin ortak bir noktada buluşmaktadırlar. Burada özellikle toprak ağalığı ve vergilerin ağırlığı da ön planda tutulmaktadır. Tüm bunlara karşı R. Süleyman yine diğer Sovyet yazarlarının aksine bu konuda da pozitif düşüncelerini yazıya daha çok aktarmıştır. Sanayi ve ticaret hakkındaki alt başlıklarda istatistik bilgilerin verilmesi, ülkenin kısa sürede kat ettiği mesafe ve işçilerin durumunu gibi bahsi geçen mevzulardaki yine pek çok bilgi görülmektedir. R. Süleyman, ekonomide Saltanat ve Cumhuriyet dönemini karşılaştırarak Cumhuriyet dönemindeki başarıları daha çok ön plana taşımıştır. Bu konuya temas eden diğer aydınlar her ne kadar karamsar yaklaşırlar bile bu alandaki ilerlemeyi bütünüyle göz ardı etmemişlerdir.

Eserlerini ele aldığımız müellifler arasında sosyo-kültürel hayatı ele alan tek Sovyet aydını R. Süleyman'dır. Kendisinin bu konudaki yazılarında görülmektedir ki bu aydın eski usullere nazaran Cumhuriyetin getirdiği yenilikleri her zaman daha parlak bir şekilde sunmaktadır. Diğer konularda yaptığı gibi onun bu mesele ile ilgili açıklamalarında da eski ve yeni usulün karşılaştırmasını görmek mümkündür. Özellikle maarif konusunda R. Süleyman, açılan okulların sayısı ve niteliğinden bahsederken Avrupa'da eğitim gören biri ile Türkiye'de eğitim gören biri arasında bir fark olmadığını aktarması son derece önemlidir. Onun bu sözleri savaştan daha yeni çıkmış olan genç Türkiye'de eğitim seviyesinin kısa sürede nasıl geliştiğini anlatmaktadır. Ayrıca muallimlerin yanında genç Cumhuriyetin gelecek nesilleri layıkıyla yetiştirecek eğitimli anneler ordusunu kurmak istemesi de R. Süleyman'ın eserinde kendi aksını bulmuştur. R. Süleyman, Cumhuriyet dönemi sosyo-kültürel alandaki yenilikleri yerinde bulurken eski usulü keskin şekilde tenkit etmekten de çekinmemektedir. Özellikle **İdarede ve Dinde İnkılâp** alt başlığındaki bu tenkitlerin ateist düşünce ile İslam dinine karşı sert bir tutumu (âdeta saldırıyı) ihtiva ettiği de görülmektedir.

En sonda denilebilir ki ele alınan bu eserler bize 1920' yılların Türkiye'sini anlatırken pek çok çarpıcı örnekler sunmaktadırlar. Ayrıca R. Süleyman haricindeki diğer yazarların hayatları ile ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşıldığını belirtmek yerinde olacaktır. Bu kişilerin sadece bir yazar olmadıkları, aynı zamanda devlet kademesinde son derece önemli mevkilerde bulundukları bilinmektedir. Bu sebepten de bahsi geçen yazarların aynı zamanda Sovyet devlet adamı olduklarını da unutmamamız gerekir. Dolayısıyla bu aydınların tarafsız bir şekilde davranmamalarını da yadırgamamak gerekir. Bunların yanında bu eserlerin yayımlanmadan önce sıkı bir sansüre tabi tutulması Sovyet hükûmetinin Türkiye'ye olan münasebetinin bu eserlerde tezahür ettiği anlamına gelmektedir. Fakat her şeyden önce dönemi gören kişiler tarafından yazılmaları bu eserlere dikkate şayan bir değer biçmektedir. Ele aldığımız bu çalışmada kullanılan ana kaynakların tam anlamıyla tarihçilikte kullanılmaması, bu alanda olan eksikliklerden biridir. Tarafımızca bu eksikliğı gidermek adına bu çalışma vücuda getirilmiştir. Ayrıca Pavloviç'in, Gurko Kryajin'in ve Raskolnikof'un eseri dışındaki (çalışmamız bittiğinde artık bu eserler tek kitap halinde yayımlanmıştı) diğer eserlerin orijinal ve günümüz Türkçesine çevrilmiş halini tezimize ekleyerek bu kaynakların günümüz araştırmacılarına daha fazla katkı vermesine olanak sağladık.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA 30-10-0-0/119-837-12.

RDA F. R-5402, 2op., 655 ed. xr., kraynie datı: 1871-1927.

Araştırma Eserler

(1929). *Ticaret kapitali devri krepostnoyluk usulünün ortaya çıkması*, (Çev. A. S. Kasımof). Evde Pedagoji Teknikumu Neşriyatı.

(1993). *Anadolu ve Rumeli’de gerçekleştirilen ulusal ve yerel kongre kentleri bibliyografyası I*. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

(2004). *Atatürk’ün bütün eserleri 1920*. Kaynak Yayınları.

(2006). *Atatürk’ün söylev ve demeçleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.

(2015). *Milli egemenlik belgeleri*, (Der. S. Yazıcı). TBMM Basımevi.

Ağayev, M. (2008). *Kurtuluş savaşı yıllarında Türkiye Azerbaycan ilişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Akdağ, Ö. (2014). *Türk inkılâp tarihi*. Litaratürk Academia.

Akşin, A. (1991). *Atatürk’ün dış politikası ilkeleri ve diplomasisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akşin, S. (1989). *Yakınçağ Türkiye tarihi 1908-1980*. Milliyet Kitaplığı.

Akyol, T. (2008). *Ama hangi Atatürk*. Doğan Kitap.

Aliyeva, Ü. (2015). *Azerbaycan ve Atatürk*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Alsan, C. (1976). *Türk-Sovyet ilişkileri*. Sorun Yayınları.

Armaoğlu, F. (2018). *Türk siyasi tarihi*. Kronik Kitap.

Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. Kaynak Yayınları.

Aydemir, S. Ş. (1985). *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver paşa*. Remzi Kitapevi.

- Aydın, M. (2002). Milli mücadele döneminde İstanbul'da faaliyette bulunan gizli gruplar. *Türkler*, 15, 1078-1108.
- Bagidov, Y. B. (2000). *Kurtuluş savaşı yıllarında Azerbaycan-Türkiye ilişkileri I*, (Çev. A. Hasanoğlu).Yeni Gün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık.
- Bagidov, Y. B. (2000). *Kurtuluş savaşı yıllarında Azerbaycan-Türkiye ilişkileri II*, (Çev. A. Hasanoğlu).Yeni Gün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık.
- Başgöz, İ. (2010). *Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de eğitimin genel görünümü*, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu'da sunulmuş bildiri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Bayraktar, B. (2015). *Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi*. Detay Yayıncılık.
- Bayraktar, H. (1994). *Azerbaycan Türkiye ilişkileri (1918-1920)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Benhür, Ç. (2008). 1920'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri kronolojik bir çalışma. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 277-313.
- Birgül, F. M. (2005). İbn Rüşd'ün risalet'ü mâ-ba'de't-tabîa tercümesi hakkında bir eleştiri. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, (8), 301-308.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova hatıratları (21.11.1920-2.6.1922)*.Temel Yayınları.
- Çetinsaya, G. ve Bozpınar, Ş. T. (2005). Midhat paşa 1822-1884, *DİA*, 30, 7-11.
- Çetişli, İ. (1991). *Memduh Şevket Esendal*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Demirtaş, B. (2008). Atatürk döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler. *Akademik Bakış*, 1 (2), 155-176.
- Dinamo, H. İ. (1977). *Kutsal isyan*. May Yayınları.
- Dulayeva, Z. (2013). Atatürk'ün imzası: Azerbaycan'ın büyük elçisine kardeşim İbrahim Abilov'a. *İrs Tarih Dergisi*, (7), 36-39.
- Duymaz, A., Aça, A., & Şahin, İ. H. (2011). Balıkesir yöresi çepni ve tahtacılarında kamberlik geleneği. *Alevilik Araştırma Dergisi*, (2), 42-57.
- Erdoğan, K. (2018). Kitâbiyât. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 4, 695-704.
- Ergün, M. (1982). *Atatürk devri Türk eğitimi*. Ankara Üniversitesi Basım Evi.

- Eršov, V. V v.d., (2011). *Pravovaya nayka i yuridiçeskaya ideologiya rossii. ensiklopediçeskiy slovarı biografiy*, (Ed. V. M. Sırık). Gosudarstvennoe Obrazovatelnoe Uçrejdenie Vişşego Professionalnogo Obrazovaniya Rossiyskaya Akademiya Pravosuđiya.
- Gökay, B. (1998). *Bolşevizm ile emperyalizm arasında Türkiye (1918-1923)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gönlübol, M & Sar, C. (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919-1928)*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gürer, T. (2007). *Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer cepheden meclise büyük önder ile 24 yıl*. Gürer Yayınları.
- Habib, İ. (9 Teşrin Evvel 1337). Azerbaycan heyet-i sefareti. *Açıksöz*, No: 304. s. 1.
- Habib, İ. (9 Teşrin Evvel 1337). Kardeş hükümetin sefiri. *Açıksöz*, No: 304. s. 1.
- Hanioğlu, M. Ş. (2004). Meşrutiyet Osmanlı'da anayasal saltanat dönemi (1876-1922). *DİA*, 29, 388-393.
- Hasanlı, C. (2012). *Sovyet döneminde Azerbaycan harici siyaseti (1920-1939)*. Adiloğlu.
- İleri, R. N. (1994). *Atatürk ve komünizm*. Sarmal Yayınevi.
- İnan, A. (2020). *İzmir iktisat kongresi 17 şubat-4 mart 1923*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2020). *Türkiye cumhuriyeti ve Türk devrimi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karagözoğlu, G. (1985). Atatürk'ün eğitim savaşı. *Atatürk, Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(4), 193-214.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türk ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y & Yentürk, N. (2001). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitapevi.
- Kitaygorodski, P. (1929). *Tursiya*.
- Kitaygorodski, P. (1930). *Türkiye*. Azereşr.

- Kocatürk, U. (2007). *Doğumundan ölümüne kadar kaynakçalı Atatürk günlüğü*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kurban, V. (2011). Azerbaycan'da 1920'li ve 1930'lu yıllardaki alfabe değişikliği ve bunun basına yansımaları. *Tarih ve Onun Problemleri*, 1, 97-106.
- Kurnaz, Ş. (2015). *Yenileşme sürecinde Türk kadını 1839-1923*. Ötüken Neşriyat.
- Küçük, C. (1988). II. Abdülhamid. *DİA*, 1, 216-224.
- Küçük, C. (1991). Babı ali baskını. *DİA*, 4, 389-390.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Maden, F. (2010). *Bektaşî tekkelerinin kapatılması (1826) ve bektaşîliğin yasaklı yılları*. [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Mehmetzade, M. B. (1991). *Milli Azerbaycan hareketi*. Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Menç, H. (1992). *Milli mücadele yıllarında Amasya portreler belgeler*. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Necefoğlu, T. (2020). *Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye'deki diplomatik misyonu ve istihbarat faaliyetleri (1920-1922)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Karabük Üniversitesi.
- Okyar, O. (2017). *Milli mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem değirmeni siyasi hatıratlarım I*. Emre Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Hil Yayınları.
- Örs, O. (2013). Kuruluşundan birinci dünya savaşına kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Atatürk Yolu Dergisi*, (51), 679-716.
- Özcan, A. (2003). *Lale devri Osmanlı tarihinin 1718-1730 yılları arasına sonradan verilen ad*, *DİA*, 27, 2003, 81-84.
- Özkaya, Y. (2002). Atatürk dönemi ve Atatürk inkılâpları. *Türkler*, 16, 676-729.
- Özsoy, O. (2007). *Saltanattan cumhuriyete kurtuluş savaşı 1918-1923 olaylar-belgeler-gerçekler*. Timaş Yayınları.

- Öztahtalı, İ. İ. (2013). XIX yüzyılda Bursa'da tiyatro faaliyetleri ve Bursa gazetesinde bazı tiyatro haberleri. *Uludağ Üniveristesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 135-153.
- Paşa, H. (1997). *İttihat ve Terakki'den cumhuriyet'e bitmeyen savaş*. Kamer Yayınları.
- Pavloviç, M. & Raskolnikof, F. & Gurko-Kryajin, V. A. (1925). *Tursiya vı borıbe za nezavisimosti*.
- Pavloviç, M. P. & Gurko-Kryajin, V. A. & Raskolnikof, F. A. (2021). *Türkiye istiklal mübarizesi uğrunda*. (Çev. E. Aliyev). Sosyal Tarih Yayınları.
- Pavloviç, M. P. & Gurko-Kryajin, V. A. & Raskolnikof, F. A. (1927). *Türkiye istiklal mübarezesi uğrunda*. (Ed. İ. Eminbeyli, R. Yusifzade). Azərneşr.
- Polat, N. P. (1984). *Fecr-i ati yazarı Şahabeddin Süleyman insan, eser, üslup*. [Doktora Tezi]. Erzurum Atatürk Üniversitesi.
- Polikarpov, V. (1987). Fedor raskolnikof. *Ogonyok*, (26), 4-7.
- Qafarov, V. (2011). *Türkiye-Rusya münasebetlerinde Azerbaycan meselesi 1917-1922*. Azərneşr.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan cumhuriyeti*. Elm Basımevi.
- Sağ, V. (2001). Tarihsel süreç içerisinde Türk kadını ve Atatürk. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 9-23.
- Selvi, H. (2002). Milli mücadelede Erzurum ve Sivas kongreleri dönemi. *Türkler*, 15, 1611-1643.
- Sıtkı, A. R. (2016). *İnkılâplar muvacehesinde Türk inkılâbı*, (Haz. M. Göleç). Vadi Yayınları.
- Sofiyev, M. (1968). *Türkiye 1918-1923'cü yıllarda*. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Matbaası.
- Sofiyev, M. (1973). *Türkiye'nin en yeni tarihi*. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Neşri.
- Susoy, Ş. (2008). *Milli mücadele yıllarında Amasya*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

- Süleyman, R. (1927). *Türk inkılâp tarihi ve bugünkü Türkiye*. Zakkınıga-Türkçe Neşriyatı.
- Şamsutdinov, A. M. (1999). *Mondros'tan lozan'a Türkiye ulusal kurtuluş savaşı tarihi 1918-1923*, (Çev. A. Behramoğlu). Doğan Kitapçılık.
- Şimşir, B. N. (1996). *Bizim diplomatlar*. Bilgi Yayınevi.
- Şirin, İ. (2019). Modern Türkiye tarihi, (Ed. A. Şimşek), *milli mücadele* (s. 84-124). Pagem Akademi Yayıncılık.
- Tahirzade, Ş. A. (12-14 Mayıs 2016). *Karakol cemiyeti Azerbaycan'da (Azerbaycan arşivindeki bir dosya üzerine inceleme)*. Birinci Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Tansel, S. (1978). *Mondrostan Mudanya'ya kadar*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tezer, Ş. (1995). *Atatürk'ün hatıra defteri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Türkmen, Z. (2017 Ekim). *Büyük taarruz öncesi uluslararası kamuoyu oluşturma çabaları bağlamında Azerbaycan elçisi İbrahim Muharremoğlu Abilov'un Türkiye'deki faaliyetlerine dair bir değerlendirme*. VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi'nde sunulmuş bildiri, Ankara.
- Uzun, H. (2005). Türk demokrasi tarihinde I. meşrutiyet dönemi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 6(2), 145-162.
- Ünüvar, S. (2002). Milli mücadele döneminde çalışma hayatı ve ekonomi. *Türkler*, 16, 223-242.
- Vandov, D. (2014). *Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkileri*. Kaynak Yayınları.
- Yalçın, D. (2011). *Türkiye cumhuriyeti tarihi I*. AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yalçın, D. (2011). *Türkiye cumhuriyeti tarihi II*. AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yazıcı, S. (2019) Modern Türkiye tarihi, (Ed. A. Şimşek), *Osmanlı modernleşmesi*. (s. 33-81). Pagem Akademi Yayıncılık.
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş savaşında Türk-Sovyet ilişkileri 1917-1923*. Boyut Kitapları.

Yılmaz, M. S. (12-14 Mayıs 2016). *Azerbaycan ilk sefarete heyeti'nin Kastamonu'dan geçişi (8-10 Ekim 1921)*. Birinci Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.

Yücel, H. (2017). *Cumhuriyet ekonomisinin kuruluşu ve gelişimi*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

06/06/2021 tarihinde <https://guides.rusarchives.ru/funds/8/pavlovich-mihail-pavlovich> adresinden erişilmiştir.

06/06/2021 tarihinde <https://bioslovhist.spbu.ru/person/1368-gurko-kryazhin-vladimir-aleksandrovich.html> adresinden erişilmiştir.

08/06/2021 tarihinde https://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/RASKOLNIKOV_FEDOR_FEDOROVICH.html adresinden erişilmiştir.

08/06/2021 tarihinde <https://ria.ru/20170718/1491774988.html> adresinden erişilmiştir.

10/06/2021 tarihinde <https://www.kommersant.ru/doc/4087572> adresinden erişilmiştir.

10/06/2021 tarihinde <https://bioslovhist.spbu.ru/person/1368-gurko-kryazhin-vladimir-aleksandrovich.html> adresinden erişilmiştir.

10/06/2021 tarihinde <https://ria.ru/20170718/1491774988.html> adresinden erişilmiştir.

27/10/2021 tarihinde <http://www.kalabalikcadde.com/1527-2/#> adresinden erişilmiştir.

03/11/2021 tarihinde <https://sozluk.obastan.com/qol%C3%A7omaq#izah> adresinden erişilmiştir.

24/02/2022 tarihinde <https://obastan.com/inqilab/19284/?l=az> adresinden erişilmiştir.

EKLER

**EK A: R. Süleyman’ın “Türk İnkılâp Tarihi Ve Bugünkü Türkiye” Eserinin
Transkripsiyonu**

Rıza Süleyman

Türk İnkılâp Tarihi

ve

Bugünkü Türkiye

Tiflis 1927

Tiflis: Zakkiniga- Türkçe Neşriyatı.

Türk İnkılâp Tarihi

ve

Bugünkü Türkiye

Yazarı:

Rıza Süleyman

Tiflis 1926

Mündericat

Mukaddeme

Başlamamıştan Evvel

Birinci Bab- Küçük Bir Tarihçe

İkinci Bab- İdarede ve Dinde İnkılâp

Üçüncü Bab- Kadınlıkta İnkılâp

Dördüncü Bab- Hayat ve Muaşerette, Terbiye ve Maarifte İnkılâp

Beşinci Bab- Adliyede İnkılâp

Altıncı Bab- Türkiye İktisadiyatı ve Ziraat

Yedinci Bab- Sanai-i Türkiye

Sekizinci Bab- Türkiye’de Ticaret

Hülasa

Mukaddeme

En yakın komşu ve dost ülke olan Türkiye’de bugün hayat ve muaşerette, usul-i idarede ve yahud dini mevhumat ile mübarize sahesinde büyük ve tarihi değişiklikler görürük.

Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin: âlemi hayrete salan yeni tanzimat ve reformları ve onları hayata tatbik etmekte gösterilen ciddi bir gayret ve ısrarı bir çoklarının hayretine sebep olmaktadır. Türkiye Milli İnkılâbı’nın inkişaf kanunlarından ve Türkiye hayat-ı hazırasının hususi (spesefik) cihetlerinden haberi olmayanlar olabilir ki bu kanunları vakitsiz, onların hayata geçirilmesinde gösterilen şiddetli ve ciddi usul-i tedbirleri manasız hesap edeler.

Misal üçün götürek kıyafet değişikliği yani fes ve sarıkların şapkaya ivaz olunması hakkındaki kanunu.

Bugün malum olduğu üzere bu kanun Türkiye’de büyük mukavemete rast gelir. Eski kafalı hoca ve mollalar ve yıllarla onların istibdad-i ruhisi altında kalarak iğfal ve onların ellerinde alet olan avam Türk kitlesinin “*dindar*” kısmı bu şapka giymek meselesini hiç tahlil ve kabul edemiyorlar.

Dereke Şarki Anadolu’da hükûmetin aleyhine bir takım isyanlar çıkıp ve hocaların tahriki ve rehberliği ile “*Erzurum Müsellah İsyanı*” gibi hadiselere şahid oluruk.

Ve beri taraftan İsmet Paşa hükûmeti ise böyle isyanları şiddetli surette yatırtmak ve günahkârları tutup mesuliyete çekmek yolunda hiç ikdamatını müzayaka etmiyor.

Böylelikle Şark’ta milli inkılâp başında duran Türkiye Cumhuriyeti’nin hiçbir müşkülât ve manilere bakmayarak maksada doğru ilerlemesi müşahede olunur ki bu fıkra sebepsiz değil ve birçok tarihî amillere tekye etmektedir.

İşte bu hal; asırlarca saltanat ve din boyundurğu altında inleyen Anadolu halkının ve Türkiye amele, kendli (köylü) ve hırda (küçük) burjuvazisinin yeni hayata, siyasi ve iktisadi terakki ve tekamüle, zahmetkeş kitlenin refah ve saadetini ve milli istiklaliyetini temin eden bir usul-i idareye nail olmak için metin adımlar attığını, büyük bir azim ve irade ile hemen intihai âmâle taraf koştuğunu, milli ve inkılâbî mübârezesini nihayete yetirmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceğini gösterir.

Bugünkü milli inkılâp birçok devirelerden ve keşmekeşlerden geçmiş ve nihayeti Cihan Müharebesi'nin müthiş neticeleri ve büyük Rusya içtimai inkılâbının tesiri altında halihazırda müşahade ettiğimiz şekle girerek Türkiye halkını şimdiye kadar esir, mahrum ve zelil hale getiren hilafet, saltanat, dinî mevhûmât (hurafe) ve cehalete şiddetli zerbeler endirmektedir.

“Türkiye’de İnkılâp” kitapçığının müellifi; bu devreleri ve cihanşümûl Türkiye İnkılâbı'nın Anadolu halkının yaşayışında, ahval-i ruhiye, usul-i muaşeret ve hayatının başka sahalarında vücuda getirdiği yeniliği ve değişikliği kendi tettebbuatı ve tedkikatı sayesinde tasvir etmek ve bu İnkılâbın bizim okuyucularımız için meçhul olan birçok cihetlerini tasvir etmeğe çalışıyor. Elbette küçük bir risalede Türkiye hayatında büyük roller oynayan bu inkılâbın tarihini ve inkişaf devrelerini etraflı surette tasvir etmek imkan haricindedir. Fakat Rza Süleyman'ın bu kitapçığı geleceğin Türkiye inkılâbı tarihi için yalnız bir materyal olarak telakki olunabilir.

İşte bu noktayı nazardan müellifin işbu küçük eserine yanaştıkta gelecek mükemmel Türkiye inkılâbı tarihi namına böyle risalelerin neşrini yalnız takdir etmeliyiz.

R. Necefov

Başlamamıştan Evvel

Her inkılâbı bir ihtiyaç doğurur. Beşeriyet çektiği zulüm ve işkencelerin kâfi olduğunu, hürriyete kavuşması zamanının geldiğini anladığı gün esasını fenden alan bir mesleğin ve o mesleği koyanların arkasından gitmeyi, refah ve saadete kavuşmak için bir borç bilir. Nice ki cihanı hayretle düşüren Komünizm İnkılâbı da aynı yolu takip etmiş, kölelik ve esirlik devrinden kurtulmak isteyen her fert On Dokuzuncu asrın dahi sosyalisti Karl Marks'ın koymuş olduğu esasları kabul ile hayata tatbik etmeyi yegâne bir kurtuluş çaresi olarak bulmuştur.

Fakat bunu tatbik edebilmek için ihtiyaç ve o ihtiyacın doğurduğu rehberler lazımdır.

Karl Marks kapitalizm usulünde beşeriyetin elde etmiş olduğu malumatın muhkem esaslarına istinad ediyor ve cemiyet-i beşeriyenin inkişaf kanunlarını tetkik ederek Komünizmaya doğru gidecek bir Kapitalizm inkişafının lazım olduğunu anlıyordu. Böylece Karl Marks ve Engels bir gün beşeriyetin takip edeceği bu yolun fennî bir surette yalnız esaslarını kuran birer müessisi olmuştu. Çünkü o vakitler zaman ve ihtiyaç bu esasları tatbik edebilecek bir sahayı henüz hazırlamamıştı. Sanayi bugünkü kadar inkişaf etmemiş, Amerikan Sosyalistlerinden Upton'un dediği gibi her yeni bir ihtira kapitalistin servetinin çoğalması nisbetinde zahmetkeş sınıfın hayatını mahveden bir felaket olmamıştı.⁴⁰⁵ Fakat bugün sanayinin inkişafı, ve bu inkişafın sade Kapitalistlere olan menafî zahmetkeş sınıfın isyanının artık elzem olduğunu gösterdi. Evvela Komünizm'in esaslarını fennî bir surette tetkik eden Lenin, Proleterya inkılâbının bir rehberi olarak amelî bir surette Marks'ın nazariyesini tatbik eden ve gayrı mümkün görünen bu nazariyenin mümkün olabildiğini isbat eden bir vaz' oldu.

Hiç şüphesiz ki bunları bir ihtiyaç doğurmuştu. Çünkü Kapitalizm olmamış olsaydı, Komünizm husûle gelmezdi.

Halbuki Türkiye inkılâbı yarınki Komünizmayı doğuracak bir burjuva inkılâbıdır. İnkişaf hususunda tabii bir surette yolunu takib eden Türkiye'den, köylünün sefalet ve perişanlığına rağmen bir Ekim İnkılâbı'nı beklemek, bugün için imkan dahilinde

⁴⁰⁵ Upton'un (Sanayide Cumhuriyet) nam eserine müracaat

olamazdı. Çünkü ne kapitalizm ne de sanayi inkişaf etmemişti. Fakat bugünkü burjuva inkılâbı kapitalizmayı doğurmaktadır.

İşte bu sebepten Türkiye inkılâbı şimdilik sadece dinî boyunduruktan ve hurafattan kurtularak burjuvazi bir sahe dâhilinde ilerlemektedir. Tabiatıyla o da tekamül kanunlarına tâbiyetle, yarın o biri gün zahmetkeş sınıfın hürriyet ve hakkını tanımak mecburiyetinde kalacaktır.

Mahaza şunu serbestce diyebiliriz ki; Türkiye inkılâbının bir burjuva inkılâbı olmasına rağmen büyüklüğü hiçbir vakit inkâr edilemez. Her ne olur ise olsun hakiki ve içtimai bir değişiklik vardır. Ve o inkılâp asırlardan beri bir bela gibi başında duran saltanatı yıkmış, hilafeti kovmuş, kapalı olan kadını açarak ona bir cemiyet, bir hayat vermiş, dinî hurafattan ayrılmakla medeniyet ve hürriyetin meşalesini yandırmıştır (yakmıştır). Bütün bunları zanedildiği gibi üç beş kişinin fikri değil, hürriyet ve saadetin peşinde senelerden beri koşan koca bir kitlenin faaliyeti vücuda getirmiştir. Ancak bu kitle, her inkılâpta olduğu gibi rehberleriyle zamanında karşılaşabilmiştir.

İnkılâbı yapan fert değil kitledir. Fertler ancak kendisiyle beraber yürümek isteyen kitleye, yolunu vaktinde gösteren bir rehber olabilirler. Yoksa ferdin şahsî olan teşebbüs ve faaliyetinden bir inkılâp beklemek, ilmî olan bu hadiseyi inkâr etmek olur. Yani bu gibi fertlerin teşebbüsüyle husûle gelen isyanlar, o cemiyetin hayatı dâhilinde şahsî olan değişikliklerden başka bir şey vücuda getiremez. İran İhtilali gibi.

Halbuki Türkiye hakiki ve ilmî olan bir inkılâba sahne olmuştur. Ve oradaki inkılâp, şahıs ile değil kitle ile kaimdir. Biz bu küçük eserimizde Türkiye'deki inkılâbın nasıl ve ne suretle husûle geldiğini tarihî vakaya istinad ederek açık bir ifade ile göstermeye çalışacağız. Ve anlatacağız ki Türkiye'deki inkılâp birkaç şahsın değil senelerden beri yılmadan uğraşan büyük bir kitlenin, bir gençliğin eseridir. Ve bu inkılâp bugünün değil asırların doğurduğu bir inkılâptır.

İşte bu sebepten, Türkiye inkılâbının gelişi güzel ilan edilmiş bir ihtilal eseri olduğu hakkındaki yanlış fikirleri tashih etmek maksadıyla şu küçük eseri kaleme aldım. Kuvvet ve kudretimin yettiği kadar Türkiye inkılâbını açık bir lisan ile göstermeye çalışacağım. Tabiatıyla küçük bir eserde bu inkılâbı tam ruhuyla göstermek mümkün olamaz. Yalnız okuyucular Türkiye inkılâbı hakkında bir fikir edinmiş olurlar.

Kitabımız küçük bir tarihçeden sonra şunlardan bahsedecektir: İdarede İnkılâp, Dinde İnkılâp, Kadınlıkta İnkılâp, Hayat ve Muaşeretde İnkılâp, Maarifte İnkılâp, Adliyede İnkılâp, İktisatta İnkılâp ve İnkişâf.

R. S.

BİRİNCİ BAB

KÜÇÜK BİR TARİHÇE

Türkiye inkılâbının bugünkü temelleri asırlarca evvel atılmıştır. Türkiye tarihi, daha doğru bir tabir ile Osmanlı tarihi diyelim, iyice tetkik edilecek olunur ise saltanatın ve dinin tesiri altında, daima ezilmeye mahkum olan halkın, bu iki kuvvetten kurtulmak ve yahut da bunların müthiş istibdadına karşı koymak için daima isyan ve ihtilal içinde uğraştığı görülür.

Osmanlı saltanatı teşkili gününden inkırazı gününe kadar daima kan, zulüm ve işkence içinde geçmiş, halkın küçük bir nefes almasına bile müsaade etmemiştir. Bu saltanat payidar olabilmek için, sade mollalara ve mollalar ile beraber zulüm ve gadrinin hakiki birer aleti olan derebeylerine istinad ediyordu. Halk ve köylü şahsî hürriyetinin sahibi olamadıktan başka, çalıştığı arazisine de sahip olabilmek hakkından mahrum edilmişti. Yani köylü emeğiyle, gün açmak suretiyle vücuda getirdiği tarlasından bile istifade edemiyor, arazi Mîrî ve Mukataalı namlarıyla kanuni bir şekilde iki kısma ayrılırdı ki bunun her ikisinde de tasarruf hakkı saltanata veriliyor ve yahud da sultanın fermanıyla derebeylerine bahşediliyordu. Yani zavallı köylü bütün emeğini ya derebeyinin ve yahut da sultanın arazisine yeni bir mülk ilave etmek için sarf ediyordu.

Bu suretle saltanata ve onun cinayetlerine karşı ilk isyan Şeyh Bedreddin Simâvî tarafından 816 tarihinde vücuda getirilmiştir. Bu isyan tamamiyle içtimai bir maksadı, içtimai bir gayeyi takip etmişti. Mısır'da tahsilini bilirmiş olan Şeyh Bedreddin Simâvî, Çelebi Sultan Mehmed'in kardeşi Musa Çelebi'nin kazaskeri bulunduğu vakit, saltanatın ve derebeğliğin dehşetli hüküm sürdüğü bu zamanlarda bu zulüm ve istibdat aleyhinde bir isyan, bir ihtilal vücuda getirebilmek için halkın taassubundan istifade edebilmek maksadıyla sosyalizm esaslarını dinî bir tarikat şekline sokmak mecburiyetinde kalmıştı. Bedihidir ki Bedreddin Simâvî, eski Yunan Kommunizmasını layıkıyla tetkik etmiş, bu Kommunizmanın zulüm çeken insanlar için bir hayır, felah getireceğini pek iyi anlamıştı. Binaenaleyh bunu bir mazlum ve masum Türk kavmine anlatabilmek için dinî bir şekle büründürmek ve bu dinî perde altında içtimai bir inkılâb yapmak mecburiyeti hasıl oluyordu. Çünkü halkın fazla taassubu ve saltanata karşı beslediği ilahi muhabbet, bunun aleyhinde çalışacak herhangi bir kuvvetin dinin yardımını olmaksızın beka bulamayacağı kanatını

Bedrettin Simâvî’de pek tabii olarak uyandırmıştı. Binaenaleyh evvela Bedreddin Simâvî, Sosyalizm esaslarına istinad eden yeni tarikatı ortaya koydu. Filhakika bu yeni mezhep halk arasında pek çabuk yayılıvermiş, zaten zulümden ve kahırdan bıkmış olan insanlar, bu yeni tarikatın kurtarıcı kucağına atılmakla hayatlarında mükemmel bir tebdil olacağını duymağa başlamışlardı.

Bedreddin Simâvî, cidden isyan edebilecek kadar bir kuvvete malik olduktan sonra, ihtilal bayrağını açmakta hiç de tereddüt etmedi. Ve bu isyanıyla Çelebi Sultan Mehmed’i, Türkiye’de ehemmiyetli bir surette vücuda gelen dinî, içtimaî, iktisadî ve siyasî bir mesele ile uğraştırmak mecburiyetinde bıraktı.

Bedreddin Simâvî’nin bu yeni tarikatı, mezhep farkına bakmaksızın umumi bir müsavâtı istiyor ve emvalde de iştiraki talep ediyordu. Daha doğrusu mülkiyet-i şahsiyenin tamamıyla kaldırılmasını isteyen bir kanun vaz’ etmişti. Binaenaleyh bu tarikat işte bu sebeplerden köylü arasında pek çabuk yayılmağa başladı. Ve Bedreddin’in yeni tarikatının sâlikleri, insanî düşünceler ve hisler altında onun açtığı isyan bayrağı altına koşuyorlardı. Fakat fakir olan Bedreddin bu başına toplanan koca orduyu besleyebilecek ve onu sultanların ordusu gibi mükemmel bir surette teslih edebilecek kuvvete malik değildi. Pek yazık ki Rumeli’de vücuda getirdiği bu inkılâpçı ordusu, kızgın ve kanlı bir muharebeden sonra, yoksuzluk yüzünden Çelebi Sultan Mehmed’in kuvvetli ordusu karşısında mağlub oldu. Ve zavallı Bedreddin Simâvî de 822 tarihinde esir edilerek idam edildi.

Şeyh Bedreddin Simâvî’nin ölümüne rağmen, onun vaz’ ettiği tarikat yok olacak yerde, bilakis daha ziyade kuvvetlenmeye başladı. Şeyh Bedreddin Simâvî’den sonra, Bektaşilerin yardım ve telkinleri ile Anadolu köylüsü arasında ibtidai sosyalizm esaslarına istinat eden bir sürü tarikatlar vücuda getirildi. Kızılbaşlık, Tahtaçılık, Çetmilik gibi bu tarikatlar Anadolu köylülerinde elân cari olup bilhassa İzmir, Bursa, Ankara, Kastamonu ve Sivas havalilerinde bulunmaktadırlar. Bunlar sonraları her fırsattan istifade ederek saltanat, derebeylik ve din aleyhine isyan etmişlerdir.

Bu suretle bir tarafta Yeniçeriler, sultanların bitmek tükenmek bilmeyen zulümlerini daimi isyanlarıyla durduruyor, diğer taraftan ise muhafazakâr ve mütaassıp mollaların ve dinin istibdadına karşı koymak üzere teşkil edilen bu gibi dinsizliğe müstenit

tarikatlar, bilhassa Bektaşilik, muhitleri arasında hürriyet-i fikriye vü vicdaniyeyi neşir ve tamime uğraşıyorlardı. Bütün bunlar dine, saltanata, zulüme karşı birer isyandı. Ancak teşkilattan mahrum olan bu ihtilalcilerin her kanlı isyanının bir hiç içinde boğulmasına rağmen bu cemiyetler din ve dine tekve eden saltanatın pek vahşetli olan fikrî ve zihnî istibdadıyla öldürmeğe uğraştığı felsefeyi, edebiyatı ulûm-i içtimaiye ve ruhiyeyi kurtarmağa çalışıyordu.

Bundan asırlarca evvel yetişen Türk dahileri artık dinî olan bin senelik konular ile bir memleketin idare edilemeyeceğini pek güzel anlatmışlar, fakat pek müthiş olan taassuptan sakınarak dinde yapılacak tecdidi, yine dinî perde altında husûle getirdikleri bu cemiyetlerde aramağa başlamışlardı. Bu cemiyetlerden en ziyade Bektaşilik terakki ediyordu.

Halkın bilmeden dinî istibdada karşı hissettiği isyan, Bektaşiliğin suretle intişarına sebep olmuş ve hatta bütün bir yeniçeri âlemini istila etmişti.

Rakının ve sazın tesiri altında Bektaşiler dini pek çabuk unutuyorlar, dinin ve sultanın müdafii olan mollalara karşı şiddetli bir kin besliyorlardı. Nice (nasıl) ki ara sıra yeniçerlilerin mollalara karşı ayn'ı çatlattıkları bahanesiyle yaptıkları katliamlar bütün bu cemiyetlerin birer teşvik eseri idi. Hatta bir zamanlar bu düşmanlık o kadar çok bir şekil almıştı ki mollayı katletmek için küçük bir bahane arayan yeniçeri İstanbul sokaklarında rast geldiği herhangi bir mollanın kalpağını, kıyafetini tetkik eder, hiçbir kusur bulamasa “*güzel giyindin*” diye keserdi. Tarihte tesadüf ettiğimiz ayn hikayesi bunun en büyük bir misalıdır. Yine birgün yeniçeriler, babalarının⁴⁰⁶ teşvikiyle mollaları katletmeye karar verirler. Fakat yeniçerilerin hiddet ve şiddetlerinden korkarak bir fare gibi deliklere saklanan mollaları kesmek için hiçbir bahane bulamazlar. Nihayet yeniçerinin biri der ki; Mollalar Kuran okurken ayn'ı çatlak okuyorlar, işte onun için onları keselim; çatlak okumayanları da çatlak okumadıkları için keselim.

Bundan sonra yeniçeriler İstanbul sokaklarında rast geldikleri mollalara ayn'ı okutmağa başlamışlar, kimisini çatlak okumadı kimisini de çatlak okudu diye kesmişlerdi. Meşhur hikaye bu cemiyetler dahilinde mollalık ve din aleyhinde husule gelen nefret ve düşmanlığın canlı bir misalini gösterir.

⁴⁰⁶ Bektaşî Mollası

Fakat nedense bu cemiyetler de yavaş yavaş ilk tesis ettikleri gayelerden uzaklaşmağa başladılar. Her ne kadar mollalara karşı olan düşmanlık şiddetlenmekle beraber, dinsizlik içinde de bir takım hürufata kapılıyorlar. Ciddi ve ilmî hareket eden rehberlere malik olamamaları, dinde yapılacak tecdid ve ıslahatı unutmalarına sebep oluyordu. Çünkü Bektaşî tekkeleri ıslahatçı dimağlardan ziyade üdebâ ve şuarâyı yetiştirmeye başlamıştı: mesela Fuzûlî, Nedim, Nâfî, Bâkî, Rûhî Bağdâdî, Nesîmî ve ilh. gibi.

İşte böylece dine karşı gizli bi surette ilan edilen cihad git gide şuarânın manzum mizahları şekline dönülmüştü. Mesela Harâbî'nin:

“Yok iken Ademle Havva alemde

Hak ile hak idik sırr-ı mübhemde

Bir gececik mihman kaldık Meryem 'de

Hazret-i İsa 'nın öz babasıyız”

Ve yahut da:

“Mescitle medreseyi terk eyledik sufilere

Hakka ibadet etmeye yeter bize meyhaneler”

Gibi eş'âr halk arasında suratle intişar ediyor ve sevilerek okunuyordu. Bilhassa Abdal Dede'nin Allah'a karşı olan münacatındaki rumûz ve uluhiyet edası⁴⁰⁷ mollaları, mollalarla beraber dine dayanan saltanat ve taraftarlarını ciddi bir surette düşündürmeğe başlamıştı.

Bir taraftan İstanbul bu hislerle kaynarken ve mollalar her gün yeni bir katliama maruz kalırken, Anadolu da kâh yanan kâh sönen volkanlar gibi her zaman feveran etmekte kalmıyordu. Türk köylüsü isyan etmek için eline geçen küçük bir fırsatı hiç de bırakmıyor, hemen silahına sarılıyordu. Mesela Celali işgalleri gibi ki bunlar

⁴⁰⁷ Abdal Dede'nin münacatı budur:

“Cehennemde kazanlarla katranların kaynarmış

On dünya kadar ejderhaların varmış

Kıldan ince köprülerin varmış

Akarsuların mı var bostancı mısın?” ve ilh. der ki bu uzun bir münacattır. Ve dördüncü mısralar daima şöyle biter mesela:

“Hamamın mı var külhancı mısın?”

“Suçumu affet yalancısın” gibi.

Osmanlı saltanatının başında hakiki bir bela kesilmişler, taç ve tahtlarını pek ziyade seven padişahları senelerce düşündürmüşlerdi. Nihayet Kuyucu Murad Paşa namındaki bir askerî kumandanın şiddetli tedbirleri sayesinde bu isyanın önüne geçebilmek mümkün olabilmişti ki o da, Kuyucu Murad Paşa tuttuğu esirleri bir kuyunun içine atarak yakıyor, böylece de halka dehşet saçıyordu. Tarih bu suretle Kuyucu Murad Paşa tarafından yakılan masum insanların adedini yirmi bin olarak kaydetmektedir.

Mahaza yeniçeriler bu gibi dehşetlere karşı küçük bir korku bile hissetmiyorlardı. Bilakis onlar daima padişahların başlarında bir bela olarak kalıyorlar, her zaman isyanlarıyla, kazan kaldırmalarıyla sarayı taciz ediyorlardı. Denebilir ki yeniçeriler âdeta padişahların servet ve paralarına iştirak etmiş gibidirler. Ne zaman hazinede biraz para bulunduğunu hissetseler, derhal isyan ederler ve bu isyan neticesi sekiz on paşanın veya ağanın başı kesilir, Padişahlar da atıyeler ve ihsanlar dağıtmakla isyanın önünü almağa çalışırlardı. Hatta bir zaman geldi ki yeniçeriler padişahların kadınlarına bile karışmağa başlamışlardı. Hatta Selim-i Evvel gibi hunhar ve zalim bir padişah bile yeniçerilerin bu hışmından kurtulamamış, pek ziyade sevdiği Kıya namındaki bir cariye'nin başını kestirterek yeniçerilerin önüne atmıştı.

Osmanlı tarihinde sırf yeniçerilerin isyanıyla başları kesilen kadınların adetleri yüze baliğ olur.

Filhakika daima taç ve taht korkusuyla inleyen padişahların saraylarında kadınların hüküm ve nüfuzu son dereceye varıyor, âdeta saltanat içinde saltanat hüküm sürüyordu. Öyle bir zaman gelmişti ki koca Türk milletinin mukadderatı ya Kösem Sultan'ın elinde bulunuyor veyahut da Hürrem Sultan'ın dudakları arasında duruyordu.⁴⁰⁸ Tabiyatiyle halk bu halden son derecede nefret ediyordu. Osmanlı tarihlerinin birer cinayet olarak göstermeye kalkıştıkları yeniçeri isyanları da bu gibi hallerin taht tesirinde pek haklı olarak vücuda gelmekte idi. Evvela bütün sultanlar, hemen bilatefrik, hepsi meczup ve deli idiler. Osmanlı saltanatında aklının muvazenesini kaybetmemiş bir padişaha tesadüf edilmesinin imkân ve ihtimali yoktur. Tarih iyice tetkik edilecek olunur ise asırlarca bu adamların ellerinde koca bir Türk milletinin, hem de isyancı ve ihtilalci olan bir milletin nasıl olup da esir olarak

⁴⁰⁸ Ahmet Refik Bey'in (Kadınlar Saltanatı) namındaki tarihine müracaat.

kaldığına hayret etmemek elden gelmez. Faraza Yıldırım Bayezid gibi en akıllı olarak gösterilen bir padişah bir tek hâkime kızması yüzünden bütün hâkimleri bir evin içine toplayıp gaz yağıyla yakmaya kalkmıştı. Tarihte bu vakaya “Kadıyan fi’n-nar” derler. Bağdat fatihi olmak ile meşhur olan Murad-ı Râbi keyif için bütün saltanatı zamanında otuz bin kişiyi katletmiştir. Veli lakabıyla meşhur olan Bayezid-i Veli ise bütün kardeşlerini katlettirdikten sonra ölülerin başına geçib ağlamağa başlamış ve Osmanlı saltanatında kardeş kesmek usulünü icad edenlere lanet etmişti. Çünkü Osmanlı saltanatında her tahta çıkan yeni padişahın kardeşlerini kesmesi âdeta bir âdet halini almıştı. Nihayet Meczub lakabıyla meşhur olan Mustafa-yı Hâmis sakalının her teline ayrı ayrı inci dizdirterek oturur ve balıkların karnı açtır diye Marmara’ya para attırtırmış! Velhasıl bu sülalenin deliliklerini yazı ve kalem ile tarif edebilmek için ciltlerle sayfalar doldurmak bile kifayet etmez.⁴⁰⁹ İşte bu sebepten isyan bir türlü eksik olmuyor, din, saltanat ve mollalık aleydarlığı her zaman şiddet kesbediyordu. Artık mollalar ve mollalarla beraber saltanat ve erkânı dinsizliğe mani olabilmek için Bektaşilikle beraber yençeriliği kaldırmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı.

Nihayet evvela Selim-i Sâlis bu işe atıldı. Bir Nizam-ı Cedid usulü ihdas ederek yeniçeriliği kaldırmak, böylece de saltanatı selamete çıkartmak istiyordu. Bu vakayı Osmanlı saltanatının dalkavuk müverrihleri, büyük bir eser olarak göstermekten katiyen çekinmezler. Filhakika yeniçeriler de kimi büsbütün azıya almış, zabıt ve rabıtdan çıkmış, başı boş bir yığın haline girmişti. Fakat yeniçeriliğin islahı müşkül bir mesele değildi. Saltanat ve hükûmete karşı isyancı olan bu kitle Babalarına karşı ki - onların başları, reisleri demektir - son derece de mutî idiler. Teceddüt aleyhtarı olarak gösterilen yeniçeriler ise bilakis sâlik oldukları tarikat hasebiyle her türlü teceddüdü ve medeniyeti kabule amade idiler. Yalnız yeniçeri bir şeye karşı gözünü yummaz ve derhal isyan ederdi. O da istismar edilmek keyfiyeti her ne pahasına olursa olsun yeniçeri istismar edildiğini anladığı dakikadan itibaren her şeyi unuttur, hatta memleketin tehlikede olduğunu bile gözünün önüne getiremezdi. Sırf padişahların keyifleri için ilan edilen harplerin en büyük düşmanları yeniçerilerdi. Herhangi bir harbin keyif için ilan edildiğini öğrenir öğrenmez, düşmanı bırakırlar,

⁴⁰⁹ Muharrir-i âciz (Osmanlı saltanatında padişahların rezaletleri) namındaki tarihini pek yakında neşir edecektir. Bunda bütün padişahların gülünecek ve ağlanacak delilikleri özenle okunacaktır. O vakit senelerden beri halife diye tapığımız insanların birer mecnun olduğunu görek tapığımız zamanlara acıyacağız.

doğruca padişahın sarayının önüne gelerek, ondan bu harbi ilan etmesinin hesaplarını ve sebeplerini sorarlardı. Binaenaleyh yeniçeriler Padişahları kendi keyiflerine serbestçe hareket edebilmekten menetmişlerdi. İşte bunlar saltanatı ve saltanatın etrafında toplananları yeniçeriliği ilgaya teşvik etmekte idi. Nitekim Selim-i Sâlis de sırf bu düşünceler tahtında yeniçeriliği kaldırmaya karar vermişti.

Fakat Selim-i Sâlis bu amelinde muvaffak olamamış, yine yeniçerilerin isyanı üzerine hal edilmişti. Yerine tekrar Mustafa-yı Hâmis tahta getirilmiş idise de Rumeli’de peyda olan Alemdar’ın ve Rusçuk Yareni’nin teşkil ettikleri ordunun tazyiki altında, Mustafa-yı Hâmis tekrar hal edilmiş ve Selim-i Sâlis yeniden tahta çıkarılmak istenildiği zaman yeniçeriler tarafından katledilivermişti.

Alemdar ordusuyla Topkapı Sarayı’na gelip de Selim-i Sâlis’i aradığı zaman, onun kanlar içinde yatan ölüsüyle karşılaşmıştı. Bunun üzerine naçar henüz pek genç olan ve bila kusur bir çok bigünah ve masum insanları katlettiği için Adlî namını takınmak sahtekârlığında bulunan İkinci Mahmud’u saltanata çıkarmıştı.

Mahaza yeniçeriler Alemdar’dan da bu vakanın hesabını sormakta geçikmediler. Nihayet Alemdar’ı Bâb-ı Âli civarında bir barut deposuyla beraber yok edip katlettiler. Pek tuhaftır ki Alemdar ölürken bile pek ziyade sevdiği iki cariyesini yanından ayırmamış ve o iki masum kadını da kendisiyle beraber öldürtmüştür. Halbuki Osmanlı müverrihleri bu kadınların vefatının kendi arzularıyla olduğunu kaydederlerse de bu serapa yalan ve hilaf hakikattir.

Mahmud Adlî saltanatının ilk zamanlarında Alemdar gibi kendisini tutacak bir adamın yok olmasından pek fazla mütessir olmuş ve tarihte dendiği gibi “Mahza selamet-i taç ve saltanat emniyesiyle” [!] yeniçeriliği kaldırmaya azmetmişti. Bunun için gizli gizli teşkilatta bulunuyor, bilhassa İstanbul’un medreselerinde sıkışıp kalmış olan mollalara adamları vasıtasıyla mütemadiyen silah dağıttırıyordu. Bu suretle Mahmud Adlî adetleri pek çok olan mollalardan âdeta gizli bir ordu vücuda getirmiş gibiydi. Ve sonra Alemdar’ın ordusundan kalan bakiye de kendisi için hakiki ve büyük bir kuvvet teşkil ediyordu. Diğer taraftan tabiatıyla şımarmağa başlamış olan cahil yeniçeriler de kendi etraflarında dönen bu entrikalardan haberdar olabilmek imkânını bulamamışlardı. Çünkü bunlar da son derecede sefahata alışmışlar, bilhassa içki yeniçeriler için bir afet, bir bela kesilmişti. Fakat Mahmud

Adlî'nin artık açıktan yapılmağa başlanan propagandaları, yeniçerilerin akıllarını başlarına getirmiş, onlara da çareler aramak yollarını göstermişti. Nihayet her iki tarafın yani din ile dinsizliğin, zulüm ve saltanatla hürriyetin mücadelesi başladı. Bu vakayı tarihin kendi lisanından nakledeyim. Tarih diyor ki:

1241/1825 senesi Zilkade'sinin dokuzuncu Pencşenbe (Perşembe) gecesı yeniçeriler At meydanında toplanarak (Habib'in) bir nutku ile isyana başladılar. Bu isyan doğrudan doğruya dine, saltanata, mollalara ve Bektaşiliği yeniden ihya etmeğe yani diriltmeğe matuf bir isyandı. İhtilalciler arasında bulunan Bektaşî babaları yeniçerileri teşvik ve teşci ediyorlar, böylece ihtilalciler de hep bir ağızdan “fetva ve hüccet yazanları, bilcümle başı kavukluları (yani mollaları), kahr ve tedmir etmeye karar verdik” diye bağıyorlardı.

Filhakika ancak o vakit akılları başlarına gelen Bektaşî babaları her ne pahasına olursa olsun içtimai ve dinî bir inkılâp yapmaya karar vermişlerdi. Fakat babaların bu kararları, vakanın vaziyetine göre o kadar ani olmuş idi ki muntazam ve ilmî bir vadi dâhilinde çalışabilmek imkanını bulamamışlar, maddi sebeplerden ziyade hisse ve maneviyata istinad etmeye başlamışlardı. Evvela babaların takip ettiği prensip, mollaları ve mollalığı büsbütün kökünden temizlemek, hepsini keserek İstanbul'da tek bir molla bırakmadıktan sonra, hilafet ve saltanatla uğraşmaktı. İşte bu sebepten yeniçeriler kuvvetlerini İstanbul sokakları arasında yaymışlar, böylece de ellerindeki bu mühim kuvveti çıkarmak ve kaçırmak kabahatinde bulunmuşlardı. Binaenaleyh yeniçeriler Mahmud Adlî'nin kuvvetleriyle uğraşmaktan ziyade ellerine geçen mollayı kesmeye çalışıyorlar, yahut da kesmek için köşede bucakta molla arıyorlardı. Mollalardan yeniçerilerin bu ilk darbesine Şeyhülislam Sadıkzade'nin katibi Şeyda Efendi namında bir molla uğramış, fetva veren takımdandır diye bıçaklanmıştı. İsyanın şiddet ve ciddiyeti Sultan Mahmud'la beraber bütün saray erkanını ve ulemayı büyük bir korkuya uğratmış, nihayet onlar da bu hale karşı ciddi tedbirler almak mecburiyetinde kalmışlardı. Nihayet padişah büyük bir cesaretle Topkapı Sarayı'na gelerek orada hazır olan ulemalardan yani mollalardan, bu dinsizlerin katilleri vacibdir hakkındaki fetva-yı şeriyye almış ve Kürt Abdurrahman Efendi'nin teşvikiyle de livaya şerifi çıkartmıştı.

Artık İstanbul'un bir tarafında mollalar ve onlara tabi olanlar; Müslüman olanlar sancak-ı şerif altına gelsin, diye bağıyorlar ve bu davete bütün molla güruhu

yobazlar iltihak ediyorlardı. Bunların arasında imamlar, yeşil sarıklı garip olan sâdât-ı kirâmlar ve nakibü'l-eşraflar vardı.

Halbuki İstanbul'un diğer tarafındaki ihtilalciler ise; yeniçeri olanlar, Bektaşiler, molla ve fetva düşmanları kazanların yanlarına gelsin, diye haykırıyorlardı.

Böylece din ile aleytarları kanlı ve müthiş bir müharibeye hazırlanmışlardı. Nihayet harp bütün dehşeti, bütün kızgınlığı ile başladı. Harp olurken Bektaşî babaları, Bektaşî kadınları harp edenleri teşci ediyorlar, bilhassa Bektaşî kadınları kendilerini hürriyet ve saadete kavuşturacak olanlara birer köle ve esir olacaklarını söylüyorlardı. Çünkü Bektaşilikte kadınların kapanması ve tesettür olmadığı halde, sırf saltanatın ve mollaların korkusuyla Bektaşî kadınları çadra ile gezmeğe mecbur kalıyorlar, saltanattan gizli olmak şartıyla ancak Bektaşiler arasında hürriyet hayatını kurabilmek imkânına malik oluyorlardı. İşte bu sebepten, hürriyetlerine nail olabilmek için bu isyanda en fazla muvaffak olmak için dua edenler ve ihtilalcileri teşvik edenler Bektaşî kadınları idi.

Fakat molla güruhunun fazla olan kuvveti iki günlük mücadeleden sonra yeniçerileri mağlub etmiş idi. Tarih bu husutan bahsederken şöyle demektedir:

“Rical-i devletle beraber camiin avluya nâzır sol tarafında duran sadrazam, tutulan yeniçerileri hafif bir istintaktan sonra, Mahfil-i Hümâyûn altında meclis ittihaz olunan odada boğdurtarak laşesini mahut çınar önüne attırıyordu.⁴¹⁰

Mahmud Adlî bu muzafferiyetinden sonra yeniçeriliği kaldırmış ve yeni teşkil ettiği orduya Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye namını vermişti. Artık bu suretle ortalığı boş bulan Mahmud Adlî, o tüyler ürpertici kanlı katliamlarına başladı. Ve tabiatında saklı olan vahşeti bütün bir hunharlığıyla ortaya döküyordu.

Yeniçerilerin mağlubiyetinden sonra Mahmud Adlî ilk iş olmak üzere, Kıncı, İstanbul Ağasızade Ahmed ve Salih babaları idam etti. İdamdan kurtulup da geride kalan ne kadar Bektaşî babası varsa hepsini:

Tashih-i itikat ettirilmek üzere Anadolu'nun mollalarla meskûn olan şehirlerine nefyetti. Padişahın bundan maksadı memlekette hasıl olan din ve hilafet

⁴¹⁰ Ahmet Rasim Tarihi.

aleyhtarlığını büsbütün temizleyerek, saltanatı her türlü tehlikelerden masun kılmak, böylece de taç ve tahtı için sağlam ve emin bir temel kurmaktı. Bu sebepten ortada tek bir yeniçeri bile bırakmamış, hemen hepsini kestirtmişti. Bektaşilere gelince bunlar da karılarıyla, çocuklarıyla kılınçtan geçirilmiş, bilhassa Bektaşi kadınları her türlü fecaat ve şenaata maruz bırakılmıştı. Mollalar arasında, erkekten kaçmayan bu kadınların hiçbir namusu olmayacağı gibi bir zihniyet yaşıyor, Bektaşi kadınları âdeti bir fahişe gibi telakki ediliyordu. Mahaza bu katliamdan yirmi bin Bektaşi saklanmak suretiyle yakasını kurtarmaya muvaffak olmuş, fakat bunlar da bilahire kırk gün zarfında Anadolu'ya sürülmüşlerdi. Sürülenler arasında Londra sefiri Ferih Bey ve vakayinüvis Şanizade gibi büyük rical de vardı. Katliam suretiyle öldürülenlerin adedi de altmış ila yetmiş bin arasındadır. Unutulmamalıdır ki bu miktarın arasında masum kadınlarla bedbaht ve zavallı çocuklar da bulunmaktadır. Hatta deli olan Mahmud Adlî'de Bektaşi bulup öldürmek merakı, o kadar fazla bir hal almıştı ki her gece sokakları, kırları, bayırları dolaşır ve öldürecek bir Bektaşi arardı. Hatta bunun hakkında tuhaf bir hikaye de vardır. Bektaşi'nin birisi nasılsa katliamdan kurtularak Çamlıca tarafında saklanmış. Bu Bektaşi'nin saklandığını haber alan Mahmud Adlî bir gece Çamlıca'ya giderek Bektaşi'nin saklandığı evi basmış, Bektaşi birden bire Mahmud Adlî'nin içeriye girdiğini görür görmez, hemen sırt üstü yere yatarak:

-Buyurun, ağalar, cenaze namazına, demiş.

Bu hal nasılsa padişahın hoşuna gitmiş ve bu Bektaşi'yi affederek sürmekten de vazgeçmiş. İşte Mahmud Adlî'nin elinden kurtulan tek bir Bektaşi varsa o da budur.

Halbuki bu isyanda ihtilalciler arasında adam akıllı rehberler bulunmuş olsaydı, hilafet ve saltanat o zamandan beri yıkılacak, din o vakitten itibaren kalkmış olacaktı. Filhakika ilk zamanlar belki bu idarede biraz karışıklık kargaşalık vücuda gelecekti. Fakat bu hal Türkiye'nin atideki terakkisine hiç bir mani teşkil edemezdi. Çünkü Türkiye her ne olursa olsun, serbest bir idare, gayr-i dini bir şekil hükûmetle karşılaşacak, fikrî ve şahsî hürriyetler dâhilinde dev adımlarla ilerleyecekti. Yani bazı müverrihlerin dediği gibi yeniçerilerin kazanması hiç de Türkiye için bir tehlike teşkil etmeyecekti.

Fakat yazık ki Bektaşiler kendilerine rehber olacak ilmî ihtilalcileri yetiştirememişler, tekyelerini ilk teşkilleri anındaki gayelerden uzaklaştırarak edebî bir mahfil şekline sokmuşlardı. İşte bunun fenalığını koca bir kitle, bu vakadan sonra senelerce saltanatın ve dinin istibdadını çekmekle gördü. Mamefih şunu serbestce diyebiliriz ki: yeniçeriliğin kaldırılmasıyla, dinî ve mutaassıb bir kitle, büsbütün idareyi ellerine aldılar ise de, saltanat ve tevabii gerek harici ve gerekse dâhilî vesayetlerin karşısında medeni bir kisveye bürünmek ve bir yenilik göstermek mecburiyetini hissetmekte idiler.

Evvela Avrupalılar, her ne pahasına olur ise olsun, Türkiye'yi bir müstemleke haline koyabilmek için daima tazyik etmekten bir an geri kalmıyorlar, saltanatın becermeğe muktedir olamayacağı şeyleri Bâb-ı Âli'den istiyorlar ve bunun tatbikini talep ediyorlardı. Bu hükûmetlerce Türkiye'de yaşayan Hıristiyanların hayatını muhafaza etmek, onların serbestî-i hareketini temin eylemek bir vazife gibi telakki edilmekte idi. Bilhassa Rusya Çarı açıktan açığa Türkiye'de bulunan Ortadoksların hamisi olduğunu ilan etmiş ve Türk tâbiyetine haiz olan Rumları istiklal ve iftiraka teşvike başlamıştı. Bu himayeden cesaret alan Hıristiyan kitle, bulundukları mıntikalarda küçe küçe (sokak sokak) isyanlar vücuda getiriyorlar ve memleketteki zulmün, derebeylik kanunlarının gayri kabil-i tehammül olduğunu ilan ediyorlardı. Ve bunun üzerine de Avrupa her zaman Türkiye'yi sıkıştırıyor, memlekette bir islahat, bir teceddüt gösterilmesini istiyordu.

Dâhilî vaziyet ise, harici vaziyetten daha beterdi. Bir defa Bektaşî ve yeniçeri katliamı, Anadolu'da bulunan Bektaşiler ve Çetmiler üzerinde büyük bir tesir yapmış, milyonlara varan bu kitle, hayatlarının korkusuyla silaha sarılmak mecburiyetinde kalmışlardı. Bu suretle Türkiye'nin her tarafında birçok çeteler faaliyette bulunuyor, halk açıktan açığa derebeyliğin zulüm ve işkencelerine karşı isyan ediyordu. Buna mükabil ise derebeyler, halkı tedhiş edebilmek için bütün kuvvetleriyle dehşetlerini şiddetlendirmeğe başlamışlardı, artık derebeyi önüne geleni katlediyordu. Ve malî helaldir (!) diye maktulun emval ve emlakını kendi mülkleri meyanına ilave ediyordu.

İşte Mahmud Adlî'nin saltanatı zamanı bu vaziyet dâhilinde ve bu hercümerç içinde geçmiş, katiller, katliamlar birbirini takip ederek adlî-dinî Mahmud'un adaletini kan ile süslemişti.

Bundan başka olarak, İstanbul muhiti de bütün bir istibdada rağmen münevverler yetiştirmeye başlamıştı. Nitekim bunun ilk neticesini Mahmud Adlî'den sonra tahta geçen Abdülmecid zamanında görürüz. Abdülmecid tahta çıkar çıkmaz ilk hürriyet fikri ve onunla beraber ilk meşrutiyet kıyâmı ile karşılaşırız.

Saltanat ve onun zulmünden bıkmış olan münevver kısım artık mülkü bu zulüm ve istibdattan kurtarabilmek için yegâne çarenin Meşrutiyet olduğuna karar vermişler ve bu kararlarını açıktan açığa söylemeye başlamışlardı. Abdülmecid bittabi bu halden son derece korkmağa başlamıştı. Çünkü saltanat hukukundan vazgeçmek kendisine güç geliyor, fakat halkın isyanı karşısında âciz vaziyete düşmek mecburiyetinde kalıyordu. Nihayet sadrazam olan Ali Paşa'nın bu husustaki reyini sordu. Ali Paşa kendisine vaziyeti açıktan açığa izah etmiş ve halkın zulüm ve istibdaddan müneffir olduğunu ve bunu yok etmek için her şeye başvuracağını anlatmış idi. Padişah bunun üzerine biraz düşünmüş ve ne yapılması lazım geldiğini sorduğu zaman Ali Paşa da "hukuk-i hükümrانınızdan biraz fedakârlıkta bulunmanız icab eder" cevabını vermiştir.

Müverrihlerin dediği gibi Abdülmecid, Ali Paşa'nın bu teklifini birdenbire kabul etmemiş ve düşünmeye başlamıştı. Çünkü kendi hukukundan fedakârlıkta bulunmağa davet edilen ilk padişahı. Fakat naçar kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Ali Paşa'nın tazyikiyle yıllardan beri saltanata ait olan haklardan yani Padişahın bir kimseyi sualsiz katletmesi, emval ve emlakini müsadere eylemesi gibi hallerden bizzat Padişahın vazgeçtiğine dair Abdülmecid'e kaleme aldirdığı Hatt-ı Hümayun büyük bir cem-i gafir huzurunda okundu. Aynı zamanda bu Hatt-ı Hümayunda bundan sonra derebeylerin, mutasarrıfların ve valilerin de hiç bir kimseyi katledemeyeceği, emval ve emlakini müsadere edemeyeceği bildiriliyor, katli icab eden insanlar var ise bunların da mahkeme derecelerini takip ettikten sonra kanuni bir suretde katledilebilecekleri yazıyordu.

Fakat bu Hatt-ı Hümayun gerek İstanbul'daki münevverler arasında ve gerekse Anadolu köylüsü arasında hiçbir suretle tesirini gösterememişti. Çünkü halk saltanatın yalancı vaatlerine o kadar kapılmış, o kadar aldanmıştı ki artık inanacak halleri kalmadıklarını açıktan açığa bağırıyorlardı. Nitekim bu Hatt-ı Hümayundan sonra muhalifet azalacak yerde çoğalmıştı. Münevverler muhakkak surette

Meşrutiyeti istiyorlardı ve binaenaleyh ilk hafi cemiyetleri vücuda getirmeye başladılar.

İlk cemiyet 1871 tarihinde Bâb-ı Seraskerî Dar-ı Şura reisi Hüseyin Paşa'nın riyaseti altında vücuda getirilmişti. Bu cemiyete Türk tarih-i edebiyatında mühim bir mevki tutan Şinasi de dahildi. Bunlar her ne pahasına olur ise olsun kanla ve ihtilal ile hürriyeti elde etmeyi istiyorlar, hürriyet-i fikrîye ve şahsîyeye hürmet edilmesini arzu ediyorlardı. Gizli olarak vücuda getirdikleri matbaada bastıkları beyannameler ve broşürlerle halka hürriyetin faydalarını anlatıyorlar. Bilhassa Fransız İhtilali'nden ve onun tarihçesinden hararetle bahsediyordu. Abdulmecid'in bütün tahribatına rağmen bu cemiyet-i hafiye bir türlü elde etmek mümkün olamamıştı. Fakat en nihayet Arif namındaki bir hain, Padişah'tan ihsan ve rütbe koparmak fikriyle Abdulmecid'e cemiyet-i hafiye haber verdi. Ebüzziya Tevfik bu meseleyi şöyle tasvir eder:

“Hüseyin Paşa, Şinasi merhumun da bulunduğu gizli cemiyetin reisi idi. Bu cemiyet memlekette Meşrutiyet'in ilanını istiyordu. Gayeleri vasi bir hürriyete malik olmak ve zulüm ve istibaddan kurtulmak idi. Fakat içlerine giren ve Tophane Mektebi kaleminde kâtip bulunan Arif namında birisi Padişaha bu hafi cemiyeti, toplandıkları mahalleye beraber bütün azasını da haber vermişti”.

Bittabi Abdülmecid'in adamları jandarmaları hemen faaliyete başladılar ve cümlesni derdest ettiler. Ve bu gizli cemiyetin mahkemesini de Kuleli Kışlası'nda vücuda getirilen bir divan-ı harpte rüyete başladılar. İşbu divan-ı harpte, o zamanlar henüz efendi olan Midhad Paşa da kâtiplik yapmakta idi. Mahkemede bu cemiyetin gaye ve fikirleri tamamıyla anlaşılmıştı. Bu cemiyet bila tefrik-i cins ü mezhep bütün tebaa arasında intihap edilecek bir Mebusan Meclisi'nin teşkilini, matbuatın serbestîsini, halkın hürriyet-i fikriye ve şahsiyesini, böylece de zulüm ve istibdadın yok edilmesini istiyordu.

Uzun bir muhakmeden sonra Abdülmecid cemiyet hakkındaki kararını bir türlü verebilmek cesaretini gösterememişti. Bir çok zamanlar Hüseyin Paşa'yı idam edebilmek için öz (kendi) kararını çıkartmış ise de fakat halkın galeyan ve isyanından korkarak bu kararını bir türlü yerine getirmeye cesaret edememişti. Bâhusus bu cemiyet Padişahın hayatına da kasdetmek gayelerini takib ediyor, ani olarak sarayı basarak Saltanatın köküne kibrit ekmeyi düşünüyordu. Nihayet uzun

tereddütlerden sonra Hüseyin Paşa'nın Akka kalesine kalebendlikle sürülmesine karar verildi. Bu hal Osmanlı saltanatında ilk defa Padişahın halkın irade ve galeyanı karşısında boyun eğmek mecburiyetinde kaldığını gösterir. 1867 tarihinde büyük bir debdebe ile ortaya bir teceddüt olarak sokulan Tanzimat-ı Hayriye'nin halk üzerinde hiç bir tesir yapmadığı görülmüş, Gülhane Hatt-ı Hümayunları ile artık aldatılamayacağı saltanat tarafından tamamiyle anlaşılmış idi.

Fakat halk ve münevverler daimi bir müdahaleye atılmışlardı. Artık ülkede hürriyet ve hürriyetin aşkıyla yanan bir kitle var idi. Bu sırada Türkiye inkılâp tarihinde pek büyük rol oynayan simalardan birisi olan Midhad Paşa da yükselmeye başlamıştı. Midhad Paşa siyasi hayatını sade hürriyet ve meşrutiyeti istihsal etmek maksadıyla geçiriyor, bunun için çalışıyor, yıpranıyordu. Nitekim Tuna vilayetinde vali bulunduğu zaman bu vilayette vücuda getirdiği bir Meclis-i Umumi ile bir nevi küçük bir Meclis-i Mebusan teşkil etmiş idi. Hatta bu husustan taktir ile bahseden Sadrazam Ali Paşa kendisine yazdığı bir tezkerede şunları söylemekte idi:

“Islahat Fermanı'nın on üçüncü fıkrasına muvafık olan tadilat ve tebdilat ahalinin mesalih-i umumiyeye iştiraki kaide-i esasiyesinin mevki-i tatbiki vaz'ına ve merkeziyet usulünde cari olan mutlakiyet-i idarenin tahfif ü izalesine medar olacaktır” demişti.

Yani bununla Ali Paşa, Midhad Paşa'nın bu tecrübesini taktir ve tahsin ile karşılıyordu. Midhad Paşa bilahere memuriyetini, İzmir, Selanik ve Bağdat vilayetine nakletmişti. Buralardaki icraatı da son derecede ahrarane ve hürriyet prensipleri üzerine istinad ediyordu.⁴¹¹ Nihayet Sadrazam olduğundan sonra 1293 tarihinde resmen Meşrutiyeti ilan ettirterek Meclis-i Mebusan'ı açtı. Yalnız Midhad Paşa'nın himmetiyle vücuda getirilen Kanun-i Esasi, Padişaha fazlaca bir kıymet veriyor, Meclisin feshini bile padişahın eline terk ediyordu. Bu Midhad Paşa için büyük bir hata teşkil etmekte idi. Nitekim Abdülhamid'in saltanata çıkmasıyla Meclis-i Mebusan dağıtılmış ve onu vücuda getiren Midhad Paşa da Sultan Aziz'in katilidir ittihamıyla Bağdat'a sürülerek, orada Abdülhamid'in adamları tarafından boğdurulmuştu.

⁴¹¹ Mumaileyh Bağdat valiliklerinde de pek büyük icraat göstermiştir. Evvela bir büyük vapur kompanyası teşkil etmiş, emniyet sandığı, hastahane islahahına memleket bahçesi su makinesi ve tramvay vücuda getirmiştir. Bağdatta aynıyla (Tuna) valiliğinde yaptığı gibi bir (Meclis-i Umumi) teşkil etmiş ve memleketi bu (Meclis-i Umumi) nin reyile idareye başlamıştı.

Fakat Midhad Paşa'nın ölmesiyle ekilen hürriyet ve meşrutiyet tohumları ortadan yok olmuş değildi. Bilakis Midhad Paşa arkasında Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi iki büyük inkılâpçı bırakmıştı.

Türkiye inkılâp tarihinde gerek Namık Kemal gerekse Ziya Paşa en yüksek simalardır. Bu iki şahsiyet kalemleriyle halka daima hürriyetin faziletlerini göstermişler, istibdadın bütün kahr tahakkümüne rağmen, bir türlü susmak günahında bulunmamışlardı. Bilhassa Namık Kemal yazdığı “*Vatan*” namındaki bir tiyatrosuyla halkı isyana tahrik ediyor, Abdülhamid'in süngülü jandarmalarına rağmen tiyatrodan yine perdeyi zorla açtırıp oynatıyordu. Bu vaka o zaman Kelle Agop'un⁴¹² tiyatrosunda cereyan etmişti. Ben bu vakayı bizzat aynı tiyatronun artistlerinden olan ve son zamanlarda İzmir'de ölen Madam Viktiyor'un ağzından işitmiştim. Namık Kemal polislerin ve jandarmaların tazyikine rağmen pyesi oynamak istemeyen artistlere karşı revolverini çıkartmış ve onlara ölüm tehdidi altında zorla bu pyesi oynatmıştı.

Sultan Aziz zamanında, 1284/1869 tarihinde Avrupa'ya firar ile orada ilk defa Jön Türklüğü ilan edenler Namık Kemal ile Ziya Paşa'dır. Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın Türkiye'den Avrupa'ya firarları Sultan Aziz idaresi üstünde bir yıldırım tesirini ifa etmişti. Bunlar Avrupa'da yazdıkları hürriyet ve meşrutiyet hakkındaki risalelerini Türkiye'ye göndermekle beraber, dostları vasıtasıyla yine Türkiye'de de eser neşretmekten bir dakika bile vazgeçmiyorlardı. Bu iki zatın her hangi bir yazısını, bir şiirini ele alsanız, onda daima melikin zulüm ve istibdadıyla ağlayan bir kalem, hürriyete kavuşamamaktan mütevellit bir elem, bir hüzn görülür. Gerek Ziya Paşa'nın “*Harabat*”ı gerekse Namık Kemal'in diğer eserleri hepsi vatan ve hürriyet aşkıyla yanan birer ateşparedir. İşte bunlar bu eserleriyle Türk gençliğine hürriyet aşkının ne olduğunu öğretmişler, hemen hemen memleketin bütün gençliğine bu aşkı telkin etmişlerdir. Denebilir ki Abdülhamid'in zalim idaresine karşı olan isyanlar ve hürriyet aşkı ile yanan binlerce gencin bu zamanlarda Avrupa'ya firarı ile orada kurdukları cemiyetler doğrudan doğruya Midhad Paşa'nın, Namık Kemal'in, Ziya Paşa'nın bir eseridir. Hatta 1324/1909 Meşrutiyetini elde etmeye muvaffak olan

⁴¹² Buradaki kişi Tanzimat Dönemi tiyatrosunun önemli kişilerinden olan Güllü Agop'tur. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim İmran Özahtalı, “*XIX Yüzyılda Bursa'da Tiyatro Faaliyetleri ve Bursa Gazetesinde Bazı Tiyatro Haberleri*”, *Uludağ Üniveristesi Fen Edebiyat Fakultesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, 2013, s.140 (Aziz Mevlütoğlu).

İttihat ve Terakki Cemiyeti de gaye ve efkârını Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın koymuş oldukları Jön Türklükten almışlardır.

Hele 1293/1878 Meşrutiyeti doğrudan doğruya bunların faaliyeti ile ilan edilmiştir. Namık Kemal ile Ziya Paşa, Avrupa'daki firardan memlekete avdet ettikten sonra Midhat Paşa merhum ile birlikte Meşrutiyetin ilk lahiyasını 1291/1876 tarihinde Rüşdü Paşa yalısında akd ettikleri bir mecliste kaleme almışlardır. Fakat bu vaka o zaman Sadrazam olan Şirvanizade'nin Sultan Aziz'e yaptığı telkinat neticesi Midhad Paşa'nın Selanik valiliğine tayin edilmesi suretiyle sürgün edilmesine sebep olmuştur.

İşte bu sıralarda amellerine muvaffak olmayan bu hürriyet mücahitleri Abdülaziz'in hal'ine müteakib 1293/1878 tarihinde ilk Meşrutiyeti ilan ettirmişlerse de Abdülhamid'in herkesce malum olan kanlı zulmüyle Meşrutiyet yok edilmiş ve bu mücahitler birer birer tutularak nefyedilmiştir.

Yalnız Abdülhamid bunlardan son derecede korkmaktaydı. Namık Kemal, Midilli'deki menfasından sonra ölümüne müteakip Gelibolu'da defnedilmiş ve Abdülhamid tarafından belki dirilir de çıkar korkusuyla kendisine gayet muhkem ve sağlam bir kabir yaptırılmıştır. Bu zarafat (şaka) değildir, hakikattir. Nitekim kabrin bittiği kendisine haber verinceye kadar Abdülhamid uyku bile uyuyamamıştır.

Bundan sonra Abdülhamid'in otuz üç sene devam eden kanlı saltanatı gelir.

Bu saltanatın neresinden bakılsa bir cinayet, neresinden görölse bir katliam, neresine dikkat edilse bir nefiy, bir zulüm, bir işkence göz önüne gelir. Zavallı Türklüğün başında 33 sene mütemadien bu elim istibdad, kahır ve dinî idaresiyle hüküm sürmüş, halka küçük bir nefes alacak rahat bir zaman bırakmamıştır. İstanbul'da büyük bir hafiye ordusu hüküm sürüyor, iki kişinin bir kahvede baş başa görüşmesi büyük bir cinayet, bir hıyanet telakki ediliyor, böylece menfâlar ve zindanlar masum insanlarla dolduruluyordu. Memlekette kanun yok, asayiş yok, hiçbir şey yoktu. Hatta güzel kadınlar bile namuslarını vikaye edebilmek için, sokağa çıkmak cesaretini gösteremiyorlardı. Faraza Abdülhamid'in Fehim Paşa'sı, Gani Bey'i ve adetleri bunun gibi yüzlerceye balığ olan hafiyeler, yolda hangi bir güzel kadına rastgelseler, onu cebren ve halkın gözleri önünde kaçırıyorlar, bu suretle aileler ve

hânümânlar söndürüyorlardı. Jurnalcilik ve hafiyelik o derecyi bulmuştu ki kardeş kardeşi jurnal ediyor, bu suretle rütbelere, nişanlar, ihsanlar alıyordu.

Abdülhamid'in idaredaki en büyük siyaseti dini ve müteassıp kitleyi tutmak, bunların bu suretle hürmet ve muhabbetlerini celbederek münevver olan tabakayı ezmektir. Medreseler Padişahın lütuf ve ihsanıyla boğulur iken bir para etmeyen mollalara payeler, rütbelere, arpalıklar, ihsanlar verilirdi.

Fakat son senesinde yani 1324/1909 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumeli'de vücuda getirdiği isyan ve bu isyanı yatıştırmak için gönderilmek istenen İzmir taburlarının daha İzmir'den hareket etmeden evvel hürriyetperverlerin tarafına geçmesi Abdülhamid'i şaşırtmış ve Meşrutiyet'i kabul etmek mecburiyetinde bırakmıştı (10 Temmuz 1324/1909).

Fakat bu 10 Temmuz İnkılâbı, İttihat ve Terakki'nin en nüfuzlu azalarından Şeyh Muhsin Fani nam müstearıyla yazan H. Nazım Bey'in dediği gibi; "Hamalın dinlenmek için yükünü bir omuzundan öteki omuzuna geçirmesi kabilinden olmuştu". Yani Abdülhamid'in elim istibdadı kırılmış, yerine İttihat ve Terakki'nin kahredici bir zulmü kaim olmuştu.

İttihat ve Terakki fikrî ve vicdanî bir inkılâp yapmaktan uzak, ne oldukları belirsiz, rengârenk fikirlerden müteşekkil bir manufaktürist kitlesi idi. Merkez-i umumi azaları arasında dindar ve dinsiz, hürriyetperver ve müstebit adamların birbirleriyle kavgasızca oturabilmeleri, hatta iyi geçinebilmeleri, müttefekkir insanlar üzerinde ilan edilen bu hürriyetin sahtekârlıktan başka bir şey olmadığı hissini uyandırıyor. Nitekim de öyle oldu. Bütün idaresi zamanında İstanbul daimi bir idare-i örfiye altında bırakılmış, siyasi sürgünler hiç de Abdülhamid'in sürgünlerinden aşağıya kalmamıştı. O vakit Türkiye'nin başında Enver Paşa denen bir serserinin zalim müstebid idaresi hüküm sürüyor, zavallı Türklük maceradan maceraya sürükleniriliyordu.

İttihat ve Terakki, cahil müteassıp olan kitleyi elinde bulundurmakla saltanatı süreceğini zannetmekte idi. Bu sebepten dine ve din sâliklerine dehşetli hürmet ve riayet gösteriyor; Panislavizm gibi olmayacak bir hayalin arkasından koşuyordu. Din aleyhinde bulunmak memnu idi. Kadınlığın hürriyeti hiçbir vakitte arzu

edilmiyor: açık gezmeğe yeltenen kadınlar İttihat ve Terakki Merkezî Kumandanı Miralay Cevad Bey'in kırbaçları altında dövölüyordu.

Velhâsıl umumi bir istibdat, öldürücü bir zulüm bütün Türkiye muhitini sarmış, halkı âdetâ hürriyete, müsavata, adalete lanet ettirmeye kadar vardırmıştı.

Çünkü hükûmetin tekml-i nüfuzu İttihat ve Terakki kulüplerinin ellerinde bulunuyor ve bunların azalarını da Abdülhamid'in miras olarak bıraktığı jurnalciler ve hafiyeler teşkil ediyordu. Daha doğru bir tabir ile On Temmuz İnkılâbı halkın gafleti önünde çevrilen bir fırıldak olmuş, istibdadı Abdülhamid'in elinden alarak, İttihat ve Terakki'nin eline vermişti. Binaenaleyh artık ferdin değil, efradın saltanatı hüküm sürüyor, Enver Paşa'nın, Talat Paşa'nın, Kara Kemal'in, doktor Nazım'ın ve bunlara benzeyen cahil heriflerin ellerinde Türkiye hürriyet ile istibdat arasında çalkalanan, ne olduğu belirsiz bir idarenin içinde yuvarlanmak mecburiyetinde bırakılıyordu.

İşte böylece Midhad Paşa'nın büyük bir hürriyet aşkıyla vücuda getirdiği Kanun-i Esasi bu cahil çocukların ellerinde bir oyuncak haline girmişti.

Son zamanlara yani Harb-i Umumi'nin nihayetine kadar İttihat ve Terakki idaresi devam etmiştir ki hemen hemen gerek din ve gerekse istibdat hususunda aynıyla saltanatın eserini taklit etmiştir. Mahaza bu devir bugünkü genç inkılâbçılar yetiştirmek hususunda da pek büyük bir âmil olmuştur. Son derecede dinî olan İttihat ve Terakki idaresi halka, az da olsa, hafif bir hürriyet vermesi neticesi Türk gençliğinin fikren olan terakki ve tealisine yardım etmiştir. Bilhassa maarifin dinî tedrisatla beraber asrî bir şekle sokulması Sultanîlerin çoğalması, Darümuallimin'in mükemmel bir hale konması bu fena ve müstebit idarenin yahşi eserleri arasında gösterilebilir. Hiç şüphesiz ki bunlar Türk gençliğinin bugünkü inkılâbına pek artık yardım etmiştir.

İttihat ve Terakki idaresi zamanında - menedilmesine rağmen - dinîlik ile gayri dinîliğin mücadelesinin de büyük bir ehemiyeti vardır. Bilhassa bugünkü inkılâpta pek büyük yardımı dokunan bu hadiselerden kısaca bahsetmek Türkiye inkılâbı hakkında bir fikir edinmek isteyenler için faydalıdır.

Hürriyet kelimesinin lüğat kitaplarından bile kaldırıldığı bu devirlerde her sene binlerce talebe yetiştiren tâlî ve âli mektepler hürriyet aşkıyla çıldıran bir gençlik

vücuda getirmişti. Bilhassa Fransız lisanına karşı olan artık muhabbet, Fransız ilim ve irfanıyla dolan dimağların adedini tahmin ve takdirin üstünde çoğaltıyor, İttihat ve Terakki'nin nefiy ve idamlarına rağmen gençlik korkusuzca çalışıyordu. Hemen her gencin dimağında dinin ve saltanatın zulüm ve itisafatına nihayet vermek fikri hükümrandı.

Meşrutiyet'in ilk ilanı senelerinde Baha Tevfik merhum, mollaların bütün dehşetiyle sürdüğü dinî saltanatı zamanında Lui Buhner'in "Madde ve Kuvvet"ini tercüme etmekle ilk darbeyi vurdu. Bu hadise o zaman mollaların arasında dehşetli bir kâl u kâl mucib olmuş, teşkil ettiği zamandaki hürriyetin nezih gayelerinden tamamiyle ayrılarak hırs ve saltanat peşinde koşmağa başlayan İttihat ve Teraki'nin Bâb-ı Meşihat'ını âdeta sarsmıştı. Mollaların Baha Tevfik'i ahlaksızlıkla ittiham etmelerine rağmen mumaileyh dinî olan ahlaka "Yeni Ahlak" namıyla vücuda getirdiği eseriyle bir darbe daha indiriyor, bunu takiben Fikri Tevfik'in "Hüceyre"si, Memduh Süleyman'ın "Darvinizm" nam eserleri artık gençlik ile mollalık arasında açılması icap eden muharibeyi ilan ediyordu. Aynı zamanda Nureddin Tevfik merhum da Rus İhtilali'nden bahseden küçük küçük broşürler neşrine başlamıştı (Dük De Serj / De Serge'in Katli ve saire gibi) gençlik arasında pek fazla sevilen bu broşürler gençliğe serbest ve açık bir ihtilal dersi veriyordu.

Baha Tevfik'in cesurane attığı bu adımda mollaların hiçbir şey yapamadıklarını gören gençlik bütün kuvvetiyle çalışmaya başlamıştı. Hemen her tarafda Avrupa'nın ilmî ve inkılâbî eserleri tercüme ediliyor, bilhassa Tolstoy'un, Maksim Gorki'nin ihtilalden bahseden eserleri pek büyük bir rağbet kazanıyordu. Artık cihat alenen ilan edilmiş, taassupla medeniyetin yekdiğerine karşı olan düşmanlığı gizlenmemişti.

Bu devirlerde fikren pek fazla yükselen Türk kadınlarının inkılâba olan büyük hizmetleri hiç bir zaman inkar edilemez.

Kadınlığın hukukunu himaye için teşkil eden kadın cemiyetleri artık harem hayatının yıkılması zamanının geldiğini korkusuzca söylüyorlar, açık gezenlerin elbiselerinin yırtılmalarına rağmen her gün binlerce kadın daha açık bir surette geziniyordu. Türk Ocakları da erkek ile kadın arasındaki cemiyet hayatını vücuda getirmişti. Ve gençlik saltanata dayanan mollaların bitmek tükenmek bilmeyen yaygaralarına karşı tabii olan gelişimini ilmî bir vadi dâhilinde takip ediyordu.

Bu hal “ba’sü bade’l-mevt” sırrına mazhar olan Türkiye’nin, İngilizlerin bir bela gibi Anadolu’ya gönderdikleri Yunanlıların tenkiline ve İtilaf hükûmetlerinin İstanbul’dan kovulmasına kadar devam eder. Ve sade gençliğin kuvvetiyle elde edilen bu muzafferiyet, din ile hükûmeti yekdiğerinden tefrik ederek cumhuriyeti ilan etmek suretiyle ilk tatlı meyvesini Türkiye’nin büyük bir kitle halinde bulunan mütefekkir zümresine tattırmıştır.

Bunu layıkıyla anlayabilmek için bugünkü Türk inkılâbının nasıl başladığını ve Mustafa Kemal Paşa’nın ilk hareketiyle bu hareketin doğurduğu hadiselerden bahsetmeyi unutmamalıyız. Türkiye inkılâbını hakkıyla yerine getirmeye muvaffak olan Mustafa Kemal Paşa’nın bu inkılâbı getirebilmek için kendisiyle beraber gençliğin uğradığı felaketler pek büyüktür. Evvela bu milli hareket yoktan bir ordu vücuda getirmiş, yoksuzluk içinde istiklalini elde ederek teşkilatını kurmuş ve inkılâbı yapmıştır. Şimdi geçelim matlaba:

Osmanlı saltanatı; İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kâh İttihad-i İslam kâh Turancılık gibi iki istila siyasetinin arkasında koşması yüzünden girdiği Harb-i Umumi’den mağlup olarak çıkmış idi.

Bulgar ordusunun Yunan cephesindeki kati hezimetini Türkiye’nin Avusturya ve Almanya ile olan münasebetini kesmiş, Merkezî Devletleri sulh etmek mecburiyeti karşısında bırakmış idi. Bu sulh ile beraber İttihat ve Terakki’nin Talat Paşa’ya, Enver Paşa’ya, Cemal Paşa’ya dayanan maceracı siyaseti de nihayet buluyor demekti. Artık İstanbul’da İttihat ve Terakki’nin ileri gelen azaları, Turan’a, Mısır’a, Hindistan’a ordu ile gitmekten vazgeçerek, başlarını kurtarmanın çaresine koyulmuşlardı. Halkta umumi bir galeyana görünüyordu. Herkes Osmanlı saltanatının bu son günlerinde İttihat ve Terakki’nin yaptığı felaketlerden bahsediyordu. Hatta İttihat ve Terakki’nin en fazla güvendiği mollaları bile; “Zaten Jönlerden bundan başka bir hayır beklenmezdi!” demeğe başlamışlardı.

Fakat daima desise (aldatma) ve hiyle ile hükûmeti idare etmeye alışmış olan İttihat ve Terakki’nin ileri azaları, kendilerini selamete çıkartacak çareyi bulmakta gecikmemişlerdi. Bir taraftan İngilizlere sulh teklifi ederlerken, diğer taraftan da kendilerini kaçırmaya yarayacak olan İzzet Paşa hükûmetini iktidar mevksisine getirdiler! Ve böylece de bir gece Rauf Bey, Mondros adasına İngilizlerle müzakere

için giderken; Talat, Enver, Cemal, Azmi, Nazım ve aveneleri de hırsızlar ve alçaklar gibi kaçtılar.

İngilizlerle Mondros adasında akdedilen mütareke mucibince İtilaf Devletlerinin kuvvetleri İstanbul'a girmiş bulunuyordu.

İstanbul'un bu sıradaki hali ve vaziyeti pek tuhaftı. Herkes; Türk devletinin yaşamasından umudunu kesmiş, kendini, en hafif şartlarla esir olarak kullanacak olan bir devletin himayesi altına sokmağı düşünmeye başlamıştı.

Başta Osmanlı Devleti'nin son Padişahı Vahdeddin, taç ve tahtının bekası için böyle bir himayeyi kabul etmekte bir zarar görmüyor, İttihat ve Terakki'nin muhalifi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da başına topladığı serseri mollalarla İngilizlerin mandası altına girmek propagandasını yapıyordu. Hatta bunun için Said Molla'nın riyaseti altında bir de İngiliz Muhipler Cemiyeti (!) vücuda getirilmişti.

Vatan Gazetesi baş muharriri Ahmed Emin Bey'in riyaseti altında da Amerika'nın mandasını isteyen bir grup vardı. Velhâsıl herkes şaşırılmış, ne yapacağını bilmiyordu. Yalnız ortada gözüken bir şey varsa o da saltanatın, saltanatla beraber Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın memleketi uçuruma doğru sürükleyen entrikalarıydı.

İşte bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa, Memalik-i Şarkiye'ye Ordu Müfettişi olarak, sadrazam olan Damat Ferid tarafından tayin edilerek gönderilmişti.

Türkiye'yi tam manasıyla esir eden Sevr Muahedesi'nin akdinden evvel İzmir, İtilaf Devletlerinin kararıyla Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. Bu hal bugünkü inkılâbın ve bugünkü istiklalin en büyük sebebidir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İzmir gençleri, başlarında elyevm İzmir mebusu bulunan Necati Bey, kezaik yine İzmir mebusu bulunan Osmanzade Hamdi Bey, Prag sefiri Vâsıf Bey olduğu halde İzmir ve civarını Yunanlılara karşı mudafaa etmek üzere Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni vücuda getirmişlerdi. Fakat bu cemiyetin Yunanlıların muntazam ve mükemmel ordusuna karşı mudafaa edebilecek silahları yoktu. Çünkü işgalden sonra Türk Devleti'nin bütün silahları İtilaf Devletleri tarafından toplanılmış, Türkiye'nin sahil kısmından başka, Konya, Eskişehir ve havalisi de İngiliz ve İtalyan askerleri tarafından işgal edilmişti.

Fakat bu hal yine bu gayretli gençleri çalışmaktan yıldırtmadı. Demirci Efe'nin ve Sarı Efe namıyla maruf olan Edib Bey'in ve bilahere Yunanlılara iltihak eden Çerkes Ethem'in vücuda getirdiği çeteler, Yunanlılara haylice zarar vermeye başlamışlardı.

Memleketin her tarafında istiklal ve hürriyet için yürütülen bir mücadele vardı. Yalnız bunu bir noktada toplamak ve o vakitler memleketin istiklali aleyhine çalışan saltanatla, saltanatî hükûmetten ayırmak icab ediyordu. İşte bu sırada Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın riyaseti altında Sivas Kongresi inikat etti. Bu kongrede Mustafa Kemal Paşa, yokluktan bir varlık çıkarmanın mümkün olduğunu, istiklal ve hürriyet için çalışmanın lazım bulunduğunu azalarına ısbat etmiş ve kongrenin kararıyla milli hareketin reisliğine tayin edilmişti. Böylece kongrenin kararıyla hükûmetin merkezi Ankara olamak üzere kabul edilerek Türk'ün saltanat ve hilafetle olan alakası kesildi.

Fakat bu hal İtilaf devletlerinin işgali altında yaşayan sultanla, sultanın yordakçılığını yapan, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının idam fermanı gibiydi. Binaenaleyh sultan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na, Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı tedip etmek emrini vermişti.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Mustafa Kemal Paşa'yı tedip için müracaat ettiği ilk vasıtalarından birisi, evvela İzmit'e Çerkes Bekir ile, Balıkesir ve havalisinde Çerkes Ahmed Anzavur namındaki iki serseriye göndermesi olmuştur. Çerkes Bekir, İzmit'te hiçbir muvaffakiyet temin edememiştir. Fakat Ahmed Anzavur, Bandırma ve havalisinde vücuda getirdiği çetesiyle epeyce işler görmeye muvaffak olabilmiş, bu havalide bulunan Kuva-yı Milliye kumandanı Çerkes Ethem'in halka yaptığı zulm ve fenalıklardan istifade ederek, Biga isyanını çıkartmaya muvaffak olmuştu. Burada Ahmed Anzavur kazandığı ufak bir muvaffakiyetle küçük bir ordu vücuda getirerek, Gönen'i, Bandırma'yı, Kirmasti'yi ve Karacabey kazalarını işgal etmişti. Bu sırada kendisine Vahdeddin tarafından Paşalık rütbesi tevcih edilerek, Osmanlı saltanatında her zaman görülen serseri paşalardan birisi daha meydana getirilmişti. Ahmed Anzavur cahil, ahmak, rütbe ve mansıp düşkünü budalanın birisi idi. Jandarmalıktan yetişmiş olan merkum askerlikten anlamadığı gibi, insanlıktan da haberi yoktu. Böylece teşkil ettiği ordunun ismini Kuva-yı Mahmudiye koymuş ve başına topladığı eşkıya serkerdeleri Çerkeslerle harekete başlamıştı.

İşte bu hal Türkiye’de Türklük ve Çerkeslik cereyanını doğurmuş ve bilahire Çerkes Ethem’in Yunanlılara firarıyla bu hal kuvvetli bir cereyan halini almıştır.

Kirmasti’de Ahmed Anzavur’un çapulcu alayları büyük bir bozgunluğa uğrayarak, Ahmed Anzavur güçlükle yakasını kurtarabilmiş ve İstanbul’a firar etmişti. Fakat Ahmed Anzavur’un bu mağlubiyeti Vahdeddin’in saltanatını muhafaza etmek hususundaki gayretini daha fazla çoğaltmıştır. Vahdeddin, saltanatını muhafaza edebilmek için, istiklal ve hürriyet uğrunda çarpışan Mustafa Kemal Paşa’yı mağlup etmeye mecbur olduğunu biliyordu. Bunun için de Kuva-yı İnzibatiye namı altında İstanbul’da 35 lira aylıkla gönüllü alayları toplandı ve bunların başına da Süleyman Şefik Paşa namındaki Suriyeli bir Arap başkumandanı tayin edildi.

Bilahire bu alaylar, İzmit’e sevk edilerek Değirmen Deresi civarında yapılan büyük bir muharebede tamamiyle mahvedilmiş, yine bu alaylarda süvari kumandanı olan Ahmed Anzavur güçlükle yakayı kurtarabilmişti. Böylece saltanat milli hareketin karşısında dayanamayacağını anlıyor, bazen şiddet bazen de mülayemet göstererek kâh Damat Ferid’i kâh Ali Rıza Paşa’yı ve kâh Salih Paşa’yı sadarete getiriyordu.

Mahaza diğer taraftan da yine çalışmaktan vazgeçmemişti. Bu sefer saltanatı kurtarmak için Yunanlılara iştirak etmek üzere Anzavur’u Biga’ya göndermişti. Fakat merhum oraya muvâsalat eder etmez, eşkıya olan bir çingene tarafından Ali Bey Çiftliği civarında katledilerek vücudundan memleket kurtarıldı.

Mustafa Kemal Paşa bütün bu hadiseleri soğukkanlılıkla def ediyor, memleketi anarşiden kurtararak, sağlam ve doğru bir idare kurmaya çalışıyordu. Askeri mümkün mertebe tensik etmiş, güzel ve küçük bir ordu vücuda getirmişti ki; bu ordu İsmet Paşa’nın kumandasında olmak üzere Yunanlılara ilk defa İlk İnönü darbesini vurmuştu. Ordu bu suretle galibiyete doğru yürümeye başlamış demektir. Bundan sonra bu muzafferiyeti İkinci İnönü Muharebesi takip etti ki Türk ordusu Yunanlılara büyük bir darbe daha indirmişti.

Fakat bu sırada dâhilî vaziyet kötüleşiyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kuvvetli üyesinden ve ayandan Zeynelabidin’in teşvikiyle Konya İsyanı husûle gelmişti. Zeynelabidin bir vasıta ile Vahdeddin’in şeyhülislamı Dürzizade tarafından *“Mustafa Kemal Paşa ile harekât-ı milliye için uğraşanların katli vaciptir”* diye verdiği fetvayı - ki bu fetva saltanatın son rezaletidir - Konya’ya sokmaya muvaffak

olmuş, taassubu okşayarak halkı isyan ettirtmişti. Fakat Milli Hükûmet üç gün zarfında Konya isyanını bastırmıştı. Fakat bunu Yozgat'taki Çapanoğluların isyanı takip etmiş ve bunu da Bolu, Kayseri ve ilh. isyanları arkalamıştı.

Harekât-ı Milliye'nin ilanı sıralarında idarenin çeteler eline düşmesi ve memlekette bir anarşi vücuda getirmesi Mustafa Kemal Paşa'yı ciddi düşündürmeye başlamıştı. Orduyu vücuda getirdikten sonra bu çetelerin lağvına karar verildi. Fakat Çerkes Ethem, biraderi Tevfik bir derebeyi gibi saltanat sürmeye alışmış olduklarından bu karara itaat etmeyerek Mustafa Kemal Paşa aleyhine yürümek istemişler de Eskişehir civarında milli ordu ile yaptıkları muharebede tamamiyle bozulmuşlar, Çerkes Ethem, biraderi Tevfik ve Çerkes Eşref, Yunanlılara firar ederek dehalet etmişlerdir. Nihayet bu habisler Yunanlıların nam-ı hesaplarına Çerkeslerden gönüllü alaylar vücuda getirerek, Türk ordusu aleyhine muharebeye başlamışlardır. Çerkes Ethem'in tenkilatından sonra Demirci Efe itaate alınmış ve buna müteakip de meşhur çeteci Giresunlu Osman Ağa'nın Ankara'da katli çetecilik hayatını Türk irade-i milliyesinden kaldırarak normal ve medeni vaziyeti koymuştu. Bundan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi teşkil etmiş ve bu hükûmet, Cumhuriyet'in ilanına kadar devam etmiştir.

Yunanlıların mağlubiyetinden ve İzmir'in istirdadından sonra, İstanbul kapılarına dayanan Türk ordusu, İngilizlerle beraber, onların hakiki dostu olan son Sultan Vahdettin'i ⁴¹³ İstanbul'dan taretmişlerdi. Buna müteakip Mecid Efendi sadece Halife umvanıyla makam-ı hilafete oturtulmuş ise de altı yedi ay sonra Cumhuriyet'in ilan edilmesi üzerine hilafet de memleketten tardedilmiş, hür ve liberal bir idare vücuda getirilerek, Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla ve ekseriyetle Mustafa Kemal Paşa cumhuriyet riyasetine intihap olunmuştur.

Fakat Cumhuriyet'in ilanı, muharebenin bitmesi, siyasi fırkaların teşkiline sebebiyet vermiştir.

Evvela Halk Fırkası teşkilatını yaparak, başında Mustafa Kemal Paşa olduğu halde, tamamen hürriyetperverlerden vücuda getirilmişti. Ve bu fırka elyevm Türkiye'de büyük bir ekseriyete istinad etmektedir.

⁴¹³ Vahdettin bir İngiliz kruvazörüne yakasını zorla atarak kaçmıştır.

Fırka idari makinayı yoluna koyduktan sonra, içtimai ve medeni olan ıslahatına başlamıştır. Hiç şüphesiz ki Türkiye'nin bugünkü medeniyet ve inkılâbı, Halk Fırkası'nın ve onu idare eden Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet Paşa'nın bir eseri olarak gösterebilir. Ve atide göreceğimiz bâblar tamamıyla bu fırkanın karar ve gayretiyle vücuda gelmiştir ki Türk inkılâbının büyüklük ve azametine şahadet eder.

İKİNCİ BAB

İDAREDE VE DİNDE İNKİLÂP

Ferdî saltanatın idaresi altında, fikrî ve vicdanî bir hürriyetin vücuda gelebileceğini iddia etmek ancak halkı göz bağıcıyla aldatmaya çalışan hokkabazların bir eseri olabilir. Nitekim Türkiye tarihinde pek büyük sayfaları işgal eden Tanzimat-ı Hayriyeler, Gülhane Hatt-ı Hümayunları, 92 Hürriyeti ve bunu takiben 324'te ilan edilen Meşrutiyet, halkın hürriyetiyle eğlenmek isteyen saltanatın hokkabazlığını, bize pek açık bir surette gösteren hakiki bir ayna olmuştur. Hürriyetin bekçiliğini saltanata yaptırmak, koyunları kurdun eline teslim etmeye benzer. Bunu idrak eden Türk gençliği bu azim inkılâba evvela saltanatı yıkmakla başlamanın lazım olduğuna karar vermişti.

Fakat Türkiye'de saltanatı yıkmak, gençliğin kuvvetli olmasına rağmen, yine kolayca yapılacak bir iş değildi. Padişahlar saltanatlarıyla beraber bütün bir islam aleminin secdegahı olan Hilafete dayanıyorlardı. Her ne kadar Türk gençliği, Türkiye'deki efkâr-ı umumiyyeden çekinmiyor idise de, etrafının harici düşmanlarla muhat olması, bilhassa İngilizlerin bütün bir âlem-i İslam'ı aleyhlerine kaldırmaya çalışacağını düşünüyorlar, basiret ve ihtiyatla hareket etmeyi daha iyi buluyorlardı. Nihayet, hilafet baki kalmak şartıyla, saltanatın tekmil-i nüfuzu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin eline verilmiş, din ile hükûmet tefrik edilerek padişahlık yıkılmış, sadece Dolmabahçe Sarayı'nda kuru bir unvan taşıyan son halife bırakılmıştı.

Bu devri, ilk adımını atan inkılâbın bir tecrübe ve imtihan devri olarak göstermek icab eder. Yoksa Türk gençliği basit bir tebdil-i idareden başka bir şey demek olmayan bu değişmeyi hiçbir vakitte bir inkılâp olarak kabul edemezdi. O, bu küçük Fasıla-i İnkılâp'ta etrafı dikkatli dinliyor, bilhassa İngilizlerin İslam âleminde çevirdikleri entrikaları adım adım takip ediyordu.

Filhakika İngilizlerin teşvikiyle İslam âleminde dehşetli bir feryat başlamıştı. Hindistan ve Mısır matbuatı hemen hemen bütün sayfalarını Türkiye'deki inkılâbın aleyhinde yazılan yazılara açmış, büyük bir kalem mücadelesine girişmişti.

Fakat İngilizlerin İslam âlemini vakitsiz bir mücadeleye sokturup yordurmak budalalığında bulunması, Türk gençliğinin cesurane yürümeye başladığı bu inkılâp

yolu üzerindeki adımlarını daha metin, daha sağlam atmasına sebep oldu. Çünkü Türkiye bütün bu patırtıların kuru bir vaveyladan başka bir şeye yaramayacağını anladı. Binaenaleyh Türkiye, inkılâbın büyüklüğüne dayanarak, yarının medeni hayatını hazırlayacak olan son ve kati kararını verdi: Hilafetin lağvıyla, halife ve hanedan-ı saltanatın tardı.

Türk tarih-i inkılâbının en şanlı bir sayfasını işgal edecek olan bu büyük karar, âlem-i insaniyetin karşısına medeni bir kisve ile çıkmak mecburiyetinde bulunan Türkiye için zaruri idi. İlmî ve içtimai bir inkılâbın payidar olabilmesi için devlet makinesinin idari olan aksamında icab eden tebdilatı yapmak ve bu makineyi durdurmaya yardım edecek herhangi kuvveti yıkmak ve paralamak lazımdı. Bu da ancak din ile saltanatın elindeki nüfuz ve kudreti kaldırmakla mümkün olabilirdi.

Bazı muterizlerin dediği gibi, Hilafetin bir korkuluk gibi bırakılması suretteki iddia hiçbir zaman da doğru olamazdı. Çünkü bu genç Türkiye hükûmetinde, kangren olmağa yüz tutacak herhangi bir yarayı, bir çıbanı bırakmaya benzerdi. Asırlarca devam eden bir mücadeleye müteakip, Türkiye bu büyük inkılâbını, şüpheli eller ve insanlar arasında hiçbir zaman muhafaza edemezdi. Her şeyi ıslaha karar veren Türkiye’de bu hal âdeti bir ağacı budamak demek olurdu. Sizi bugün rahatsız etden dalları kesmekle, yarın sizi tekrar rahatsız edecek olan, dalları ortadan kaldırmış olmazdınız. Bu sebepten Türkiye’de inkılâbı tam ve hakiki bir surette tatbik ederek yıkıp yeniden yapmak şeklini kabul etmiştir. Zaten inkılâplardan beklenen gaye de budur. Yani yıkar, fakat yeni sağlam esas üzerine tekrar kurar.

İşte inkılâpçı Türkiye için de saltanat ve hilafeti yıkarak yerine medeni bir idare olan cumhuriyeti koymak zarureti vardı. Ve inkılâbın bu sahifesini bila hadise kapattı. İdarede yaptığı bu azim inkılâp ile genç Türkiye Cumhuriyeti yeni sağlam esaslar üzerine dayanmıştı. Artık onun iyi havası üzerinde ne saltanatın istibdadı yaşıyor ne de din ve hilafetin terakki ve medeniyete karşı olan düşman sesi bağırabiliyor.

Türkiye’de inkılâptan evvel din, her türlü teceddüd ve terakinin önüne bir Sedd-i Çinî heybet ve dehşetle görülen büyük bir mani olmuştu. Uhrevî nüfuzunu; ilme, fenne, edebiyata, hars ve sanata, maarife, iktisadiyata hatta insanların hayat ve muaşerfetine kadar sokmağa muvaffak olan din, asra uymaktan ziyade asrı eski asırlara uydurmağa çalışıyor, mütemadi bir irticayı, Türkiye’de daimi bir gerilemeyi

husûle getiriyordu. Maarif ancak müessisat-ı diniye yani mescitlere tabi medreselerle temin edilmekte idi. Buralarda ilim tabiatıyla muhtaç olduğu hürriyet ve istiklali kaybetmiş, bu medreselerin yetiştirdiği en faal âlimeler ancak “tahtında müstetir hu”yu⁴¹⁴ arayabilmiş ve “Mâ Ba’de’t-Tabîa”⁴¹⁵ sahasını geçememişti.

Nasıl geçebilirdi ki; efkârı eskilerin yenilerden daha ziyade ilim ve hakikat ve esrârın vâkıfı bulunduğu merkezinde idi. Terakki fikri, tabiatı tetkik ve tecessüs fikri, dinsizlik ve şirk ile itham ediliyordu. Medreseler dinin intişar tarihindeki kavaid ne ise onu muhafaza ediyor, buna ilahi bir ehemmiyet verilerek bunun bozulmasına ve asri bir şekle ifrağ edilmesine katiyen rıza gösterilmiyordu.

Bu umman-ı cehalet içinde en garip olan cihet ulema ve ilim kelimelerinin medrese mütenessillerine, sarıklı Sıf-ı İlmiye!’ye verilmesi idi hatta bunlardan bir az ilmi müspeteyi merak edip de okuyanlar mütefennin ismiyle yad ediliyor, böylece bu yarım âlimliklerinin inzimamıyla halkın her türlü muamelatına karışmak salahiyetini kendilerinde görüyorlardı. Bu suretle din, intişarı anındaki asrına mahsus safiyetini büsbütün kaybetmiş, uhrevi ve dünyevi meseli yekdiğiyle karıştırarak, sahte âlimlerin cahil ellerinde terakki ve medeniyetin zorlu bir kırbağı kesilmişti.

Son zamana kadar her şey Türkiye’de dinî bir mikyasla ölçülürdü. Faraza şehrin tezyin ve imarı için açılacak herhangi bir caddenin üstünde bulunan cami ve mezar büyük bir mani teşkil eder, bu hadise Bâb-ı Meşihat’ı hemen hemen günlerce işgal eylerdi, ticaret dinin emrine tâbi, tabiatın Türkiye’ye vermiş olduğu güzel üzümlerden ve meyvelerden istifade hakkını Müslüman olanlara bahsetmiyor, alkol ve içki istihsalatı gibi, en mühim işler Avrupalıların ellerinde bulunuyordu. Kadın dinin süslü bir kuklası gibi kapatılmış ve hapsedilmişti. Maarif, en fazla dinî tedrisata ehemmiyet veriyor, asr-ı hazırda hiç bir kıymeti olmayan Arabî ile Farsça, zavallı gençliğin üzerinde dimağlarını patlatan bir bela kesiliyordu, Medâris-i İlmiye diye tesmiye edilen medreseler, vasi imtiyazları hasebiyle, birer tembelhaneye dönmüşlerdi. Memleketin ne kadar yobaz, haylaz, mazeretten başka hiçbir şeye yaramayan uzvu varsa hepsi medreselerin rutubetli odalarına iltica etmişler, ilmi cer

⁴¹⁴ “Tahtında müstetir hu”, bir nevi “gizli özne” demektir. Bkz. Kenan Erdoğan, “Kitâbiyât”, **Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi**, Yıl: 4, Aralık 2018 (Aziz Mevlütoğlu).

⁴¹⁵ Ünlü Müslüman filozof İbn Rüşd’ün eserlerinden birinin adıdır. Bkz. Mehmet Fatih Birgül, “İbn Rüşd’ün Risalet’ü Mâ-ba’de’t-Tabîa Tercümesi Hakkında Bir Eleştiri”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 8, Ekim 2005 (Aziz Mevlütoğlu).

ile ve dilencilikle mübadeleye başlamışlardı, bu dilenci cahil ulema sınıfının en büyük meşguliyetleri, yeni fikirlerle süslenen medeni dimağları tekfir etmek, memleketi ıslah etmek için atacakları her adımın önüne bir mani olmaktı. Hatta elbise meselesi bile suhtelerin emir ve iradesine bağlı bulunurdu. Müslüman olan her hangi bir Türk arzu ettiği şekilde giyinebilmek hürriyetine sahip olamıyor, molla güruhunun çıkardığı “teşebbüh vardır” feryadıyla şahsî olan hakkının hürriyetinden bile vazgeçmek mecburiyetinde kalıyordu.

Velhasıl din Türkiye’de, her şeye burnunu sokmuş, hatta elini, ağzını yıkamaya bile karışarak, zavallı Türklerin yakasına yapışan şart, belalı bir alacaklı mevkiine girmişti.

Bütün bunlar kifayet etmiyormuş gibi birer taassup ocağı olan dinî tekkeler, halkı ebedi bir rehavete, uyanılması müşkül bir ataletle sürüklüyordu.

Tekke şeyhlerinin yazdığı nesihler tıbbiyeden mezun hazık doktorlardan daha fazla insan celp ediyor, böylece din, fennin terakki ve tefeyyüz etmemesi için bütün heybetiyle önüne geriliyordu. Tekke şeyhleri, sâliklerini âdeta birer haraca kesmişti. Tekke şeyhi kendisi için para alır! Tekkenin masrafı için para alır! Ölen babası için alır! Kemikleri kalmamış dedesinin ruhu için alır! Velhasıl böylece tekkesine bitmek tükenmek bilmeyen bir varidat temin ederdi! Fakat din bu kurnaz şeyhlerin ellerinde, karşısındaki şahsın dimağına göre az veya çok ölçen bir bazergân arşınına dönmüştü, yani din sınıf-ı ilmiye arasında olduğu gibi tekkelerde de bir vasıta-yı cer ü menfaat idi.

Türkiye bu büyük inkılâbına kadar şirazsesinden tamamiyle çıkmış bir dinin bu kabihi bir istibdadı altında inlemiştir, öyle bir istibdat ki taassup ve cehaleti yüzünden halka gözünü azıcık olsun açabilmek fırsatını vermemiş, halkı kahredici boyunduruğu altında sürüklemiştir. Binaenaleyh inkılâp terakki ve medeniyetin ebedi bir düşmanı olan dini bu haliyle muhafaza edemezdi. Behemehal kırmak ve baltalamak lazımdı. İddia edildiği gibi dini mesai anında ne kadar saf ne kadar nezih olarak kabul etsek bile; Türkiye efkâr ve içtihadat neticesi safiyetini terk ile ilk intişarî şeklinden daha başka bir şekilde bulunan bir din ile karşılaşmıştı. Halbuki bu hal ile yirminci asrın medeni yolu üzerinde yürüyebilmek imkân ve ihtimali olamazdı. Bazı muterizlerin dediği gibi ıslahı cihetine gitmekte mekn değildi, bu

suretle karşısında açılan iki yoldan birisini kabul etmek zaruretinde idi: din ve medeniyet.

İnkılâpçı Türkiye, inkılâbını ancak medeni bir kisveye büründüğü zaman tamamlayabilecekti, bu sebepten medeni yolu takip etmek ve o yolun üzerinde yürümek mecburiyetinde bulunuyordu ve dini geride bırakarak medeniyeti kabul etti, zira dinde ıslahat olamazdı. Çünkü her hurafe bir akide, bir itikat olmuştu. Onun bir parçasını paralamakla hepsini paralamak arasında hiçbir fark yoktu.

Zaten herhangi bir din, asrının icabatına tabiatıyla kavaidini zamanının âdet ve itiyadına tevfikini vücuda getirmiştir. Binaenaleyh asrının medeniyetine göre yapılmış bir kanundur. Bu kanunu bin üçyüz sene sonraki bir zamana tatbik etmeye kalkışmak, asrın medeni olan ihtiyacatını unutarak, köhnemiş batıl hurafelerle uğraşmak olur. Medeni idarelerde dine bir paye, bir mevki vermek bu sebeplerden dolayı mümkün değildir. Çünkü edyân her ne olursa olsun, terakki ve medeniyetin düşmanıdır. Sâliklerini ileriye götürmeye değil, yaşadığı asrın zamanına rücu ettirmeğe çalışır. Daha doğru bir tabir ile tam bir irtica kuvvetidir.

Halbuki medeni Türkiye bütün kuvvetiyle irticadan kurtulmaya çalışıyordu. O, köhne ve batıl itikadat ile idare edilen bir memleketin asırlardan beri inleyen elemelerinin en doğru, en hakiki bir şahidi olmuştu. Gözünün önünde ihtirasat-ı dünyaya bir nihayet vermek kazıyesi bir katiyet-i riyaziye hükmünde duruyordu. Zaten Hilafet ile beraber Bâb-ı Meşihat'ın lağvı dinde yapılacak inkılâba bir rehber olmuştu. Fakat yalnız bunların kaldırılması, dinî ihtirasatı kaldırmak demek değil idi. Türkiye terakki ve medeniyet için demirden bir kale gibi karşısında duran batıl itikadları tamamen yıkmak ve yok etmek mecburiyetindeydi. Ve bunun için de küçük bir fırsatın zuhuruna intizar ediyordu. Ve çok şükür diyeceğim, dinî hislerle vücuda getirilen Kürt isyanı, medeni Türkiye'ye bu hususta da kati ve metin adımlarını attırdı. O vakit anlaşıldı ki hurafelere istinat eden her ihtilal medeniyetin kati azmi karşısında hiç ve hüsrân içinde boğulmaya mahkumdur. Şuurla hareket eden bir kitle, karşısında gayri şuurfî hareket eden bir kitlenin çokluğuna rağmen daima galip ve muzafferdir.

Kürt isyanı, zaten yapılması mukarrer olan bu inkılâbı ta'cil etmiş, daha çabuk olmasına yardım etmiştir. Bu suretle medeni Türkiye, Hilafetle Bâb-ı Meşibat'ın lağvını takip eden azimkâr kararlarını çıkarmıştır.

1-Medreselerin lağvıyla binalarının maarife devri.

2-Tekkelerin seddi ve tekke binalarından mektep yapmaya elverişli olanların keza maarife devri.

3-Sıf-ı İlmiye'nin lağvı. Yani sarık ve ruhbanîyetin menî.

4- Hükûmetin din ile olan alaka ve irtibatının suret-i mutlakîyede kati'i. Dindar olanların hürriyet-i şahsiyesine tecavüz etmemek için itikatlarına ait meselede müşaverede bulunmak üzere Din İşleri Riyaseti namıyla küçük bir dairenin tesisi.

5- Dini müdaafa edecek her türlü neşriyatın menî.

6- Mekâtipteki dinî tedrisatın lağvı.

7- Halkın dinî kuyût ve esaretten halası.

8- Evkafın kısmen maarife kısmen medeni bir idareye devri, yani lağvıyla yeniden tesisi.

9. Serbestî-i itikat.

Böylece görülüyor ki Türkiye'deki inkılâbını tam ve kati bir surette yaparak dinin dünya meseliyle olan alakasını büsbütün kesmiştir. Diğer bâblarımızda göreceğimiz gibi kanunlarını da dinî boyunduruktan tamamen kurtararak asrî ve medeni olan kanunları kabul etmiştir. Artık Türkiye'de herhangi dinî bir idarenin, dini bir kanunun payidar olduğu iddia edilemez. Halihazırda dinden tamamen ayrılmış, itikat bahsini şahsi düşünceler arasına sokmuş tam ve medeni bir Türkiye vardır. Orada dinî olan içtihatından dolayı hiç kimse muhattap tutulamaz.

Yalnız bugünün zarureti olmak üzere dini müdafaa yasaktır. Çünkü inkılâp metin olan binasını tamamiyle kırabilmek için kendisine zarar verebilecek her şeyden çekinmek mecburiyetindedir. Dinin lağvı zamanında, sarıklı sınıfına dini müdaafa etmek hakkını bahşetmek, inkılâbın yaptırdığı fedakârlığa karşı cinayet etmek olurdu. Bunu bir istibdat diye telakki edenler, telakkilerinde pek fazla aldananlardır. Farzımahal olarak bunu bir istibdat olarak kabul etsek bile, bu istibdat halkı nura ve saadete kavuşturmak isteyen münevver bir istibdat, yani tenkitten ziyade taktir ve alkışla kabul edilmeye layık bir istibdattır. Medeni olan inkılâpçılar, medenîyetin

düşmanları olanlar için bî-aman bir düşman kesilmezlerse o inkılâbın vereceği semereyi tatmak bahtiyarlığından mahrum kalırlar. Binaenaleyh gayelerine vâsıl olmak için her şeyi yapmak mecburiyetindedirler ve yapılan her şey de meşru olan bir hakkın müdafaasıdır.

ÜÇÜNCÜ BAB

KADINLIKTA İNKİLÂP

Türk kadınlığı asırlardan beri çektiği esaretin mükâfatını bugün vasi bir hürriyetin sahibesi olmakla görmüştür. Türk kadınlığının bugünkü hürriyeti zannedildiği gibi bir cemiyetin veyahut da herhangi bir zümrenin lütuf ve ihsanıyla hasıl olmuş bir serbesti değildir. Bunu doğrudan doğruya Türk kadınının esaret ve istibdada karşı olan isyanında aramalı, fikren terakki ve tealisi için çalıştığı günlerde bulmalıdır. Basit ve küçük bir tetkik ile anlarız ki; Türkiye’de kadınlığın terakkisi, medeniyetin ancak kadının erkeği ve erkeğin kadını tamamladığı ve ikmal ettiği gün elde edileceği kanaatiyle başlamış, ibtidai bir cemiyet olmaktan vazgeçerek, kadınların da erkeklerin tekamülüyle beraber ilerlemesine çalışmak suretiyle elde edilmiştir. Fakat bunda en ziyade âmil olan yine bizzat Türk kadınının kendisidir. Kadınlık arasında maarife olan fazla rağbet ve ehemmiyet, ecnebi lisanlarına, bilhassa Fransızcaya karşı olan inhimak, Türkiye’nin belli başlı büyük şehirlerinde, bilhassa İstanbul ve İzmir’de minder çürüten ninelerden daha başka bir tarzda düşünen kadınları yetiştiriyor ve onları asrî ve medeni bir tarzda büyütüyordu. Saltanatla dinin Türk kadınlığı üzerindeki müthiş istibdat ve tazyikine rağmen, aksine olarak kadınlık, bu tazyik nisbetinde bir tekamül, bir terakki göstermekte idi. Türk kadınının kafes arkasında başlayan şahsî ve münferit isyanları, yirmi beş, otuz sene evvel harem hayatını yıkmış, terakki ve tefeyyüz etmemesi için uğraşan istibdadı ezerek maarifin tatlı ve sevimli kucağına atılmıştı. Bu tekamülün önüne geçmeye muvaffak olamayan Abdülhamid bile naçar kız mekteplerine büyük ehemmiyet atfetmek mecburiyetinde kalmış ve kadın muallimleri yetiştirecek âli bir darümuallimat vücuda getirmişti. Tâli mekteplere inzımam eden bu âli darümuallimat, muallim kadınları yetiştirmekle beraber doğduğu muhit dâhilinde çocuğun hazırlanacağı cemiyetin nasıl bir cemiyet olacağını, bunun ahlakî, lisanî, bedii kıymetlerinin ne olduğunu anlatacak ve bu cemiyetin hakiki hayatına atılmak için muhtaç bulunduğu ilk terbiyeyi vererek çocuğu yaşadığı cemiyet dâhilinde ruhen, bedenen iyi bir hayata hazırlayacak valideleri yetiştirmeye başlamıştı.

Fakat kadınlığın bütün bu terakki ve tekamülü, mevcudiyetini kapalı olduğu duvarın arkasında gösteriyordu. Cahil ve mutaassıp zümrenin, aman bilmeyen kıskançlığı bir ümmetçi heybet ve dehşetiyle duran çadranın kalmkasına müsaade etmiyor, açılmak

için kadınlar arasında arasıra beliren küçük küçük hareketler dinsizlik ve ahlaksızlıkla ittiham ediliyordu. Öyle zamanlar gelmişti ki adi bir fahişenin irtikap ettiği en büyük hatalar, namuslu bir aile kadınının açık gezmesi kadar günah görülüyordu. Mahaza genç kadınlar, molla güruhunun bitmek tükenmek bilmeyen hücumlarına karşı kulaklarını tıkamışlar, sadece kendilerinin hürriyet ve serbestisine ehemmiyet vermeye başlamışlardı.

Bu karışık hal, yani kadının her zaman açılması ve aynı zamanda saltanat ve taasubun zoruyla kapanmaya zorlanması, cumhuriyetin ilanı zamanına kadar devam eder. Bu vakte kadar kadınlık esaretine karşı daima isyan etmiş, bütün tazyiklere rağmen nisbeten açılmıştı. Hatta dindar olan saltanat bile son zamanlarda bunun önüne geçmek imkânını bulamamış, her zaman bir az daha açılan Türk kadını, açıldığı yerde bırakmak ve oyalamak siyasetini takibe koyulmuştu.

Bu vakte kadar erkeklerle beraber kısmen umumi hayata iştirak eden kadınlık, inkılâbın başlamasıyla bu iştirakını umumileştirmiş, inkılâp hükûmetinin ve o hükûmetin istinat ettiği kuvvetli gençlik kitlesinin yardımıyla başta kara bir leke gibi duran çarşafı (çadrayı) atarak Avrupalı kadınlar gibi meydana çıkmıştır. Ve azimkâr inkılâpçıların musîb kararıyla kendisini zincir ile bağlayan tesettür esaretinden kurtularak, dimağ ve fikrine, zihnî terbiyesine yakışan şapkayı giymiştir.

Çarşafın (çadranın) kalkması, kadının Avrupa sureti tarzında giyinmesi, medeni Avrupa kadınları gibi bütün hayata erkeklerle beraber iştirak etmesi, içtimai hak ve hürriyetinin sahibi bulunması, taaddüt-i zevecatın, artık (fazla) arvad almanın menni, talâk hususunda erkekle kadının müsavi haklara malik bulunması, hak ve hürriyet hususunda munislik ile müzekkerliğin olmaması gibi kararlar, Türk inkılâp tarihinde altın yazılarla yazılmağa layık olan sayfalardır.

Türk inkılâpçıları, inkılâbı tamamlamak için her şeyi tam yapmak prensibini takip etmişlerdir. Din ile saltanatı yıktıktan sonra kadına layık olduğu hürriyet ve serbestîyi vermemek, onun elân iptidai bir esaret hayatı dâhilinde yaşamasına müsaade etmek imkân ve ihtimali olamazdı. Binaenaleyh evvela çarşafı atarak kadını açmak mecburiyetinde idi ve bunu çekinmeden yaptı. Çünkü Türkiye yeni bir medeniyetin, yeni bir hayatın içine giriyordu. Bu hayatın içine eski bir kıyafet ile girmek demek, aynıyla o eski akideyi muhafaza etmek demek olurdu. Yeniliğin

eskiliği tamir ile elde edilemeyeceği hakikatine vâkıf bulunan Türk gençliği, eskiden beri gelen hayatın bütün şartlarını değiştirmek suretiyle inkılâbın beklediği gayeye vâsıl olabileceğini biliyordu. Ancak bunun temininden sonra ilmî ve içtimaî bir yol üzerinde yürüyebilirdi.

Kadının böyle birden bire vasi bir serbestîye malik olması bazı uygunsuzluklara da sebebiyet verecekti. Nitekim de verdi. Bunu hiç kimse inkâr edemez. Ancak bu uygunsuzluklar her inkılâpta olduğu gibi mazur görülmelidir. Hiçbir fedakârlıkta bulunmayarak inkılâp yapmak istemek, o inkılâbın olmamasını arzu etmek demektir. Nitekim Büyük Petro da Rusya'daki terem usulünü kaldırdığı, yani kadını haremde hapseden ve öldüren esareti yıktığı zaman bugün Türkiye'de olduğu gibi ufak tefek uygunsuzluklar olmuştu. Fakat acaba o terem usulü Rusya'da elân baki kalsaydı, bugün Moskof diyarında gördüğümüz ve hayretle taktir ettiğimiz bu terakki, akıllara hayret veren bu büyük inkılâp husûle gelebilir miydi? Şüphesiz ki hayır. Unutulmamalıdır ki beşeriyet terakki edebilmek için karanlıktan kurtulmaya çalışırken ona rehberlik eden ve muhtaç olduğu meşaleyi yakan kadındır. Binaenaleyh Türkiye gençliği bu bedîhî hakikat karşısında kadını esaretten kurtarıırken bazı ufak tefek fedakârlıklarda bulunmağı hesap etmiş, medeniyet ve terakkinin uğruna bu kurbanları vermeyi muvafık bulmuştur. İnsaniyet her terakki adımını ilim ve hakikatin keskin dişli dolabı arasından geçmek suretiyle atabilir. Paralanmadan hasıl olmuş bir tekamül yoktur. Yani ilmin bu keskin dişli dolabı arasından geçerken insanlar kendilerinden bir kısmını paralatmaya ve kurban vermeye mahkûmdurlar. Binaenaleyh ilmî olan bu hadiseye karşı artık köhnemiş olan ve hiçbir kıymeti kalmamış bulunan ahlak nazariyetiyle hücum etmek beşeriyetin çektiği ızdırabatı asırlarca daha süründürmek olurdu. Bu sebepten kadınlıkta bir inkılâp istendiği vakit yıpranmış ahlak kaidelerinden az çok fedakârlıkta bulunmak, ufak tefek uygunsuzlukları, daima tashihi cihetine giderek, hoş bir nazar ile görmek lazımdı. Şimdi ise Türkiye bu büyük inkılâptan sonra ahlakî olan tabii sukutun önüne geçebilecek ilmî çareler aramakla meşkuldür.

Bugün Türkiye'de kadının vasi bir hürriyet ve serbestîye mazhar olması Türkiye'nin içtimai hayatında pek faydalı eserler husule gelmiştir.

- 1- Bu hürriyet, şimdiye kadar daima fena bir vaziyette bulunan aile hayatını tanzim ve ıslah etmiştir. Bunda âmil olan şüphesiz ki kadının serbestî ve hürriyetidir.
- 2- Alkol Türk gençleri arasında yavaş yavaş azalmağa başlamıştır. Çünkü gencin hayatına tamamen iştirak eden kadın, alkol kullanmasına karşı büyük bir mani olmaktadır.
- 3- Darülfünunlar ve âli mektepler miktarca erkeklerle müsavi bir surette hanım talebelerle dolmuştur. Bu hal yarının terbiye ve ana ordusunu pek esaslı bir surette yetiştirmektedir.
- 4- Sanat ve musiki kadının serbestîsi yüzünden hakiki ve ciddi bir inkişafa doğru yürümektedir. Bilhassa tiyatro hayatı tamamen asrî ve medeni bir şekle girmiş, Avrupa sahneleriyle muvazi bir bir surette yürümeye başlamıştır. Darülbidaîyin yani konservatuarın yetiştirdiği kıymetli kadın artistleri Türkiye'nin sahne hayatına pek büyük bir parlaklık vermektedir. Velhasıl bugün Türkiye'de umumi bir surette bir kadınlık ve terakkisi, ve kadının medeni bir surette olan mücadelesi göze çarpmaktadır. Ve bu mücadele, dinî esaretten kurtulmuş olan kadınlığı mantikî ve ilmî bir saha içinde hareket etmeye mecbur bırakmıştır.

Bugün Türkiye'de kadınlık siyasi olan hakkına sahip olamamış ise de bunun da umut edemeyeceğimiz kadar yakın bir zamanda husûle geleceğini vakayi pek açık bir surette göstermektedir. Türk kadınlığının hak ve hürriyetini tanıtmak üzere teşkil etmiş bir çok kadın cemiyetleri, Türkiye'nin medeni olan gençlik ve hükûmetine bu tabii olan haklarını kabul ettirmekte gecikmeyeceklerdir. Zaten gençlik arasında kadına siyasi olan hakkının verilmesi umumi bir fikir halini almıştır.

Hulasa olmak üzere şunu söyleyebilirim ki; halihazırda Türkiye'de erkekle beraber yürüyen, onunla beraber aynı hakka malik olan, medeni, açık, serbest, çarşafli (çadralı) değil fakat şapkalı bir Türk kadını vardır. Ve Türk kadınının bugünkü medeni kıyafeti Türkiye'ye bitmek tükenmek bilmeyen faydalar, iyilikler getirmiştir. Daha doğrusu onun her hususunda, gerek içtimai ve gerekse iktisadi hayatında Türk kadınlığı Türk gençliğinin en ciddi bir şeriki, en hakiki bir rehberi olmaktadır. Bugün Türk kadını tasvir etmek icab ederse onun için sadece medeni ve Avrupalı bir kadındır demek kifayet eder. Ancak bu kelimeler, Avrupalı kadınlarla muvazi bir

surette yürüyen Türk kadınıni sahih olarak ifade edebilecek kelimelerdir. Mahaza burada şunu da söylemek ve itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Türkiye’de kadınlık hususi bir mesele olarak telakki edilmekte ve içtimaiyetin sınıfı kuruluşu ile alakadar olmadığı kanaati beslenmektedir. Yani henüz kadınlık meselesi Leninizm’in vasi olan serbestîsi dâhiline girememiştir. Çünkü mülkiyet-i hususiye baki kaldıkça kadınlığın istismarı pek tabiidir. Ve Lenin’in dediği gibi kapitalizm her şeyden ziyade kadınları istismar eder, din ve ahlak namına kadınları en tabii olan haklarından mahrum bırakır. Çünkü kapitalizm esasî dâhilinde teşkil edilmiş hükûmetlerde hatta Türkiye gibi din ile alakası olmayan en liberal demokratik cumhuriyetlerde bile kadın vatandaş hukukundan mahrum olduğu gibi siyasi olan hakkını da istimal edemez. Ancak kadının öğrenebileceği ev işleridir. Bu da kadının dimağını, fikrini körleştirmekten başka bir şeye yaramaz.

Bu gibi demokrtatik ve burjuvazi idarelerde kadının hürriyeti, kanunun kendisine müsaade ettiği dar bir çenberin içerisine sıkışmıştır. Bu sebepten Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde yaşayan kadınlar da ancak Avrupalı kadınların nail oldukları mahdut bir hürriyete, bir serbestîye kavuşabilmişlerdir. Yoksa Türkiye kadınları hür ve serbesttir demekle tam manasıyla içtimai ve medeni bir hürriyetin sahibi olamazlar. Yalnız dinî bir taassubun istibdadından kurtularak, burjuvazi bir esaretin içerisine girmişlerdir.

Türkiye’de de kadın, bilhassa kendli (köylü) ve amele kadınları, erkeklerle beraber, sermayedarların ellerinde istismar edilmektedirler. Hakiki hürriyete ancak sermayenin pençesinden kurtulduğu günü sahip olabileceklerdir. İşte o vakit tam manasıyla kadın erkekle müsavi hukuka malik olarak, yeni içtimaiyetin yeni şeklinde beraberce ilerleyebilecektir.

Bugün ise bunun Türkiye’de husul bulmasına imkan yoktur. Çünkü Türkiye henüz bir burjuva inkılâbı yapmış ve demokratik bir cumhuriyet kurmuştur. Ve bu cumhuriyette bir mülkiyet-i hususiye kanunu caridir. Bu kanun baki kaldıkça kadının tam manasıyla âzâdeliğinden bahsetmek kapitalistlerin hukukunu çiğnemek olur! Halbuki Türkiye henüz yeni doğmuş bir kapitalizmin içerisine yuvarlanmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BAB

HAYAT VE MUAŞERETTE, TERBİYE VE MAARİFTE İNKILÂP

Türkiye bu büyük inkılâbından sonra hayat ve muaşeretinde ıslaha mecburdu. Bu hususta Türk inkılâpçıları seve seve okudukları Maks Simon Nordau'n nasihatlarıyla hareket etmek istemiyorlardı. Onlarda baş kıyafeti değil, kıyafet başı değiştirebilecek kanaati mevcuttu. İbtidai ve vahşi bir hayatı takip eden bir adamı, medeni hayata alıştırmak ve sokmak için onun bütün hayat tarzını değiştirmek lazımdır. Ancak bu suret onu yavaş yavaş medeni hayatla ısınabilecek hale sokar. Fakat umumi bir surette değişen bu yaşayış tarzında ona eski zamanlarını hatırlatacak küçük bir nişane bile bırakılmamalıdır ki; kendisinden olamadığı takdirde, evladından medeni bir surette istifade edilebilsin.

İşte Türk gençliği hayat ve muaşeretin tebdili hususunda bu gayelerle hareket etmeyi vazife edinmişti. Halkı ibtidailikten kurtarabilmek için onun yaşayışını, giyinişini velhasıl her şeyini tebdil etmek zarureti vardı. Âdeta bir karnavalı andıran ve köyden köye değişen giyinmek tarzı ve bazen elbiselerin sıhate tesir edecek kadar sakil ve kati olması, bir püsküllü bela gibi duran kırmızı feslerin üzerlerine sarılan sarık ve yemenilerle hasıl olan ağırlık, bütün bunlar telebbüs tarzının umumi bir surette değiştirilmesini asan (kolay) kılmıştı. Bunun için de kabul edilecek yegâne kıyafet Avrupa'nın medeni olan kıyafetiydi. Binaenaleyh fesi şapka, şalvarları pantolon, çepkenleri de ceket istihlaf etti. Çünkü hayat ve muaşeretin değişmesi için evvela kıyafetin değişmesi icap ediyordu. Yeni hayatın içine Türklük medeni kisvesiyle girmeye mecburdu.

Türkiye'nin bugünkü hayat ve muaşereti tamamen Avrupa'nın hayat ve muaşeretidir. Zaten kadını cemiyet hayatına soktukten sonra hayat ve muaşeretin de Avrupaî bir şekilde olacağı aşîkar idi. Aileler arasındaki cemiyetler, tiyatrolar, konserler ve ilh. Türk'ün bugünkü zevkini temin etmekte, intizam ve ittirat dairesinde takip edebilen bir hayatın varlığını göstermektedir. Köhne bir itiyat neticesi kalmış olan nezaket tamamen terk edilmiş, yerine kısa ve faydalı bir nezaket konmuştur. Türkiye'de bugün mevcut olan muaşeretin bir burjuva muaşereti olduğu inkâr edilemez. Zaten inkılâbı da bir burjuva inkılâbıdır. Binaenaleyh hayat ve muaşeretini de burjuvazi bir yol üzerinde takip etmektedir. Fakat bugünün bu inkılâbı kati ve zaruri idi. Hiçbir

zamanda medeni Türkiye, içtimai inkılâbını yaparken hayat ve muaşeretine başka başka yollar vermek, onu yeni bir tarza sokmak zaruretinin unutamazdı.

Bugünkü inkılâbçı Türkiye'nin yegâne gayesi, yetişecek yeni nesle hakiki ve tam bir terbiyeyi vermektir. Genç Türkiye terbiyeyi yalnız mürebbilerin ellerine bırakmamaktadır⁴¹⁶ ve içtimai bir muhit içinde doğan çocuğun üzerinde muhitin yapacağı mühim tesirleri düşünerek terbiyede muhitin ne kadar büyük bir âmil olduğunu unutmamaktadır.

Son zamanlara kadar yani takriben 20 ilâ 40 sene evveline kadar, dinî terbiye ile yetişenler ahlak-i lisan gibi mefkûreleri ve bu mefkûreleri ihtiva eden hissi, iradeyi, zekâ gibi melekeleri kazanmaktan pek uzak yaşıyorlardı. İnsanlar ile hayvanlar arasındaki fark; medrese terbiyesi ile insanın bir hayvan-ı nâtik olması gibi basit bir fark ile ayrılıyor, aynı zamanda insanların meslek, zevk ve ilh. sahipleri oldukları unutuluyordu. Çocuğa fıtratında olmayan cemiyet hayatını yaşamak iktidarını vermeyi bir şirk (!) telakki ediyorlar ve hayatta her şeyin fitrî olduğuna dinî bir tevekkül ile iman ve itikat eyliyorlardı. Mekteplerden beklenen fayda, bilhassa Abdülhamid zamanında, dine yardım edecek insanları yetiştirmek, dindar ve mütevekkil bir kitle vücuda getirmektir. Fakat bu arzuya rağmen yine âli mektepler daima medeni hislerle yaşayan insanları yetiştiriyorlardı. Fakat yazık ki; zekâ itibarıyla pek yüksek olan bu gençlerde teşebbüs-i hassaları, asrî bir terbiye ile mücehhiz olamamaları yüzünden, bulunmuyordu. Yalnız gençliğin umumi kanaati her şeye rağmen maarifi ıslah etmek, ona zamanın icap ettirdiği bir şekilde asrî bir intizam verebilmektir.

1324/1909 senesi meşrutiyetinden sonra maarifin ıslahı hususunda çok ciddi adımlar atılmıştı. Hemen her sene birçok talebeler Avrupa'ya gönderiliyor ve maarifte yeni ve son sistem usullerin tatbikine ehemmiyet veriliyordu. Fakat bundan evvelki neslin Fransız ilim ve irfanıyla yetişmesi ve maarifte yapılan ıslahatın Fransız zihniyetiyle vücuda getirilmesi, hayatta hükûmeti kendisine bir destek edinerek yürümeye alışmış, cesaretsiz ve hayattan korkan bir gençlik yetiştirmişti. Filhakika bunda dinî olan terbiyenin de büyük bir tesiri vardı. İttihat ve Terakki hükûmeti daima idareyi kendi elinde bulundurabilmek için saltanata, saltanatla beraber dine ve hilafete pek

⁴¹⁶ Her ne kadar metinde “*bırakmaktadır*” diye yer almaktaysa da, muhteva açısından “*bırakmamaktadır*” olması gerektiği göz önünde bulundurularak tarafımızca tashih edilmiştir (Aziz Mevlütoğlu).

büyük bir sadakat gösteriyordu. Binaenaleyh maarifte yaptığı tecdit ve ıslahatı da dinî bir perde altında vücuda getirmeye çalışmış, her yeniliği din ile birleştirmeye kalkışmak akılsızlığında bulunmuştu. Mamafih muallim ve mürebbi yetiştirmek için darülmuallimin ile darülmuallimata verdiği ehemmiyet de hiçbir zaman inkâr edilemez.

Türkiye inkılâbı başladığı vakit, maarif pusulasını şaşırmış kaptanların ellinde, dinîlik ile gayri dinîlik arasında bocalayan gemiye benziyordu. İnkılâp buna tam bir doğruluk vermek ve asrî bir yol göstermek mecburiyetinde idi ve ilk icraat olmak üzere de alttaki maddeleri ilan etti.

1- Dinî tedrisatın menni.

İnkılâp, bu büyük kararı çıkarırken din ile ilmi birbirinden ayırmak, ilmi dinin pençesinden kurtararak ona tam bir serbestî vermek gayesini tekip etmişti. Çünkü din terbiyede âmil oldukça medeni ve asrî bir hale girebilmek imkânını bulamazdı. Yekdiğerine zıt olan bu iki kuvveti birbirinden ayırmak, birisini geriye, diğeri de ileriye göndermek lazımdı.

2- Tedrisatın birleştirilmesi.

Yani kadın ile erkeğin aynı kürsü üzerinde okuyabilmesi. Bu maddenin ehemmiyetini söylemek fazladır. Şurası aşıkardır ki; hayatta kadın erkeklerle teşrik-i mesai etmedikçe bir milletin terakki ve tefeyyüzüne imkân yoktur. En fazla müterakki olan milletler, içtimai hayatlarında kadın ile erkeği aynı müsavi şerait içinde yürütebilen milletlerdir. Bu hakikat meydanda iken aynı gayelerle yetişecek kadın ile erkeği terbiye hususunda bir birinden ayırmak medeni inkılâpçılar için mümkün olamazdı.

3- Mürebbilerden müenneslik ile müzekkerliğin lağvı.

Bu da tedrisatta kadın ile erkeğin aynı hakka haiz olmasını ilan ediyordu.

Din ile terbiyeyi bu suretle bir birinden ayıran inkılâba ikinci bir vazife olmak üzere de umumi surette mekteplerini ıslah etmek vazifesi kalmıştı. Çünkü dini terbiyeden ayırmakla maarifte yapılması icap eden inkılâb husule gelmezdi, dinî tedrisatı lağv etmek ancak maarifin inkılâbında bir idari başlangıç olabilirdi. Asıl iş bundan sonra maarife medeni ve asrî bir yol gösterebilmektir. İnkılâpçı Türkiye'ye öyle bir maarif lazımdı ki; çocuk içinde bulunduğu muhiti, cemiyeti tanıyabilsin; çocuğa bu muhiti

tanıtılabilecek muallimler, mürebbiler bulunsun; mürebbi muhit hakkındaki gayelerini çocuğa telkin ederken kullanacağı vasıtaları, usulleri bilsin.

Binaenaleyh tam bir irfan kitlesi, bir muallim ordusu yetiştirmek lazımdı. Çocuğu mühite hazırlayacak olan mürebbilerin çocuğun ruhu üzerine nasıl tesir etmesini bilmesi; çocuğun hazırlanacağı hayat hakkındaki telakkilerin neden ibaret olacağını anlaması ve bu istikamet dahilinde çocuğu yetiştirmesi icap etmekte idi. Bunun için de ancak aile terbiyesi, ana terbiyesi, saniyen de hoca terbiyesi lazımdı.

Ve inkılâpçı Türkiye terbiye ve maarifteki inkılâbına ana ve muallim yetiştirmekle başlamıştır.

Halihazırda Türkiye’de darülmuallimine verilen ehemmiyet pek fazladır. Hemen her vilayet merkezinde bir darülmuallimin açılmış ve bunlardan yetişen muallimler asrî ve medeni bir programla yetiştirmeye başlamışlardır.

Türkiye’nin ikinci derecede ehemmiyet verdiği ibtidai ve tâli mekteplerdir. Bir defa her Türk çocuğunun ibtidai bir tahsil görmesi kanuni bir şekle sokulmuştur. Ve her sene darülmualliminin yetiştirdiği genç muallimler, en uzak köylere giderek orada yarının gençliğini yetiştirmekle meşguldürler. Hayatını tamamiyle değiştirmiş olan yeni Türkiye, gençliğini tamamiyle yeni hayata alışacak bir surette yetiştirmektedir. Çünkü cemiyetin seyir ve hareketini takip edemeyen bir terbiye, o cemiyetin terakkisine bir mani teşkil eder, buna mani olmak için cemiyetin yeni ihtiyaçlarına göre terbiyeyi tanzim etmek zarureti vardır. Binaenaleyh Türkiye’nin bugünkü terbiyesi de inkılâbına uyan medeni bir terbiyedir. Yani mekteplerinde tatbik ettiği usul, asri ve medeni bir usuldür.

Türkiye darülmualliminlerine verdiği ehemmiyet nisbetinde tâli mekteplerini de unutmamaktadır, her vilayet merkezinde bir lise vücuda getirilmiş ve bu liseler tamamen telebelerle taşacak derecede dolmuştur. Hemen denebilir ki Türkiye’nin her tarafında, hatta en küçük köylerinde bile icap eden mektepler açılmıştır. Bilhassa vilayet merkezlerinde vücuda getirilen Numune Ziraat Mektepleri, çiftçi olan Türkiye’nin gençliğini iyi bir zirayi olarak yetiştirmektedir. Ve her vilayette, vilayetin istihsalatına göre sanat mektepleri vardır. Faraza Bursa’da ipekçilik, dokumacılık, İzmir’de ziraat ve makinacılık, Uşakta halıcılık ve saire mektepleri gibi.

Türkiye'nin âli mekteplerini de yani darülfünun ve şubelerini de zikretmek lazımdır.

Türkiye'de âli tahsile pek büyük bir ehemmiyet verilir. Darülfünun ve şubeleri her sene binlerce genci Türkiye'nin genç ve faal hayatı içine atmaktadır.

Darülfünunlarda tahsili erkek ve kadın beraberce takip ederler. Bilhassa tıp fakultesi ve hukuk fakultesi genç hanımlarla dolmuştur. Türkiye'deki darülfünunların programları, aynıyla medeni milletlerin darülfünunlarındaki programdır. Binaenaleyh tahsil tamamıyla Avrupa darülfünunlarındaki gibi görülmekte ve takip edilmektedir. Hatta son zamanlarda artık Türk gençliğini tahsil için Avrupa'ya göndermek usullerinin kaldırılması bile düşünülmekte idi. Şurası aşıkardır ki; Türk darülfünunundan diploma almış bir gençle, Avrupa darülfünunundan diploma almış bir genç arasında hiçbir fark yoktur.

Halihazırda Türkiye'de fazlaca bir ehemmiyet kazanan mekteplerden birisi de darülbedayi yani konsertvatuardır. Muhtaç bulunduğu musikişunaslar ile tiyatro ve sanatkârlarını yetiştirmek Türkiye'deki genç inkılâpçıların umumi bir gayesidir. Bu suretle darülbedayi, kadın ve erkek hakiki Türk sanatkârlarını yetiştirmektedir. Daha bundan yedi sekiz sene evvel iyi bir sahneye malik olmayan Türkiye, bugün cidden sanatkârlarıyla iftihar edebilecek bir raddeye gelmiştir. En modern piyesler tam bir Avrupa sahnesindeymiş gibi pek mükemmel bir surette temsil edilmektedir.

Hulasa olmak üzere şu denebilir ki; Türkiye terbiye ve maarif hususunda da icap eden inkılâbını tam ve kati olarak yapmıştır. Artık Türkiye'de din ile karışmış bir hurafe terbiyesi değil, medeni fennî, ilmî ve asrî bir maarif yaşamaktadır ve yarının gençliğini medeni asrın, medeni bir genci olarak yetiştirmektedir.

BEŞİNCİ BAB

ADLİYEDE İNKİLÂP

Son zamana kadar Türkiye'deki kanunlar, dinden mülhem olan kanunlardı. Faraza ceza kanunu, hukuk kanunu, nikah ve miras meseli velahasıl her şey mecelleden çıkarılır, mecelle de düsturlarını Kur'an'dan alırdı. Bundan bin üçyüz sene evvel vücuda getirilmiş nizamnamelerle Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde adli bir makinenin kurulabilmesi imkan ve ihtimali olamazdı. Bir memleketin müdafiyetini gösterebilmek, o memlekette adalete karşı olan hürmet ve adaleti temin için tatbik olunan sistemlerdeki mükemmeliyeti gösterebilmekle mümkündür. Çünkü hürriyet ve istiklal; devlet idaresinin en mühim cihazlarından birisi olan adliye makinesinin muntazam bir surette işlemesine bağlıdır. Adalet olan bir yerde emniyet ve hürriyet de vardır. İşte bu sebepten Türk milleti bu büyük teceddüt ve inkılâbıyla medeni milletler arasında yaşamağa layık olduğunu isbata kalkıştığı gün, her şeyden ziyade adliyesini ıslaha, yani eski kanunları değiştirerek medeni kanunları kabule, böylece de adalet telakkisinin memlekette anlaşılmasına ehemmiyet vermiştir. Çünkü Türk kanunları, kurun-ı vustadan gelen skolastik zihniyetlerin içinde yuvarlanıyordu. Türk kanunları kendisiyle aynı asırda yaşayan milletlerin kanunlarıyla taban tabana zıt bir yolu takip ediyor, hatta milletin içtimai, iktisadi hayatı ihtiyacatına bile uymuyordu. Daha doğru bir tabir ile Türkiye adliyesi asrî bir zihniyetle mücehhez olmaktan uzak, bundan asırlarca evvel gelmiş müçtehitlerin kollarına tabi olarak yürümekte idi. Bittab bu hal Türkiye'nin adliye makinesinde bir bozukluk husûle getiriyor, Türkiye aleyhine bulunanlara iyi bir makale sermayesi veriyordu. İşte bunun için bütün bu eski zihniyetle yaşayan kanunları ıslahtan ziyade terk etmeyi düşünerek, Türkiye Cumhuriyeti İsviçre'nin medeni kanununu kabul etti.

Çünkü memleketlerdeki adli teşkilattan gaye; adaleti bütün vatandaşlar üzerinde müsavi bir surette tatbik edebilmektir. Bunu da ancak asrî bir zihniyetle mücehhez olan milletler yapabilir.

Türkiye Cumhuriyeti beynelmilel umumi mücadele sahnesinde hayat ve kuvvete sebep olacak ulvi vasitanın ancak yaşadığı asrın medeniyeti içinde bulunabileceğini kendisine en hakiki bir akide edinmiştir. Umumi idaresinin ve bütün kanunlarının dünyevi ihtiyacattan doğmasını, ve bu ihtiyacın değişmesi veyahut da tekamül etmiş

surette dünyevi bir zihniyetin tekamülüyle beraber yürümesini Türk milleti, inkılâbının en esaslı bir şartı olarak kabul etmektedir. Binaenaleyh yeni yeni kanunlar vücuda getirerek, Türkiye'nin saltanat ve dine dayanan kanunlarını kökünden söküp atmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, adliye yaptığı bu inkılâbı, sadece kanunlarını değiştirmekle tamamlamış addedemezdi. Ancak bu kanunlarını değiştirmekle beraber muvaffakiyet elde edebilmesi için müracaat edeceği vasıtalar vardı. Onlar da hâkimlerdi.

Muvaffakiyet için en esasi şart; eşhasın mukadderatı hakkında hüküm verecek hâkimlerin mesleğine hakkıyla vâkıf olan malumat ve irfan sahibi insanlar olması lazımdır. Çünkü bunun yoksuzluğu halinde hakimin fena bir içtihadı neticesiyle şahsî ve umumi olan hakların ne kadar fena zararlara uğrayacağı aşîkârdır. Adalet ve hukuk mefhumları bütün hâkimler ve hukuk erbabınca anlaşılmadıktan sonra kanunların tebdilinden ve medeni bir şekle ifrâğından hiç bir netice çıkamazdı. Binanaleyh bu mefhumların ne olduğunu bütün hukuk erbabına ve hâkimlerine anlatmak lazımdı.

Bunun için Türkiye Cumhuriyeti adliye mesleğine ve bu mesleğe ait mekteplere pek fazla bir ehemmiyet vermektedir. Geçen sene açılan Adliye Meslek Mektebi, tamamiyle asrî bir zihniyetle yetişecek olan hukuk erbabını hazırlamaktadır. Kezalik son zamanda Ankara'da vücuda getirilen Hukuk Mektebi de bu cümledendir ki; program itibarıyla son zamanda tamamen asri bir şekle sokulan İstanbul Hukuk Mektebi'nin aynıdır.

Hulasa denebilir ki; Türkiye inkılâbında; en büyük hayatî meselelerden birisini teşkil eden adli inkılâbı da unutmamış, onu din ve taassubun aman vermeyen pençesinden kurtararak, asrî ve medeni bir şekle sokmuştur. Elyevm Türkiye'de cari olan kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği İsviçre Kanun-i Medenisi'dir.

Bu kanunun sayesinde her vatandaşın müsavi olan hukuku, ancak burjuva olan hükûmetlerde tatbik edildiği kadar edilebilmektedir.

ALTINCI BAB

TÜRKİYE İKTİSADİYATI, ZİRAAT

Harb-i Umumi'den evvel Türkiye'de iktisadi bir hayat yoktu. Çünkü kapitilasyon Türk'ün iktisaden yapacağı bütün inkişafın önüne büyük bir set çekmiş, Türk'ü Avrupa sermayesinin bir istismarcısı olarak kullanmaya başlamıştı. Gerek ticaret gerekse sanayi, gayri Türk unsurun elinde bulunuyor, sade Türk'ün elinde bırakılan ziraatta da derebeylik usulü tatbik ediliyordu. Binaenaleyh ne amele ne de zahmetine sahip olabilen bir kendli (köylü) vardı.

Harb-i Umumi'nin ilanı, Türk'ün ticaret ve iktisat işlerine serbestce katılabilmesine sebebiyet vermiştir. Fakat Harb-i Umumi'nin doğurduğu bu iktisat, ilmi yolları takip etmekten pek uzak cahil, ne oldukları belirsiz insanların ellerinde bulunuyor, şımarık bir ticaret doğuruyordu. Binaenaleyh harbin devamı müddetince elde edilen milyarlarla servetin hiçbir faydası olamayacağı malum idi. Nitekim mütarekenin ilanına müteakip, yeni milyonerlerin birer birer, âdeta iskambil kâğıdı gibi yuvarlanmalarına rağmen ticaretin bu sahte terakkisinin halkta iktisadiyata karşı bir hürmet, bir muhabbet uyandırması dolayısıyla pek büyük bir faydası dokunmuştur. Filhakika mütarekeden sonra pek elim olan iktisadi mağlubiyet her ne kadar memleket için fena bir felaket idise de, Türkiye bu felaketi gelecek olan iktisadi galibiyetin bir müjdecisi olarak görüyordu. Yani halkın gözü açılmış, yaşayabilmek için hükûmete yük olmak zihniyeti ortadan kalkmış bulunuyordu. Binaenaleyh Türkiye iktisadi inkişafını, Türk'ün yine kendisinin faal elinden bekliyor, fakat bunu inkişaf ettirebilmek için tam bir iktisadi istiklale malik olmak lüzumunu hissediyordu. Lozan Muahedesi'yle de bu istiklalini, ecnebi imtiyazatını kaldırmakla tamamen elde etti.

Lozan Muahedesi'nden sonra iktisat sahesinde serbestçe hareket edebilmek kuvvetine malik olan Türkiye'nin karşısında yeni bir mani olarak sermaye meselesi belirmişti. Türkiye'nin vasi olan tabi servetinden layıkıyla istifade edebilmesi için behemehal Avrupa'nın sermayesine ihtiyaç hissediliyordu. Fakat Türkiye'ye sokulmak istenilen her Avrupa sermayesi, hükûmete verdikleri şartnameleriyle elân eski zihniyeti muhafaza ediyorlar, memlekette bir nevi iktisadi kapitilasyon vücuda getirmek istiyorlardı. Yani Avrupa kapitalistleri Türk'ü eskisi gibi istismar etmeği

arzu ettiklerini hemen hemen açıkça söylüyorlardı. Bittab bu şartlar dâhilinde Türkiye, güçlükle iktisadi istiklaline sahip olduktan sonra memlekete ecnebi sermayesini sokamazdı. Binaenaleyh iktisadi imkişafını tek başına ve özüne (kendi kendine) vücuda getirmek mecburiyetinde idi. Ve ilk defa vasi ve münbit olan topraklarından hakkıyla istifade ederek, iktisadi inkişaf için lazım olan sermayeyi yine Türk'ün öz zahmetiyle vücuda getirilmesi meselesi düşünüldü. Ve her şeyden ziyade ziraata bir ehemmiyet verilmeye başlandı.

Türkiye'de ziraatin ilerlemesi, her sene memleketten avuç avuç dışarıya akacak olan paraları durdurarak memleketin dahilinde bırakacak: üzüm, incir, tütün, fındık, pamuk ve saire gibi istihsalatıyla da memlekete fazla miktarda haricden para celp edebilecekti.

Bundan üç sene evveline gelinceye kadar, memâlik-i ecnebiyeden her sene Türkiye'ye giren 14 milyon lira kıymetindeki yüz altmış küsur milyon kilodan ibaret ithalatın bir kısmını da buğday teşkil etmekte idi. Mütebaki aksamı ise pirinç, patates, zeytin ve zeytinyağı, sabun ve ilh. idi. Binaenaleyh memlekette yetişen mahsûlât-ı dâhiliyeyi himaye suretiyle istihsalatı çoğaltmak ve ithalat ile ihracat arasında bir muvazene bulmak lazımdı. Türkiye tarlaları fennî bir surette işlendiği taktirde haricden buğday tedarikine hiç de lüzum kalmayacaktı. Ankara, Kastamonu, Bursa, Maraş, Sinop ve havalisi pirinç ziraati için en müsait topraklara maliktiler. İzmir, Balıkesir ve Bursa'nın sahil kısımları güzel zeytinlikleri yetiştirmekte idi. Adapazarı, Bursa ve havalisi ile Anadolu hattının geçtiği kısım güzel patatesleriyle şöhret bulmuştu.

Fakat bunlardan layıkıyla istifade edilebilmesi için idari ve fennî tedbirlerle arazinin ıslahı icap ediyordu. Bunun için ziraat programları vücuda getirildi, bu program hulasa edilecek olur ise şöyle gösterilebilir,

- 1- Âlet ü edevat-ı ziraiyenin tamimi.
- 2- Nebatat-ı ziraiyenin ıslah ve tamimi.
- 3- Ziraat hayvanatının ıslah ve teksiri.
- 4- Sanayi-i ziraiyenin ıslahı..
- 5- İnşaat ü tesisat-ı ziraiye işlerinde zirai ve ziraat birliklerine rehberlik.
- 6- Teşvikat-ı ziraiye.

- 7- İktisadi-i zirai işleri.
- 8- Tedrisat ve sair müessesat-ı fenniye-i ziraiye.
- 9- Ziraat teşkilatları.

Hakikaten hükûmet bu hususta attığı ciddi adımlarıyla matlup olan neticeyi istihsale başlamıştı.

Mesela fındık mahsulü bundan üç sene evvel 80,000 çuval vermiş iken iki sene evvel bu miktar 120,000 çuvala çıkarılmış ve geçen senede 150,000 çuval mahsul elde edilmişti. Böylece karşısında en büyük rakip olmak üzere bulunan İspanya'dan Türkiye iki misli fazlasında fındık yetiştirmeye başlamış ve fındık piyasasına hakim olmak yolunu tutmuştu.

Keza Adana ve havalisi pamukları dönüm başına 25 okka saf pamuk verdikleri halde, son senelerde bu miktar dönüm başına 50 okkaya kadar çıkarılmış, hemen hemen Mısır pamuklarıyla rekabet edebilecek bir vaziyete gelmiştir. Mısır toprakları ancak dönüm başına 80 okka saf pamuk verebilmektedirler. Fakat bu havalinin son derecede yorulmuş olan toprakları ile Adana'nın genç ve zinde toprakları mukayese edilecek olunur ise her halde Türkiye'deki pamuk istihsalatının bir kaç sene zarfında Mısır istihsalatını kat kat geçeceği aşikârdır. Nitekim Ticaret Vekilinin riyaseti altında teşkil eden pamuk kongresi bu mesleyi tamamiyle halletmiş, Adana ve havalisi topraklarının ıslahı için on milyon liranın sarfına karar vererek fenni ve asri bir pamukçuluk vücuda getirmeye başlamıştır. Böylece özüne (kendisine) boykotaj yapan İngiliz piyasasını da elde etmiş bulunacaktır ki, elyevm Türkiye pamukları, akıllara hayret verecek olan ilerlemesiyle dünya piyasasında mühim bir amil olmağa başlamıştır.

Son zamanda pamuğun alıcısından fazla mahsul yetiştirmesi, Türkiye'yi mensûcât işleriyle de alakadar olmağa sevk eylemiştir.

Türkiye'nin pamuk müşterileri İtalya ile son zamanda Şuralar İttifakı'dır. Fakat bu memleketlerin alacakları pamuklarla Türkiye pamuk istihsalatı karşısında tam bir alıcı olamazlar. Binaenaleyh istihsalatı nisbetinde mahsulünü sarfedebilmesi için Türkiye sanayi-i necibeye de ehemmiyet vermek mecburiyetinde kalmıştır. Bu suretle Adana ve havalisinde gerek hükûmete ve gerekse halka ait olmak üzere

mensûcât fabrikaları vücuda getirilmeye başlanmıştır ki bunlardan hükûmete ait olan en büyüğü bu sene faaliyete girecektir.

Türkiye hayat-ı iktisadiyesinde faal rol oynayan istihsalattan birisi de tütündür. Hemen hemen denebilir ki Türkiye’de tütün ziraati servetin yarısıdır. Türkiye’de son zamana kadar tütüncülüğün nasıl yapıldığını bilmek faydadan hâli olmadığı için bir nebze bu hususta malumat vermek isterim.

Türkiye’de tütüncülükle uğraşan kentliyi iki kısma ayırmak lazımdır. Birisi öz tarlasında çoluğuyla çocuğuyla çalışarak özünün mahsulünü yetiştirir. Diğer ise ortakçı marifetiyle çalışan kendlidir. Birinci sınıfa dahil olan kendliler (köylüler), yeni mahsul alıncaya kadar borçla ve artık fazile yaşamağa alışmış olan kendlilerdir ki; mahsulleri çıkar çıkmaz, bunu ucuz pahalı satıp, veyahut da alacaklıları olan tütün kompanyalarına verip borçlarını ödemeye çalışırlar. Binaenaleyh dünya piyasasıyla alakaları olmadığı gibi, fiyatın yükselmesinden de bir istifade temin edemezler. İkinci kısım kendli ise ortağının elinde bir esiridir. Mahsul çıkar çıkmaz tarla sahibi ekin için sarf ettiği sermayeyi tütün almak suretiyle çeker, mütebaki kalan tütünü de çifti ile çoluğu ile çocuğu ile çalışan kendli ile arasında taksim eder. Halbuki çalışan bu zavallı kendli (köylü), tarla sahibinden daha evvelce borç para aldığı için bu büyük faizli olan borcunu, elinde kalan tütünü aynen vermekle öder ve yeni bir borcun altına daha girer. Fakat tarla sahibi de, aynıyla kendli gibi tütün kompanyalarının esiridir.

Türkiye’de (Duhan, Meşrik, Harman ve Keri) namındaki büyük tütün kompanyaları mevcuttur. Şimdiye kadar tütün piyasası, cihan piyasası ile alakasını keserek bu kompanyaların taktir ettikleri fiyatlarla alınmakta ve satılmakta idi. Ve tütünler daima nevi ve cinsini tayin etmeyerek yani manipule edilmeden alıyorlardı. Halbuki bir tütün yaprağı hasıl olur ve bunlarda en iyi cinsi Doruk olmak üzere Bel, Dipüstü namlarına ayrılır. Bütün bu tütünlerin karışık olarak en aşağı cinsin fiyatıyla alınması, kendlinin hemen hemen yüzde otuz nisbetinde zararına mucip olmakta idi. Yani daha doğru ifade ile Türkiye kendlisinin zahmeti hiçe gidiyor ve dolayısıyla Avrupa sermayesini çoğaltıyordu. Maheza hükûmet bu hususta acil bir tedbir tutmaktan geri kalmadı. Tütün ekilen mahallerde Ziraat Bankası’nın muamelatını genişletmekle beraber, Akhisar’da da Tütün Bankası namıyla bir banka vücuda getirtti.

Bu bankalarda vücuda getirilen tütün depolarına kendli (köylü) mahsul zamanı tütünlerini koymakta ve senevi yüzde sekiz gibi ufak bir faizle para kaldırmaktadırlar. Kendlinin (köylünün) tütünü, yine bu bankalar vasıtasıyla dünya piyasasındaki fiyatla satılmakta ve cinsleri ayırt edilerek verilmektedir. Böylece tütün piyasası Türkiye'deki tütün kompanyalarının marabacı ellerinden kurtulmuş ve bankaların ellerine geçirilmiştir. Bu sermayeyi Eytam Bankası'nın parasıyla da artıktırmak düşünülmektedir.

Türkiye'nin en feyizli ve bereketli olan mahsulatından birisi de üzüm ile inciri teşkil eder. Geçen seneki ihracatın 150 000 000 liraya balığ olduğunu söylemek bu husus hakkında küçük bir fikir edinmeye kafidir.

Fakat Türkiye bunda da iktisadi manilerle karşılaşmıştır. Üzüm, tütün, incir gibi en mühim ihracatında dahildeki istihsalatı tanzim etmek, ve fiyatların gerilemesi karşısında dâhildeki sarfiyatla piyasayı tutmak istihsal kuvvetine tesir yapacak âmillerden birisi idi. Bunun için de hükûmetin acele tedbirlerine ihtiyaç var idi. O da hükûmetin yardımıyla teşkil edilecek bankalar vasıtasıyla bu hale meydan vermemek, oynatılmak istenilen piyasayı müstahsalları tutarak oynatmamak idi.

Bu suretle görülür ki Türkiye'de ziraatin terakkisi de büyük manilerle karşılaşmakta idi. Fakat en çetin bir mani halkı asrî bir ziraate alıştırarak usulleri öğretmek, ibtidai bir ziraat hayatından uzaklaştırmak keyfiyeti idi.

Saltanat zamanında ziraat tamamiyle yok edilmiş ve ziraat ismi de ortalıktan kalkmış gibiydi. Daha doğrusu bu devirde fennî ziraat usulü manası anlaşılamayan bir kelime gibi duruyor, hiç kimse bundan bir şey anlamıyordu. Fakat buna mukabil memleket her sene birçok ziraat mühendisi yetiştirmekte idi. Bu mühendisler hakikaten ilmî bir vukuf ile yetişiyorlar, bilakis öğrendiklerini tatbik edebilecek bir saha bulamıyorlardı. Binaenaleyh cahil olan Türk köylüsünün bunlardan bir istifade temin edebilmeleri imkan ve ihtimali olamazdı.

Fakat buna mukabil, Türkiye'de terakki etmiş bir ziraat unsuru mevcuttu. Bunlar da Türkiye'de yaşan Rumlar idi. Bu Rumlar hariçten her türlü muaveneti görmek suretiyle ziraatlarını tamamiyle fennî bir şekle sokabilmişlerdi. Yunan bankaları kendilerine her suretle kredi veriyor, Yunanistan'dan gelip Rum köylerine dağılan muallimler halka fennî ve asrî çiftçiliğin nasıl olduğunu gösteriyordu. Denilebilir ki

bu zamanlarda Türkiye’de ziraatin tütüncülük, üzümculük, incirçilik, afyonculuk, pamukculuk, zeytincilik ve zeytinyağcılık kısmı tamamıyla Rumlara inhisar etmiş bir keyfiyet idi. Türkler buğday, arpa, yulaf ziraatinden başka hiçbir şey bilmiyorlar, sadece bunları ekmekle vakitlerini geçiriyorlardı.

Fakat memlekette Cumhuriyet’ten sonra hiçbir Rum kalmadı. Bu suretle Türkiye’yi ziraatçi olarak tanıtan bu unsur, Türkiye’yi terk etmiş ve tamamıyla Yunanistan’a çekilmiş idi. O vakit Cumhuriyet idaresi daha mühim bir yoksuzluk içinde kaldı. Bundan başka da Türkiye’nin en zengin mıntıkasını teşkil eden İzmir ve havalisinin binlerce kilometrelik ve takriben üç milyon nüfusluk bir mıntıkası da tamamıyla bozuk bir surette firar eden Yunan orduları tarafından yakılmış idi. Bir de bunu tekrar yeniden ihya etmek, yapmak ve vücuda getirmek lazımdı. O zaman hükûmet Türkiye’deki ziraat işlerine daha büyük bir ehemmiyetle sarılmağa başladı. İlk işi yanmış olan İzmir’in iktisadi mıntıkasını ihya etmek oldu. Buradaki ahaliye meccannen tohumluk, çift hayvanatı ve damazlık hayvanatı verdi. Rumlardan boşanan mıntıkları Rumeli’den gelen ve bihak, çiftçi olan Türklerle iskan etti, Ziraat Nezareti’nin bütçesini 6 000 000 liraya çıkarttı ve bundan 480 000 lirasını köylüler arasında asrî çiftçiliğin tamimi için propagandalar yapmağa tahsis etti. Ziraat fen memurlarının riyaseti altında olmak, ve Ziraat Nezaretine tâbi bulunmak şartıyla her kazada birer ziraat cemiyeti vücuda getirdi. Bu cemiyetin vazifesi köylüler arasında dolaşarak onlara asri çiftçiliği öğretmek, ve çiftçilerin çalışmalarında kusur görürlerse onları kendilerine ihtar ederek hatalarını düzelttirmektir. Gene bu cemiyetlerin, Türkiye’nin bugünkü ziraatinin terakki ve tekamülünde pek büyük rol oynadıkları ve pek fazla bir fayda temin ettikleri anlaşılmıştır.

Bundan sonra öşürün lağvı karargir oldu. Türkiye çiftçiliği bu suretle asırlardan beri başında bir bela gibi duran öşür derdinden yakasını kurtardı.

Fakat bütün bunları yapmakla beraber çiftçinin bunlardan başka muhtaç olduğu birçok şeyler var idi. Onlarında başlıcasını nakden yapılacak muavenetler teşkil ediyordu. Bunun üzerine de bankaların tesisi kararlaştırıldı.

Evvela elde bulunan Ziraat Bankası’nın ıslahı nazar-ı itibara alındı. Bu bankanın sermayesi 30 000 000 (otuz milyon) liraya iblağ edilerek şimdilik en çok ihracat malı yetiştiren mıntıklara muavenette bulunması kararlaştırıldı. Ve saniyen ikrazatını

köylünün arazisine karşı değil, köylünün sa'yı ve faaliyetine karşı yapması kabul olundu.

Bu suretle vücuda getirilen bir Ziraat Bankası pek büyük yardımda bulunmakla beraber, tek başına bütün bir Türkiye erbâb-ı ziraatinin ihtiyacını temine kâfi gelemezdi. Bâhusus Türkiye ziraati ihracat ve zenginlik itibarıyla birçok kısımlara ayrılmıştı. Bu kısımların her birisine ayrı ayrı muavenette bulunmak ve her şube mustahsallarını ayrı ayrı memnun etmek lazım gelmekte idi. Bunun için evvela Üzümcüler ve İncirçiler Sendikası vücuda getirildi. Bu sendikanın vücuda getirilmesinde İzmir tüccarları pek büyük bir rol oynamışlardı. Bunun sermayesi 1 200 000 lira olarak tespit edildi ve sade üzüm ve incir istihsalatıyla uğraşan ziraiye muavenete başladı. Netice itibarıyla bu müessesenin yardımıyla İzmir iktisadi mıntikasında üzümçülük ve incircilik Rumlardan daha artık bir surette ilerlemeğe başladı.

Bunun nihayetinde tütüncüler ve tütün ziraati ile işigal edenler düşünöldü. Bunlar için de iki banka vücuda getirildi: birisi Akishar Tütüncüler Bankası, diğeri de Menteşe Tütüncüler Bankası'dır. Bu iki bankanın sermayesi 2 000 000 lira (iki milyon lira) olarak vaz' edildi. Aynı zamanda bu bankalar, tütün ticaret ve ziraatını inhisarları altına alan Amerikalılara karşı da bir mani, bir siper vazifesini görmekte idiler. Nitekim hakikaten Türk çiftçisini Amerika sermayesinin boyunduruğundan kurtarmaya muvaffak olmuşlardır. Faraza küçük bir misal olarak, bu bankaların faydasını anlayabilmek için Akhisar Tütüncüler Banka'sının 1925'inci yıldaki yaptığı muameleyi tetkik edelim. O vakit görürüz ki bu banka bir yıl zarfında tam 34 000 000 milyon liralık bir devir muamelesi yapmış ve tütüncüleri tamamıyla Amerika sermayesinin istismarcı pençesinden kurtarmaya muvaffak olmuştur.

Bundan sonra Emlak ve Eytam Bankası vücuda getirildi. Bu banka da esas itibarıyla yine bir nevi çiftçiye yardım demektir. İşbu bankanın sermayesi 20 000 000 (yirmi milyon) lira olmak üzere kabul edildi. Bu bankanın en ziyade iyiliğı Yunan harbinden sonra harap olmuş olan mıntikalarda arazi üzerine bina yaptırmak isteyen toprak sahiplerine ikrazatta bulunmak keyfiyeti idi.

Buna müteakip de yol ve şimendüferler meselesi geliyordu. Ve ziraatin en esaslı ruhlarından birisini de bu yol ve şimendüferler teşkil etmekte idi.

Bunun için evvela hükûmet 75 000 000 lira ile Anadolu hattını almayı kararlaştırdı. Bu hat vaktiyle Almanlar tarafından yapılan Anadolu-Bağdat Demir Yolu idi. Hükûmet bu hattın ancak 1035 kilometrelik kısmını satın alıyordu ki bunlar da Haydar Paşa-Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Afyonkarahisar-Konya şebekeleri ile diğer ufak tefek şebekelerden ibarettir. Bundan sonra bizzat kendi sermayesi, kendi kolları ile, kendi öz mühendisleriyle Samsun-Sivas, Sivas-Samsun ve Ankara-Ereğli kezalik Malatya-Ergani-Diyarbakır hatlarını yapmaya başladı. Bu demir yolları, elyevm pek ziyade ilerlemiş olup heman inşaatları bitmek üzeredir. 1927'inci yılın nihayetlerine doğru bu yollar bitmiş olacaktır.

Buna müteakip de şose yollarını vücuda getirmeye başladı. Fakat bunun için Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçesi o kadar bol para sarf etmeye muktedir değildi. Bâhsusus şimendüferlerin inşaatı için her sene 100 000 000 (yüz milyon) lira bir para sarfetmek mecburiyetinde kalan Türkiye Cumhuriyeti, bu büyük muharebelerden, İstiklal Mücadelelerinden çıktıktan sonra böyle mühim bir meblağı kolay kolay sarfedemezdi.

Bu sebepten hükûmet başka sebepler ve yollar aramağa başladı. Bunun için bir kanun vücuda getirdi. Bu kanun ile her kendli (köylü), diğer kendler (köyler) arasındaki yolları muntazam bir surette yapmağa mecburdu. Bu, âdeta askeri bir vazife gibi kabul ediliyordu. Bunun için de her kazaya müteaddit silindirler ve fen memurları gönderildi. Bunlar kendlilere yapacakları yolların istikametlerini gösteriyorlar, kendliler bu yolların tasviyesini yaptıktan sonra silindir ile bunları şose haline sokuyorlardı.

Bu kanun kabul edileceği zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde cidden büyük patırtılar olmuştu. Hükûmetin böylece bütün Türkiye şoselerini bir milyon lira bir masrafla yapacağı, binaenaleyh yövmiye ile çalışacak bir amele ile, parasız çalışacak bir amele arasında dağlar kadar fark olacağı ileriye sürülüyor ve köylünün hiç bir vakitte arzusuyla çalışmayacağı söylenerek, bunun cidden fena bir istismar olduğu iddia ediliyordu. Hükûmet buna karşı verdiği cevapta halkın menfaatine olarak yapılacak her hangi bir işin istismar olmayacağını, çünkü netice itibarıyla bu yollardan yine köylülerin istifade edeceğini ileriye sürmüş ve kanunu kabul ettirmişti.

Fakat tatbikat başladıktan sonra muterizler yanıldıklarını pek çabuk anladılar. Çünkü Türkiye’de bulunan 63 vilayette 1925’inci yılda 766 kilometre yol yeniden yapılmış, 1191 kilometre yolun da ameliyat ve tasviye-i terbiyesi bitmiştir. Bu suretle 1957 kilometrelik yol yeniden yapılmış demektir. Bundan başka 1542 kilometre yol üzerinde de esasî tamirat yapılmıştır. Bu yollar ile beraber 354 köprü yeniden yapılmış ve 347 köprü de tamir olunmuştur.

Halbuki 1926’ıncı yılda bu ameliyat bunun iki misline baliğ olmaktadır. Sebebi ise 1925’inci yılda ameliyata ancak senenin yarısında başlanmasıdır. Böylece demek olur ki Türkiye’de dört sene sonra yapılmadık hiç bir şose yolu kalmayacak ve her kend (köy) öz kendini (köyünü) diğer bir kend (köy) ile bağlayan yolla tutulmuş olacaktır. Nitekim bugün bunun eseri görülmektedir. Saltanat vaktinde Karadeniz sahilindeki köyler ve şehirler arasında münakalat deniz vasıtasıyla yapılır ve kışın fırtınalı zamanlarda bu köy ve şehirlerin rabıtası tamamıyla kesilirdi. Halbuki bugün Rize’den bindiğiniz bir otomobil muntazam bir yoldan gitmek şartıyla sizi ta Giresun’a, Giresun’dan bindiğiniz bir otomobil de sizi Sivas’a kadar rahat rahat götürür. Bunun gibi Giresun’dan Samsun’a, Samsun’dan Zonguldağ’a ve böylece İstanbul’a kamyonlar mütemadien gidip gelmekte ve işlemektedirler.

İşte bu şekil faaliyetler neticesinde Türkiye ziraatında bugün çok büyük bir terakki görülmeye başlanmıştır. Bâhusus bu terakki, saltanat devrinin dörtte üç defa daha fazlasıdır. Misal olmak üzere yanan ve harap olan İzmir mıntıkasını ele alalım. O vakit görürüz ki burasının 1925’inci yıldaki ihracatı akıllara hayret verecek bir dereceye bâliğ olmaktadır. Yani 1925’inci yılda İzmir limanından 300 000 000 (üçyüz milyon) liralık ihracat yapılmıştır. Nitekim 1925’inci yılın ilk üç ayı zarfında yapılan ihracatın bir listesini küçük bir fikir edinebilmek için aşağıya derc ediyoruz: 18 910 678 lira kıymetinde ve 9 140 184 kilo ağırlığında tütün ihraç edilmiştir. Kezalik 18 101 955 lira kıymetinde ve 47 712 456 kilo ağırlığında üzüm ihracatı yapılmıştır. 10 085 337 lira kıymetinde 39 610 216 kilo incir ihraç edilmiştir. Aynı zamanda 1 975 725 lira kıymetinde ve 3 035 107 kilo sıkletinde pamuk ihraç edilmiştir. 2 945 630 lira kıymetinde keza 27 666 902 kilo ağırlığında palamut sevk edilmiştir. Halbuki 1925’inci yılın ilk üç ayı mahsul ayları değildir. Bu ihracat doğrudan doğruya bir sene evvelden arta kalan stok malların sevk edilmesidir. İzmir iktisadi mıntıkasında iktisadi faaliyet ancak Ağustos aylarında başlar.

Bunun gibi İzmir’de 1925’inci yılda 46 milyon kilo üzüm alınmıştır. Aynı senede icir 30 000 000 (otuz milyon) kilo olmuştur. Yine bu sene zarfında 10 milyon kilo pamuk yetiştirilmiştir. Kezalik Adana’da dahi 12 milyon kilo pamuk vücuda getirilmiştir. Aynı sene zarfında bütün Türkiye’de 100 milyon vusta olarak tütün vücuda getirilmiş ve bu 190 000 000 milyon lira bir varidat temin eylemiştir. Yalnız İzmir iktisadi mıntıkasına Afyon’dan 10 240 000 lira bir para girmiştir. Kezalik aynı sene zarfında İzmir’de 30 000 ton zeytinyağı istihsal edilmiştir.⁴¹⁷

⁴¹⁷ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası’nın resmi istatistiklerinden.

YEDİNCİ BAB

SANAYİ TÜRKİYE

Türkiye Cumhuriyeti sanayinin terakkisi hususunda da ilk adımını, sanayiye yardım edecek olan kredi müesseselerini vücuda getirmekle atmıştır.

Saltanat devrinde, küçük veya büyük ne olursa olsun, bir Türk fabrikatörünü görmek veya bir Türk şirketinin bir fabrika tesis ettiğini işitmek imkânı olmuyordu. O zamanlar memlekette fabrika ve sanayiye ait ne var ise hepsi Rumların ellerinde bulunuyor, Türkiye'nin iktisadi mukadderatıyla bunlar oynuyordu.

Fakat bugün bütün Türkiye'de ilaç için bile bir Rum fabrikatör bulmak ve aramak imkânı yoktur. Halbuki Türkiye 1923'üncü yıldan 1926'ıncı yıla kadar ve nihayetlerine doğru, memlekette büyük ve küçük olmak üzere cidden akıllara hayret verecek derecede birçok fabrikalar vücuda getirmiş ve sanayisi bütün manasıyla ilerlemeye başlamıştır.

Kapitülasyonların ılgasından sonra Türkiye, memleketin ancak sanayi cihetten olan terakkisiyle iktisadını yükselteceğini pek iyi taktir etmişti. Halbuki bu sanayi müesseseleri vücuda getirdiği vakit buralarda işleyecek, gerek makinistlere ve gerekse usta başlarına pek fazla miktarda malikti. Bir kere bahriyenin makine mühendisi mektebi, otuz seneden beri her sene yüzlerce çarhçı çıkarmış ve bunların hepsi de nazariyet ile ameliyatını tevsi ettirmiş mühendislerdi ki bugün elyevm Türkiye'de bütün fabrikalar bunların ellerine tevdi edilmiş bulunmaktadır.

Saniyen gerek İstanbul ve gerekse büyük vilayet merkezlerinde bulunan sanayi mektepleri, senelerden beri muhtelif sanatkarları çıkartmakla şöhret bulmuşlardı. Bu sebepten ortada yalnız, bunları faaliyete getirebilmek için, sermaye ve sanayi müesseselerinin yoksuzluğu bulunuyordu. Bunun için hükûmet evvela şu prensipleri takibe başladı:

(1) İtibar-ı Milli Bankası'nın sermayesini 4 000 000 Türk lirasına iblağ etti ve bu bankanın sanayiye ait işlere yardım ve muavenet etmesi taktir etti.

(2) Bundan sonra Ticaret ve Sanayi Bankası'nı açtı. Bu bankanın da sermayesi 1 000 000 lira olarak vaz' olundu.

(3) Evkafın sermayesinden ve müthiş servetinden istifade edilerek açılacak büyük zavotların (fabrikaların) senedatlarına evkafın da iştiraki karargir oldu.

(4) Bütün bunlardan başka da hükûmet bütçesinde senevi 800 000 lirayı fabrika inşa edeceklerle kredide bulunmak üzere tahsis etti.

Bu suretle sanayi erbabı serbestce çalışabilmek için kendilerine icap eden sermaye, daha doğrusu mühim bir muaveneti elde etmişlerdi. Mahaza hükûmet her şeye birden başlamak ve hepsini aynı zamanda yapmak gayelerini takip etmiyordu. Esas prensip olmak üzere saltanattan ve Rumlardan devren aldığı sanayiye ilerletmeği karara aldı.

Halıcılık. Türkiye sanayi arasında en mühim bir mevki tutan halıcılıktır. Halıcılık Türkiye'nin İzmir iktisadi mıntıkasıyla, Kayseri ve havalisi ve Sivas'ta imal olunur. Bu sanat saltanat zamanında, her şeyde olduğu gibi, yine Rumlara inhisar etmiş, halıcılık âdetâ Rumların hakiki bir malı sırasına geçmişti. Fakat Cumhuriyet'ten sonra da Türkiye'den Rumların çekilmesi üzerine bu sanat birdenbire duruvermiş ve pek zengin olan İzmir iktisadi mıntıkasındaki halı fabrikaları da kaçan Yunan orduları tarafından tamamıyla yıkılmıştı. Evvelâ hükûmet bu müesseseleri tekrar vücuda getirmek mecburiyetinde kaldı. Gerek yukarıdaki bankaların muaveneti ve gerekse bunlardan başka, hükûmetin himayesi altında vücuda getirilen halı kredit müesseselerinin hummalı faaliyeti neticesinde 1924'üncü yılda tam bir muvaffakiyet elde etmiş ve saltanat zamanının iki misli müesseseye malik olmuştur.

İzmir mıntıkasında halı imal olunan merkezler Uşak, Simav, Kördüs, Demirci, Kule, Isparta, Kütahya, Eğirdir, Keçiborlu, Uluborlu, Burdur ve Çal kazalarıdır.

Uşak'ta elyevm pek büyük, son sistem tezgâhlar vardır ki burada 5000 amele çalışmakta ve senevi vusta olarak 350 000 arşın murabbai halı imal edilmektedir. Uşak halısı öteden beri meşhur olmakla beraber, son zamanda Türkiye'nin müthiş faaliyeti neticesinde buna üç mükemmel cins daha ilave edilmiştir ki bunların isimleri Nezaket, Birinci Kirmanlı, (İkinci Kirmanlı halılarıdır. Nezaket cinsi iki seneden beri yapılmakta olup, bu cinsi Amerikalılar pek fazla tutmakta ve hemen hepsi Amerikaya sevk olunmaktadır.

Isparta ve Burdur havalisinde yapılan halılara Isparta halısı denir. Buralarda da son sistem 2000 tezgâh vücuda getirilmiştir. 6000 amele çalışmaktadır ve senevi 200 000 arşın murabbainde halı dokunur.

Kördüs ve havalisinde son sistem 1000 tezgâh vücuda getirilmiştir. Burada ise 2500 amele çalışarak senevi 400 000 arşın murabbainde halı imal ederler. Kördüs'ün bu tezgâhları diğerlerine nisbetle daha müterakki daha mükemmeldir.

Kule'de son sitem 1200 tezgâh ile 2 000 amele bulunmaktadır. Senevi vusta 50 000 arşın murabbai halı dokunur.

Demirci havalisinde 500 tezgâh ile bin beşyüzü mütecaviz amele vardır ve senevi 80 000 arşın murabbai halı dokunur. Buranın halıları tamamıyla Isparta cinsinde imal edilmektedir.

Simav ve mıntıkasında 200 tezgâh ve 600 amele mevcuttur. Senevi 40 000 arşın murabbai halı yapılır. Kütahya'da ise halihazırda senevi 5 000 murabbai halı imal edilmektedir ki; elyevm buranın inşaatı ikmal edilmemiş ve eski halinde bırakılmıştır. 1927'inci yılda bu tezgâhlar da son sistem hale konulacaktır.

Bundan başka Kırşehir ve Kayseri'de de Uşak mıntıkası derecesinde halı imal edilmektedir. Buranın tezgâhları da tamamıyla asrîleştirilmiştir. Sivas'a gelince; bu mıntika denilebilir ki dünyanın en güzel halılarını işlemekle şöhrat bulmuştur. Son zamanlarda yapılan büyük fedakârlıklar neticesinde Sivas halıları İran halılarından daha büyük bir rağbete mazhar olmağa başlamıştır. Bu havalideki halı imalatı İzmir mıntıkasının iki misli fazlasıdır.

Bu suretle Türkiye'de 1925'inci yıldaki halı imalatı miktarını gösterelim:

Uşak	250 000	Arşın	Murabbai
Isparta	130 000	-	-
Burdur	50 000	-	-
Kördüs	300 000	-	-
Simav	35 000	-	-
Demirci	81 000	-	-
Kule	50 000	-	-

Kütahya	4 800	-	-
Sivas ve Havalisi	800 000	-	-
Kayseri	200 000	-	-
Kırşehir	150 000	-	-

Fakat yalnız bu tezgâhların vücuda getirilmesiyle halı sanayi bitmiş olmuyor. Bunun için Halı İplik fabrikaları ve boyalar da lazım olmaktadır. Cumhuriyet'ten sonra bugüne kadar İzmir iktisadi mıntıkasında sekiz adet halılara mahsus iplik fabrikası vücuda getirilmiştir. Bu fabrikalardan üçü İzmir'de, üçü Uşak'ta, biri Kule ve diğeri de Ispartada'dır. Bu fabrikaların istihsalatı bütün Türkiye halı imalatına kifayet eylemektedir. Halı boyaları için en ziyade yerli boyaları kullanılmakta ise de fazla renk verebilmek için Almanya Bayer Fabrikası'nın kimyevi boyaları da kullanılmaktadır. Fakat yerli boyalar, nebati boyalar olmak itibarıyla diğerlerinden daha kuvvetli ve daha sabit bir renk vücuda getirmektedir.

Halı fiyatlarına gelince; 1925'inci yılda Uşak cinsi birinci malın bir arşın murabbai 625 kuruşa satılmıştır. Isparta'nın ise bir arşın murabbai 850 kuruşa satılmıştır. Diğerleri de vusta 5 lira ile 6 arasında muamele görmüştür. Bunları ele alarak küçük bir hesapta bulunacak olur isek Türkiye'ye halı yüzünden senevi giren paranın ne kadar mühim bir yekuna balığ olduğu görülür.

Mahaza Türkiye'den Yunanistan'a çekilmiş olan Rumlar orada aynıyla Türkiye halılarının taklitlerini yapmağa ve Türk halılarına rekabet etmeye başlamışlardır. Fakat bunlar halılarını imal edebilmek için yine yünü Türkiye'den getirmek mecburiyetinde kalmaktadırlar ki; hükûmet son zamanda Yunanistan'a ihraç edilecek bu yünlere müthiş bir gümrük koymakla bu rekabetin önüne geçmeye muvaffak olmuştur.

Aynı zamanda hükûmet halı piyasasının en fazla İstanbul'da bulunduğunu nazar-ı itibara alarak, gerek Türkiye halıları ve gerekse transit halılar için asrî bir antrepo vücuda getirmiştir. İşbu antrepo, İstanbul Rıhtım Şirketi tarafından, İstanbul gümrükleri karşısında yapılmıştır. Bu bina betondan yapılmakla beraber altı kattır. Binanın içinde pek mükemmel asansör tertibatı vücuda getirilmiş ve tüccarlar için de ayrıca idarehaneler yapılmıştır. Bundan böyle bütün halı tüccarları ve

komisyoncuları işbu antreponun içinde yerleşmeye başlamışlardır. İstanbul'daki halı ticaretine son zamanda vücuda getirilen İş Bankası'nın büyük yardımları dokunmaktadır. Bu banka bundan iki sene evvel 1 000 000 lira sermaye ile vücuda getirilmişti, bu bankanın tesisi gününden bu güne kadar devam eden mesaisi hakkında ihsâî malumatı ber vech-i âti bildiriyoruz.

Bankadaki bilumum senedat miktarı 21 800 000 lira, emtia üzerine verilen avansı 6 200 000 lira, kefalet ve birçok teminat mukabilinde verdiği avanslar ise 7 000 000 liradır. Yani bu suretle ikraz edilen meblağın yekûnü 36 0000 000 milyon liradır. Kambio muamelesi ise 40 000 000 liradır. Bankanın kasasına 1926'ıncı yılın Martına kadar 235 000 000 lira girip çıkmıştır.

Bu da pek açık bir surette gösterir ki; Türkler bankacılık hususunda da pek büyük bir terakki göstermektedirler.

Zeytinyağı fabrikaları. Türkiye Cumhuriyeti'nin İzmir iktisadi mıntıkası dâhilinde Cumhuriyet'ten sonra daha doğrusu bu mıntıkanın Yunanlılar tarafından yakılmasından sonra 59 tane zeytinyağı fabrikası vücuda getirilmiş olup bu fabrikalar büyüktür ve son sistemdir. Bundan başka da 18 küçük zeytinyağı fabrikası da vücuda getirilmiştir. Kezalik Edremit, Gemlik ve havalisinde 13 fabrika tesis edilmiştir.

Bu fabrikalar İzmir mıntıkasında ber vech-i âti taksim edilmiştir: Ayvalık (28 fabrika), İzmir (4 fabrika), Aydın (2 fabrika), Torbalı (1 fabrika), Bayındır (1 fabrika), Milas (2 fabrika), Çine (1 fabrika), Sirge (1 fabrika), Akhisar (1 fabrika), Manisa (1 fabrika), Karaburun (2 fabrika), Kuş Adası (2 fabrika), keza Aydın (2 fabrika), Umurlu (1 büyük fabrika, üç küçük fabrika), Sultanhisar (3 büyük, 6 küçük fabrika), Atça (2 büyük, 6 küçük fabrika), Nazilli (3 büyük, 4 küçük fabrika), Köşk Dalama (1 büyük, 1 küçük fabrika).

Bu büyük fabrikaların hepsi son sistem makinalarla mücehhezdir. Bundan başka Bayındır'da 200 000 lira sarfıyla bir büyük zeytinyağı fabrikası daha vücuda getirilmiştir. Bu fabrikalarda yetişen zeytin bağları umumiyet itibarıyla dünyanın en iyi cins zeytin yağlarından mâduttur. Bilhassa Ayvalık yağları Yunanistan'ın en iyi Girit yağlarından daha mükemmel ve daha güzel olması hasebiyle İtalya ve Fransa'dan kaliteli miktarda zeytin alınmaktadır. 1925'inci yılda bu fabrikalar 60 000 000 okka zeytinyağı istihsal etmişlerdir. Bütün Türkiye'nin senevi zeytin yağına olan

ihtiyacı (sabun da yapılmak şartıyla) 8 000 000 kilodur. Bundan sekiz milyon kilo sarfiyat ve sekiz milyon kilo da ihtiyat stok malı tenzil edildikten sonra Türkiye 42 000 000 kilo ihracatta bulunmuştur. Bilhassa bu yangından sonra iki sene zarfında böyle bir ihracatta bulunması pek büyük bir muvaffakiyet olarak gösterilmektedir. Halbuki bir zeytinyağı memleketi olarak tanımlanan Yunanistan'ın 1925'ibci yıldaki ihracatı 10-15 milyon okka arasında olmuştur ve Yunanistan'da altı adet büyük zeytinyağı fabrikası vardır ki bunun ikisi Girit'te, birisi Pire'de, birisi de Korfu'da, birisi Patras'da, birisi de Elis'tedir. Türkiye bugünkü faaliyetle Yunanistan'ın elinden zeytinyağı ticaretini almağa başlamıştır. 1925'inci yılda vusta olarak zeytinyağı fiyatları 75 kuruş üzerinden muamele görmüştür. Her ne kadar İspanya dünya zeytinyağı rekoltesinin yarısına yakın mahsul almakta ise de, Türkiye zeytinyağlarına hiçbir suretle bir sekte verememektedir. Çünkü Türkiye zeytinyağları nefaset itibarıyla dünyanın en lezzetli yağlarından mâduttur.

Sabun fabrikalarına gelince; İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden evvel Rumlar tarafından İzmir'de on iki, Aydın'da on iki, Ayvalık'ta 20 sabun fabrikası işletilmekte idi. Fakat Yunan ordusu İzmir ve havalisinden kaçarken bu fabrikaları tamamıyla yaktı. Türkiye'nin bundan sonra vücuda getirdiği sabun fabrikalarını tetkik edelim: Ayvalıkta (15 fabrika), İzmir'de (11 fabrika), Aydın'da (4 fabrika). Bu fabrikalar tamamıyla son sistemde olarak vücuda getirilmiştir. Bu fabrikaların sabunları Türkiye ihtiyacatını tamamıyla temin etmekle beraber Makedonya'ya, Bulgaristan'a, Mısır'a ve saire ecnebi memleketlere ihracatta bulunmaktadır. 1925'inci yılda bu fabrikalar 2 000 000 okka sabun imal etmişlerdir.

Bundan başka İzmir iktisadi mıntıkasında un, makarna, kereste, deri ve saire olmak üzere, 90 adet fabrika vücuda getirilmiştir ki bütün bu fabrikalar tamamıyla son sistem makinalarla mücehhezdir.

Şimdi de Türkiye'nin 1925'inci yıldaki sanayi faaliyetine gelelim:

- 1- Adana'da Çiğityağı Fabrikası. İşbu fabrika, bir Türk şirketi tarafından 500 000 lira sarfla vücuda getirilmiştir. Bu fabrikada çiğityağı tasfiye olunduktan sonra zeytinyağından daha tatlı bir yağ vücuda getirmekte ve bunlardan mütebaki kalan yağlar da sabun imalatında ve makine yağı yapılmasında kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu fabrikalar eczalı pamuk da imal

- etmektedir. 350 bargir kuvvetinde bir motoru, bir pres makinası vardır. Bu fabrika senevi 40 000-50 000 ton çiğit üzerine iş yapmaktadır.
- 2- Adana Pamuk Fabrikaları. Hükûmetin yardımıyla Adana'da dört büyük pamuk fabrikası vücuda getirilmiştir. İşbu fabrikalar, 3 000 000 liraya mal olmuştur ki Türkiye'nin bütün pamuk ve mensûcata ait olan ihtiyacatını görmektedir.
 - 3- Eskişehir'de Elektrik-Radyo Fabrikası. Türkiye İş Bankası'nın iştirakiyle vücuda getirilen bu kuvvetli fabrika, bir Türk anonim şirketinindir. Bu fabrikada elektrik malzemesi, telli ve telsiz telgraf ve telefon makinaları ve bu gibi alet ü edevat vücuda getirilecektir. Fabrikanın inşaatının 1926'ıncı yılın sonunda biteceği zannolunmaktadır. Elyevm fabrikanın tekmiil makinaları gelmiştir.
 - 4- İzmir Elektrik Fabrikası. İşbu fabrika elyevm bitmek üzeredir. İnşaatı 2 000 000 Türk lirasına balığ olmaktadır.
 - 5- Yalvaç'ta Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi tarafından bir deri fabrikası vücuda getirilmiştir. İşbu fabrika en son tekemmülate haiz bulunmaktadır.
 - 6- Türkiye'nin bütün şeker ihtiyacatını temin etmek için birisi Uşak'ta, diğeri ise Alpullu'da vücuda getirilen iki büyük şeker fabrikası bu kere işlemeye başlamıştır. Bu fabrikalarda günde 500 ilâ 750 ton arasında pancar işlenmektedir.
 - 7- Kibrit İnhisar Şirketi tarafından Sinop'ta bir kibrit fabrikası vücuda getirilmiştir. İşbu fabrika Türkiye'nin bütün kibrit ihtiyacatını pek fazla bir miktarda temin etmektedir. Yalnız şirket ormanlardan keseceği keresteleri fabrikaya nakletmek için doksan kilometre uzunluğunda havai bir hat vücuda getirmiştir.
 - 8- Ankara'da Mensûcat Fabrikası. Bu fabrika 180 000 liraya mal olmuştur ve elyevm işlemektedir. Bu fabrikada ince kumaş imalı için de yeni bir daire açılmış ve bunun için icap eden makineler getirilmiştir. Bundan başka Ankara'da Şehremaneti tarafından 10 büyük fabrika daha vücuda getirilmiştir. Bunlar da tuğla, kiremit, un ve saire fabrikalarıdır. Ankara inşaatını tamamıyla bu fabrikalardan temin etmekte ve pek az şey haricden mübayaa etmektedir.
 - 9- Söğüt'te 50 000 lira sarf ile bir iplik fabrikası vücuda getirilmiştir.

- 10- Antalya'da İdare-i Hususiye tarafından büyük bir un fabrikası vücuda getirilmiştir. İşbu fabrika 250 000 liraya mal olmuştur.
- 11- Yeniden İzmir'de 18 müskirat fabrikası vücuda getirilmiştir. Bu fabrikalar da tamamıyla son sistemde yapılmıştır.
- 12- Gaziantep'te bir bez ve pamuk fabrikası vücuda getirilmiştir. İşbu fabrikayı Avusturyalı mutehassıslar yapmıştır ki; tamamıyla son sistem makinalarla mücehhezdir.
- 13- Yok
- 14- Bursa'da pek büyük bir elektirik fabrikası vücuda getirilmiştir. Yalnız bu fabrika Fransız sermayesiyle yapılmıştır.
- 15- Bursa'da büyük bir dokumacılık fabrikası vücuda getirilmiştir.
- 16- Bayındır'da 200 000 lira sarfla pamuk ve zeytinyağı fabrikası vücuda getirilmiştir. İşbu fabrika bu mıntikalarda bulunan yağ ve pamuk fabrikalarının hepsinden daha mükemmeldir.
- 17- Kayseri Teyyare Fabrikası: Hükûmet Yunkers Şirketi'nin iştirakiyle Kayseri'de bir teyyare fabrikası vücuda getirmiştir. İşbu fabrika bitmiş olup pek yakında faaliyete başlayacaktır. Türkiye bu fabrikada kendisine iktiza eden teyyareleri yapacaktır. Türkiye mehâfilinde bu fabrikaya pek büyük bir ehemmiyet verilmektedir.
- 18- Ankara İmalat-ı Harbiye Fabrikaları. Bu fabrikalar cidden son sistemde vücuda getirilmiş olup Türkiye'nin muhtaç bulunduğu imalat-ı harbiyeyi vücuda getirmektedir. Fabrikalar, büyük mikyasta olmak ile beraber, tamamıyla Alman fabrikalarının aynıdır.
- 19- Yahşihan Top ve Tüfek Fabrikası. İşbu fabrika İstanbul'daki Zeytinburnu Fabrikası'dır ki tamamıyla Yahşihan'a nakledilmiş ve daha asrî ve daha mükemmel bir hale konmuştur. Zeytinburnu Fabrikası techizat itibarıyla dünyanın mükemmel fabrikaları meyanına dâhil bulunmakta idi ki; Büyük muharebe zamanında Türkiye'nin cebhane, mermi hususundaki ihtiyacı tamamıyla bu fabrika tarafından görülmüştür.
- 20- Eskişehir'de Tuğla Fabrikası. Eskişehir'de Anadolu Avrupa Tuğla Fabrikası Anonim Şirketi tarafından büyük bir tuğla fabrikası vücuda getirilmiştir. İşbu fabrika Marsilya kiremiti ayarında kiremit imal etmekte ve Marsilya fabrikaları kadar mükemmel bulunmaktadır.

21-Bozöyük Kereste Fabrikaları. Bu fabrikalar büyük mikyasta ve cidden son sistem şekillerde imal edilmişlerdir. Ormanla fabrikalar arasında, Avrupa'da bile az olduğu söylenen 70 kilometre imtidadında havai bir hat vardır ki bu hat en büyük tomrukları fabrikaya kadar getirmektedir. Bundan başka ormanlar dahilinde kolayca işleyebilmek için yigirmi kilometre imtidadında dekovil hatları vücuda getirilmiştir. Aynı zamanda 170 bargir kuvvetinde dört lokomobil de ormanlar dâhilinde faaliyette bulunmaktadır. Bu fabrika 2 000 000 liraya vücuda getirilmiş ve yevmiye ikiyüz metre mükâabî⁴¹⁸ kereste imal etmektedir.

Elyevm Türkiye'nin birçok yerlerinde bu gibi kereste fabrikaları vücuda getirilmekte ve ormanlardan istifade edilmektedir. Türkiye'deki umum kereste fabrikalarının istihsalatı böylece 2000 metre mükâabî kadar çıkmakta ise de bu elyevm Türkiye ihtiyacına kafi gelmemektedir.

Bunlardan başka Türkiye'nin muhtelif yerlerinde aynı sene zarfında birçok irili ufaklı fabrikalar vücuda getirilmiştir ki; 1925'inci yıldaki inşaat 260 sanayi müessesesinin vücuda geldiğini gösterir.

Tabiatıyla 1926'ıncı yılın faaliyeti buna dâhil değildir. 1926'ıncı yıldaki faaliyet 1925'inci yıldakinin iki misli olacağı tahmin edilmektedir. Elyevm sanayi siyasette Türkiye'nin tuttuğu en büyük yol sanayinin elektirikleşmesi keyfiyetidir.

Sanayi bahsinde biraz da kömürden bahsetmek her halde faydalı olacaktır. Vaktiyle Türkiye'nin senevi kömür ihtiyacı 300 000 ton raddesinde iken bu ihtiyaç bugün, sanayinin çoğalması, şimendiferlerlerin ve vapurların tezayüdü hasebiyle 600 000 tona çımış fakat bu miktarın da kâfi gelmediği görülmeye başlamıştır. O vakit hükûmet (Zonguldak) kömür madenlerinde daha fazla bir faaliyetle çalışmak mecburiyetinde kalmıştır.

1926'ıncı yılın Kanunisani ayından Eylül nihayetine kadar Zonguldak ve havalisinde 817 944 ton kömür istihsal edilmiştir. Filhakika bu altı ay zarfında istihsal edilen kömür Türkiye'nin bir senelik ihtiyacatını görmeye kâfi idise de,

⁴¹⁸ Mükâab, Arapça küp demektir; böylece metre mükâabî de metre küp anlamını ifade etmiş oluyor. Fakat R. Süleyman'ın eserinde ayn harfinin unutulduğuna tanık oluyoruz (Aziz Mevlütoğlu).

İngiltere'deki kömür buhranı üzerine bu malik-i kısım-ı azami dâhilden ziyade harice nakledilmeye başlanmıştı. Fakat hükûmet bu suretle memlekette husûle gelen kömür buhranını görür görmez daha esaslı tedbirler tahrisine başlamış ve bu kömür madenini her zaman elinde stok mal bulundurmak mecburiyetinde bırakmıştır.

Elyevm bu madenlerde çalışan amelenin miktarı 7 000 kişidir ve bu madenler son zamanda, son sistem makinelerle techiz edilmişlerdir. Türkiye'de teshin için sarf edilen kömür miktarı senevi 119 843 ton tutmaktadır. Binaenaleyh geride kalan miktarı doğrudan doğruya sanai ve fabrikalar tarafından kullanılmaktadır.

Mahaza yukarıda da söylediğimiz gibi, İngiltere'deki kömür amelesinin grevi ve İngiltere'deki kömür fıkdanı bu sene Türkiye'yi kömür hususunda iyice sarsmıştır. Çünkü birden bire kömürün ani olarak elden çıkarılması, hatta stok malların da satılması Türkiye sanayiinde hakiki bir bühran husûle getirmiştir. Nitekim İstanbul'daki Elektirik Şirketi, Kadıköy ve Dolmabahçe Havagazı Şirketleri, Seyr ve Sefain Şirketleri bu tehlikenin karşısında pek aciz bir vaziyete düşmüşlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayiye ne derecede ehemmiyet verdiği şu yukarıdan beri vermekte olduğumuz basit ve balaca (küçük) izahat ile pek güzel anlaşılmaktadır.

Bundan başka Türkiye fabrikalarını açarken, diğer tarafatan bu fabrikaları işletecek usta mütehassısların yetiştirilmesi meselesi de büyük bir ehemmiyetle dikkat nazarına alınmaktadır. Her ne kadar Türkiye'de bugün bunları idare edecek eller mevcut ise de bunların daha mükemmel bir hale ifrâğı hükûmet için bir esas olarak kabul edilmiştir.

Binaenaleyh Türkiye'de halihazırda sanayi mekteplerinin adedi çoğaltılmakla beraber bir çok da ihtisas ve meslek mektepleri vücuda getirilmiştir. Bu mekteplerin vazifesi her hangi bir şubede tek bir mütahassıs yetiştirmektir. Filhakika bunlardan Türk sanayi pek büyük istifadeler görmektedir. Elyevm bu mekteplerin yetiştirdiği ilk mütehassıslar bu sene fabrikalara salınmıştır.

Her halde Türkiye'nin pek yakınlarada daha büyük sanayi terakkiler göstereceğini hakkıyla bekleyebiliriz. Yalnız şurası muhakkaktır ki memleketin her hangi bir idari şubesinde olur ise olsun iktisadi bir inkişafın temini için

alışılmaktadır. Bu maksat ile son zamanlarda yeni kredit müesseseleri açmak teebbsnde bulunulmaktadır.

SEKİZİNCİ BAB

TÜRKİYE'DE TİCARET

Türkiye’de ticaret iki suretle ifa edilmektedir. Birisi devlet ticareti diğeri de hususi sermaye ile yapılan ticarettir. Devlet ticareti inhisarlar, şimendiferler ve saire bu gibi büyük kapital ile yapılacak işlere inhisar etmiştir.

Hususi sermaye ise halihazırda pek büyük bir terakki göstermektedir. Saltanat devrinde Türkler için ticaret anlaşılmamış bir kelime, aşağı sınıf için kabul edilmiş bir meslek olmak üzere telakki edilmekteydi. Bu sebepten Türkiye’nin tekmil ticareti ecnebilerle beraber yerli Rum ve Ermenilerin ellerinde bulunuyor, birkaç esnaf müstesna olmak üzere, tüccar olarak gösterilecek tek bir Türk’ü görebilmek imkanı olamıyordu.

Her ne kadar Harb-i Umumi’de, Türkler arasında o zamanki İttihat ve Terakki hükûmetinin muavenetiyle bazı tüccarlar ve yeni harp zenginleri yetişmiş idise de, zaten bu meslekten anlmayan bu gibi insanların harbin nihayetinde birer birer iflası yeni açılan ticaret şeklini de büsbütün yok etmişti. Mahaza bunun bir iyiliği var ise o da Türkler arasında ticaret fikrinin yerleşmesine yardım etmek oldu.

Türkiye Cumhuriyeti saltanattan devren memleketi eline aldığı vakit işte bu şekil ile karşılaşmıştı. Binanaelyh memleketin ticaret hayatını salim bir şekle sokmak ve bu işi Türklerin ellerine bırakmak mecburiyetinde kalıyordu. Fakat evvela bunun için eski ticaret kanununu değiştirmek lazımdı; çünkü bu kanun ticaret esaslarını bile dine ittika ettiriyor, 1300 sene evvelki şeriatın ahkamıyla bugünün ticaretini tedvir etmek istiyordu. Tabiatıyla bu kanun baki kaldıkça Türk hayat-i ticaretinden bir faaliyet beklemek mümkün olamazdı. İşte bu sebepten evvela yeni bir ticaret kanunu vücuda getirildi. Türkiye’nin bugünkü yeni ticaret kanunu, doğrudan doğruya Almanya ticaret kanununa istinad yapılmış, daha doğru bir ifade ile Almanya ticaret kanunu Türkçeye tercüme edilerek aynen kabul edilmiştir. Hükûmet bu kanundan sonra tüccar ile doğrudan doğruya anlaşabilmek esaslarını takviye edebilmek ve onların ihtiyacatını anlayabilmek için ticaret ve sanayi odalarının teşkilini esas kılmıştır.

Her ne kadar saltanat zamanında Türkiye’de iki tane ticaret odası mevcut idise de, bunların hiç bir remsi sıfatları bulunmuyor âdetâ bir bahçe korkuluğu vazifesini ifa ediyorlardı.

Türkiye’de ilk defa ticaret odaları birisi İstanbul’da diğeri de İzmir’de olmak üzere 1885 tarihinde açılmıştı. Ve yukarıda dediğimiz gibi bu odalar hiç bir resmi sığata haiz bulunamıyorlardı. Halbuki bugün Cumhuriyetten sonra Türkiye’de vücuda getirilen ticaret ve sanayi odalarının adedi Türkiye Ticaret Vekaleti’nin son istatistiğine nazaran tam 235’tir. Bu odalar yeni ticaret odaları nizamnamesi mucebince tam bir resmiyete haiz olup hükûmetin ticaret hususundaki fikir ve telakkilerine her suretle iştirakı, ticaret hususunda yapılan kanunları itirazlarıyla değıştirmek ve onu memleketin haline göre tebdil ve tağıyir ettirmek salahiyetine bile maliktirler. Aynı zamanda bu odalar Türkiye Cumhuriyeti’nin haricinde bulunan bütün şehbenderlikleriyle ve ticaret mümessilleriyle başlı başına muhaberatta bulunarak, ecnebi memleketlerin ticaret hayatını tatbik etmekle mükellef bulunmaktadırlar. Diğeri taraftan da bu odalar memleketin zirai, sanayi, ticari, mali hususâtın bir istatistiğini de tutmaya memur edilmişlerdir. Bu suretle görülüyor ki; ticaret odalarının bugün Türkiye’de pek mühim ve pek büyük bir mevkiî vardır. İşte hükûmet ticaret odalarının tesisinden sonra memleketin hayat-ı ticariyesine doğru salim bir yol verebilmek için, bu odalardan gelen bütün raporları tetkik etmiş ve neticede şu karara gelmiştir:

- 1- Ticaretin en esaslı ruhu paradır. Halbuki memlekette tedavül eden nakit ihtiyacı bunu layıkıyla temin etmeye kafi değildir ve mevcut bankaların mali vaziyetleri de ancak bu ihtiyacın dörtte birini temin edebilir. Binaenaleyh hükûmet tarafından kuvvetli sermayeli bir ticaret bankasının tesisi.

İşte bunu esas olarak kabul eden hükûmet Ticaret ve Sanayi Bankası’nı vücuda getirmiş ve bununla beraber Ziraat Bankası’nın sermayesini 30 000 000 milyon liraya iblağ ederek tüccar ve ziraiye hakiki bir kredi müessesesi haline sokmuştur.

- 2- Şimendifer nakliyatı tarifelerinin hadd-i asgariye tenzili.

Bunun için de hükûmet evvelâ elinde bulunan Anadolu demiryolu hatlarında mühim tenzilat ifa etmiş, bundan sonra Türkiye’de elyevm

mevcut olan diğec ecnebi Şimendiferler Őirketlerini, bu tarifeyi kabul etmeye mecbur etmiştir.

- 3- Şose yollarının ve Őimendiferlerin inşası. Bu hususa zaten diğec bablarımızda bahsetmiŐ idik. BÖylece tÖccarın arzusu zaten yerine gelmektedir.
- 4- İthalat ile ihracat arasında tevazÖn husÖlÖ. Elyevm TÖrkiye ithalatının bir kısmını giyecek ve diğec kısmını da yiyecek eşya teşkil etmektedir. Binaenaleyh bu ithalatı azaltabilmek iÖin sanayinin ve ziraatin terakkisi icap etmektedir ki; bunları TÖrkiye Cumhuriyeti her gÖn yeni bir terakkiye doğru eilerletmektedir. Sonra memleketin bÖyÖk bir servetini teşkil eden madenlerin iŐletilmesi de ancak, TÖrkiye'nin milli menfaatlerine hael getirmeyecek bir surette, getirilecek ecnebi sermayesiyle mÖmkÖn olabilecektir. HÖkÖmet bunun iÖin de teŐebbÖsatta bulunmuş ve bu gibi ecnebi sermayelerden bir kısmını celp etmeye muvaffak olmuştur. Bunlara mÖteakip Şu esasları kabul etmiştir:
 - 1- Ziraat ve ticaret bankalarının ziraiye ve ticariye daha fazla yardımda bulunması.
 - 2- Memlekette mevcut diğec bankaların ise ticari kredilerini artırmalarının ve komisyonlarını tenzil eylemelerinin temini.
 - 3- Şimendiferler nakliyat tarifelerinin daha ziyade tenzili.
 - 4- Vergiler ve kanunların tanziminden evvel ticaret odalarının fikirlerinin alınması, istihlak ve kazanç vergisi gibi TÖrkiye ticaret hayatının bir kısmını muattal bırakan bu vergilerin odalardan gelecek raporlara gÖre tashihi.
 - 5- Vaziyet-i ticariyenin umumi bir surette tashihi iÖin antrepo gÖmrÖk ve saire işlerinde ticaret odalarından gelecek raporların itibar nazarına alınması.
 - 6- Afyon, incir, ÖzÖm, tÖtÖn, pamuk ve saire mÖstahsallarına azami teshilatın ifası.
 - 7- Alelumum ticaret ve bilhassa ticaret ihraacatı hakkında lÖzumsuz kaidelerin kaldırılması.
 - 8- Postahanedeki havale Öcretlerinden tenzilat ifası.

- 9- Vesait-i nakliye ve tüccarla alakadar sair müesseselerin tarifelerinin matbu olması ve bunların en ucuz bir hadde tenzili.
- 10- İnhisarlar, ve oktruvalar meselesinde ticaret odalarının fikirlerinin alınması.
- 11- Kambiyo meselesinin tanzimi.
- 12- Türkiye'nin ihracat emtiası hakkında propaganda.

Görülüyor ki bu maddeler doğrudan doğruya Türkiye ticarinin lehine olarak, sırf memlektteki ticaret hayatını uyandırmak için vücuda getirilmiştir. Bu maddelerin hepsinin üzerinde ayrı ayrı oynamayarak yalnız kambiyo meselesinin tanzimiyle, Türkiye'nin ihracat emtiası hakkındaki propagandasından bahsedeceğiz.

Türkiye'de ecnebi, kambiyoalarının arasına buhrana girmesinden dolayı spekülâtörlerin ani ve suni olarak vücuda getirdikleri tereffular ve tedenniler yüzünden Türkiye iktisadiyatı pek büyük tesirler hissetmekle beraber, henüz yeni yetişmeye başlayan tüccar ve müstehsallar da ağır darbeler görmekte idi. Hükûmet buna bir çare bulmak üzere 1925'inci yılın Eylül ayında İstanbul borsasını bir hafta müddetle kapatmış fakat hiç bir fayda görmemişti. Bundan sonra bir Sentral de Devise vaz'ı düşünüldü. Herhalde bunun birçok faydaları olmak ile beraber, mahzurları da faydası nisbetinde çoktu.

Bu sebepten kambiyo muamelatını düzeltmek için Fransa'nın vaz' ettiği bir usulün tatbikine karar verildi. Fransa Amerika'dan tedarik eylediği yüz milyon dolarlık bir ihtiyat akçesiyle, bizzat kendisi en büyük spekülâtör sıfatıyla borsaya dahil olmuştu. Ancak bu suretle Fransa hükûmeti geçmiş sene Frankın sükutunu spekülâtörlerin ellerinden kurtarabilmiş ve bir hayli de para kazanmıştı. İşte bunları itibar nazarına alan Türkiye Cumhuriyeti, hükûmetin merakıyesi ve hükûmetin kefaleti altında, zarar ve faydası hükûmetin namına olmak üzere bütün Türk bankalarını bir spekülasyon kitlesi halinde teşkil etti. Ve bunun için de 5 000 000 liralık bir kredi gösterilmesi karara alındı. Demek olur ki Türkiye Cumhuriyeti, yeni doğan ticaret hayatında önüne büyük bir mani olarak görülen bu işe de bir nihayet vermiş olmaktadır.

Propaganda meselesine gelince: bunu da seyyar sergilerle temin etmek meselesi düşünüldü. Bunun için 1926'ıncı yılın Mayıs'ında Karadeniz vapuru seyyar bir sergi halinde hareket etti. Bu seyyar sergi iki mühim düşünce halinde doğmuştu.

Birincisi, evvela Türklerin medeni hayatta kimseden geri kalmadıklarını, vapurda verecekleri suvarelerle bütün Avrupa'ya tanıttırmak ve bilhassa bu sergiye iştirak eden pek fazla miktarda Türk kadınlarının Avrupalı hemşireleri ayarında olduğunu göstermekti. İkinci maksat ise bir taraftan Türk mahsulat ve mamulâtını şimdiye kadar tanımamış olan ecnebi memleketlerine bunları yakından Türk eliyle Türk diliyle tanıtmak ve Türk tüccarlarının evvelce tanımış oldukları memleketler tüccarlarıyla bizzat temaslarını temin etmek; Türk malları hakkında azami miktarda ve hukuki bir surette propaganda yapmak, sanayi nefise hususundaki Türk kabiliyetini canlı bir surette ecnebilere göstermek; diğer taraftan seyahate iştirak edecek Türk tacirlerine gayet ucuz ve müsait şerait dahilinde Avrupa'da faydalı bir tetkik ve tettebbu cevelanı yapmak fırsatını vermektir.

Seyyar sergi nizamnamesi bu suretle tertip edilmiştir:

- 1- Bu sergiye Türkiye'de bulunan bilumum fabrika ve imalathane sahipleri, tüccarlar, zürra ve esnaf milli mahsulatı Avrupa'ya tanıtmak ve onlarla yakından temasa girişebilmek için bizzat kendileri veyahut da vekilleri marifetiyle iştirak edebilirler.
- 2- Seyyar sergiye eşya gönderip de sergiye bizzat veya vekili marifetiyle iştirak edemeyen ticaret ve sanayi müesseseleri namına mezkur müesseselerin izniyle onların gösterecekleri fiyatlar üzerinden satış yapmaya vapurda bulunan İş Bankası'nı vekil edebilirler, İş Bankası'nın şeraiti atideki gibidir.
- 3- Banka, gerek sahip veya vekilleri ve gerekse banka marifetiyle satılacak eşyadan hiçbir komisyon almaz, şu kadar ki satılan eşya için İstanbul'dan satıldığı mahal iskelesine kadar, en ucuz tarifeye göre nakil ücretini alır. Satılmayıp da İstanbul'a kadar geri getirilen eşyadan hiç bir nakliye ücreti alınmaz.
- 4- Sergiye gönderilecek eşyanın sergiye kadar olan nakliye ücreti mal sahibine aittir, malın sergi komisyonuna teslim tarihinden satış veya geriye verilmiş tarihine kadar, geçen zaman zarfındaki sigortası antreposu, depodan gemiye nakli ve yükletilmesi sergi komisyonuna aittir.
- 5- Sergide gösterilecek eşyanın süslenmesi ve vaz'ı masrafı sergi komisyonuna aittir. Bunun için seyahat müddetince tüccar hiçbir masraf vermeyecektir.

- 6- Sergi iki kısımdan ibarettir, biri nümuneler kısmı, diğeri de satış kısmıdır. Numuneler kısmı gerek gemiye eşya yükleyen ve gerekse gemide eşyası bulunmayan tccarın gönderecekleri nmunelerdir ki bunlar serginin nihayetine kadar yerlerinde muhafaza edilecektir. Bu nümuneler için alıcı çıktığı zaman sahibi vapurda olduğu taktirde ona, olmadığı taktirde sahibinin vekili bulunan bankaya müraacat ile serginin sonunda gönderilmek üzere muamele yapabilirler.
- 7- Türkiye mahsulat, mamulat ve masnuatından satılmak üzere vapura konacak eşyalar, zarif paketler ve kutular dahilinde, bulunmalı ve bu paket ve kutuların üstünde sahiplerinin isim, adres, şöhret ve yapıldığı yeri gösteren etiketler bulunmalıdır.
- 8- Malını satmak veya göstermek için sergiye  bin liralık eşya veren tüccara kamarada mecanni bir yatak verilir. Yalnız yemek masrafı tüccara aittir. İki bin liralık eşya teşhiri halinde seyahat ücretinden yüzde elli, bin lira kıymetinde eşya teşhiri halinde de yüzde yigirmi tenzilat yapılır.
- 9- Gemi yürürken tccarın gemide yemek yemesi mecburidir. Gemi limanda bulundukça bu mecburiyet yoktur.
- 10- Sergiye beş bin liralık eşya koyan yanına bir muavin alabilir. Ancak bu muavinin yemek masrafı tüccara aittir.
- 11- Sergi komisyonu gemide gösterilecek eşyanın nevini, cinsini, yapıldığı veya istihsal edildiği ve sahiplerinin isim ve adreslerini gösteren birçok lisana tercüme edilmiş rehperler tanzim ederek bunları uğradığı iskelelerde değıtacaktır. Kataloğun bir de ilan kısmı vardır, buna yazılmak isteyenler, ilan bedelini vermek mecburiyetindedirler.
- 12- Sergi komisyonu emrinde Avrupa lisanlarına aşına tercümanlar bulunacak ve bu tercümanlar sergiyi ziyarete gelen ecnebilere Türkiye istihsalatı hakkında malumat verecekler ve Türk tüccarlarıyla görüşmelerine delalet edeceklerdir.
- 13- Sergide satılan eşyanın satıldığı liman hkmetince tayin olunan gmrk rüsumu müşteriye aittir.
- 14- Gemide bir Türk orkestrası bulunacak, büfe ve sinema olacaktır. Tüccardan arzu edenler kendi istihsalatlarına reklam olmak üzere film yaptırabilirler.

Bundan sonra serginin inzibatından bahsedilerek sergide gösterilebilecek eşyanın bir listesi yapılmıştır, bu listeye göre sergide atideki eşyaların gösterilmesi karar altına alınmıştır.

- 1- Madenler, taşlar.
- 2- Orman: tahtalar.
- 3- Pamuk, yün, tiftik, ipek ve saire.
- 4- Hayvan mahsulatı, yumurtalar, balıklar, havyar ve saire.
- 5- Hububat meyveler, kuru ve konserve sebzeler, pirinç ve saire.
- 6- Baharat, baharat ve boyalar, kokular, lavantalar.
- 7- Altın, gümüş, madeni mamulat gibi kuyumcu işleri.
- 8- Elektrik makineleri ve edevatı, ziraat aletleri, sanayi aletler, tenvirat ve tesisat eşyası, saatçilik.
- 9- Taş, toprak, cam mamulatı, porselen ve aynalar.
- 10- Mobilya, kamış ve sepet işleri, ev ve matbah eşyaları.
- 11- Ayakkabılar, saraç işleri ve deri mamulatı.
- 12- İşlemeli ve örmeli halılar ve sair mensucat işleri.
- 13- Elbiseler, erkek ve kadın supor elbiseleri, şemsiye, baston ve saire.
- 14- Kâğıt ve mukavva mamulatı.
- 15- Hayvani mekulat, nebati mekulat, meşrubat tatlı şeker ve reçeller.
- 16- Ecza, etriyat, sabun, mum ve saire gibi kimyevi mamulat.
- 17- Tütün tenbeki ve sigara.
- 18- Her nevi inşaat malzemesi.
- 19- Sıhhi eşya, dişçilik ve sair aletler.
- 20- Sanayi nefiseden, resim, tablo, nakış ve tezyinat, mimari heykeltıraş.
- 21- Musiki aleti, musiki eserleri ve notalar.
- 22- Sınıf eşyası, icatlar ve oyuncaklar

Bu suretle tertip edilen bu seyyar sergi hakikaten Türkiye ticareti ve tüccarı için pek büyük bir menfaat temin etmiştir. Evvela hükûmet böyle bir seyyar sergi tertip etmekte cideden büyük bir mecburiyet karşısında bulunmakta idi. Çünkü vaktiyle bütün ticaret Rumların ellerinde bulunduğu zamanlarda Avrupalılar bu Rum müesseselerini tanımışlar ve onlarla muamele yapmaya alışmışlardı. Halbuki Cumhuriyetin ilanından sonra, Türkiye'yi terk eden Rumlar ile beraber, Türkiye'nin

Avrupa ile olan ticareti değişmiş, memlekette karmakarışık bir hal husule gelmişti. İşte bu seyyar sergi bu manilerin bir çoğunu ortadan kaldırmaya muvaffak oldu.

Türkiye Cumhuriyeti ticari hayatını terakki ettirebilmek için, her türlü vasıtalarla müracat etmekle beraber, Cumhuriyetten sonra Türkiye'yi terk edip giden Rum ve ecnebi şirket ve müesseseleri yerine de Türk şirket ve müessiselerini koymaya bütün kuvvetiyle çalışmaktadır. Hükûmetin bu faaliyeti neticesi, Türkiye'de 1925'inci yılda teessüs eden şirket ve müessiseleri aşağıda gösterebiliriz. Bu yıl zarfında İstanbul'daki ticaret mıntıkası dâhilinde, yerli şirketler komserliğinin mesuliyet ve murakabesi atlında 138 Türk şirketi vücuda getirilmiştir ki bunların mecmu sermayeleri 35 570 000 Türk lirasıdır. Bu miktara 1926'ıncı yıldan sonra teessüs etmiş Türk şirketleri dahil değildir. Bu şirketlerin faaliyetleri bu suretle taksim edilmiştir.

Sermaye Türk Lirası	Aded	Nevi
6 350 000	36	Sanayi Türk Şirketi
12 782 000	15	Mali “”
1 020 000	12	Zirai “”
8 382 000	51	Ticari “”
1 258 000	9	İçtimai “”
4 793 000	8	Meadin “”
982 000	5	Emlak “”
Yekun 35 567 000	138	

Halbuki İzmir, bu hususta İstanbul'u tamamiyle geçmekte ve daha faal bir hayat göstermektedir. İzmir iktisadi mıntıkasında 1920'inci yılda teessüs eden Türk şirketlerinin miktarı 172 olmakla beraber, sermayesi de 70 000 000 Türk lirasına balığ olmaktadır. Türkiye'nin diğer mıntıkalarında vusta 150 Türk şirketi vücuda getirilmiş ve bunların sermayesi de 25 000 000 Türk lirasıdır.

Türkiye'de bugünkü şirket ve müessese adetleri, gerek sermaye, gerekse adet itibarıyla saltanat zamanındaki ecnebi ve Rum şirketlerinden pek fazla bir dreceye varmaktadır. Görölüyor ki bu suretle Türkiye eski ticari hayattan daha fazla ve daha canlı bir surette yeni bir ticari hayatın içine atılmıştır.

Kezalik hususi tüccarlara gelince bunların da adedi tamamıyla eski Rumların adedinden ve ecnebilerden faladır. Bu tüccarlar arasında elyevm pek büyük bir kapital ile iş yapan birçok tüccarlar mevcuttur- mesela İzmir’de sermayeleri, 1 000 000 lira ile 500 000 lira arasında iş gören tüccarların adedi 40 ile 50’ye balığ olmaktadır. Bu hal belki bir mübalağa gibi görünebilir. Fakat İzmir’de yapılacak ufak ticari bir cevelan bu hakikati gözümüzün önüne benim tasvirimden daha canlı bir surette koyabilir.

Kezalik İstanbul’da da bu hal aynen vardır. Tahattur etmeli ki İstanbul’un, eskiden Rumlar elinde bulunan bütün ticareti bugün tamamıyla Türklerin eline geçmiştir. Eski devirden miras olarak kalma birkaç Rum tüccar var ise de bunlar da hergün bir iflasa, bir yokluğa doğru yuvarlanmaktadırlar. Çünkü bir defa bu tüccarların Anadolu’da bulunan ve onların kolları, kanatları mesabesinde olan Rum müstacilleri tamamıyla memleketten çekilmiş, bu suretle de İstanbul Rum tüccarlarının ticaret vasıtalarını yok etmişlerdir. Yani bugün İstanbul’da bulunan bir Rum tüccarı hiç bir suretle Anadolu ile muamele yapabilmek imkanına malik olamamaktadır. Yapmak isteseler de behemehal bir Türk ile iştirak etmek mecburiyetinde bulunuyorlar, bu suretle ellerindeki müthiş kapitale Türkleri de iştirak ettirmek zaruretinde kalıyorlar. Hülasa denilebilirki; Türkiye Cumhuriyeti ticaretin inkişafına büyük bir ehemmiyet vermekle beraber, onun Türk’ten gayri bir unsurun eline geçmemesi için çılgın gibi titreyen bir âşık gibi çalışmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin bu kıskançlığı, her tarafta ve her yerde pek açık bir surette göze çarpar. Nitekim vaktiyle ticaret hususunda vaz’ ettiği ağır cezalar, elân İstanbul’da bir parça dokunabilmekte olan Rum tüccarlarını büsbütün yok etmek gayesine matuftur. Kezalik hükûmet tarafından konan inhisarlarda tamamıyla bu gayeyi takip etmektedir. Faraza sigara kağıdı inhisarından 35-40 milyon lira sermaye ile çalışan bir hayli Rum tüccarla birazda İranlı tüccarlar, bugün tamamıyla harap oldular- faraza üç sene evvel hemen hemen İstanbul’u elinde oynatan ve Rum olan Seferoğlu’nun milyonlara bâliğ olan serveti bugün tamamıyla hükûmetin elinde bulunmaktadır. Şimdi birazda Türkiye’deki devlet ticaretine gelemim.

Türkiye bir taraftan Şuralar İttifakı’nın tatbik ettiği usulü, yani devlet ticaretini pek faydalı bulmakta ve bunu da bir esas olarak kabul etmektedir. Fakat burada nazar-ı itibara alınacak bir mesele vardır ki; o da her iki hükûmetin arasında bulunan şekil ve

idarelerin farklarıdır. Filhakika Şuralar İttifakı'nda bu usül büyük faydalar temin etmekte ve halkın umumiyetle refah ve saadetini vücuda getirmektedir. Fakat Şuralar İttifakı'nın idaresi sosyalizm kuruluş esasında bir proleterya idaresidir. Orada kapital fakir ve emekçi kitlenin zararına değil, fakat faydasına olmak üzere çalışır. Hasılatı umumen ve bütün muhitindir. Halbuki Türkiye bir burjuva memleketidir. Burada kapitale ve hususi sermayeye bir hak bir mevki verilmiş, bu memleket daha doğrusu kapitalizmaya doğru ilerlemeye başlamıştır. Bunun için görüyoruz ki devlet-i ticaret Türkiye'de akis tesirler husule getirmektedir.

Türkiye; şeker, petrol, benzin, kibrit, tütün, sigara kağıdı, ispiro ve alkol ve saire bu gibi birçok işleri tamamıyla hükûmetin inhisarı altına bırakmıştır. Ve bu inhisar da esas olarak kullandığı prensip, Şuralar İttifakı'nın tatbik ettiği esasat ile burjuvazi iktisadî esasatını birleştirmeye çalışmak istemesidir ki bunda bir türlü muvaffak olabilmek yolunu bulamamıştır.

İşte Türkiye'nin bu inhisarları yüzünden, vaziyet-i ticariye ve maliyesi müthiş surette sarsılmaktadır.

Nitekim şeker ve petrol inhisar idareleri teşkil eder etmez, ibtidai ihtiyaçtan olan mezkûr maddelerin birdenbire piyasadan yok olduğu görülmüş, aynı zamanda da fiyat cihetiyle müthiş bir ihtikâr husûle gelmiştir. Bunun üzerine hükûmet diğer bir madde ile şeker ithalatını serbest bırakmış, bu suretle de piyasada tekrar bol bol şeker bulunup alınmak mümkün olabilmıştır.

Petrol ve benzin bahsine gelince, hükûmet bir senelik ihtiyacı hesap ederek, neft şirketlerinden bu miktarı satın aldıktan sonra, neft ithalatını tamamıyla inhisar idaresinin elinde bırakarak ticareti menetmiştir. Tenbeki hususunda da bu suretle hareket etmiştir.

Halbuki petrol ve benzin makineler ve bilhassa ziraat makineleri için elzem olduğundan, bu suretle husule gelecek ihtikardan memleketin zirayi ve sanayi uğrayacağı darbeleri hesap edememiştir. Sonra kredi meselesi de piyasada büyük bir buhran göstermeye başlamıştır.

Inhisar teessüs etmeden evvel gaz kompanyalarının Türkiye'de 3-4 milyon lira kıymetinde bir kredi açtıkları görüldü. Bu suretle küçük esnaf bu parayı faizsiz

olarak işletiyor ve mühim mikyasta bir menfaat görüyordu. Kompanyalar bu tüccarlara verdikleri krediden maada mühim migyasta sermaye de dağıtıyordu. Mesela Standart Kompanyası yalnız Manisa gibi küçük bir şehirde 18-30 bin lira raddesinde bir sermaye dağıtmıştı. Diğer kompanyalar da aynıyla Standart gibi hareket ediyorlar ve halka sermaye veriyorlardı. Böylece bu paralar daima esnafın kasasında bulunuyor ve esnaf bunu kendi öz parası gibi işletmek imkânına malik olabiliyordu. Fakat gaz inhisar idaresi teşkil eder etmez, esnafın malik olduğu bu kredi ve kolaylık ortadan kalktı. Bunun yerine kompanyalara borçlanan esnaf, borçlarını ödeyemeyecek bir hale geldi. Bugün herhangi bir esnaf inhisar idaresinden gaz almak için geldiği zaman bunu peşin para ile almak mecburiyetinde kalmaktadır. Böylece de bunu vaktinde alamadığı için fiyatlarda ihtikar başgöstermektedir. Farzımahal olarak bugün gaz inhisar idaresi, kompanyalar gibi kredide bulunsa bile bu kredi ile ecnebi kompanyalarının kredileri arasındaki fark pek büyüktür. Çünkü ecnebi şirketlerin açtıkları krediler doğrudan doğruya ecnebi sermayesinin Türkler tarafından kullanılması demektir. Halbuki bugün hükûmetin açacağı bir kredi, Türk sermayesini yine Türk'e kullandırmak olacaktır ki; bu da Türkiye'nin vaziyet-i iktisadiyesi namına büyük bir felakettir. Bahusus bu hal sermaye buhranı içinde kıvranan bir Türkiye için pek elim olur.

Aynı zamanda bu inhisar kambiyo muamelatına da tesir etmektedir.

Bunların bir fenalığı ise büyük sermayenin bu suretle küçük sermayeyi yutmasındadır. Nitekim büyük kapital inhisar idaresinden istediği kadar mal çekmekte ve bunu da müthiş bir ihtikâr ile küçük esnafa kredi ile dağıtmaktadır. Demek ki inhisarlar netice itibarıyla doğrudan doğruya emekçi fakir kitlenin zararına olarak vücuda getirilmiştir.

Aynı zamanda Türkiye'nin yeni yetişen ticaretine mühim bir darbe vuran diğer bir keyfiyet de istihlak üzerine vaz' edilen vergidir. Bu vergiye göre elden ele geçen her mülk her geçişinde %2,5 miktarında bir vergi alınmak mecburiyeti ortaya konmuştur.

Bu sebepten yalnız İzmir'de %15-20 nisbetinde dâhilî ticaret azalmıştır. Bilhassa dokumacılık sanayii tamamıyla durmuştur. Çünkü dokumacılıkta kullanılan boyalar dört beş elden geçmekte, böylece de fiyata yüzde %10-15 nisbetinde bir fazlalık ilave

etmektedir. Bu yüzden memleket mamulâtı fiyat itibarıyla ecnebi mamulatına rekabet edemeyecek bir hale gelmiştir.

Diğer taraftan bu vergiye göre ihracatta yalnız az konsinyasyon malların vergiden affedilmesi, büyük sermaye ve teşkilat sahiplerini küçüklere karşı himaye etmek olmuştur. Böylece küçük sermaye, büyük sermayenin kapitalini yükseltmeğe yardım etmekte ve bu yardım ettiği nisbette de kendisini yoksuzluk içinde boğmaktadır. Öyle ticarethaneler vardır ki sermayesi az ve muamelesi mahdud olduğu halde 200 ilâ 300 bin liralık bir ticarethane ile müsavi vergi vermeye mecbur tutulmaktadır. Görülüyor ki bu kanun küçük sermayeyi boğmuş, fakat büyük sermayeye daha başka bir kuvvet vermeye başlamıştır.

Hükûmet bu vergilere mukabil, bütçesine 15 milyon liralık bir varidat koymuştur. Fakat koyduğu 15 milyon liralık varidat mukabilinde Türkiye’de 25 ilâ 30 milyonluk küçük ticarethanelerin zararını vücuda getirmiş ve bunları büsbütün yok etmiştir.

Halbuki bunu bu şekilde yapacak yerde yalnız gümrüklerde gerek ithal edilecek ve gerekse ihrac edilecek mallardan vergi alınmak suretiyle bir kanun vücuda getirmiş olsaydı, bu suretle küçük sermayeleri yok etmez, aynı zamanda da memur beslemek külfetinden kurtularak bu on beş milyon lirayı safi olarak istihsal ederdi.

Türkiye’nin yine ticaretine zarar veren meselerden birisi de kazanç vergisidir. Bu vergi de şekil itibarıyla küçük sermayeyi boğan bir felaket olmuştur. Evvela bu verginin tahsili de muğlak bir şekildedir. Yani tüccar ve esnaf kira ile tuttuğu mağazanın kirası nisbetinde bir vergi vermeye mecbur tutulmaktadır. Binaenaleyh vusta olarak 5 000 Türk lirası sermaye sahibi olanlar bu vergi ile aşağı yukarı 300 lira bir kazanç vergisi vermeye mecbur tutulmuşlardır. Bunun bir defa bir hesabını yapalım 5 000 lira sermayeli en faal küçük bir tüccar sermayesinin üç misli nisbetinde senevi bir satış yapsın. Bunun kazancı takriben % 15 olduğuna göre 5 000 lira sermaye ile kazancı 2250 lira olur. Şimdi 300 lira hesap edilen kazanç vergisi %30’u olduğundan mezkur tüccarın dükkanına verdiği icar senevi bin lira olur. Belediye ve idare-i hususiye hisseleri de 30 liradır. Ev kirası laakal 350 liradır. Mektep vergisi ve diğer vergiler 40 liradır. Sigortası da 300 lira eder ki bunun hepsinin mecmuu 1720 liradır. Bu küçük tüccarın böylece kazancından ev masrafı olarak, yemek yiyebilmek için kendisine senede 530 lira kadar bir para kalmaktadır

ki; bununla da katiyen maişetini temin edemez. Fakat bunun yanında diğer büyük ticarethaneler de aynı suretle, aynı vergiyi vermekte ve bu da kendilerine hiçbir zarar îka etmemektedir.

İşte şimdi Türkiye Cumhuriyeti'ni bu husustaki yaptığı tecrübelerden zarardan başka bir kaide ⁴¹⁹ gelemeyeceğini öğrenmiş ve bunu halletmek çarelerini aramaya koyulmuştur.

Çünkü bedihidir ki Türkiye'de kapitalizm yeni doğmaya veyahut da doğduktan sonra büyümeğe başlamıştır. Binaenaleyh bugünkü burjuva hükûmetinin yegâne gayesi, bu sermayeyi çoğaltmaktır.

Biz bu suretle kapitalin ve kapitalistlerin Türkiye'de çoğaldıklarını görmekteyiz. Aşîkârdır ki bugün Türkiye'de son senelerdeki terakki ve umran neticesi, amele hayatı doğmuş ve hatta ilerlemeye bile başlamıştır. Fakat acaba kapitalin tezayüdü nisbetinde, adedi çoğalan amelenin hayat ve maişeti nasıl ve ne tarzda temin edilecektir? Şurası da muhakkak bir keyfiyettir ki kapital tezayüd etmekte ve tezayüdü nisbetinde de işçi sınıfını kuvvetlendirmektedir. Faraza küçük bir misal olarak elimize Türkiye'den lalettayın küçük bir şehri alalım bu şehrin üçte bir nüfusunu elyevm amelenin teşkil ettiğini görürüz, mesela Uşak'a baksak, burada yalnız halı amelesi olmak üzere 6000 kişi vardır. Tütün amelesi 1000 kişidir, diğer fabrikalar ve şimendiferler amaleleri 1500 kişidir, yövmiye ile çalışan amele miktarını da (2000) koyacak olur isek 10000 amele ile karşılaşmış oluruz. Halbuki tekmlil Uşak'ın nüfusu 40000 raddesindedir. Böylece görülüyor ki, Türkiye'de sanayi ve ziraatin terakkisi ve bununla beraber ticaretin müsavi inkişafı bu memleketin hayatında başka başka yenilikler ve yeni hayatî şartlar doğuracaktır.

⁴¹⁹ Kaide yazılmış fakat cümleye göre fayda olmalıdır (Aziz Mevlütoğlu).

HÜLASA

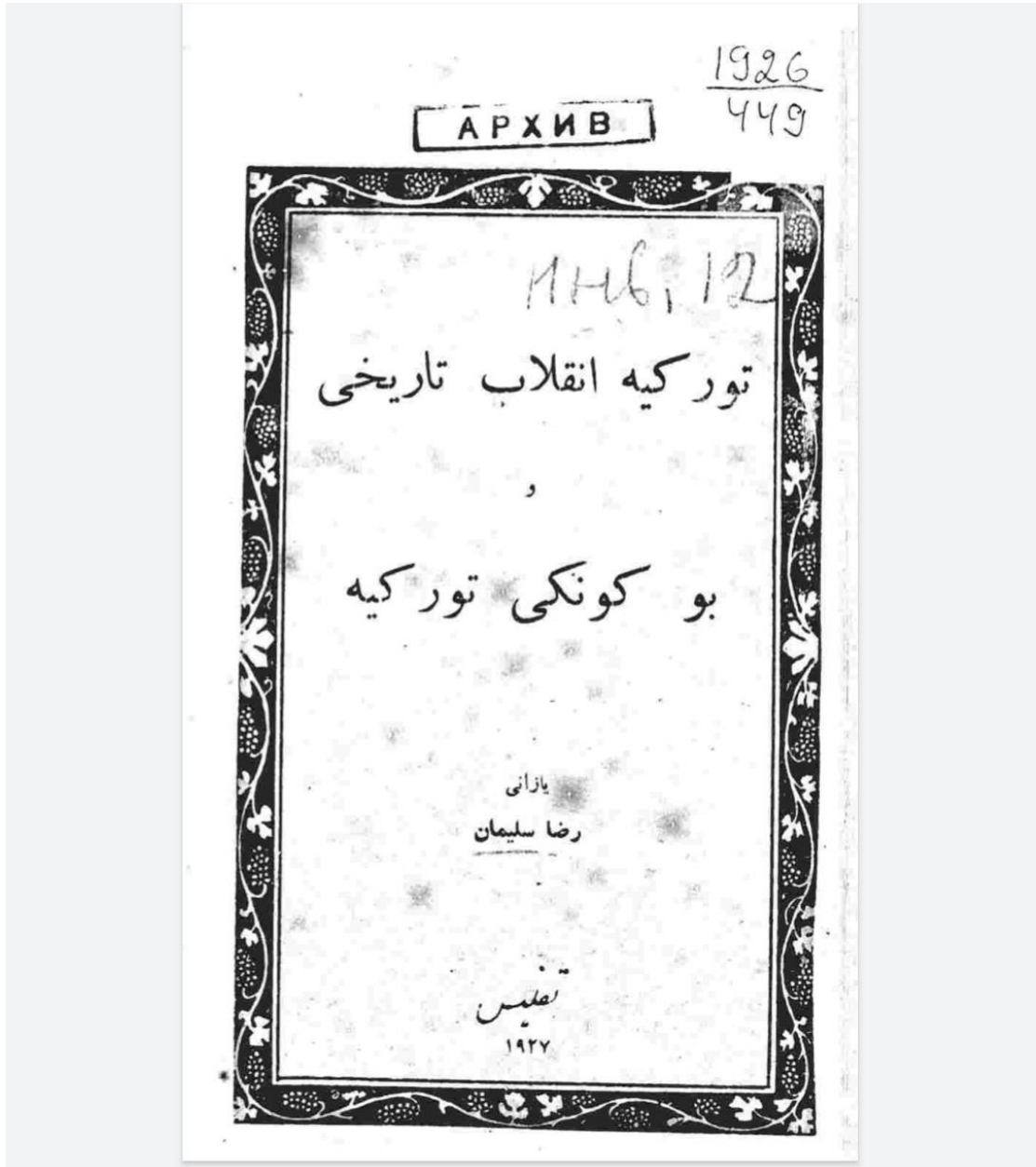
Biz; şu küçük hasbihalimizde Türkiye'deki inkılâbın, gelişi güzel yapılmış idari bir tebdil olmadığını ve mahiyet itibarıyla büyük bir inkılâbı gösterdiğini muhtasar bir surette anlattık. Maksudımız mümkün mertebe Türkiye'nin bir inkılâp devri yaşadığını, dinî hurafelerden kurtulduğunu bütün okuyucularımıza gösterebilmektir.

Yalnız bu inkılâbın demokratik bir burjuva inkılâbı olduğu hiçbir vakit de unutulmamalıdır. Ve düşünülmelidir ki Türkiye tedrici olarak tekâmülünün seyrini takip etmekte ve bugünkü inkılâbı ile yarının yeni hayatını içtimai yeni bir tahavvülün başlangıcını hazırlamaktadır.

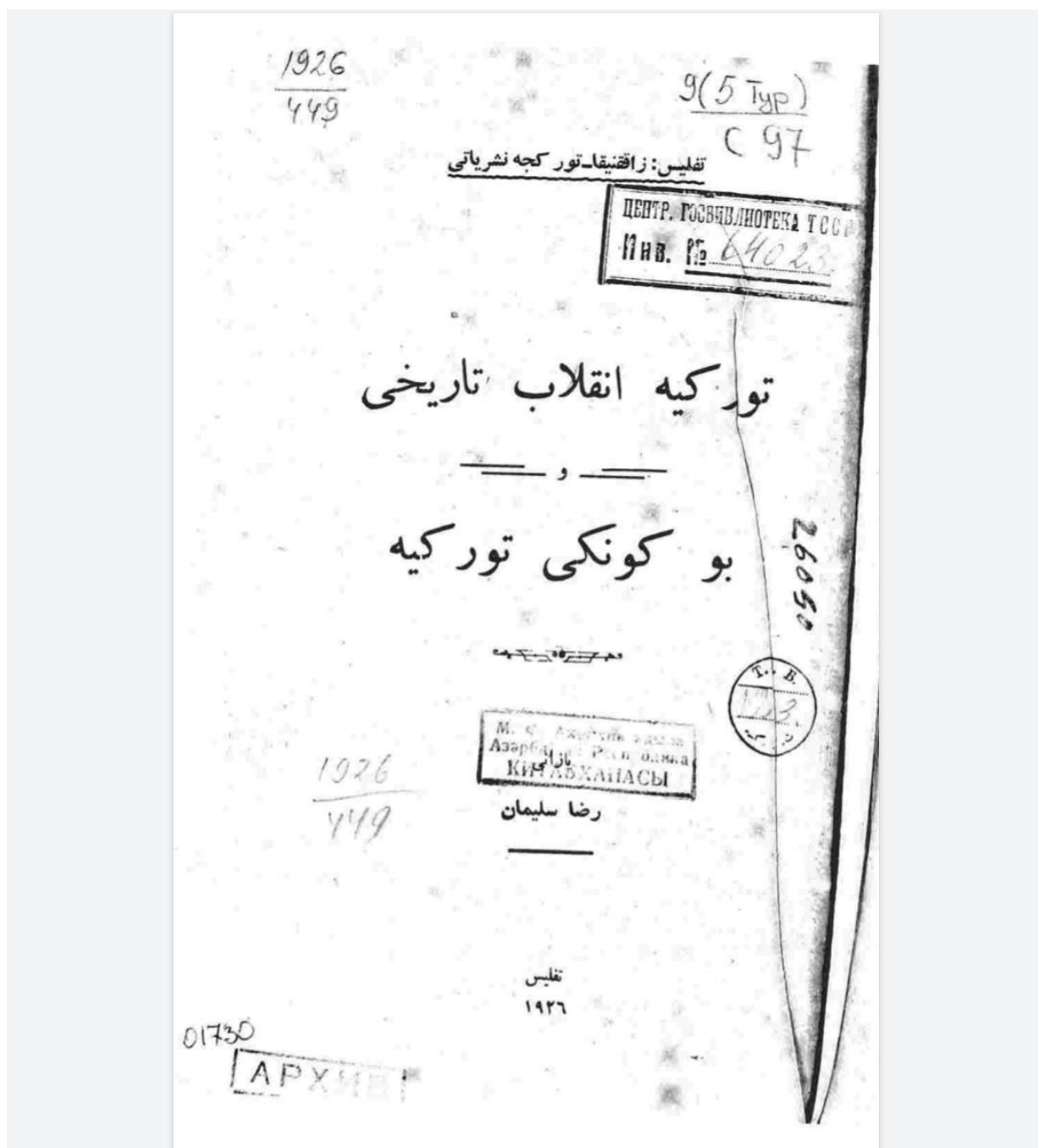
Bu inkılâp dolayısıyla Türkiye'de husûle gelen en mühim meselelerden birisi de sınıflı mücadelelerin şiddetlenmesi ve bir amele ve kendli (köylü) işinin vücut bulmasıdır.

Son

Ek B: R. Süleyman'ın "Türk İnkılâp Tarihi Ve Bugünkü Türkiye" Eserinin Orijinal Hali

B.1

B.2

مقدمه

اڭ باقىن قوشو و دوست ئولكه اولان توركيهده بو گون حيات و معاشرته، اصول ادارهده و ياخود دىنى موهومات ايله مبارزه ساحه سنده بويوك و تارىخى ده گيشىكلىكلر گوروريك.

توركيه جمهوريت حكومتىڭ عالمى حيرته سالان يڭى تنظيمات و رەفورمى و اونلارنى حياتى تەلىق ايتىمىدە گوستىرلن جدى بر غىرت و اصرارى بر چوقلارنىڭ حيرته سبب اولماقدادر. توركيه مىلى اقلاينىڭ ئىكشاف قانۇنلارنىڭ و توركيه حيات حاضرەنىڭ خصوصى (سېنىپىك) چېلىرىدىن خىرى اولمايانلار اولايلىر، بو قانۇنلارنى وقىتىر اونلارنىڭ حياتى كىچىرىلمەستە گوستىرلن شەتلى و جدى اصول تەدبىرلىرى مەناسىز حساب ايدىلر.

مىنا بىچون گوتورەك قىياقە دەگىشكىلىكى بىنى قس و سارىقلارنىڭ شاقىقەتوس اولونماسى خىندەكى قانۇنى.

بو گون معلوم اولدىقى ئوزرە بو قانۇن توركيهده بويوك مفاوتە راستلىقىرى. اسكى قاقالى خوجا و موللار و يىللرلرە اونلارنىڭ استىداد روحىنى آلتىدا قالاراق اغفال و اونلارنىڭ اللرنە آلت اولان عوام تورلىكلىرىنىڭ «دېندار» قىمى بو شاقىقەگىمەك مەشەنى ھىچ تەھلىل و قىم ايدە بىلمەيورلر.

دركە شرقى آئادولىدە حكومتىڭ غلپەنە سىر طافە عىبانلار جىققو خوجالارنىڭ تحرىكى و رەھبەرلىكى ايله «ارزروم مىلح عىبانى» كىم خادىملرە شاھىد اولوروق.

و برى طرفدىن عصمت پاشا حكومتى اىبە بويە عىبانلارنى شەتلى جەزىدە ياتىرتماق و كىتەكارلارنى دوتوب مەشولنە چىكىك بولندا ھىچ اقداماتى مضايقە ايتمىر.

B.3

باشلامدان اول.

هر انقلابى بر احتياج دوعورير. بشرىت چكديكى ظلم و اشكنجه لرك كافي اولديغى، حريته قاووشماسى زمانىك كديكى آكلادىي گون اساسى فندن آلان بر ملكك و او ملككى قوبالارلك آرفاسندن كىتمكى، رفا و سعادت قاووشمق ايجون بر بورج بيلر. نهكه جاني حيرتله دوشورن (قومونيزم) انقلابى ده عىنى يولى تقيپ ايتمش، كو لهلك و اسيرلك دورنن قورتولمق ايتنه بر فرداون طقوزنجى عصرلك داهى سوسىيالىستى (قارل ماركس) ك قويمش اولديغى اساسلى قبول ايله حياته تطبيق ايتمكى بكانه بر قورتولوش چارهسى اولهرق بولمىشدر.

فقط بونى تطبيق ايدم بيلمك ايجون احتياج و او احتياجك دوعور دىغى رهبرلر لازمدر.

(قارل ماركس) قايتاليزم اصولنده بشرىتك الده ايتمش اولديغى معلوماتك محكم اساسلرینه استناد ايدىيور، و جمعيت بشريهلكا نكشاف قانونلارنى تدقيق ايدمرك قومونيزمايه دوعرى كيدمكك بر قايتاليزم انكشافلك لازم اولديغى آكلابوردى. بويلهجه (قارل ماركس) و (لنكهلس) بر كون بشرىتك تقيپ ايدمككى بويولك فنى بر صورتده يالكر اساسلرنى قوران برر مؤسسى اولمىشدى. چونكه او وقتلر زمان و احتياج بو اساسلى تطبيق ايدم بيلمكك بر ساحىي هنوز حاضرا ماشدى. صنايع بو كونكى قادار انكشاف ايتمىش، آمريكان سوسيا ليستلرندن (ثوتون) ك ديدىكى كى هر يكى بر اختراع قايتاليسلك ثروتلك چوغالماسى نىستنده زحمتكش صنفك حياتى محو ايدم بر فلاكت اولمىشدى. (۱) فقط بو كون صنايعك انكشافى، و بو انكشا

(۱) ثوتونك (صنايعه جمهرىت) نام اثرنه مراجعت.

II

بيلمكك شرفده مى انقلاب باشندا دوران توركيه جمهرىتك هيج بر مشكلات و مانعلا باقمباراق مقصده دوعرو ايلرله مىي مشاهده او لوتوركه بو فتره سببىز دكل و بر چوخ تاريخى عاملله تكيه ايتمكدهدر. ايتنه بو حال؛ عصرلرجه سلطنت و دين بويوندوروغى آلتندا ايلكه بر آنادولى خلقك و توركيه عمله، كندلى و خيردا بورژوازيىسك يگى حياته، سىياسى و اقتصادى ترقى و تكامله، زحمتكش كنهلك رفا و سعادتى و مىي استقلاليتنى تايمين ايدم بر اصول ادارمبا نابل اولماق ايجون مئين آدميلار آندىغى، بويوك بر عزم و اراده ايله همان انتهاى آماله طرف قوشدىغى، مىي و انقلابى مبارزهسى نهايه بترمك ايجون هيج بر فداكارلقدان چكىنمىجگىنى گوستيرير.

بو گونكى مىي انقلاب برر چوخ دورهلردن و كشمكشكردن كيچميش و نهايتى جهان محاربىسك مدهش نتيجهلرى و بويوك روسيه اجتماعى انقلابك تاثيرى آلتندا حال حاضرده مشاهده ايتدىمىز شككه گيرهرك توركيه خلقى ايندىيه كى اسير؛ محروم و ذليل برحاله گنو رن خلافت، سلطنت، دينى موهومات و چالته شدتلى ضربلر نهديمكدهدر. «توركىده انقلاب» كتابچىسك مۇلقى؛ بو دورهلرى و پانشمول توركيه انقلابك آنادولى خلقك ياشايتنده احوال روحيه، بول معا شرت و حياتك باشقا ساحلرئنده وجوده گوردىگى يگىلگ و ده كيشكىلىگى كندى تبعاىي و تدقيقانى سايمىنده تصوير ايتمق و بو انقلابك بزم اوخوجيالريمىز ايجون مجهول اولان بر چوخ خىلرئىي تويور ايتمكه چاليشير. البته خيرده بر رسالهده توركيه حياتدمىويوك روللار اوينيان بو انقلابك تاريخى و انكشاف دورهلرئىي اطراف صو رتده تصوير ايتمك امكان خارجدهدر. فقط رضا سليمانك بو كچمىي گلهجك توركيه انقلابى تاريخى ايجون يالكر بر ماتهريال اولارا تقي اولونا بيلر.

ايتنه بو نقطه نظرندن مۇلكك اشبو خرده اثرينه ياناشمىشدا كك مكمال توركيه انقلابى تاريخى نامنه بويله رسالهلك نثرئىي يالكردير ايتمهلييك.

ر. نجفوف

B.4

IV

فك ساده قايتالاستاره اولان مناهي زحمتكش صنفك عصيانك آرق الزم اولديغى كوستردى. اول (قومونيزم) نك اساسىنى فنى بر صو رتده تدقيق ايدن (لهين) پرولهتاريا انقلابك بر رهبرى اولهرق عملى بر صورتده (ماركس) ك نظرياتنى تطبيق ايدن و غير ممكن كورينن بو نظرياتك ممكن اوله ييلديكى اثبات ايدن بر واضع اولدى. هيچ شهمسزكه بونلارى بر احتياج دوغورمشدى، چونكه قايتاليزم اولماش اولسايدى، قومونيزم حصوله كلمزدي.

حالبوكه توركيه انقلابى يارمى قومونيزماي دوغوراجاق بر (بورژوا) انقلابدر. انكشاف خصوصنده طبعى بر صورتده بولنى تعقيب ايدن توركيه دن، كويلنىك سفاكت و يرشالمنه رغماً بر اوقياير انقلابى بكمك، بو كون-ايچون امكان داخنده اولمازدى. چونكه نه قايتاليزم نده صنايع انكشاف ايشممشدى. فقط بو كونكى بورژوا انقلابى قايتاليزماي دوغورماقدادر.

ايشته بو سبدن، توركيه انقلابى شيمدليك سادهجه دينى بويوندو روقدن و خرافاتدن قورتلاراق بورژواواي بر ساحه داخنده ايلروله مكدهدر. طبيعتله اوده تكامل قانونلارينه تيمتله، يارين او بر كون زحمتكش صنفك حرى و حقنى طاميق مجبوريتنده قالدجقدر. مع هذا شونى سرستجه ديه ييليرزكه: توركيه انقلابك بر بور ژواوا انقلابى اولماسنه رغماً بويوكلكى هيچ بر وقت انكار ايديلهماز. هر نه اولور ايه اولسون حقيقى و اجتماعى بر ده كيشيكلك واردر. و او انقلاب عصرلردن بر بلا كى باشنده طوران سلطنتى ييمش. خلافتى قوموش، قابالى اولان قاديئنى آچاراق اوكا بر جمعيت، بر حبات و برمش، دينى خرافاتدن آيريلمقله مدنيت و حرىك مشغلهستى يانديرمشدر. بوتون بولئرى ظن ايديلهكى كى اوچ بش كشيئك فكرى دكل، حرى و سعادتك پيشنده سنه لردن قوشان قوجه بر كلهك فعاليتى وجوده كترمشدر. آنجاق بو كله، هر انقلابده اولديكى كى رهبريله زماقده قارمولايلمشدر. انقلابى پايان فرد دكل كلهدر. فردلر آنجاق كندييله برابر يو رومك ايتهين كلهيه، بولنى وقتنده كوسترن بر رهبر اوله ييليرلر.

V

يوفه فردك شخصى اولان تشبث و فعاليتندن بر انقلاب بكمك، علمى اولان بو حادثه يي انكار ايتمك اولور. يعنى بو كى فردلر تشبثيه حصوله كين عصيانلار، او جمعيتك حياتى داخنده شخصى اولان دكيشكردن باشقا بر شى وجوده كترمهز. ايران اختلالى كى... حالبوكه توركيه حقيقى و علمى اولان بر انقلاب صحنه اولمشدر. و اوراده كى انقلاب شخص ايله دكل، كله ايله قائمدر. بز بو كوچوك اثرمزه توركيه ده كى انقلابك نامل و نه صورته حصوله كلدكى تاريخى واقعه اسناد ايدرك آجيق بر افاده ايله كوسترمكه چاليشجيز. و آكلاناچيزكه توركيه ده كى انقلاب بر قاج شخصك دكل سنه لردن ييلمادان اوغراشان، بويوك بر كلهك، بر كنجلكك اثريدر. و بو انقلاب بو كونك دكل عصرلر دوغورديكى بر انقلابدر. ايشته بو سبدن، توركيه انقلابك كليشى كوزل اعلان ايدلمش بر اختلال اثرى اولديكى حقنده كى ياكش فكرلرى تصحيح ايتمك مقصديله شو كوچوك اثرى قلمه آلدم. قوت و قدرتمك يتديكى قادار توركيه انقلابى آجيق بر لسان ايله كوسترمكه چاليشجيم. طبيعتله كوچوك بر اثرده بو انقلابى نام روحيله كوسترمك ممكن اولماز. ياكز اوقوييجيلر (توركيه انقلابى) حقنده بر فكر ايدنمش اولورلر. كتابمز كوچوك بر تاريخه دن سوگرا شونلاردان بحث ايدجقدر: ادارهده انقلاب، دينده انقلاب، قاديئقده انقلاب، حيات و معاشرته انقلاب، معارفده انقلاب، عدليهده انقلاب، اقتصادده انقلاب و انكشاف.

ر. س.

B.5

برنجی باب

کوچوک بر تاریخچه

تورکیه اقلانیک بو کونکی تمظری عصرلرجه اول آیلیمشدور. اییجه تدقیق ایدیلجک دهاا دوغرو بر تمیر ایله عثمانلی تاریخی دیله، دائما ازیلمک محکوم اولان خلک، بو ایکی فوئدن فورتیلق و یاخودده بولارک مدھش استبدادینه قارشى قویق ایچون دائما عصیان و اختلال ایچنده اوغراشدی کوریلور.

عثمانلی سلطنتی تشکی کونئدن اقتراضی کونته قدار دائما قان، ظلم و اشکجه ایچنده کچمش، خلک کوچوک بر عس آلماسه ییله مساعد ایتیمشدور. بو سلطنت پایداری اوله یلمک ایچون، ساده منالاره و منالار ایله برابر ظلم و عدوتیک حقیقی برر آلتی اولان، دره یکاریته استناد ایدیوردی. خلق و کویلو شخصی خریئتک حاجی اوله مادیقدان باشقا، چالیشدی اراضینده صاحب اوله یلمک حقندن محروم ایدیلیمشدی. یعنی کویلو تمکیل، کونک آجماق صورتله وجوده کیرد، کی تارلاستدان ییله استفاده ایدیمور، اراضی (سیری) و (مقا طعلو) نامریه قانونی بر شگده ایکی قسمه آریلوردیکه بونک هر ایکسینده تصرف حق سلطنته وریلور و یاخودده سلطانک فرمانیله دره نکرته بخش ایدیوردی، یعنی زوالی کویلی بونون تمکلی یا دره بکتک و یاخودده سلطانک اراضینه یکی بر ملک علاوه ایتیمک ایچون صرف ایدیوردی.

بو صورتله سلطنته و اونک جانیلرینه قارشى ایلک عصیان (شیخ بدرالدین سماوی) طرفدن (۸۱۶) تاریخده وجوده کیریلیمشدور. بو عصیان تمایله اجتماعی بر مقصدی، اجتماعی بر غایمی تعقیب ایتیمشدی.

— ۴ —

(مصدرة) تحصیلتی بترمتی اولان (شیخ بدرالدین سماوی)، اچیلی سلطان محمد ک قازداشی (موسی چیلی) نک، فاضیمکری بولوندیگی وقت، سلطنتک و دینیککک دهشتله حکم سوردیکی بو زمانلارده بو ظلم و استبداد علینده بر عصیان، بر اختلال وجوده کیریلیمک ایچون خلک تمصیندن استفاده ایدیلیمک مقصدیله سوسیالیزم اساسلری دینی بر طریقت شگه صوفیاق مجبوریتنده قالمشدی. بدیهدرکه: (بدر الدین سماوی)، اسکی یونان قومونیزماسینی لایقيله تدقیق ایتیمش، بو قومونیزمانک ظلم چکن انسانلار ایچون، بر خیره، فلاح کیرمه چکنی بک ایی آکلامشدی. بنا" علیه بونی بر مظلوم و معصوم تورک قونته آکلاتیلیمک ایچون دینی بر شگه بوروندیرمک و بو دینی پرده آلتندا اجتماعی بر اغلاب پایماق مجبوریتی حاصل اولیوردی. چونکه خلک فضلہ تمصی و سلطنته قارشى بسله دیکى الهی محبت، بونک علینده چالیساجاق هر هانکی بر قونک دینک یاردینی اولقیزین بقا بولمایاجی قناعتی (بدرالدین سماوی) ده بک طبیی اولاراق اواندیر مشدی. بنا" علیه اولا (بدرالدین سماوی)، سوسیالیزم اساسلرینه استناد ایدن یکی طریقی اورتایا قویدی، فی الحقیقه بو یکی مذهب خلق آرا سندا بک چابوق یاییلورمش، ذاتاً ظلمدن و قیردن یقش اولان انسانلار، بو یکی طریقتق قورتاریخی قوجاغه آیلیمقله حیائلرندۀ مکمل برئیدل اولجینی طوبیاعه باشلامشدری.

(بدرالدین سماوی) جدأ عصیان ایدیه یلمک قادار بر قونته مالک اولدقدن سوگرا، اختلال باراغنی آچماقدا هیچده تردد ایتیمدی، و بو عصیانله (چیلی سلطان محمدی) تورکیده اهمیتلی بر صورتده وجوده کفن دینی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بر مسئله ایلۀ اوغرا شدریماق مجبوریتنده بیراقدی.

(بدرالدین سماوی) نک بو یکی طریقتی، مذهب فرقه باقافیزین عمومی بر مساواتی ایتیمور، و اموالده اشتراکی طلب ایدیوردی. دهاا طوغریسی ملکیت شخصیه ک تمایله قالدیرماسی ایتیم بر قانون وضع ایتیمشدی. بنا" علیه بو طریقت ایتنه بو سیردن کویلو آرا سندا بک چابوق یاییلماعه باشلادی. و (بدرالدین) ک یکی طریقتک

B.6

- ۶ -

مشر، فقط پك مدهش اولان تمصيدن صافيتراق، دنده بايلاجاق تجددى،
ينه دىنى بر برده آلتندا حصوله كىردىكلرى بو جمىتلىرىدە آراماغە باشلا
مشاردى. بو جمىتلىرىنڭ زىيادە (يكتاشلىك) ترقى ايدىيوردى.
خەلق يىلدىن دىنى استىدادە قارشى حس ايندىكى عىبان (يكتاشلىك)
سرعتلە انتشارىتە سبب اولمش و حتى بوتون بر يگىچىرى عالمى
استىلا اينتمىدى.

راقىنك و سازك تاثيرى آلتندا، يكتاشلىرى دىنى پك چاپوق اونوتىورلار،
دينك و سلطنت مدامى اولان ملالارە قارشى شدتى بر كىن سىلەپورلاردى.
نچەكە آرا صىرا يگىچىلىرىك ملالارە قارشى (ع) نى چانلاندىقلىرى پانە
سىلە بايىقلارنى قىل عاملر بوتون بو جمىتلىرىك برز تشويق اثرى ايدى.
حتى بر زمانلار بو دشمنلىق اوقادار چوق برشكل آلمشدىكى ملايى
قىل اشىك ايجون كوچوك بر پانە آرايان يگىچىرى استانبول سوقاقرىندە
راست كلىدىكى هر هانكى بر ملانك قىلغىنى قياقتى تديق ايدى، هىچ
بر قصوربولەمە» كوزل كىنىدىك) دىيە كىردى. تارىخىدە تصادف اشىكەز
(ع) حكايەسى پونك اڭ بويوك بر مثالىدر. يە بر گون يگىچىلىرى،
بابارنىك(۱) تشويقىلە ملالارى قىل ايتىكە قرار ويرىرلر. فقط يگىچىلىرىك
حدت و شدتلىرىن قورقاق برر فارە كىي دىلىكلەرە صافلان ملالارى كىمك
ايجون هىچ بر پانە بولامازلار. نهايت يگىچىلىرىك برى دىركە: (ملالار
قرآن اوقور كن (ع) نى چانلاق اوقورلار، اشە اونك ايجون اونلارى
كەلم؛ چانلاق اوقومايانلارىدە چانلاق اوقومايدىقلارى ايجون كەلم).
بوندان سوڭرا يگىچىلىرى استانبول سوقاقرىندە راست كلىدىكى
ملالارە (ع) نى اوقونماغە باشلامشلىرى، كىمىسى چانلاق اوقومادى كىمىسىدە
چانلاق اوقودىدە كىمىشلىرىدى. مشو حكاية بو جمىتلىرى داخلىندە ملاق و دىن
علپىندە حصولە كلن قىرت و دشمنلىق جانلى بر مثالى كوستىرىر.
فقط نەدەنە بو جمىتلىرىدە ياواش ياواش املك تاسس ايندىكىلىرى
عايلەلەردن اوزاقلاشمىغە باشلايدىلار. هر نە قادار ملالارە قارشى اولان دشمنلىق
شدتلىككە برابەر، دىنسىزلىك ايجىندەدە بر طاقم خرافاتە قايلىيورلار جدى
و علمى حركت ايدىن رەبىرلەرە مالك اولەملىرى، دىندە بايلەحق تجدد

(۱) پىتنى مىللى

- ۵ -

سالىكرى، انسانى دوشونچىلر و حىلر آلتندا اونك آجىدىغى عىبان
بايراغى آلتە قوشىيورلاردى. فقط قىر اولان (بدرالدىن) بو باشە طو
پلاتان قوچە اردوى سىلەپىلەجك، و اونى سلطنتلىك اردوسى كىي
مكىل بر صورتە تىلىج ايدەپىلەجك قوتە مالك دىكلى. پك يازىق كە
(روم ايلەدە) وجودە كىردىكى بو اغلايىچى اردوسى، قىزغىن و قالى
بر محاربەدن سوڭرا، يوقىزلىق-يوزندن (چىلى سلطان محمد) ك قوتلى
اوردوسى قارشىسىندە مغلوب اولدى. و زواللى (بدرالدىن سماوى) دە
(۸۲۲) تارىخىدە اسىر ايدىلەرەك اعدام ايدىلدى.

(شىخ بدرالدىن سماوى) نك ئولمەنە رىغما، اونك وضع ايندىكى
طرىقت يوق اولەحق برده، بالمكىس داهە زىيادە قوشنىكە باشلادى. (شىخ
بدرالدىن سماوى) دن سوڭرا، (يكتاشلىق) لىك ياردىم و تىقنىلىرى ايله آتادولو
كولپوسى آراستدا ايندائى سوسىيالىزم اسلىرىنە استناد ايدىن. بر سورو
طرىقتلر وجودە كىرىلدى. قىزىل باشلق، تىخەچلىق، چىمىلىك كىي. بو
طرىقتلر آتادولو كولپلىرىندە الان جارى اولوب بالخاصە (ازمىر)، (بروسە)،
(آقرە)، (قىلمونى) و (سپواس) حوالىلىرىندە بولونماقدادىلر. بونلار
سوڭرالارى هر فرستىن استىفادە ايدىرك سلطنت، درەيكلك و دىن علپنە
عىبان اينتمشلىرىد.

بو صورتە بر طرفدە (يگىچىلىرى) سلطنتلىك بىتمك تو كىمك بىلمەين
ظلمارىنى دائىمى عىسانلىرىلە دوردىرييور، دىكر طرفدە ايسە محافظەكار
و تمصىب ملالارەك و دىنك استىدادىنە قارشى قويماق ئوزرە تشكيل ايدىلەن
بو كىي دىنسىزلىكە مىستند طرىقتلر، بالخاصە (يكتاشلىك)، مىجىللىرى آراستدا
حرىت فكىرە و وجدانىي نثر و تمىمە اوغراشىيورلاردى. بوتون بونلار
دەنە، سلطنتە، ظلمە قارشى برر عىبانىدى. آتقاق تشكىلاتىن محروم اولان
بو احتىلايچىلىرىك هر قالى عىبانلىك بر هيجى ايجىندە بوغولمىسە رىغما،
بو جمىتلىرى دىن و دىنە تىكە ايدىن سلطنتلىك پك وهشتلى اولان فكىرى
و ذهنى استىدادىلە ئىلدىرىمكە اوغراشدىغى فلسفىي، ادبىي، علوم اجتماعىي
و روحىي قورتارماغە چالىشىيوردى.

بوندان عصرلەرچە اول تىشىن تورك داهىلىرى آرق دىنى اولان يىك
سەنك قانونلار ايلەپىر مەلىكلك اداره ايدىلەپىرەجىكى پك كوزل اكلا

B.7

— ۸ —

تختلرینی پك زیادہ سونہ پادشاہلاری سئەلرچە دوشوندىرىمىلردى. ئا
يت (قويۇچى مراد پاشا) ئامىداكى بىر عىسكىرى قوماندانلىك شىتلى ئىد
بىرلارى سايەسىندە بو عىسيانك اوگنە كىچە يىلمك مەكەن اولە يىلمىدىكە:
اودە، قويۇچى مراد پاشا توندىغى اسيرلرى بىر قويۇنك ايجنە آتاراق
ياقپيور، بويلەجەدە خەلقە دەشت صاجيوردى. تارىخ بو صورتلە قويۇچى
مراد پاشا طرفىقدن باقپلان معصوم انسانلار ك عددىنى يكرى مەن اولەرق
قيد ايشمەكدەرد.

معهدا يىكچىريار بو كىي دەشتارە قارشى كوچوك بىر قورقو
بىلە حى ايتىيورلاردى. بالەكس اونلار دائىما پادشاھار ك باشلارندە بىر
پلا اولەرق قابليورلار، ھەر زمان عىسيانلاريلە، قىرغان قالدېرماريلە سراسى
تەجىز ايدىيورلاردى. دېنەيىلر كە يىكچىريار عاداتا پادشاھار ك ثروت و
پارەلرە اشتراك ايشىش كىيىدەرلر. نە زمان خرىنەدە بىر آز پارە بو
لوندېغى حى ايتىيورلار، درحال عىسيان ايدەرلر و بو عىسيان نىجەسى
سكىز اون پاشانك ويا آغانك باشى كىيىلر، پادشاھلردە عطيلر و
احسانلار داغىتمەقلە عىسيانك اوگنى آلمەقە جالبىرلاردى. حى بىر زمان
كەدىكە: يىكچىريار پادشاھار ك قابىلاريلە بىلە قارىشماقە باشلامىلردى.
حى (سليم اول) كىي خونخوار و ظالم بىر پادشاھ بىلە يىكچىريار ك
بوخىمەند قورتيەلەماش، پك زيادە سودىكى (قيا) ئامىداكى بىر چارە
نك باشى كىدېرەرك يىكچىريار ك اوگنە آتمىدى.

عثمانلى تارىخىدە صرف يىكچىريار ك عىسيانيلە باشلارى كىيان ق
دېنلر ك عددلرى يوزە بالغ اوليور.
فى الحقيقە دائىما تاج و تخت قورقوسيلە ايتىلەن پادشاھار ك سراسلرندە
قازىنلر ك حكم و قوذى سوك درجەيە وارپيور، عاداتا سلطنت ايجندە
سلطنت حكم سورييور. اولە بىر زمان كەشمىدىكە، قوچە نورك ملتىك
مقدراتى يا (كوسەم سلطان) ك اندە بولونيور، وياخوددە (حرم سلطان) ك
دوداقلارى آراسىدا طويويوردى. (۱) طيىتيلە خلق بو حالدن سوك
درجەدە قىرت ايدىيوردى. عثمانلى تارىخلرنيك بىرر جنايت اولەرق
كوسىتمە قالىتىدىقلارى يىكچىري عىسيانلاريلە بو كىي حاللر ك تحت

(۱) احمد رايىق بكك (قاراپلر سلطانى) ئامىدە كى تارىختە مراحەت.

— ۷ —

و اصلاحىي اونونمايرنە سبب اوليوردى. چونكە يىكاشى تىكەلرى اصلا.
حىيى دىماغلاردن زيادە ادبا و شەرايى يىشدرمەكە باشلامىدى. مثلاً (فضولى،
ندىم، نەقى، باقى، روحنى بىدادى، نەقى) والىق كىي...

ايشنە بويلەجە دېنە قارشى كىزلى بىر صورتدە اعلان ايدىلەن جەاد
كەت كىدە: شەرانك مظلوم مزاحارى شكلە دو كىلمىدى. مثلاً (حرايى) نك:

«بوق ايشن آدمە. حوا عالمە»

«حق ايلە حق ايدك سىر مېمە»

«بىر كىچە چك مېمان قالدېق مېمە»

«حضرت عيسى نك ئوز باباسى يىز»

و يا خوددە:

«مىجدەلە مدرەسى تىرك ايلەدىك صوفيلر»

«خەق عبادت ايشكە يىز بىزە مېخانەلر»

كىي اشعار خلق آراسىدا سرغەلە انتشار ايدىيور و سويلەرك اوونييوردى.
بالخاصە (آبدال دەدە) نك آللە قارشى اولان مناجاتدە كى رموز والوھىت
ادعاسى (۱)، ملاللى ملالرە بىر ابر دېنە داياتان سلطنت و طرافدار
نرەسى جدى بىر صورتدە دوشوندىرىمەكە باشلامىدى.

بىر طرفدن استانبول بو حىلرلە قاينار كى، و ملالر ھەر كون
يىكى بىر قىلغامە معروض قايلر كى، آتادولىدە كە يانان كە سوتىن
وولقانلار كىي ھەر زمان فوران ايشمەكە كىرى قالمىيوردى. نورك
كوبىنوسى عىسيان ايشك ايجون ائە كىچى كوچوك بىر فرصتى ھىچدە
بىراقپيور، ھەمان سالاخە صارىلييوردى. مثلاً (جاللى) اشقىلارى كىي
كە: بوللار عثمانلى سلطنتىك باشىدا حقيقى بىر بلا كىيىلمىلر، تاج و

(۱) آجال دەدەك مىجانلى يوزا:

«جىمەد قازانلارلە فرغانلار ك قاينارمىش،

«ام دېنا قازانلارلە قازانلار ك قاينارمىش،

«قېند ايجە كورور ك وازمىش،

«اواز سولر كى واز. بوستانچىيىكلا»

والىق كىي: بو اوزون بىر مناجات. و دوردىنى معرر دالما شوبە يىز مثلاً:

«سەمەكى واز كىخانچىيىكلا»

«سوجى» «قو ايت بالانچىيىكلا» كىي

B.8

- ۱۰ -

تفاق ایستدی. تو و قهیبی عثمانلی سلطنتک دالفاووق مورخلری بویوک بر اثر اولاراق ککوترمکده قطعاً چکینزلر. فی الحقیقه یکچیرلده کمی بوستون آزی به آلمش. ضبط و ربطدن چیقیش، باشی یوش بر بیغین حاله کیرمشدی. فقط یکچیرلیکک اصلاحي مشکل بر مسئله دکدی. سلطنت و حکومت قارشی عصبانچی اولان بویکله (بابالرینه) قارشی کماونلارک باشلری ریشلری دیمکدرسوک درجهده مطیع ایدلر. تجدد علیبداری اولاراق ککوترلین یکچیرلر ایه، بالکس سالت اولدیقلاری طریقت حبیلله، هر دورلو تجددی و مدینیتی قبوله آماده ایدلر. بالکر یکچیری بر شیشه قارشی کوزینی یومماز، و درحال عصبان ایدردی. اوده (استشار) ایلمک کینیقی. هر نه بهاسنه اولورسه اولسون یکچیری استشار ایبدیلدیکی آکلادیقی دقیقهده اعتباراً هر شیشه اوتوتور، حتی مملکتک تپکده اولدیقنی یله کوزینک اوکته کتیره مزدی. صرف پادشاهلرک کفیلری ایچون اعلان ایبدین حریرک اک بویوک دشمنلری یکچیرلردی. هر هانکی بر حریرک کف ایچون اعلان ایبدیلدیکی اوکره نیر اوکره نیر دشمنی بیراقیرلار طوغریجه پادشاهلک سرانک اوکته کهرک، اوندان بو حربی اعلان ایتمه سنک حایلرینی و سیلرینی سورارلاردی. بناً علیه یکچیرلر پادشاهلری کندی کفیلرینه سربسته حرکت ایبدیلمکدن منع ایتمشلردی. ایسته بونلار سلطنت و سلطنتک اطرافنده طویلاناتلری یکچیرلیکی العایه تشویق ایتمکده ایدی. نه کیم (سلیم ثالث) ده صرف بو دوشونجه لر تحتنده یکچیرلیکی قالدیرماغه قرار ویرمشدی.

فقط سلیم ثالث بو املنده موفق اوله ماش، نه یکچیرلرک عصبانی توزرینه خلع ایبدیلمشدی. یرینه تکرار (مصلطای خاص) تخته کتیرلمش ایبدیده روم ایلیده پیدا اولان (علمدار) ک و (روسجق یارانی) نک تشکیل ایبدیلکری اردونک تضييفی آتنداء، (مصلطای خاص) تکرار خلع ایبدلمش، و سلیم ثالث یکیدن تخته چقارلماق ایستیلدیکی زمان یکچیرلر طرفدن قتل ایبدیلویرمشدی.

علمدار اردوسیه طویغو سراینه کویده (سلیم ثالث) آرادایی زمان، اونک قاتلار ایچنده پاتان تولوسیه قارشولاشمشدی. بونک توزرینه

- ۹ -

تأثیرنده پک حقلی اوله رق وجوده کلمکده ایدی. اولا بوتون سلطانلار، همان بلافریق، هپی مجذوب و دلی ایدلر. عثمانلی سلطنتده عقلک موازنه سنی غائب ایتمهش بر پادشاهه تصادف ایلمسک امکان و احتما لی بوقدر. تاریخ ایچه تدقیق ایبدله جک اولور ایه عصرلرجه بو آدمکک اللرنده قوجه بر تورک ملتک، همده عصبانچی و اختلالچی اولان بر ملتک ناصل اولوبده اسیر اوله رق قالدیغه حیرت ایتمه مک الدن کلمز. فرضا (یلدیریم بایزید) کبی اک عقلی اولاراق ککوتریلن بر پادشاه بر تک حاکمه قیزماسی. بوزندن بوتون حاکملری بر اوک ایچه طویلابوب غاز یاغیله یاقماقه قالمشدی. تاریخده بو وقعه (قاضیان فی النار) دیرلر. بغداد فاتحی اولماق ایله مشهور اولان (مراد رابع) کیف ایچون بوتون سلطنتی زماندا اوتوز ییک کیشینی قتل ایتمشدر. (ولی) لقبیه مشهور اولان (بایزید ولی) ایه بوتون فرده شلرینی قتل ایدیر دکدن سوکرا، تولولرک باشنه کچوب آغلاماغه باشلاش، و عثمانلی سلطنتده فردهش کیمک اصولنی ایجاد ایدلرله لغت ایتمشدی. چونکه عثمانلی سلطنتده هر تخته چیقان یگی پادشاهک فرده شلرینی کیمی عاداتا بر عادت حالتی آلمشدی. نهایت مجذوب لقبیه مشهور اولان (مصلطای خاص) صفاتک هر تلنه آیری آیری اینچی دیرتیرتیرک اوطوریر، و بالفرک قارنی آجدر دیه مرمریه یاره آندیرتیرمش!.. والخاص بو سلاله نک دلیلکرینی بازی و قلم ایله تعریف ایبدیلیمک ایچون چندلرله صحیفه لر طولدیرمق یله کفایت ایتمز. (۱) ایسته بو سببدن عصبان بر دورلو اکسک اولمبور، دین، سلطنت و ملاق علیبدارللی هر زمان شدت کسب ایبدیوردی. آرتق ملالر و ملالرله برابر سلطنت و ارکابی دینسزلیکه مانع اوله یلمک ایچون بکناشیلکله برابر یکچیرلیکی قالدیرماقدان باشقا بر شی دوشونمویرلردی.

نهایت اولا (سلیم ثالث) بو ایسته آیلدی. بر (نظام جدید) اصولی احداث ایبدیرک یکچیرلیکی قالدیرماق بویله جهده سلطنتی سلامته چیقار

(۱) محرر عاجز، (عثمانلی سلطنتده پادشاهلرک ذراتلری) نامنده کی تاریخی پک یقینه نثر ایبدیمکدر. بوندا بوتون پادشاهلرک کوله جک و آغلاقیاق دلیلکری لذته اوفونایمدر، او وقت سئلر تری سلفه دینه تایدیغز اساترک برر مجنون اولدیغی کورمکک تایدیغز زمانلاره آچیمیز.

B.9

- ۱۲ -

يگچيرلر (آت) ميدانە طويلا تاراق (حييىك) بر نطقى ايله عصيانە باشلادىلر. بو عصيان دوغرىدن دوغرى يە دىنە، سلطنتە، ملارە و بىكاشلىكى يىكىدن احيا ايتىمكە يەنى دىرىتمكە مەطوف بر عصياندى. اختالاجيلر آراسىدا بولغان بىكاشى بابالىرى يگچيرلر تىشوق و تشيجع ايدىيولار، بويەجە اختالاجيلردە ھې بر آغزىدن «فتوا و حجت يازانلار، بالجملە باشى قاووقلىرى (يەنى ملالرى)، قەر و تەمير ايتىمكە قرار وىردىك» دىيە باغىريورلاردى.

فىالحىقە آتچاق او وقت غىللى باشلىرى كىن بىكاش بابالىرى، ھەربە يەسەنە اولورسە اولسون اجتماعى و دىنى بر انقلاب يايماغە قرار وىرماشلىرى. فقط بابالرك بو قرارلارى، وقەنك وضىيىتە كورە او قادار آتلى اولمش ايدىمكە؛ منتظم و علمى بر وادى داخلىدە جاليتا يىلمك امكانى بولەماشلىرى، مادى سىيلردن زىادە ھە و مەنوياتە استناد ايتىمكە باشلاشلىرى. اول بابالرك تقيىب ايتىدىكى يەرنىسب ملالرى و ملالى بويستون كو كىدن تەيزلەمك، ھىيىتى كەرك استانبولدە تەك بر ملا يىراقماقندن سوگرا، خلافت و سلطنتلە اوغراشمىقى. ايشتە بو سىيدن يگچيرلر قوتلىرىنى استانبول سوقاقلارى آراسىدا يايماشلىرى، بويەجەدە اللرىندە كى بو مەم قوتى چقارماق و قاچىرماق قاچىندە بولونماشلىرى. بناً عليه يگچيرلر (محمود عدلى) نىك قوتلىرىلە اوغراشقان زىادە اللرىنە كىچىن ملايى كىمكە چالشيورلار، ياخوددە كىمك ايجون كوشەدە بوچاقەدە ملا آرابورلاردى. ملالردن يگچيرلرك بو ايلك ھەربەستە شىخ الاسلام (صدقى زادە) نىك كاتىبى (شىدا) افندى تامندە بر ملا اوغراش، (فتوا وىرەن طاقەندىر) دىيە بىچاقلاشلىدى عصيانك شەدت و جدىتى سلطان محمودلە برابر بوتون سراى اركاتى و علمائى بويوك بر قورقويە اوغراشمىش، ناپت اولاردا بو حالە قارشى جدى تدبىرلر آلماق مجبوريتىندە قالماشلىرى. ناپت پادشاھ بويوك بر جىارتە طويقيو سرائىنە ككەرمك اورادە حاضر اولان علمالردن يەنى ملالردن، (بو دىنسىزلرك قىللىرى واجىد) ھقندە كى (فتواى شرعى) يى آلمىش، و كورد (عبدالرحمن) افندىنىك تشويقلەدە (لواى شرعى) چىقارتمىشلى. آرتق استانبولك بر طرفندە ملالر و اولارە تابع اولاشلر (مسلمان اولالرك سىناق شريف آلتىە كسىن) دىيە باغىريورلار، و بو دعوتە

- ۱۱ -

ناچار ھەنوز يەك كىنج اولان و بلا قصور بر چوق بىكتە و مەصوم انسانلار قىل ايتىدىكى ايجون (عدلى) تامنى طاقىنىق ساختە كارلەندى بولغان (ايگىچى محمودى) سلطنتە چىقارمىشلى.

مع هذا يگچيرلر (علمداران) دە بو وقەنك ھايىنى سورىغە كىچىكمەيدىلر. ناپت (علمدارى) باب عالي جوارندە بر باروت دويىلە برابر يوق ايدوب قىل ايتىدىلر. يەك تەخدىركە (علمدار) تولوزكن يەك زىادە سودىكى ايكى جارەستى ياتىدان آيرىماش و او ايكى مەصوم قادىنىدە كەندىسە برابر تولدىرتمىشلى. ھاليوكە عثمانلى مورخلىرى بو قادىلارك و فاتك كندى آرزولرىلە اولدىنى قىل ايدىرلەمىدە بو سراپا بالان و خلاف ھىقتىر.

(محمود عدلى) سلطنتك ايلك زامانردە (علمدار) كىي كەتتىنى طوتەجق بر آدمك يوق اولماشندان يەك فەتلە متاثر اولمش، و تارىخەدە دىندىكى كىي (محمۇ سلامت تاج و سلطنت امتىسەلە [۱]) يگچيرلىكى قالدیرماغە عزم ايتىشلى. بونك ايجون كىزلى كىزلى تشكىلاتندە بولو نيور، بالخاصە استانبولك مدرسەلردە ھىقيشوب قالمش اولان ملالە آدملىرى واسطەسەلە مەمادىاً سلاح طاعتدیريورلدى. بو صورتلە (محمۇد عدلى) عدلىرى يەك چوق اولان ملالردن عادتا كىزلى بر اردو وجودە كىرىش كىيدى. و سوگرا (علمدارك) اردوسندن قان بىقەدە كەندىسى ايجون ھىقى و بويوك بر قوت تشكىل ايدىيورلدى. دىكر طرفندە طبعىيەتە شىمارماغە باشلاش اولان جاھل يگچيرلردە كندى اطرافلردە دون بو اشرەلەردن ھىردار اولەيىلمك امكانى بولەماشلىرى. چونكە بولاردا سوك درجەدە سفاھتە آلىشمىشلى، بالخاصە ايجكى يگچيرلر ايجون بر آقت، بر بلا كىلىمىشلى. فقط (محمود عدلى) نىك آرتق آچىقدن بايلىماغە باشلانان پروپاگاندا لرى، يگچيرلرك غىللىنى باشلارىنە كىرىش، اولارادە چارەلر آراماق يوللىرىنى كوسترمىشلى. ناپت ھر ايكى طرفك يەنى دىن ايلە دىنسىزلرك، ظلم و سلطنتلە ھىرتك مجا دلەسى باشلادى. بو وقەيى تارىخك كندى لساندن قىل ايدەلم؛ تارىخ دىيوركە:

« ۱۸۲۵ - ۱۲۴۱ سەنى ذى القەدەسنىك طغوزنجى پىچىشە كىچەسى

B.10

— ۱۴ —

رتجی قاتلی قتل غلطییه باشلادی. و طبیعتده صافلی اولان وحشی بوتون بر خونخوارلیقه اورتایه دوکیوردی.

یکچیریلرک مغلوبیتدن سوکرا (محمود عدلی) ایلک ایش اولماق نوزده، (قینچی)، (استانیول آغاسی زاده احمد) و (صالح) بابالری اعدام ایندی. اعدامدن قورتلوبده کربده قالان نه قادیار بککاشی باباسی وارسه هیئت:

(تصحیح اعتقاد ایتدیریلیمک نوزده^(۱)) آناتولی نك ملالره مکون اولان شهرلرینه قی ایندی پادشاهک بوندان مقصدی مملکتده حاصل اولان دین و خلافت علیدارلغی بوسیتون تمیزلهرک، سلطنتی هر دورلو تهاکملردن مصون قیلیمک، بولهجده تاج و تختی ایچون صاعلام و امین بر تمل قورماقیدی. بو سبیدن اورتادانک بر یکچیری بیله سیرا قماش همان هیئت کیدیرتمشیدی. بککاشیلره کلنجه بونلاردا قاریلرله، جوجغریله قلیجیدن کچیریلیمش، بالخاصه بککاشی قادیلاری هر دورلو فیجاعت و شناعته مروض بیراقلمشیدی. ملالر آراسندا، ارککدن قاجما یان بو قادیلارک هیچ بر ناموسی اولامایاجقی کبی بر ذهنت یاشایور، بککاشی قادیلاری عادتاً بر فاحشه کبی تلقی ایدیلوردی. مع هذا بو قتل عامدن یکریمی ییک بککاشی صافلاتماق صورتیه باقلسنی قورنارماغه موفق اولمش، فقط بونلاردا بالاحره فرق کون طرفنده آناتولییه سورولمشریدی. سورولمر آراسندا (لوندرد سغری فرح بک) و وقعه نویس (شانی زاده) کبی بویوک رجالده واردی. قتل عام صورتیه تولدیر. یلنلرک عددی ده آتمش آلی یتیمش ییک آراسندادر. اونویلماملی درکه بو مقدارک آراسندا معصوم قادیلارله بدیخت و زواللی جوجغردده بولو. نمانقدادر. حتی دلی اولان (محمود عدلی) ده بککاشی بولوب تولدیر. مک مرافی، اوفادار فضلده بر حال آلمشیدکه هر کیجه سواقطری، فیئرلری، بابیرلری دولاشیر، و تولدیرمچک بر بککاشی آراددی. حتی بونک حفنده تخف بر حکایده وارد. بککاشینک بریسی ناصلیه قتل عامدن قوتیلاراق (جایلیجه) طرفلرندده صافلاتمش. بو بککاشینک صافلا ندیغنی خبر آلان (محمود عدلی) بر کیجه (جایلیجه) به کیده رک بککاشینک صافلاتدیغی اوی باصمش، بککاشی بردنیر (محمود عدلی) نك

— ۱۳ —

بوتون ملاکروھی بونازلار اتحاق ایدیلوردی. بونلرک آراسندا اماملر، شیل صاریغلی عرب اولان (سادات کراملر)، و (غیب الاشرف) لر واردی.

حالیکه استانبولک دیگر طرفنده کی اختلالجیلر ایسه (یکچیری اولانلار، بککاشیلر، ملا و قوا دشمنلاری قازانلرک یانلرینه کسین) دییه حاضریورلاردی.

بولهجه دین ایله علیهدارلاری قاتلی و مدھش بر محاریبه حاضر لاشلردی. نهایت حرب بوتون دهشتی، بوتون قیرغینلی ایله باشلادی. حرب اولورکن بککاشی بابالری، بککاشی قادیلری حرب ایدتلی تجميع ایدیلورلار، بالخاصه بککاشی قادیلری، کندیلری حریت و سعا دنه قووشدوراجاق اولانلره برر کوله و اسیر اولهچلارینی سویله یورلاردی. چونکه بککاشلکده قادیلرک قاپانماسی و تتر اولمادیغی حالده، صرف سلطنتک و ملالرک قورقوسیه بککاشی قادیلری چادرا ایله کریمکه مجبور قالیورلار، سلطنتدن کیزلی اولماق شرطیه آتجاق بککاشیلر آراسندا حریت حیاتی قورایلمک امکانه مالک اولیورلاردی. ایش بو سبیدن، حریتلرینه نال اوله یلمک ایچون، بو عصیانده اک فضلده موفق اولماق ایچون دعا ایدلر، و اختلالجیلری تشویق ایدلر بککاشی قادیلاری ایدی.

فقط ملا کروھنک فضلده اولان قوتی ایکی کونلک مجادلهدن سوکرا یکچیریلری مغلوب ایتمش ایدی. تاریخ بو خصوصدن بحث ایدرکی شویله دیمکده در:

«رجال دولته برابر جاممک حولییه ناظر سول طرفنده دوران صدراعظم، طوتولان یکچیریلری خفیف بر استعطاقدن سوکرا، (مخفل همانون) آتند، مجلس اتخاذا اولنان اوطهده بوغدیرتاراق لاشمینی مچود چنار اوگنه آتدیریوردی» (۱)

(محمود عدلی) بو مظفریتدن سوکرا یکچیریلکی قالدیرمش و بکی تشکیل ایتدیکی اردویه (عساکر منصوره محمدیه) نامی ویرمشدی. آرتق بو صورته اورنالی بوش بولان (محمود عدلی)، اونویلر نوریه

(۱) احمد قاری، تاریخ.

B.12

— 18 —

الملک جمعت (۱۸۷۱) تاریخده باب سرعکری دارشوراییشی (حسن پاشا) نلک ریاسی آتندا وجوده کتیرلمتدی. بو جمعت تورک تاریخ ادبیاتده مهم بیر موقع طومان (شناسی) ده داخندی. بولار هر نه پاشه اولور اسه اولسون فاته و احتلال الله حربی الله اسمکی ایتهبورلار، حربت فکریه و شخصیه حرمت ایدلمسی آرزو ایدیلوردی. کیزلی اولاراق وجوده کتیردیگلی مصلحهده یاهدملاری بیاتملر و بوروشورلرله حقه حربتک فتهدلری آگلاهورلار، بالحد. صه فرانسز احتلالدن و اولنک تاریخچهدن حرارتله بحث ایدیلور. دی. عبدالمجیدک بوتون تحریاته رغماً بو جمعت حقه بیر دورلو ائده ایشک ممکن اولماتدی. فقط ائک نهایت (عارف) نامده کی برخای پادشاهدن احسان و رنه قویارماق فکریله عبدالمجید جمعت حقه خبر ویردی. (ابوالنضی توفیق) بو مسئله شیوه تصویر ایدر:

[حسن پاشه (شناسی) مرحومک ده بولوندی کیزلی جمعتک رئیس ایدی. بو جمعت مملکده مشروطیتک اعلانی آسمهوردی. غایه لری واسع بر حربته مالک اولماق و ظلم و استبداددن قورنولمق ایدی. فقط ایچلرینه کیره و طوبیخانه مکتوبی قلمنده کاتب بولوتان (عارف) نامده برسی پادشاهه بو حق جمعی، طوبیخانلری محل ایله برابر بوتون اعضاسی ده خبر ویرمندی. (

بالطبع عبدالمجیدک آداملری زاهداملاری همان فعالیه باشلادیلر و جمله سنی دردت ایدیلر. و بو کیزلی جمعتک محکمه سنی ده (قهلی قتلانده) وجوده کتیریلان بر دیوان حریده رؤنه باشلادیلر. اشو دیوان حریده، او زمانلار هسنوز افتندی اولان (مدحت پاشا) ده کابینک یاماقدا ایدی. محکمه ده بو جمعتک غایه و فکرلری تمایله آتلاشیلیمدی. بو جمعت بلا تفریق جنس و مذهب بوتون تبعه آراسندان انتخاب ایدیلرک بر سموتان مجلسک تشکیلی، مطبوعه عاتک سرسیسینی، خلقک حربت و فکریه و شخصیه سنی، بوله جده ظلم و استبدادک بوق ایدلمسی ایتهوردی.

اوزون بر محاکمه دن سوگرا، (عبدالمجید) جمعت حقه کی فرا رینی بر دورلو ویره یلمک جبارتی کوستره مئمندی. بر جوق

— 17 —

باشلامدی. چونکه سلطت حقوقدن واز کچمک کدینه کوج کلپور، فقط خلقک عصیانی قارشوندا عاجزوت منه دوشمک مجبو ریتده قالیوردی. نهایت صدراعظم اولان (عالی پاشا) نلک بو خصوصه کی رأیی سوردی. (عالی پاشا) کدینه وضیعی آچقیدان آجه ایضاح ایش و خلقک ظلم و استبداددن شفر اولدیتی. و بوی بوق ایشک ایچون هر شیئه باش ووزاجینی آگلاش ایدی. پادشاه بولک نوزده بر آز دوشونش و نه پایلمسی لازم کدیکتی سوردی. زمان (عالی پاشا) ده (حقوق حکمرانگردن بر آز فداکارلده بولور. نماکر ایجاب ایدر) جوانی ویرمندی.

مورخرک دبدیکی کی (عبدالمجید) (عالی پاشا) نلک بو تکلیفی بردن بره قبول ایشمیش، و دوشونک باشلامدی. چونکه کدی حقوقدن فداکارلده بولونماغا دعوت ایدیلن الملک پادشاهدی. فقط نأجار قبول ایشک مجبوریتده قالدی. عالی پاشانک نصیحه، ایلرودن بری سلطنه عائد اولان حقلردن یعنی پادشاهک برکمه سی سؤ الیز قل ایشمی، اموال و املاکی مصادره ایلهمسی کی حاللردن بالذات پادشاهک واز کچدیکه دائر (عبدالمجید) قلمه آلد. بردی خط همایون بویوک بر جم غفر حضورتده اوقوندی. عینی زمانده بو خط همایوند بوندان سوگرا دره کترینک، متصرفلرک و ول لیرلکده هیچ بر کمه سی قل ایدمه چکی، اموال و املاکی مصد دوه ایدمه چکی یلدریور: قلی ایجاب ایدن ایشلار وار ایه بو. نلارلده محکمه درجهرلری نقیب ایدکدن سوگرا، قانونی بر صو رتده قل ایدیه یله چکلی یازیوردی.

فقط بو خط همایون کرک استایوله کی منورلر آراسندا و کرکه آنادولی کویوس آراسندا هیچ بر صورتله تأثیری کوسترمه شدی. چونکه خلقک سلطنتک بالانچی وعدلرینه اوفادار قایلیمش، اوفادار آدانشدیکه: آرتق ایشاجاق حاللری قالمادیلاری آچقیدن آجه باغریورلاردی. نه کیم بو خط همایوند سوگرا مخالفت آزالاجاق برده چوالمشدی. منورلر محقق صورتده مشروطیتی ایتهبورلاردی. و بناء علیه الملک خلقی جمعیلری وجوده کتیرمه باشلادیلر.

М. Ф. Ахундов adına
Азәрбајҹан Республикасы
КҮТҰАБХАНАСЫ

B.13

— ۲۰ —

دە سوڭ درجەدە احرارانە و خرىت پرەنسىپارى اوزەرىنە استناد ایدیوردى. (۱)

نەپت مىدر اعظم اولدوقدن سوڭرا (۱۲۹۳) تارىخىندە رسماً مشروطىيىتى اعلان ايندىرتەرك مجلس مىموتانى آجدى. بالىكر مدحت پاشانىڭ ھىتلىە وجودە كىتىرىلەن قاتون اساسى، پادشاهە قىلەجە بر قىت وىرىيورە مجلس قىخنى يىلە پادشاھك الئە ترك ایدیوردى. بو مدحت پاشا اىچون بويوك بر خطا تشكيل اىتمىكە ایدی. تەكىم (عبدالحمید)ڭ سلطنتە چىقىماسىلە (مجلس مىموتان) طاغىدىلىش، و اونى وجودە كىتىرەن مدحت پاشادە (سلطان عزیزك) قاتلىدر اناھىلە (پادادە) سورىلەرك، اورادە [عبدالحمید]ڭ آدملىرى پىرىھەت بوغدورولمىشى. فقط مدحت پاشانىڭ ئولمەسىلە كىلەن خرىت و مشروطىيىتى تىخلىرى اورنادان يوق اولمش دىكلىدى. بالىكىس مدحت پاشا آرقاسىندا (نايق كمال) و (ضیا پاشا) كىيى اىكى بويوك اغلاچى يىرافمىشى. توركىيە اغلاب تارىخىندە كرك (نايق كمال)، كركە (ضیا پاشا) ڭ بويوك سىمالدر. بو اىكى شىخىت قىلمىلە خىلە دائىما خرىت قىللىرىنى كوسترمىشرە استىدادك يوتون قىر تىكەنە رىغما، بر دورلو صوصىق كىلەندە بولونماشلىرىدى. بالىخاسە (نايق كمال) يازدىقى (وطن) نامىداكى بر تىاتروسىلە خىلە عىسانە تحرىك ایدیيورە، (عبدالحمید)ڭ سونكولى ژاندارمارلىنە رىغما تىاترودە يە پردەيى زورلە آچدىروب اوبىاتىيوردى. بو وقىمە اوزمان (كەل اغوب)ڭ تىاتروسىدا جىريان اىتمىشى. بىن بو وقىمەيى بالذات عىنى تىاترونك آرتىستلردىن اولان و سوڭ زىمانلاردا ازىمىردە ئولەن (مادام بىتورى)ڭ آغزىندان اىتمىشەم (نايق كمال) پولىسلىرك و ژاندارمارلارڭ تىقىقنە رىغما يىمىسى اوبىناق اىتمەمىن آز تىستىرە قارشى روولورىنى چىقارتىش و اولارلە ئولوم تەبدى آلتىدا زورلە بو يىمىسى اوبىاتمىشى.

سلطان عزیز زىماندە (۱۲۸۳ - ۱۸۶۹) تارىخىندە آوروپايە قزار (۱) مومى الپ پىداد والىكەندە پك بويوك اجرا ات كوسترمىشەم. اولار بر بويوك واپور قومى. تىاسى تشكيل اىتمى، انىت مىندوقى، شىنەخانە، املاشخانە، مىلكات، المچىسى، سومكەسى و تراموايى وجودە كىتىرمىشەم. پىدادە بىنە (طوتە) والىكەندە ياپىيى كى بر (مجلس مىموتان) تشكيل اىتمىش، و مىلكتى بو (مجلس مىموتان)ڭ رابىلە ادارەيە باشلامىشەم.

— ۱۹ —

زىمانلار (حسین پاشا)ى اعدام ایدە. بىلىك اىچون ئوز قىرارىنى چىقارتىش اىمەدە فقط خىلە غلبان و عىسانەدن قورقاراق بو قىرارىنى بر دورلو بىرنە كىتىرمەكە جىارت ایدەمىشىدى. بالىصوص بو جىمىت پادشاھك جىاتەدە قىد اىتمىك غايەلرىنى تىقىب ایدیيورە، آنى اولاراق سىرايى باساراق سلطنتك كوكىنە كىرىت اىكمىك دوشونىيوردى. نەپت اوزون تردىلردىن سوڭرا (حسین پاشا)ڭ (عكا قىلمەنە) قىلە بندىكە سورو. لىمەنە قزار وىرىلدى. بو حال عثمانلى سلطنتىدە اىلك دىقە پادشاھك خىلە ارادە و غلبانى قارشوستىدا بويون اىكمىك مجبورىتىدە قالدىنى كوسترىر. (۱۸۶۷) تارىخىندە بويوك بر دىدەيە ایلە اورتابا بر تىجدد اولاراق صوفولان (تەلىمات خىرىيە)ڭ خىلە ئوزىندە ھىچ بر تاتىر باپمادىنى كورولمىش (كەخانە خط ھمايونلىرى) ایلە آرتىق آلداتىلەمەجنى سلطنت طرفىدن تەمىلە آڭلاشلىشمىش ایدی.

فقط خىلە و مىنورلر دائىمى بر مىجادلەيە اىتمىشلاردى. آرتىق ئولكەدە خرىت و خرىت كىشىلە پاشان بر كىلە وار ایدی. بو مىرادە توركىيە اغلاب تارىخىدە پك بويوك رول اوبىاتان سىمالردىن بىرى اولان (مدحت پاشا)دە يوكەلىمەكە باشلامىشى. (مدحت پاشا) سىياسى جىاتى سادە خرىت و مشروطىيىتى استىھصال اىتمىك مقصدىلە كىچرىيورە، بونك اىچون جالىشيور، بىراتىيوردى. تەكىم (طوتە) ولايتىدە و الى بولوندىنى زىمان، بو ولايتدە وجودە كىتىردىكى بر (مجلس مىموتان) ایلە بر نوع كو. چوك بر (مجلس مىموتان) تشكيل اىتمىش ایدی. خىي بو خصوصىدن تەقدىر ایلە بىت ایدىن مىدر اعظم (عالى پاشا) كىندىسە يازدىقى بر تىكرەدە شونلىرى سولەمىكە ایدی:

(اصلاحات فرمانىڭ اون اوچىنى قىرمەنە موافق اولان تەدىلات و تەدىلات، اھالىڭ مىصالىع عمومىيە اشتراكى قاعدە اساسىنىڭ موقع و مىركىزىت اصولندە جارى اولان مىللىت اىدارەنىڭ بىنە مىدار اولەجىدر)

بونكە عالى پاشا، مدحت پاشانىڭ بو تىجرىبىنى

خىلە قارشىلايوردى. مدحت پاشا بالاخرە مامورىنى،

بىنە پىداد ولايتە غل اىتمىشىدى. بورالارداكى اجراآتى

B.14

- ۲۲ -

شروطیت یوق ایدلمش و بو مجاهدلر برر برر طوبیلاراق قی ایدلمشدر. پالنگر عبدالحمید بولاردان سوک درجده قورقمادهایدی. (تاق کمال) مدلیده کی مناسندان سوگرا تولومنی متاقب، کبیولیده دفن ایدلمش، و عبدالحمید طرفندن بلکه دیرلرده چقار قورقوسیه کند. سینه غایت محکم و ساغلام بر قبر یاپدیرلمشدر. بو طرافت دکدر، حقیقتدر. ته کیم قیرک لیتدیکی کدیرنه خبر ویریلجهیه قادار عبدالحمید اویقو یله اویواماشدر.

یوندان سوگرا عبدالحمیدک اوتوز اوج سته دوام ایدن قاتی سلطنتی کایر.

• بو سلطنتک نرهمندن باقیسه بر جایت، نرهمندن کوریلسه بر قتل عام، نرهمنه دقت ایدیلنه بر قی، بر ظلم، بر اشکنجه کوز اوگنه کایر. زواللی تورککلک باشندا ۳۳ سته متادیا بی الیم استبداد قار و دینی ادارهسیله حکم سورمش، خلقه کوچوک بر قس آلاچاق راحی بر زمان بیراقماشدر. استایولده بویوک بر خفیه اردوسی حکم سوربور، ایکی کیشیک بر قومه داش باشه کوروشمسی بویوک بر جایت، بر خیانت تلقی ایدیلور، بولمجه نغالر و زندانلار معصوم انسانلارله دولدریلوردی. مملکتده قانون یوق، آسایش یوق، هیچ بر شی یوقدی. حتی کوزل قادیلار یاه تاموسلرینی و قایه ایده ییلمک ایچون، سواقه چقماق جاس رتی کورشمسورلاردی. فرخا (عبدالحمید)ک (فهم پاشا)سی (غی) بکی و عددرلی بونک کبی یوزلرجهیه بالغ اولان خفیهلری، بولده هانکی بر کوزل قادینه راست کسهلر، اونی جیراً و خلقک کوزلری اوگنده قاجیرتیورلار، بو صورتله عائللر و خانلارلار سوندیریورلاردی. ژورنالچلیق و خفیهلک او درجهیی بولمتدیکه، قاردهش قاردهشی ژور- نال ایدیور، بو صورتله رتبلر، نشانلار، احسانلار آبیوردی.

(عبدالحمید)ک ادارهده کی اک بویوک سیاستی دینی و متعصب کتلهیی طومتق، بوللارک بو صورتله حرمت و محبتیرینی جلب ایدمک منور اولان طبقهیی تهزمکدی. مدرسلر پادشاهک لطف و احسانله بوغولور ایکن برباره ایتهمین مللره پایلر، رتبلر، آریاللر، احسانلار ویریلیدی. فقط سوک سته سته یعنی ۱۳۲۴ - ۱۹۰۹ تاریخده اتحاد و ترقی

- ۲۱ -

ایله اوراده ایلمک دفعه ژون تورککلکی اعلان ایدنار (تاق کمال) ایله (ضیا پاشا)در. تاق کمال ایله ضیا پاشانک تورکیدهن آوروپایه فرار. لاری (سلطان عزیز) ادارهسی نوستنده بر یلدریم تأثیرینی ایفا اتمشدی. بولار آوروپاده یازدیقلاری حرمت و مشروطیت حقده کی رساله لری نی تورکیهیه کوندرمکله برابر، دوستلری واسطه سیله ینه تورکیه دهده اثر نشر ایتمکدن بر دقیقه ییله واز کچمیورلاردی. بو ایکی دانک هر هانکی بر یازسینی، بر شعرینی اله آله کز، اونداه دایما ملکک ظلم و استبدادیه آغلایان بر قلم، حرته قاووشماقندن متولد بر الم، بر خزن کوریلور. کرک (ضیا پاشا) نک (خرابانی)، کرک (تاق کمال)ک دیکر اثرلری هبسی "وطن" و حریت عشقیله پانان برر آتشیارمدر. اشته بولار بو اثرلریله تورک کجکلکه حریت عشقک نه اولدینی اوکره نمشله، همان همان مملکتک بوتون کجکلکه بو عشقی تلقین ایتمشلردر. دینه ییلر که (عبدالحمید)ک ظالم اداره سته قارشى اولان عصیانلار، و حریت عشقی ایله پانان بیکلرجه کجکلک بو زمانلاردا آوروپایه فراری ایله اوراده قوردیققلاری چمیشلر دوغروندن دوغرییه مدحت پاشانک، تاق کمالک، ضیا پاشانک بر اثریدر. حتی ۱۳۲۴ - ۱۹۰۹ مشروطیتی ائده اتمکله موفق اولان (اتحاد و ترقی) جمعیتی ده غایه و افکارینی تاق کمال ایله ضیا پاشانک قومش اولدوققلاری ژون تورککلکدن آلمشلردر. هله ۱۲۹۳ - ۱۸۷۸ مشروطیتی دوغریدن دوغرییه بوللارک قلد. لینی ایله اعلان ایدلمشدر. تاق کمال ایله ضیا پاشا، آوروپاده کی فراردن مملکته عودت ایتدکدن سوگرا، مدحت پاشا مرحوم ایله بر- لیکده، مشروطیتک ایلمک لایحه سی ۱۲۹۱ - ۱۸۷۶ تاریخده (رشدی پاشا)بالیسده عقد ایتدیکلری بر مجلسده قامه آلمشلردر. فقط بو وقته اوزمان صدر اعظم اولان (شیروانی زاده) نک (سلطان عزیز) یاپدیگی تلفیقات نتیجه سی، مدحت پاشانک سلائیک والیکنه تمین ایدیله سی صو- رتیه سورگون ایدیلمه سته سب اولمشدر.

ایته بو صیرالارده املرینه موفق اولمیان بو حریت مجاهدلری (عبدالعزیز)ک خلصی متاقب ۱۲۹۳ - ۱۸۷۸ تاریخده ایلمک مشروطیتی اعلان ایتدیرمشلر سده (عبدالحمید)ک هر کجه معلوم اولان قاتی ظلمیه

B.15

- ۲۳ -

جەمئىيەت روم ايلیده وجودە كىرىدىكى عىسان و بو عىسانى باتشىدىق
 ايجون كوندىلمەك استەنن ازمىر طوبورلىك داهازىمىزىن حرەت ائىمە
 دن اول حرەتورلىك طرفە كچمىسى عبدالحمىدى شائىرىتىش و مشروطىتى
 قبول ائىمەك مجبورىتىدە يىراقىتىدى. ۱۰ نوموز ۱۳۲۴ - ۱۹۰۹

فقط بو ۱۰ نوموز اقلايى. اتحاد و ترقىيەك اك قودلى اعشارىدىن
 (شىخ محسن قانى) تام مستعارىلە يازان (ح. ناظم) بىكك دىدىكى كىي
 (جەمەلك دىنگەنەك ايجون بو كىي بر اوموزىدىن اونه كىي اوموزىدە
 كچىرمەسى قىلىندى اولمىتى). يەنى عبدالحمىدك ائىم استىدادى قىرىلمىش
 بىرىنە (اتحاد و ترقىيەك) قىر ايدىچى بر ظلمى قائم اولمىتى.

(اتحاد و ترقىيەك) فەكرى و وجدانى بر انقلاب بايقىدىن اوزاق. تە
 اولدىقلايى بىلىش، رىسكا رىك فەكرلەردىن مەشكەل بر مەقتىرىست كەلمەسى
 ايدى. مەركىزىي عومومى اعشارلى آراسىدا دىندار و دىنبىز، حرەتور
 و مەشەد آداملىك بر برلىرى غوغاسىزچە اوطورە يىلمەلىرى، خەتلى اىي
 كچىنە يىلمەلىرى، مەشكەل اساتلار اوزىندە اعلان ايدىلن بو حرەتكى ساخە
 كازلەردىن باشقا برىش اولمادىقلىقى حسنى اوياندىرىيوردى. تە كەيدە اولە
 اولدى. بونون ادارەسى زامانەدە استانبول دائىمى بر (ادارە عرقىيە) آلتىدا
 بر اقمىش سىياسى سوزكوتلر هيج دە عبدالحمىدك سوزكوتلردىن آشاغىيە
 قالماستى. او وقت توركەنەك باشىدا (انور باشا) دىن بر سىرسىنك طام
 مەشەد ادارەسى حەكم سورييور، زواللى توركەك ماجرادن ماجرەيە
 سوريوركەندىرىيوردى.

(اتحاد و ترقىيەك)، جاھل مەشەد اولان كەلمەلى اندە بولوندىرماقە سلطەتى
 سورەجىكى ظن ائىمەكە ايدى. بو سىدىن دىنە و دىن سالىكارىنە دەشتلى
 حرەت و رعايت كوستىرييور؛ (پاناسلاويزم) كىي اولمايماق بر خىيالىك
 آرقاسىدىن قوشىيوردى. دىن غەيىدە بولماق مەنوع ايدى. قادىلەك حرەتى
 هيج بر وقتە آرزو ايدىلميور؛ آجىق كىمكە يەنە قادىلر؛ اتحاد و
 ترقىيەك (مەركىزىي قوماندانى) مىرالىي (جوواد) بىكك قىر باجلىرى آلتىدا
 دو كىليوزدى.

والجاسل عومومى بر استىداد اولدىرىجى بر ظلم بونون توركە مەشەتلى
 مەشەتلى، عادەتەن، مساوانە، عدالتەن ايتىدىرەكە قادار واردىرەشەتلى.

- ۲۴ -

چونكە حەكمەك تەمكىل تەودى (اتحاد و ترقىيەك) قانۇنلىك اللەرىندە
 بولونىيور و بونۇرك اعشارلىقىدە (عبدالحمىدك مىرات اولاراق بر اقدىمى
 زورنالىجىلر و خەتلىر تەشكىل ايدىيوردى. داهازىمىزى بر سىر ائىمە
 اون نوموز اقلايى خەلقك غەتلى اوكىدە جەورىلن بر قىلداق اولمىش.
 استىدادى (عبدالحمىدك) اندىن آلايىق؛ (اتحاد و ترقىيەك) نەك ائىمە وىرىتىدى.
 سائىلە آرتىق فەركك دىكل، افراكك سلطەتى حەكم سورييور، انور باشىك
 طەمەت باشىك، فەركەمەكك، دوقور ناظمك و بونۇرە بىكرەنەن جاھل حرەتور
 اللەرىندە توركە، حرەت ائىمە استىداد آراسىدا چاقالانان، تە اولدىقلى بىلىش
 بر ادارەك ايجىدە بووالانماق مجبورىتىدە يىراقىلييوردى.

ايشە بولەجە (مەشەد باشا) نەك بويوك بر حرەت غەشەلە وجودە
 كىرىدىكى (قانۇن اساسى) بو جاھل حوجوفلر اللەرىندە بر اوبونماق
 حالە كىرىشىدى.

سوك زامانلارە يەنى حرەت عومومىك نەپائەتە قادار (اتحاد و ترقىيەك)
 ادارەسى دوام ائىتمەككە؛ همان همان كىرك دىن و كىركە استىداد
 حەسەندە غەيىلە سلطەتكى ائىزىنى تەلەد ائىتمەككە. مەقەد بو دور بو
 كونكى كىچ اقلايچىلر بىشەدىرەك حەسەندەك بويوك بر غەل
 اولمىش. سوك درجەدە دىنى اولان اتحاد و ترقىيەك ادارەسى خەتە.
 آزەدە اولە، خەفە بر حرەت وىرىمەسى شەخسى تورك كەچكەنك
 فەكر آولان ترقىيەك و نەپائەتە ياردەم ائىتمەككە. بالخاصە مەقەرك دىنى
 تەدرىسائە برابەر عصرى بر شەكەلە صوفىلىمى سلطەتلىك جوغالىماي،
 دارالمەمەنكە مەكل بر حالە قومئاسى بو فنا و مەشەد ادارەك يەنى
 ائىزلىرى آراسىدا كوستەرىلە يىلىر. هيج شەھەز كە بونۇر تورك كىچ.
 لىكەنك بونۇركى اقلايەك آرتىق ياردەم ائىتمەككە.

اتحاد و ترقىيەك ادارەسى زامانەدە - مەنوع ايدىلمەنە رەغماً - دىنلىك
 ائىمە غەير دىنلىككە مەجادەلىنىككە بويوك بر اھمىيەتلى وادىر. بالخاصە
 بونۇركى اقلايەك بونۇركى ياردەمى طوقوتان بو خادەلەردىن قىسەجە.
 بىكك ائىمەك توركە اقلايەك خەتەدە بر فەكر ايدىنىككە استەنلر ايجون
 قائىدەلەيدىر.

حرەت كەلمەسەك لەت كىتابلەردىن يەلە قالدىرىلدىقلى بو دورلەدە.

B.16

- ۲۶ -

قادیلک حقوقی حمایه ایچون تشکیل ایدن قادین جمعیتلری آرتق (حریم حیانتک) ییغیلماسی زمانیک کدیکنی قورقوسزجه سوبه یورلر، آجیق کزئیرک الیسیرلرینک سیرتلمالرینه رغماً هر کون ییگلرجه قادین دهه آجیق بر صورتده کریشوردی. (تورک اوجاقری) ده ارکک ایله قادین آراسنداکی جمعیت حیاتی وجوده کیریشدی. و کنجک سلطنته دایانان مللارک یشک تونکیمک ییلمهین یایغرمالرینه قارشى طبیعی اولان انکشافی علمی پروادی داخلنده تعقیب ایدیوردی.

بو حال (بیت بیدالموت) سربنه مظهر اولان تورکیه نیک، انکلیزلرک بر بلاکی آتاپولتی به کوندردیگری یونانیلرک تشکیله و (اتلاف) حکو متلرینک استانبولدن قوولماسنه قادار دوام ایدر. وساده کنجک قوتله اده ایدیلان بو مظهرت: دین ایله حکومتی یکدیگرتدن تفریق ایدرک جمهریتی اعلان ایشک صورتیه ایلك طاقلی میوسنی تورکیه نیک بو- یوک بر کتله خاندنه یولنان متفکر زمره سته طاندیرمشد.

بونی لایضه آتلاپا ییلمک ایچون بو کونکی تورک اقلانیک ناصل باشلادیی و (مصطفی کمال پاشا) نیک ایلك حرکانیه بو حرکانک دو- غوردی حادتلردن بحث ایشکی اوتونما میوز. تورکیه اقلانی حقیقه یرینه کتیرمه موق اولان (مصطفی کمال پاشا) نیک بو اقلایی کتیرمه ییلمک ایچون کندیسه برابر کنجکک اوغرا دیی فلاکتلرک بو بوکدر. اولاً بو ملی حرکت یوقدن بر اردو وجوده کتیرمش، یوقسزق ایچنده استقلالانی اده ایدرک، تشکیلاتنی قورمش و اقلایی یایمشد. شیمدی کچهلم مطلقه:

عثمانی سلطنتی؛ (اتحاد و ترقی) جمعیتک: گاه (اتحاد اسلام)، گاه (تورانچیلک) کی ایکی (استیلا) سیاستک آراساندان قوشمعی یوزندن کیردیکی (حرب عمومی) مغلوب اولاراق چیقمش ایدی. بلغار اردوسنک یونان چپهنده کی قلمی هریمتی تورکیه نیک آو- ستیریا و آلمانیا ایله اولان مناسبتی کمش، مرکزی دولترلی صلح ایشک مجبوریته قارشوسندا بیراقمش ایدی. بو صلح ایله برابر (اتحاد و ترقی) نیک (طلعت) پاشایه (انورپاشایه، جمال) پاشایه دایانان ماجراجی سیاستی ده نهایت بولیور دیسکدی. آرتق استانبولده (اتحاد و ترقی) نیک

- ۲۵ -

هر سنه ییگلرجه طلبه لر یشیدیرن تالی و عالی مکبیر حریت عتقیه چیلدیران بر کنجک وجوده کیریشدی بالخاصه فرانسز لسانته قارشى اولان آرتیق محبت، فرانسز علم و عرفانیله دولان دماغلرک عددینی تحمین و قدریک اوستنده چوغالتیور، (اتحاد و ترقی) نیک قی و اعدام- لرینه رغماً، کنجک قورقوسزجه چالیشوردی. همان هر کنجک دما- عتده دینک و سلطنتک ظلم و اعتسافته نهایت ویرمک فکری حکمراندی.

مشروطیتک ایلك اعلانی سهارنده (بها توفیق) مرحوم، (ملا) لرک یونون دهشتیه یوردیکی دینی سلطنتی زمانده (لولی یوخدر) ک (ماده وقوت) نی ترجمه ایشکله ایلك ضریبی ووردی. بو حادته او زمان (ملا) لرک آراسنده دهشتی بر قیل و قالی موجب اولمش، تشکیل ایشکی زمانده کی حریتک تریه غایه لرندن تامیله آریلارق حریت و سلطنت یشنده قوشماغه باشلایان (اتحاد و ترقی) نیک (باب مشیختی) عادتا صارمشدی. (ملا) لرک (بها توفیق) ی اخلاقسزلقه انهام ایشملرینه رغماً مومی ایله دینی اولان اخلافة (یکی اخلاق) نامیله وجوده کیردیکی اثریه بر ضریه داها ایدیریور، بونی تعقیباً (فکری توفیق) ک حجبهرسی، (ممدوح سیلمان) ک (داروینیزم) نام اثرلری آرتق کنجک ایله ملاق آراسنده آجیلماسی ایجاب ایدن محاربه یی اعلان ایدیوردی. عینی زمانده (تورالدین توفیق) مرحومده روس احلالندن بحث ایدن کوچوک کوچوک بوروشورار نشرینه باشلامشدی. (دوق دوسرک قلی و سائر کئی) کنجک آراسندا یک فضلہ سوبن بو بوروشورلر کنجکک سربست و آجیق بر اختلال درسی ویریوردی. (بها توفیق) ک جورانه آتدیکی بو آدیلمه مللارک هیچ بر شی ییلمه یلرینی کورن کنجکک یونون قوتیه چالیشماغه باشلامشدی. همان هر طرفده آروپانک علمی و اقلایی اثرلری ترجمه ایدیور، بالخاصه (نولستوی) نیک، (آماقسیم غورکی) نیک اختلالدن بحث ایدن اثرلری یک بو بوک بر رغبت قازانیودئ. آرتق جپاد علماً اعلان ایدلمش، تعصیه مدینتک یکدیگرینه قارشى اولان دشمنلی کیزلنممشدی. بو دورلرده فکرأ یک فضلہ یوکله ن تورک قادیلرینک اقلایه اولان بو بوک خدمتلی هیچ بر زمان انکار ایدلمه ماز.

B.17

- ۲۸ -

وارسە اودە سلطنتك، سلطنتە برابر (حریت و ائتلاف) فرقهسك مملكتى اوجورومە دوغرى سوروكەين اثرىقلەيدى.

ايشە بو حىرالردە (مصطفى كمال پاشا)، ممالك شرقىيە اردو مفتشى اولاراق، صدر اعظم اولان (داماد فريد) طرفدن تەيىن ايدىلەرك كوندىرىلمىش.

توركى تام مەناسىلە اسير ايدىن (سەور) مەھدەسك عەقدندىن اول، (ازمير) ائتلاف دولتلىرىك قارايە يونانلار طرفدن اشغال ايدىلمىش. بو حال بو كوكى اغلايك و بو كوكى استقلالك اك بويوك سېيدىر. ازميرك يونانلار طرفدن اشغالي اوزرىنە، ازمير كنجلىرى، باشلارندە اليوم (ازمير مېوئى بولنان نجاتىك) كذايك يىنە (ازمير مېوئى بولنان عثمان زاده حمىدى بك)، (پراغ سفىرى واصف بك) اولدىغى حالده ازمير و جوارىنى يونانلار قارشى مدافە ايتەك اوزرە (مدافىحقوق) جىمىتى وجودە كىرىشلىرى. فقط بو جىمىتك يونانلار كىمىظم و مكمل اردوسنە قارشى مدافە ايدە يىلەچك سلاحرلى بوقدى. چونكە اشغالدىنصگرا تورك دولتلك بوتون سلاحرلى ائتلاف دولتلىرى طرفدن طويلايتىلمش، توركيەك ساحل قىسمندەن باشقا، قونىيە، اسكيشير و حوا لىسىدە انگليز و ايتاليان عسكىرلىرى طرفدن اشغال ايدىلمىش.

فقط بو حال يە بو غىرتلى كىنجلىرى چاليشماقدان يىلدېرىمەدى. (دميرچى ئەفە، نك، و (صارى ئەفە) تايىلە مەروف اولان (ادىب بكك) و بالاخىرە يونانلار تەتھاق ايدىن (چركس ادھمك) وجودە كىرىدىكى چەنلەر، يونانلارە خىلىچە ضرر وىرمەكە باشلامىشلىرى.

مملكتك هر طرفندە استقلال و حرىت ايجون آپاريلان بر مجادله واردى. يالگىز بونى بر قەتلەدە طويلاماق، و او قەتەر مملكتك استقلالى علبەنە چاليشان سلطنتلە، سلطنتى حكومتدن آيرىماق ايجاب ايرىيوردى. ايشە بو سىرمەدە (غازى مصطفى كمال پاشا) نك رياستى آلتىندا (سېواس) قونىرەسى اتقاد ايتدى. بو قونىرەدە مصطفى كمال پاشا، بوقلقدن بر وارلق چىقارمەك مەكك اولدىغى، استقلال و حرىت ايجون چاليشما. نك لازم بولۇندوغى اعزالىرىنە اثبات ايتىش، و قونىرەك قارايە مىلى حر كىتك رىسكەنە تەيىن ايدىلمىش. بويەجە قونىرەك قارايە حكومەت.

- ۲۷ -

ايرى كىن عضولىرى، (تورائە)، (مصر)، (هندستان) اردو ايلە كىتمەكەن واز كچەرك، باشلىرى قونىرەك چارەسە قويولمىشلىرى. خەقدە عمومى بر غلبان كوروييوردى. هر كىس عثمانلى سلطنتك بو صوك كوتلرندە (ائتحد و ترقى) نك پايدىغى فلاكتلردن بحث ايدىيوردى. حتى (ائتحد و ترقى) نك اك اترىق كووەندىكى مىلالىيە - ذاتا زوتلردن بوندان باشقا بر خبر يىگەتمىزدى! دىمەك باشلامىشلىرى.

فقط داتما دىسە وحىلە ايلە حكومتى اداره ايتەكە آيتىش اولان (ائتحد و ترقى) نك ايلرى عضولىرى، ئوزلىرىنى سلاستە چىقارتاچق چارەسى بولمىشە كىچىكەمىشلىرى. بر طرفدن انگليزىلەر صلحى تەكلىف ايدىلر: كن، دىكر طرفندە ئوزلىرىنى قاجىرمانغە يارايماچق اولان (عزت) پاشا حكومتى اقتدار موقەنە كىتىدىلر! و بويەجەدە بر كىچە، (رؤف) بك (موندروس) آتەسەنە انگليزىلەرە مذاكرە ايجون كىدىركن؛ (طلعت: انور، جمال، عربى، ناظم) و غونەلىرىدە خرسىلر و آلتاقار كىي قاجدىلر..

انگليزىلەرە (موندروس) آتەسەندە عەقد ايدىلن شاركە موجدىجە، ائتلاف دولتلىرىك قوتلىرى استانبولە كىرىش بولتييوردى.

استانبولك بو سىراە كى حالى و وضعىتى بك تەخدى. هر كىس: تورك دولتلك باشاماسدن ايدىنى كىمش، ئوزىنى، اك خەففى شىرطلارە اسىر اولاراق قوللاتاچاق اولان بر دولتلك حمابەسى آتە صوفماغى دوشۇ. نەكە باشلامىش.

باشدا، عثمانلى دولتلك سوك پادشاهى (وحىدالدين)، تاج و تەختك غاسى ايجون، بويە بر حمابەسى قبول ايتەكەدە بر ضرر كورمەيور: (ائتحد و ترقى) نك مخالفى اولان (حرىت و ائتلاف) فرقهسىدە باشە طويلايدىغى، سىرسى مىلالرە انگليزىلرە (ماندا) سى آتە كىرىك پرو. ياغانداسى پايبوردى. حتى بونك ايجون (سعيد مىلا) نك رياستى آلتىندا برده (انگليز مىجبار جىمىتى) وجودە كىتىرىلمەشلىرى.

(وطن) غزەتەسك باش محررى (احمد امين) بكك رياستى آلتىندادە (آمرغا) نك (ماندا) سى ايتەيەن بر غروب واردى. والىخصل هر كىس شامبىرىش، يە يايەجىغى بىلمەيوردى. يالگىز اورنادە كوزوكى بر غى

B.18

— ۳۰ —

استانبول فرار ایشمىدى. فقط (احمد آنراوورك) بو ملویتی (وحید الدینك) سلطنتی محافظه ایشمك خصوصتده کی غیرتنی دهآرتیق چوغالتمىدى. (وحیدالدین) سلطنتی محافظه ایدیهلمك ایچون، استقلال و حریت اوغورنده چاریشان (مصطفی کمال پاشا) یی مغلوب ایشمكه مجبور اولدیغنی یلییوردی. بونك ایچونده (قوای انضاطیه) نامی آلتندا استانبولده (۳۵) لیرا آیلقله كوكالی آلاییری طویلاندی. و بونلرك باشنده (سلیمان شفیق پاشا) نامنده کی سوریه لی بر عرب باش قوماندان تعیین ایدیلدی.

بالاخره بو آلاییره (اخذید) ه سوق ایدیلرك (دكرمن درمی) جوارنده پایلان بویوك بر محاربهده تمایله محو ایدیلش، ینه بو آلاییرده سواری قوماندانی اولان (احمد آنراوورك) كوجلكه یقایی قورتارایلمىدى. بویلهجه سلطنت ملی حركانك قارشوسنده طورامایهچغنی آكلایوز، بعضاً شدت، بعضاًده ملایمت كوسترهرك گاه (داماد فریدی) گاه (علی رضا پاشایی) و گاه (صالح) پاشایی صدارته كتیریوردی. مع هذا دیگر طرفندن ینه جالیتمقدان واز كچمه مىشدی. بو سفر سلطنتی قورتارمق ایچون یونانیلرله اشتراك ایشمك اوزره (آنراوورك)، (ییدا) به كوندرمىدى. فقط مرقوم اورایه مواصلت ایدر ایشم، اشقیا اولان بر (چكانه) طرفندن (علی بك چفتلكی) جوارنده قتل ایدیلرك وجودندن مملكت قورتاریلدى.

(مصطفی کمال پاشا) بوتون بو حادثه لری صوق قانلیقله دفع ایدیور، مملكتی آتارشیدن قورتارارق، صاعلام و دوغری بر اداره قور ماغه چالیشوردی. عسكری ممكن مرتبه تسیق ایشم، كوزل و كو چوك بر اردو وجوده كتیرمىدكه؛ بو اردو (عصمت) پاشانك قوماندان سنده اولمق اوزره یونانیلره ایلك دفعه (ایلک این اوکی) ضربه سنی وورمىدی، اردو بوسورتله غالبته دوغری یوروكمه باشلامش دیمكى. بوندانصكره بو مظفریتی ایكینجی (این اوکی) محاربه سنی تقیب ایتدی كه تورك اردوسی یونانیلره بویوك بر ضربه دهآندیرمىدی. فقط بوسیرهده داخلی وضعیت كوتوله شیوردی. (حریت و ائتلاف) فرقه سنیك قوتلی عضوندن و اعیاندن (زین العابدینك) تشویقله (قوتیه)

— ۲۹ —

شك مركزی (آغره) اولمق اوزره قبول ایدیلرك توركك سلطنت و خلافتله اولان علاقسی كسیلدى.

فقط بو حال ائتلاف دولترینك اشغالی آلتندا. پاشایان سلطانه، سلطا نك یاردانچیلغنی پاشان، (حریت و ائتلاف) فرقه سنیك اعدام فرمانی كییدی. بناءً علیه سلطان، حریت و ائتلاف فرقه سنی، (غازی مصطفی کمال پاشایی) تادیب ایشمك امرینی ویرمىدی.

(حریت و ائتلاف) فرقه سنیك (مصطفی کمال پاشایی) تادیب ایچون مراجعت ایتدیكى ایلک واسطه لردن برسی، اولان (اخذید) (چركسی بكر) ايله، (بالیکسر) و حوالینهده (چركس احمد آنراوورك) نامنده كی ایکی سرسری یی كوندرمى اولمىد. (چركسی بكر) (اخذید)ده هیچ بر موفقیت تأمین ایدمه مىشد. فقط (احمد آنراوورك) باندیرمه و حوالینهده وجوده كتیردیكى چتسیله ایچه ایشلر كورمكه موفق اوله یلمش، بو حوالیده بولنان (قوای ملیه) قوماندانی (چركس ادهمك) حلقه یایدیغی ظلم و فالفردن استفاده ایدرك، (ییدا) عصیاننی چیقارماغه موفق اولمىدی. بوراده (احمد آنراوورك) قازاندیغی اوفاق بر موفقیتله كوچوك بر اردو وجوده كتیرهرك، (كوتانی) (باندیرمه) یی (كرماستی) یی و (قرهجه بك) قضالرتی اشغال ایشمىدی. بو سیراده كندیسه (وحیدالدین) طرفندن (پاشانك) رتبه سی توجیه ایدیلرك، عثمانلی سلطنتده هر زمان كوریلن سرسری پاشالردن برسی دهآیدانه كتیرلمىدی. (احمد آنراوورك) جاهل، آجماق، رتبه منصب دوشكونی بدالانك برسی ایدی. ژاندارمه لیدن یتیشم اولان مرقوم عسكركدن آكللا مادیغی كبی، انانقندن ده خبری یوقدی. بویلهجه تشكیل ایتدیكى ار- دونك اسمنی (قوای محمدیه) قویمش، و باشنه طویلادیغی (اشقیا) سر- كرده لری چركلرله حرکه باشلامىدی.

ایشته بو حال توكیده توركك و چرككك جریانی دوغورمش و بالاخره (چركس ادهمك) ك یونانیلاره فراریله بو حال قوتلی بر جریان حالنی آلمىد.

كرماستی ده (احمد آنراوورك) چاپولجی آلاییری بویوك بر بوز عولقه اوغرایارق، (احمد آنراوورك) كوجلكه یقاسنی قورتاره یلمش و

B.19

- ۳۲ -

ایسهده، آتئی بدی آئی سوکرا جمهوریتک اعلان ایدلمسی اوزرینه خلافتده مملکتدن طرد ایدلمش، حر و لبرال بر اداره وجوده کتیرلره، (بویوک ملت مجلسنک) قراريله و اکثریتله (مصطفی کمال پاشا) جمهوریت ریاسته انتخاب اولنمشدر.

فقط جمهوریتک اعلانی، محاربه نك یشمسی، سیاسی فرقه لرك تشکله سییت ویرمشدر.

اولا (خلق) فرقه سی تشکیلاتی یاهرق، باشندا (مصطفی کمال پاشا) اولدییی حالدا، تماماً حربییرورلردن وجوده کتیرلشمش. و بو فرقه الوم تورکیده بویوک بر اکثریته استناد ایشکدهدر.

فرقه اداری ماکه سی بولنه قویدقدنصره، اجتماعی و مدنی اولان اصلاحاتنه باشلامشدر. هیچ شهه سر که تورک نك بو کونکی مدنیت و اقلایی (خلق) فرقه سنک و اونی اداره ایدن (مصطفی کمال پاشا) نك و (عصمت پاشا) نك بر اثری اولاراق کوستریله یلیر. و آئیده کوره جکمر بایلر تعامیله بو فرقه نك قرار و غیرتله وجوده کلمشدر که: تورک اقلانک بویوککک و عظمتنه شهادت ایدر.

- ۳۱ -

عصائی حصوله کلمشدی. (زین المادین) بر واسطه ايله (وحیدالدین)ک (شیخ الاسلامی) (دری زاده) طرفندن (مصطفی کمال پاشا) ايله (حرکات ملیه ایچون اوغراشا نك قتل و اچیدر) دییه ویردیکی قنوا، - که بو قنوا سلطنتک سوک ززالیتدر - قوتیهه سوقمه موقق اولمش، تعصی اوقشایاراق خلقی عصیان ایتدیرمشدی. فقط ملی حکومت اوج کون طرفنده قوتیه عصیانی باصدیرمشدی، فقط بونی، (بوزغادده کی) (چیان اوغلی) لرك عصیانی تعقیب ایشم، و بونی ده (بولی) (قیصری) والخ... عصیانلری آرقالاشدر.

حرکات ملیه نك اعلانی سیرلرنده اداره نك چنلر الله دوشمسی و مملکتده بر آثار شی وجوده کتیرمسی (مصطفی کمال پاشا) جدأ دوشوندیرمکه باشلامشدی. اردویی وجوده کتیردکنصره بو چنلرك لغویه* قرار ویریلدی. فقط (چرکس ادهم)، برادری (توفیق) بر دره بکی کی سلطنت سورمکه آلیشمش اولدیلرندن بو قراره اطاعت ایتمیرک (مصطفی کمال پاشا) علیهه بورومک ایسته مشریده (اسکیشیر) جوارنده ملی اردو ايله بایدیقلاری محاربه ده تعامیله یوزولمشر، (چرکس ادهم)، برادری (توفیق) و (چرکس اشرف) یونانیلارا قرار ایدرک دخالت ایتمشلردر. نهایت بو خیشر یونانیلارک تام حایلرینه چرکلردن کوکلی آلایلر وجوده کتیرمک، تورک اردوسی علیهه محاربهه باشلامشلاردر. (چرکس ادهم)ک تشکیلدن سوکرا (دیمیرچی نهفه) اطاعته آلمش و بونی متعاقبده مشهور چنه جی (کیره سوئی عثمان آغا) نك آفرنده قتل چنه جیلک حیاتی تورک اداره ملیه سندن قالدیراراق (نورمال) و مدنی وضعیتی قویمشدی. یونندن سوکرا (تورک بویوک ملت مجلسی) تشکک ایشم و بو حکومت جمهوریتک اعلانه قادار دوام ایتمشدر.

یونانیلارک* مغلوبیتندن و ازمیرک استردادندن سوکرا، استانبول قبولرینه دایانان تورک اردوسی، انگلیزلرله برابر، اونلرك حقیقی دوستی اولان (سوک سلطان وحیدالدین)ی^(۱) استانبولدن طرد ایتمشلردی. بونی متعاقب (مجید) اقدی ساده جه (خلیفه) عنوانیه مقام خلافه اوطورتیلش

وحیدالدین بر انگلیز فراووزورنه یغاشی زورله آتاراق قلمشدر.

B.20

— ۳۴ —

بر انقلاب اوله رق قبول ایدمه زدی. او، بو کوچوک (فاصله انقلابیه) اطرافیه دقله دیکله یورمه بالخاصه انگیزلرک اسلام عالمده چوریدیکری اثریفه لری آدیم آدیم تعقیب ایدیوردی.

فی الحقیقه انگیزلرک تشویقه اسلام عالمده دهشتی بر فریاد باغلامشدی. هندستان و مصر مطبوعاتی همان همان بوتون صحیفه لری نی تورکیه ده کی انقلابک علینده یازیلان یازیله آچمش، بویوک بر قلم مجادله سنه کیریشمشدی.

فقط انگیزلرک اسلام عالمی وقسیر بر مجادله یه صوقدیروب یوردیرق بدلافنده بولونسی، تورک کنجکلنک جورانه یورومکه باشلادی بی بو انقلاب بولی اوزمردنه کی آدیم لری نی دها متین، دها صاعلام آتماسنه سبب اولدی. چونکه تورکیه بوتون بو یاطیردیلرک قورو بر واولیلان باشقه بر شیشه یارامایاجنی آکلادی. بناء علیه تورکیه، انقلابک بویوک لکنه دایاناراق، یاریک مدنی حیاتی حاضرلایاق اولان سوک و قلعی قرارینی ویردی. (خلافتک لغویه، خلفه و خاندان سلطنتک طردی)..

تورک تاریخ انقلابک اک شانلی بر صحیفه سی اشغال ایدمه چک اولان بو بویوک قرار، عالم انسانیتک قارشوسنه مدنی بر کسوه ایله چیقمق مجبوریتنده بولنان تورکیه ایچون ضروری ایدی. علمی و اجتماعی بر انقلابک پایدار اوله یلمسی ایچون دولت ماکه سنک اداری اولان افسانده ایجاب ایدن تبدلانی یایمق، و بو ماکه بی دوردیرمه یاردیم ایدمه چک هر هانکی قوتی ییق و پارلاق لازمدی. یوده آنجاق دین ایله سلطنتک ائنده کی قوذ و قدرتی قالدیرمقه ممکن اوله ییلردی..

بعضی مترشک دیدیک کی، (خلافتک) بر قورقو ق کی بر اقلیماسی، صورتده کی ادعا هیچ بر زمانده دوغرو اوله مازدی چونکه بر کنج تورکک حکومتنده، قانفرن اولماغه یوز طوته چق هر هانکی بر یارمیی، بر جانی بر اقمه بکرمه زدی. عصرلرجه دوام ایدن بر مجادله بی متعاقب، تورکیه بو بویوک انقلابی، شبهه لی اللر و انسانلر آراسنده هیچ بر زمان محافظه ایدمه مازدی. هر شیشی اصلاحه قرار ویرن تورکیه ده بوخال عاداتا بر آعاجی بودامق دیمک اولوردی. سزی بو کون راحتر ایدن دالتری کسمکله، یازین سزی تکرار راحتر ایدمه چک اولان

اینگی باب.

اداره ده و دینده انقلاب

فردی سلطنتک اداره سی آئنده، فکری و وجدانی بر حریتک وجوده که یله چکنی ادعا اینمک آنجاق خلقی کوز باغچیلیمه آندامغه چالیشان حق بازلرک بر اثری اوله ییلر. نه کیم تورکیه تاریخنده پک بویوک صحیفه لری اشغال ایدن (تفلیسات حیره لر)، (کخانه خط هما یوتری)، (۹۲ حریتی) و بونی تقیباً ۳۲۴ ده اعلان ایدیلن (مشروطیت)، خلقک حریتله اکلمک ایستمن سلطنتک حق بازلفنی، بزه پک آجیق بر صورتده کوسترن حقیقی بر آینه اولمشدر. حریتک بکچیلکنی سلطنته یایدیرمق، قویوتری قوردک الله تسلیم اینمکه بکزمه. بونی ادراک ایدن تورک کنجکلکی بو عظیم انقلابه اوله سلطنتی یقمقه باشلامانک لازم اولدینه قرار ویرمشدی.

فقط تورکیه ده سلطنتی یقمق، کنجکلک قوتی اولماسنه رغماً، یه قولایجه یایله جق بر ایش دکدی. پادشاهلر سلطنتلریله برابر بوتون بر اسلام عالمک سجده گاهی اولان (خلافت) دایانورلردی. هر نه قادر تورک کنجکلکی، تورکیه ده کی افکار عمومیه دن چکنیمور ایدیه ده، اطرافک خارجی دشمنلرله محاط اولماسی، بالخاصه انگیزلرک بوتون بر عالم اسلامی علیهرینه قالدیرمه چالیشجنی دوشونورلر، بصیرت و احتیاطله حرکت اینمکی دها یخش بولیورلردی. نهایت، خلافت باقی قالمق شرطیله، سلطنتک تکمیل قوذی تورکیه بویوک ملت مجلسک الله ویرلمش. دین ایله حکومت تعریق ایدیلرک پادشاهلق یقیلمش، ساده جه طولمه باغچه سراینده قورو بر عنوان طائیان سوک خلیفه بیراقلیمشدی. بو دوری ایلک آدیمنی آتان انقلابک بر تجربه و امتحان دوری اولارق کوسترمک ایجاب ایدر. یوقه تورک کنجکلکی بیط بر تیدل اداره دن باشقه بر شیشی دیمک اولشیان بو دکشمه بی هیچ بر وقده

B.21

- ۳۶ -

بولاردن بر آژ (علوم مشته) بی مراق ایدوده اوقیانر (مثن)
 اسمیله یاد ایدیلور، بویهجه بو یاریم علمالقرنک انضمامیله خلک هر
 دورلو معاملاته قارشق صلاحیتی نوزلرینده کوریلوردی. بو صورتلرین،
 انتشاری آئنده کی عصرینه مخصوص صافیتی بوسبتون
 غایب ایتیش، آخروی و دینوی سالی یگدیکریله قارشیدیراق، ساخته
 عالمرک جاهل اللرنده ترقی و مدینک زورلی بر قیراجی کیلمشدی.
 سوک زمانه قادار هرشی تورکیده دینی بر مقیاسله اولچولوردی.
 فرضا شهرک تربین و اعماری ایچون آجیلاجاق هر هانکی بر جاده نلک
 اوستنده بولنان جامع و مزار بویوک بر مانع تشکیل ایدر، بو حادثه
 (باب مشیختی) همان همان کونترجه اشغال ایلردی، تجارت دینک
 امرینه تابع، طبیعتک تورکیه به ویرمش اولدیگی کوزل اوزولمردن و
 میولرندن استفاده حقن مسلمان اولانلره بخش ایتیموردی، آقاول و
 ایچکی استحصالانی کی، اک مه ایشلر آوروایلیرک اللرنده بولنوردی،
 قادن، دینک سوسلی بر قوقه سی کی قایاتلمش و حبس ایدلمشدی،
 معارف، اک فضلہ دینی تدریساته اهمیت ویریور: عصر حاضرده هیچ
 بر قیمتی اولمیان عربی ایله فارسجه، زواللی کتجکلک اوزرنده دما
 غلرینی باطلاتان بر بلا کسلیوردی، (مدارس علمیه) دییه تسمیه
 ایدیلان مدرسلر، واسع امتیازلری حبسیله، بر تبلیخانه به دونشلردی.
 مملکت نه قادار یوزاز، خیلاز، مضرتدن باشقه هیچ بر شیه یارامیان
 عضوی وارسه هسی مدرسلرک رطوبتی اوطلرینه انتجا ایشلر، علمی،
 (جر) ایله و دینچیلکله مبادله به باشلاشلردی، بو دینچی جاهل
 علما صفک اک بویوک ششولنتری، یکی فکرلره سوسلن مدنی
 دماغلری تکفیر ایتیمک، مملکتی اصلاح ایتیمک ایچون آتجقتری هر
 آدمیک اوکته بر مانع اولماقدی، حتی الیه مسئله سی یله (سوخه)
 لرک امروارادسینه باغلی بولنوردی، مسلمان اولان هر هانکی بر تورک
 آرزو ایتدیگی شکله کینه یلمک حریتنه صاحب اولامیور، (مثلا) کرو
 هنک چیقاردی (تشی وارد) فریادله شخصی اولان حقن حریتندن
 یله واز کچمک مجبوریتنه قالیوردی.
 والخال دین تورکیده، هر شیه برونی صوقمش، حتی النی،

- ۳۵ -

دالری اورتدن قالدیرمش اولمازدیکر. بو سیدن تورکیده انقلابی
 نام و حقیقی بر صورتده تطبیق ایدرک یقوب یکیدن یایمق شکلی
 قبول ایتمشدر. ذاتاً انقلابدن بکله نلین غایده بودر. یعنی یقار، فقط
 یکی صاعلام اساس اوزرینه تکرار قورار.

ایشته انقلابی تورکیه ایچونده سلطنت و خلافتی یقاراق یرینه
 مدنی بر اداره اولان جمهوریتی قویمق ضرورتی واردی. و انقلابک
 بو صحیفه سی بلا حادثه قایاندی. اداره ده یایدی بو عظیم انقلاب ایله
 کتج تورکیه جمهوریتی یکی صاعلام اساسلر اوزرینه دایانمشدی.
 آرتق اونک یخشی هواسی اوزرینده نه سلطنتک استبدادی یاشایور،
 نده دین و خلافتک ترقی و مدینت قارشی اولان دشمن سسی باغرا
 ییلیور.

تورکیده انقلابدن اول دین، هر دورلو تجدد و ترقینک اوکته بر
 (سدجینی) هییت و دهشتیله کرلن بویوک بر مانع اولمشدی. آخروی
 قودینی؛ علمه، فقه، ادبیاته، حرث و صنعت، معارف، اقتصادیه حتی اناتلرک
 حیات و معاشرت قادار صومعاغه موقی اولان دین، عصره اوماقدان زیاده
 عصری، اسکی عصرلره اویدیرماعه جالیشیور، شمدادی بر ارتجاع،
 تورکیده دائمی بر کرلیمه بی حصوله کتیریوردی. معارف آنجاق
 مؤسسات دینی، یعنی مسجدلره تابع مدرسلره تامین ایدلمکده ایدی.
 بورلرده علم طبیعتیه محتاج اولدیگی حریت و استقلالی غایب ایتمش،
 بو مدرسلرک پتشدیردیکی اک فعال عالمر آنجاق (تحتنده مستر هو)
 بی آرایا یلمش و (مابداطیعه) ساحمنی کچمه شدی.

ناصل کچه ییلردی که؛ افکار اسکیلرک یکیلردن دما زیاده عالم
 و حقیقت و اسرارک واقعی بولوندیگی مرکزنده ایدی. ترقی فکری،
 طبیعتی تدقیق و تجسس فکری، دینزلک و شرک ایله اتهام ایدیلیوردی.
 مدرسلر دینک انتشاری تاریخده کی قواعد نه ایله اونی محافظه ایدیور،
 بوکا الهی بر اهمیت ویرلیرک بونک بوزولمنه و عصری بر شکله
 افراغ ایدلمنه قلعیا رضا کوستریلمیوردی.

بو عمان جالت ایچینده اک غریب اولان جهت علما و علم کلمه لرینک
 مدرسه متسیلرینه، ماریقلی (صنوف علمیه) به ویرلمسی ایدی، حتی

B.22

— ۳۸ —

اقلایچی تورکیه اقلایبی آنجاق مدنی بر کسویه بوروندیکی زمان تامایلا یله جکیدی، بو سیدن مدنی یولی تقیب ایشک و اوپو لک اوزرنده یورومک مجبوریتنه بولینوردی، و دینی کریده بیرا قارق مدینتی قبول ایدتی، زیرا دینده اصلاحات اوله مازدی، چونکه هر خرافه بر عقیده بر اعتقاد اولمشدی، اونک بر پارچسینی یارالامله هیسنی پارالاق آراسندا هیچ بر فرق یوقدی.

ذاتا هر هانکی بر دین، عصرینک ایجابانه تمیله قواعیدنی زمانک عادات و اعتیادانه توفیقاً وجوده کتیرمشد. بناً علیه عصرینک مدینته کوره یایلمش بر قانوندر. بو قانونی یک اوچوز سنه سوکراکی بر زمانه تطبیق ایشک قالمشقم، عصرک مدنی اولان احتیاجاتی اونواراق، کهنهش باطل خرافه لرله اوغراشمق اولور. مدنی اداره لرده دینه بر پایه، بر موقع ویرمک بو سیلردن طولایی ممکن دکندر. چونکه ادیان هر نه اولورسه اولسون، ترقی و مدینتک دشمنیدر. سالکیرینی ایلرویه کور مک دکل، یاشادیقی عصرک زمانه رجوع ایتدیرمکه چالیشیر. ده طوغرو بر تمیز ایله تام بر ارتجاع قوتیدر.

حالبوکه مدنی تورکیه بوتون قوتیه ارتجاعدن قورتمله چالیشوردی. او، کهنه و باطل اعتقادات ایله اداره ایدیلان بر مملکتک عصرلردنیری ایشکله یمن المارینک اک طوغری، اک حقیقی بر شاهدی اولمشدی. کوزینک اوکند احتیاضات دینیه بر نهایت ویرمک قیسه بر قطعیت ریاضیه حکمنده طور یوردی. ذاتاً (خلافت) ایله برابر (باب مشیختک) لغوی دینده یایلاچق انقلاب بر رهبر اولمشدی. فقط یالکز بوتلرک قالدیریماسی، دینی احتیاضاتی قالدیرمق دیمک دکل ایدی. تورکیه ترقی و مدینت ایچون دیردن بر قلمه کبی قارشوندا طوران باطل اعتقاداتی تماماً ییقمق، و یوق ایشک مجبوریتنه ایدی. و یونک ایچونده کوچوک بر فرصتک طهوریه انتظار ایدیوردی. و چوق شکر دینه حکم، دینی حسلرله وجوده کتیریلن (کورد عصیان)، مدنی تورکیه بو خصوصدهده قطعی و متین آدیملرینی آتدیردی. او وقت آکلاشیلیدیکه، خرافه لرله استناد ایدن هر اختلال مدینتک قطعی عزمی قارشوندا هیچی، و حسران ایچنده یوغولمه محکومدر. شعورله حرکت ایدن بر کله، قارشوندا

— ۳۷ —

آغزینی ییقامه ییله قارشاراق، زواللی تورکلرک یاقسنه یایشان شرت، بلالی بر آله جفلی موفنه کیرمشدی.

بوتون بوتلر کفایت ایشم یورمش کبی برر تعصب اوچاغی اولان دینی تکیله، خلقی ایدی بر رخاوتنه، اوایلیماسی مشکل بر عطالته سوروکله یوردی.

تکیه شیخریک یازیلی نسخه لر، طیه دن مآذون خاذق دوقورلردن ده آرتیق انسان جلب ایدیوره، بویه چه دین، فنک ترقی و تقیص ایشمه سی ایچون بوتون هیئته اوکته کیریلوردی. تکیه (شیخری) سالکیرینی عادتاً برر (خرجه) کیمشدی، تکیه شیخی کندیسی ایچون یاره آلیر! تکیه نک مصارفی ایچون یاره آلیر! اولن باباسی ایچون آلیر! کیمکلی قالمش دمه سنک روحی ایچون آلیر! والخالص بویه چه تکیه سنه بیتک توکنمک یلمه یمن بر واردات تأمین ایدردی! فقط دین بوقورتاز شیخریک اللرنده، قارشوننده کی شخصک دماغنه کوره آزویا جوق اونچن بر بازرکان آرشونه دونمشدی، یعنی دین (صوف علمیه) آراسندا اولدیگی کبی (تکیه) لرده ده بر واسطه جرو منفعت ایدی.

تورکیه، بو بویوک انقلابه قادار، شیرازه سندن تمایله چیقمش بر دینک بو غیچی بر استبدادی آلتندا ایشکلمشد، اوله بر استبدادکه تعصب و جالانی یوزندن خلقه کوزینی آزه جق اولسون آچه یلمک فرصتی ویرممش، خلقی قهر ایدیچی بویوندروغی آلتندا سوروکلمشد، بناً علیه انقلاب ترقی و مدینتک ایدی بر دشمنی اولان دینی بو حالیه محافظه ایدمزدی، همه حال قیرمق و بالطله لایق لازمدی، ادعا ایدیدیکه کبی دینی مشای آتنده نه قادار صاف، نه قادار نزه اولراق قبول ایشک ییله: تورکیه! افکار و اجتهادات نتیجه سی صافیتی ترک ایله ایشک ایشاری شکندن ده باشقا بر شکله بولنان بر دین ایله قارشولاشمشدی. حالبوکه بو حال ایله یکرمنجی عصرک مدنی یولی اوزرنده بورویه یلمک امکان و احتمالی اولامازدی، بعض مترضلرک دیدیکی کبی اصلاحی چته کیتمکده مکن دکلدی، بو صورته قار شوندا آجیلان ایکی بولدن بریسی قبول ایشک ضرورتده ایدی، (دین) و (مدینت).

B.23

— ۴۰ —

یله چك هر شیدن چكیمك مجبوریتده در. دینك لغوی زمانده، صاریقلی
صنعه دینی مدافعه اشمك حقیقی بخش اشمك، انقلابك یاپدیردینی فداکارلره
قارشى جنایت اشمك اولوردی. بونی بر استبداد دیه تلقی ایدنلر، تقبیلرند
يك فطنه آلدانلردر. فرض محال اولاراق بونی بر استبداد اوله رق قبول
ایشك یله، بو استبداد خلقی توره و سعادته قاووشدیرماق ایستین منور
بر استبداد، یعنی تنقیددن زیاده تقدیر و آفشله قبول ایدلمكه لایق
بر استبداددر. مدنی اولان انقلابچیلر، مدنیك دشمنلری اولانلر ایچون
بی امان بر دشمن کیلمزلرله او انقلابك ویره چكی ثمره بی طامع
بختیارلقندن، محروم قالیرلر. بنا علیه غایه لرینه واصل اولمق ایچون هر
عشی یایمق مجبوریتده درلر. و یابان هر شیده مشروع اولان بر حك
مدافعه سیدر.

— ۳۹ —

غیر شعوری حرکت ایدن بر کتلهك چوققلنه رغما دائما غالب و
مظفر در.

(کورد عصیانی)، ذاتاً یایلمسی مقرر اولان بو انقلابی تمجیل ایش،
دها چاپوق اولمسه یاردیم ایشدر. بو صورته مدنی تورکیه، (خلافتله
باب مشیختك) لغوینی تعقیب ایدن عزمکار قرارلرینی چیقارمشدر.

۱- مدرسه لرك لغویله بنالریك معارفه دوری.
۲- تکیه لرك سدی. و تکیه بنالردن مکتب یایمه الویریشلی
اولانلرك کذا معارفه دوری.

۳- (صنوف علمیه) نك لغوی. یعنی صاریق و رهابیتك منی.
۴- حکومتك دین ایله اولان علاقه و ارتباطك صورت مطلقه ده
قطعی.. دیندار اولانلرك حریت شصیه سته تجاوز ایتمهك ایچون، اعتقاد
لرینه عائد مسأله ده مشاوره ده بولونمق اوزره (دین ایشلری ریاستی نامیله)
کوجوك بر دائره نك تأسیسی..

۵- دینی مدافعه ایده چك هر دورلو نشریاتك منی..

۶- مکاتبه کی دینی تدریساتك لغوی.

۷- خلقك دینی قیود واسارتدن خلاصی.

۸- اوقافت قسماً معارفه، قسماً مدنی بر اداره به دوری، یعنی لغویله
یکیدن تأسیسی..

۹- سریشتی اعتقاد..

بویله چه کوریلور که تورکیه دینده کی انقلابی تام و قلمی بر صورتده
یایاراق دینك دنیا مسأله لره اولان علاقه سنی یوسیتون کیمشدر. دیگر
بابلرمزده کوره چکمز کبی قانونلرینی ده دینی بویوندروقدن تماماً قورتاراراق
عصری و مدنی اولان قانونلری قبول ایشدر. آرتیق تورکیه ده هر هانکی
دینی بر اداره نك، دینی بر قانونك یایدار اولدینی ادعا ایدیلماز. حال
حاضرده دیندن تماماً آیریلمش، اعتقاد بحثنی شخصی دوشونجه لر آراسنه
صومش تام و مدنی بر تورکیه وارددر. اوراده دینی اولان اجنادندن
طولای هیچ کیمسه معاتب طوبیله ماز

بالکتر بو کوتک ضرورتی اولمق اوزره دینی مدافعه یاساقد. چونکه
انقلاب متین اولان بناسنی تمامیله قورایلمك ایچون کندیشه ضرر ویره

B.24

— ۴۲ —

یله ناچار قیز مکتیله بویوک اهمیت عطف اینمک مجبورینده قالمش، و قادین معلملری یتیشدیرمک عالی بر (دارالمعلمات) وجوده کتیرمشدی. تالی مکتیله انضمام ایدن بو عالی (دارالمعلمات) معلم قادینلری یتیشدیرمکله برابر، طوغدیعی محیط داخلنده چوچمک حاضرلاناچقی جمعیتک ناصل بر جمعیت اوله جفتی، بونک اخلاقی، لسانی، بدیی قیمتلرینک نه اولدیغی آکلاناچقی و بو جمعیتک حقیقی حیانه آتیلقی ایچون محتاج بولونوغی ایلک (تربیه) بی ویره رک جوجفی یاشادیی جمعیت داخلنده روحاً، ایداً ای بر حیاته حاضرلاناچقی والدعلری یتیشدیرمک باشلامشدی.

فقط قادینلک بوتون بو ترقی و تکامل، موجودیتی قاپالی اولدیغی دیوارک آرقاسندا کوستیریوردی. جاهل و متعصب زمره، امان یلمهین قیصقانچلیقی، بر اومهجی هیت و دهشتیه طوران (جادو) نک قالمهسته مساعد ایشیور، آچیلقی ایچون قادینلر آراسندا آره صیره بلیرن کوجوک کوجوک حرکتلر دینزلک و اخلاقزلله انهام ایدیلیوردی. اوله زمانلر کلمتدیکه عادی بر فاحشه نک ارتکاب ایتدیک ای بویوک خطالار، ناموسلی بر عائله قادینک آجیق کرهسی قادار کناه کوریه میوردی. مع هذا کنج قادینلک (مثلاً) گروهنک یتیمک نوکنمک یلمهین هجوملرینه قارشى قولاقزینی طیقامشیر، سادهجه نوزلرینک حریت و سربستینه اهمیت ویرمک باشلامشردی.

بو قارشیق حال، یعنی قادینک هر زمان آچیلمی، و عینی زمانده سلطنت و تعصب زوریه قیامغه زورلاناماسی جمهوریتک اعلائی زمانه قادار دوام ایدر. بو وقته قادار قادینلک اسارتنه قارشى دائما عصیان ایتیش، بوتون تعقیقلره رغماً نیتاً آچیلمشدی. حتی دیندار اولان سلطنت یله سوک زمانلرده بونک اوکته کچمک امکانی بوله ماش، هر زمان بر آز ده آجیلان تورک قادینک، آچیلدی برده بیراقمق و اوایلماق سیاستی تعقیبه قویولمشدی.

بو وقته قادار ارککلرله برابر قسماً عمومی حیاته اشتراک ایدن قادینلک، انقلابک باشلاماسیله بو اشتراکئی عمومیلشدیرمش، انقلاب حکومتک و او حکومتک استاد ایتدیک قوتلی کنگلک کله سنک

اوجنچی باب

قادینلکده انقلاب

تورک قادینلک عصرلردنیری چکدیک ایسارتک مکافاتنی بو کون واسع برحریتک صاحبهی اولمغه کورمشدر. تورک قادینلکک بوکونکی حریتی طن ایدیلدیکی کی بر جمعیتک ویاخودده هر هانکی برزمره نک لطف و احسانیه حاصل اولمش بر سربستی دکلد. بونی دوغریدان دوغری به تورک قادینک اسارت، و استبداده قارشى اولان عصیاننده آراملی، فکر آرقی و تالیسی ایچون چالیشدی کونترده بولمیلدر. بسط و کوجوک بر تدقیق اله آکلارزکه؛ تورکیده قادینلکک ترقیسی، مدینک آتجق قادینک ارککی، و ارککک قادینکک تماملادیغی و اکمال ایتدیک کون الده ایدیلجکی قناعتیه باشلامش، ابتدائی بر جمعیت اولمقندن واز کچه رک، قادینلرکده ارککلرک تکاملیه برابیر ایلروله مهنه چالیشیلق صورتیه الده ایدیلمشدر. فقط بونده اک زیاده عامل اولان ینه بالذات تورک قادینکک کندییدر. قادینلک آراسنده معارفه اولان فضلہ رغبت و اهمیت، اجنبی لسانلرینه، بالخاصه فرانسجه به قارشى اولان انهاک، تورکیده نک بللی باشلی بویوک شهرلرینده، بالخاصه استانبول و ازیرده، مندر چو روتنن نینلرندن ده باشقه بر طرزده دوشونن قادینلری یتیشدیریور و اولغری عصری و مدنی بر طرزده بویوتیوردی. سلطنتله دینک تورک قادینلک اوزرنده کی مدهش استبداد و تعقیقنه رغماً، عکسه اولاراق قادینلک، چو تعقیق نیتنده بر تکامل، بر ترقی کوسترمکده ایدی. تورک قادینک قس آرقاسنده باشلابان شخصی و منفرد عصیانلری، یکریمی بش اونوز سنه اول حرم حیاتی ییقمش، ترقی و تعقیق ایتمه مسی ایچون اوغراشان استبدادی ازمک معارفک طائلی و سوسیلی قوجاغنه آتیلمشدی. بو تکاملک اوکته کچمک موفق اوله بیان (عبدالحمید)

B.25

- ۴۴ -

ایدن و اولدیرن اسارتی یقیدی زمان بو کون تورکیده اولدی
کی اوفاق تنک اویونلار اولمشدی. فقط عجا او (نرم) اصولی
روسیهده الان باقی قالایدی، بو کون موسوف دیارنده کوردیکمز
و حیرتله تقدیر ایتدیکمز بو ترقی، عظله حیرت ویرن بو بویوک
اقلاب حصوله که یلیریدی؟ شهباز که خایر... اونیلمایدر که بشریت
ترقی ایدمیلک ایچون قاراکندن قورتلیمه چالیشیرکن اوکا رهبرک
ایدن و محاج اولدی مشعلی یاقان قادیندر. بنا علیه تورکیه کجلیکی
بو بدیهی حقیقت قاروشندا قادینی اسارتدن قورتریرکن بعض اوفاق
تنک فداکارلارده بولمهی حساب اینمش، مدیت و ترقیت اوغریه
بو قوربانری ویرمکی موافق بولمشدر. انسانیت هر ترقی
آدیمنی علم و حقیقت کسین دیشلی دولای آراسندن کچمک صو
رتله آتایایر. پارالانماکن حاصل اولمش بر تکامل یوقدر. یعنی علمک
بو کسین دیشلی دولای آراسندن کچرکن انسانلر کندیلرندن بر
قمنی پارالانمیه و قوریان ویرمه محکومدرلر. بنا علیه علمی اولان
بو خادیمه قارش آرتق کهنمش اولان و هیچ بر قیمتی قالماش
بولنان اخلاق نظریاتله هجوم اینمک بشریتک چکدیککی اضطراراتی
عصرلرجه دها سوروتدیرمک اولوردی. بو سیدن قادیلقده بر اقلاب
ایستندیککی وقت بیرامش اخلاق قاعدلرندن آز جوق فداکارلده
بولونق، اوفاق تنک اویونلارقلری، دائماً تصحیحی جهت کیدرک، خوش
بر نظر ایله کورمک لازمدی. شمعی ایه تورکیه بو بویوک انقلابدن
صوکره اخلاقی اولان طبیعی سقوطک اوکته کجه یله جک علمی چاره
لری آرامقله مشغولدر.

بو کون تورکیهده قادیقک واسع بر حریت و سربستی مظهر
اولماسی تورکیهک اجتماعی حیاتده پک فائدهلی اثرلر حصوله کیرمشدر.

۱- بو حریت، دیمدی به قادر دائماً بر وضیتده بولنان عائله
حیاتی تنظیم و اصلاح اینمشدر. بونده عامل اولان شهباز که قادیقک
سربستی حریتدر.

۲- آقاول تورک کنجری آراسندا یواش یواش آزالمیه باشلامشدر.
چونکه کنجک حیاته تماماً اشتراک ایدن قادیقک، آقاول قوللانسانه
قارش بویوک بر مانع اولماقدادر.

- ۴۳ -

باردیمیه باشنده قره بر لکه کی طوران چارشافی (چادرای) آتاراق
آوروپالی قادیقک کی میدانه چیقمشدر. و عزمکار انقلابچیلرک مصیب
فراربه کندیشی زنجیر ایله باغلایان (تستر) اسارتندن قورتلاراق،
دماغ و فکرته، ذهنی تزیمنه یاقشان شایقی کیمشدر.

چارشافک (چادرائک) قالماسی، قادیقک آوروپا صورت طرزنده
کینمهی، مدنی آوروپا قادیقک کی بوتون حیاته ارککلره براب
اشتراک ایشی، اجتماعی حق و حریتک صاحب بولماسی، تعدد
زوجانک (آرتیق آرواد) آلمهک منعی، طلاق خصوصنده ارککه
قادیقک ماوی حقلمه مالک بولماسی، حق و حریت خصوصنده (مؤ
تنک) ایله (مذکرلک) اولماسی کی قرارلر، تورک اقلاب تاریخده
آلتون یازیلرله یازیمیه لایق اولان صحیفهلردر.

تورک انقلابچیلری، انقلابی تمایلق ایچون هر شی نام یایمق
یرنیشی تعقیب اینمشدر. دین ایله سلطنتی یققدنصکره قادیقک لایق
اولدیشی حریت و سربستی ویرمهک، اونک الان ایندائی بر اسارت
حیاتی داخنده باشاماسنه مساعد اینمک امکان و احتمالی اولمازدی.
بنا علیه اولو چارشافی آتاراق قادیقک آحق مجبوریتده ایدی. و
بونی چکمدن یایدی. چونکه تورکیه بکی بر مدیتک، بکی بر
حیاتک ایچنه کیریوردی. بو حیاتک ایچنه اسکی بر قیافت ایله کیرمک
دیمک عینیه او اسکی عقیدهیی محافظه اینمک دیمک اولوردی.
بکیلک اسکیکی تعمیر ایله اده ایدیه یه جکی حقیقتنه واقف بولنان
تورک کجلیکی، اسکیدنروکن حیاتک بوتون شرطلرینی دکیشدیرمک
صورتله انقلابدن یکه دیککی غایبه واصل اولیه یه جکی یلیوردی. آحق
بولک تأمینندنصکره علمی و اجتماعی بر یول اوزرتده یورویه یلیردی.
قادیقک بویه بردنیه واسع بر سربستی به مالک اولماسی بعض
اویونلارقلرده تهییب ویرمکدی. ته کیمده ویردی. بونی هیچ کیمه
انکار ایدمماز. آحق بو اویونلارقلر هر انقلابده اولدیشی کی مذکور
کورولمیلر. هیچ بر فداکارلده بولونمیاراق اقلاب یایمق ایستمک
او انقلاب اولماسانی آرزو اینمک دیمکدر. ته کیم (بویوک پترو) ده
روسیهده کی (نرم) اصولی قادیقک، یعنی قادیقک حریمه جس

B.26

- ۴۶ -

تورکیه ده قادیلق خصوصی بر مسئله اوله رق تعلق ایدلمکده و اجتماعیاتک صنفی قورولوشی ایله علاقه دار اولمادیقی قناعی بسلنمکده در. یعنی هنوز قادیلق مسئله سی (له نینزم) ک واسع اولان سربستیسی داخلنه کیره مامشدر. چونکه ملکیت خصوصییه باقی قالدیجه قادیلقک استمارای یک طیمیدر. و (له نین) ک دیدیکی کی قایتالیزم هر شیدن زیاده قادیلقری استمار ایدر، دین و اخلاق نامنه قادیلقری اک طبیعی اولان حفرلندن محروم بیراقیر. چونکه قایتالیزم اساسی داخلنده تشکیل ایدلمش حکومتلرده حتی تورکیه کی دین ایله علاقه سی اولیان اک لیرال دموقراطیک جمهوریتلرده بیله قادیق وطنداش حنوقندن محروم اولدیقی کی سیاسی اولان حنقه ده استعمال ایدر. آتجاق قادیلق اوکوره بیله چکی همو ایشلری در. بوده قادیلق دماغی، فکرینی کورله شدر مکن باشقا بر شیشه یاراماز.

بوکی ده موقراتیق و بورژوازی اداره لرده قادیلق حریتی، قانونک کندیسه ساعده ایتدیکی دار بر جنبرک ایچروسته صقیشمشدر. بو سیدن تورکیه جمهوریتی داخلنده یاشایان قادیلرده آتجاق آوروپالی قادیلقک نائل اولدیقلری محدود بر حریت، بر سربستی، قاووشه بیلماشدر. بوقه تورکیه قادیلاری حر و سربسدر دینمکه تام مناسیله اجتماعی و مدنی بر حریتک صاحبی اولمازلر. بالکر دینی بر تعصیک استبدادندن قورتلاراق، بورژوازی بر اسارتک ایچروسته گیرماشدر.

تورکیه دهده قادیق، بالخاصه کندلی و عمله قادیلقری، ارککلره برابر، سرمایه دارلرک اللرنده استمار ایدلمکده درلر. حقیقی حریت آتجاق سرمایه نک پنجه سندن قوریلدیقی کونی صاحب اوله بیله چکلدر. ایتنه او وقت تام مناسیله قادیق ارککله مساوی حقوه مالک اولاراق، یکی اجتماعیاتک، یکی شکلنده برابره ایلرله بیله چکلدر. بو کون ایسه بونک تورکیه ده حصول بولماسته امکان بوقدر، چونکه تورکیه هنوز بر بورژوا اقلایی یامش، و دموقراتیق بر جمهوریت قورمشدر. و بو جمهوریتده بر ملکیت خصوصییه قانونی جاریدر. بو قانون باقی قالدیجه قادیلقک تام مناسیله آزادلکندن بحث انمک، قایتالیزمک حنوقنی چیکنمک اولور! حالبوکه تورکیه هنوز یکی دوغمش بر قایتالیزمک ایچروسته یووارلانمده در.

- ۴۵ -

۳- دارالفنونلر و عالی مکبلر مقدارچه ارککلره مساوی بر صو رتده خاتم طایله لرله دولمشدر. بو حال یارینک (تربییه) و (آ) اردو سنی یک اساسی بر صورتده پیشدیرمکده در.

۴- صنعت و موسیقی قادیلقک سربستیسی یوزندن حقیقی و جدی بر انکشافه طوغری یورومکده در. بالخاصه تیاترو حیاتی تماماً عصری و مدنی بر شبکه کیرمش، آوروپا صحنه لرله موازی بر صورتده یورومکه باشلامشدر. (دارالیدامک) یعنی (قونه روانوارک) پیشدیر دیکی قیمتی قادیق آرتیستلری تورکیه نک صحنه حیاته یک بویوک بر یارلاق ویرمکده در. والخاصه بو کون تورکیه ده عمومی بر صورتده بر قادیلق و ترقیسی، و قادیلقک مدنی بر صورتده اولان مجادله سی کوزه چاریماقده در. و بو مجادله، دینی اسارتدن قوریلماش اولان قادیلقی منطقی و علمی بر ساحه ایچنده حرکت ایتمه مجبور بیراقمشدر. بو کون تورکیه ده قادیلقک سیاسی اولان حنقه صاحب اولاماش ایسه ده بونکده امید ایدمه بیچکمر قادیق بر زمانده حصوله کله چکی وقایع یک آتجق بر صورتده کوسترمکده در. تورک قادیلقک حقی و حریتی طاینتیق اوزره شکل ایتمش بر چوق قادیق جمعیتلری، تورکیه نک مدنی اولان کنجک و حکومتنه بو طبیعی اولان حفرلینی قبول ایتدیرمکده کچیکمه بیچکلدر. ذاتاً کنجکک آراسندا قادیق سیاسی اولان حنقک ویریلیمسی عمومی بر فکر حالتی آلمشدر.

خلاصه اولوق اوزره شونی سوله بیلیرم که: حال حاضرده تور کیه ده، ارککله برابر یوروین، اونکله برابر عینی حقه مالک اولان، مدنی، آتجق، سربست، چارشافلی (چادرانی) دکل، فقط شایقایی بر تورک قادیق وادرد. و تورک قادیلقک بو کونکی مدنی قیافتی تورکیه بیتمک توکنمک بیلیمین فائده لر، ایلکله کتیرمشدر. ده طوغریسی اونک هر خصوصنده، کرک اجتماعی و کرکه اقتصادی حیاتده تورک قادیلقی تورک کنجککک اک جدی بر شریکی، اک حقیقی بر رهبری اولمقده در. بو کون تورک قادیق تصویر ایتمک ایجاب ایدرسه اونک ایچون ساده چه مدنی و آوروپالی بر قادیق دیمک کفایت ایدر. آتجاق بو کلمه لر، آوروپالی قادیقلره موازی بر صورتده یوروین تورک قادیق صحیح اولاراق افاده ایدمه بیله چک کلمه لر در. مع هذا بوراده شونی ده سوله مک و اعتراف ایتمک مجبوریتده یز.

B.27

— ۴۸ —

تورکیه نك بو کونکی حیات و معاشرتی تماماً آوروپانک حیات و معاشرتی. ذاتاً قادیبی جمیعت حیاته صوقده تصکره حیات و معاشرته ده آوروپائی بر شکله اوله جی آشکار ایدی. عاللمل آراسنداکی جمیترلر، تیاترلر، قونسلر والنج... تورک بو کونکی ذوقی تأمین اتمکده، انتظام و اطراد دائره سنده تعقیب ایدیلن بر حیاتک وارلغی کومتر مکنده. کهنه بر اعتیاد نتیجه سی قالمش اولان تراکت تماماً برک ایدیلش، برینه قیصه و فائده لی بر تراکت قونشدر. تورکیه ده بو کون موجود اولان معاشرته بر (بورژوا) معاشرتی اولدیگی انکار ایدیلماز. ذاتاً اغلابی ده بر (بورژوا) اغلابدر. بناً علیه حیات و معاشرتی ده بورژوازی بر یول اوزرنده تعقیب اتمکده. فقط بو کونک بو اغلابی قطعی و ضروری ایدی. هیچ بر زمانده مدنی تورکیه اجتماعی اغلابی یاپاراکن حیات و معاشرته باشقه یوللر ویرمک، اون یکی بر طرز صوقق ضرورتی اونوتامازدی.

بو کونکی اغلابی تورکیه نك یکانه غایه سی، یشته جک یکی نسله حیفی و تام بر تریه بی ویرمکدر. کچ تورکیه (تریه بی) یانکر مریرک الیرنه برافاقده. و اجتماعی بر محیط ایچنده دوغان چوچک اوزرنده محیطک یاهجی مهم تأثیرلری دوشونرک (تریه) ده محیطک نه قادر بوک بر عامل اولدیگی اونوتاماده.

صوک زمانره قادر، یعنی تقریباً ۲۰ الی ۴۰ سنه اولینه قادر، دینی تریه ایه یشتنلر اخلاق لسان... کبی مفکوره لری، و بو مفکوره لری احتوا ایدن حسی، اراده بی، ذکا کبی ملکه لری قازانمقدن پک اوزاق یاشایورلردی. انسانر ایه حیوانر آراسنداکی فرق؛ (مدرسه) تریه سی ایه انسانک بر (حیوان ناطق) اولماسی کبی بیسط بر فرق ایه آیریلبور، عینی زمانده انسانرک ملکه، ذوق... والنج صاحب لری اولدیقلری اونوتایوردی. چوجه فطرنده اولیمان جمعت حیاتی یشاق اقداری ویرمکی بر شرک (۱) تلقی ایدیورلار، و حیاته ده هر شیک (فعلی) اولدیغه دینی بر توکل ایه ایمان و اعتقاد ایه یورلاردی. مکتبلردن بکله تین فائده، بالخاصه (عبدالحمید) زمانده، دینه یاردیم ایده جک انسانگری یشدیرمک، دیندار و متوکل بر کله وجوده کتیرمکدی. فقط بو

دوردنجی باب

حیات و معاشرته، تریه و معارفله انقلاب

تورکیه بو بوک اغلابی تصکره حیات و معاشرتی ده اصلاحه مجبور دی. بو خصوصده تورک اغلابیلری سوه سوه اوقودیلاری (ماقی سیمون نوردان) ک نصیحتلرله حرکت اتمک ایستیمیلریدی. اولترده، باش قیافتی ذک، قیافت باشی دکیشدره یله جک قناعتی موجوددی. ابتدائی و وحشی بر حیاتی تعقیب ایدن بر آدمی، مدنی حیاته آیشدیره یلمک و صوقق ایچون اونک بوتون حیات طرزلرینی ده کیشدیرمک لازمدر. آنجاق بو صورت اون یواش یواش مدنی حیاته ایصنه یله جک بر حاله صوقار. فقط عمومی بر صورتده دکیشه بر یاشایش طرزنده اوکا اسک زمالرینی خاطر لاتاجق کوچوک بر نشانه یله بیراقلمایلدیرکه؛ کیدیسندن اوله مدینی تقدیرده، اولادندن مدنی بر صورتده استفاده ایدیلایلسین. یشته تورک کنجکی حیات و معاشرته تبدیلی خصوصده بو غایه لرله حرکت اتمکی وظیفه ایدیمشدی. خلفی ابتدائیلکدن قورتارایلمک ایچون، اونک یاشایشی، کینیشی والخاصه هر شیشی تبدیل اتمک ضرورتی واردی. عادتاً بر قارتاوالی آکدیران و کویپن کویه دکیشه کینیک طرزی و بعضاً الیه دارک صحنه تأثیر ایده جک قادر تمیل وقائی اولمسی، بر بوسکوللی بلاکی طوران قرمزی فسارک اوزرلرینه ساریلان صاریق و یمنیلرله حاصل اولان آغیرلق، بوتون بوئر تلبس طرزنیک عمومی بر صورتده دکیشدرلیمسینی آسان قیلیمشدی. بوک ایچونده قول ایدیلجک یکانه قیافت آوروپانک مدنی اولان قیافتی دی. بناً علیه فسی شایق، شالوارلری پانفلون، جیکتری ده جاکت استخلاف ایدی. چونکه حیات و معاشرته دکیشمه سی ایچون اول قیافتک دکیشمه سی ایجاب ایدیوردی. یکی حیاتک ایچنه تورکک مدنی کسوه سیله کیرمکه مجبور دی.

B.28

— ۵۰ —

عصرى بر حاله كيره بيلمك امكانى بولممازى. يكدىكرىنه مند اولان بو اىكى قوتى بر برندن آيرماق، برىنى كرى، دىكرىنه ايلرويه كوندرمك لازمدى.

۲ - تدرىسانك برلشديريلمىسى...

يعنى قادين ايله ارلكك عىنى كرسى اوزرنده اوقوبهيلمىسى... بو مادهنك اهمىتى سويلهك فضلدهر، شوراسى آشكاردركه؛ حبانده قادين ارلككه تشريك مساعى ايندكجه بر ملنك ترقى و تقيضنه امكان بوقدر، اك فضلته شرفى اولان ملنلر، اجتماعى حياقلرنده قادين ايله ارلككى عىنى ساوى شرايط ايچينده يوروتىلن ملنلردر، بو حقيقت ميدانده ايكن عىنى غايه لرله يتشه چك قادين ايله ارلككى تربيه خصوصى بر برندن آرييرىق مدنى انقلابچىلر ايچون ممكن اولممازى.

۲ - مرييلردن مؤتلك ايله مذكرلكك لغوى.

بوده تدرىسانده قادين ايله ارلكك عىنى حقى خاثر اولمىسى اعلان ايدييوردى.

دين ايله تربيه يى بو صورته بر برندن آيران انقلابه ايكنجى بر وظيفه اولمق اوزرده عمومى صورته مکتبلىرى اصلاح اينمك وظيفه سى قالمشدى، چونكى دينى تربيه دن آيرمقله معارفده بايلمى ايجاب ايدن انقلاب حصوله كلمزدى، دينى تدرىساتى لغو اينمك آنجاق معارفك انقلابنده بر ادارى باشلانچ اوله يلىردى، اصل ايش بوندرنسكره معارفه مدنى و عصرى بر يول كوستره بيلمىكىدى. انقلابچى توركيه يه اويله بر معارف لازمدى كه؛ چوچق ايچينده بولوندىنى محيطى، جمعى طانيه يلىسن؛ چوچقه بو محيطى طانيه يله چك معلملر مرييلر بولنسن؛ مريى محيط حقتده كى غايه لر ينى چوچقه تلقين ايدركن قوللانچى واسطه لرى، اصوللرى يلىسن...

پناه عليه تام بر عرفان كنه سى، بر معلم اردوسى يتشه دىرمك لازمدى، چوچقى محيطه حاضر لايحق اولان مرييلر چوچقك روحى اوزرينه ناصل تاثير ايتمىنى يلمىسى؛ چوچقك حاضر لاناچى حياث حقتده كى تلقيلر نهدن عيارت اوله چقى آكلامسى و بو استقامت داخلىده چوچقى يتشه دىرمسى ايجاب اينمىكه ايدى. بونك ايچون ده آنجاق

— ۴۹ —

آرزويه رغماً ينه عالى مکتبىر دائما مدنى حبلرله باشايان انسانلازى يتشه دىر بولردى. فقط يازيق كه؛ ذكا اعتباريله يك يوكك اولان بو كنجلرده تشيت خاصه لرى، عصرى بر تربيه ايله مجهز اولامالرى بوزندن، بولنمه يوردى. يالكر كنجلكك عمومى قناعتى هر شيشه رغماً معارفى اصلاح اينمك، اوكا، زمانك ايجاب ايتدردىكى بر شكده، عصرى بر انتظام ويره بيلمىكىدى.

۱۳۲۴ - ۱۹۰۹ سنه سى مشروطيتندنسكده معارفك اصلاحي خصوصى صنده چوچق جدى آديملر آيتلمشدى. همان هر سنه بر چوچق طلبه لر آوروپايه كونده ريلور، و معارفه يكى و صوك سيستم اصوللر ك تطبيقه اهميت ويرييلوردى. فقط بوندان اولكى نلك فرانسز علم و عرفانيه يتشمسى، و معارفه ياييلان اصلاحتك فرانسز ذهنيته وجوده كيتريمسى، حبانده حكومتى كنديسنه بر دستك ايدينهرك يوروكه آيتشمش، حبانده رتسز و حياثندن قورقان بر كنجلك يتشه دىرمشدى. فى الحقيقه بونده دينى اولان تربيه نكده بويوك بر تاثيرى واردى. (اتحاد و ترقى) حكومتى دائما ادارى كندى اتده بولونديره بيلمك ايچون سلطنته، سلطنته برابر دينه و خلافتك بويوك بر صداقت كوستريوردى. پناه عليه معارفه بايدىنى تجدد و اصلاحتي ده دينى بر پرده آلتندا وجوده كيتيرمه چالشمش، هر بكيلىكى دين ايله برلشديرمه كة قاييشق غيبلرلفنده بولونمشدى. مع عافيه معلم و مريى يتشه دىرمك ايچون (دارالمعلمين) ايله (دارالمعلمات) وريدكى اهميت ده هيچ بر زمان انكار ايديله ماز.

توركيه انقلابى باشلادىنى وقت، معارف، پوصله سنى شاشيرمش فودا تارك اللرنده، (دينى) لك ايله (غير دينى) لك آراسندا بورجلايان كمى يه بكمه يوردى. انقلاب بوسكا تام برطوغريق وىرمك و عصرى بر يول كوسترمك مجبوريتنده ايدى. و ايلك اجرا ات اولمق اوزرده آنده كى ماده لرى اعلان ايتدى.

۱ - دينى تدرىسانك منى...

انقلاب، بو بويوك قرارى چيقاريسكن دين ايله علمى بر برندن آيرماق، علمى دينك پنجه سندن قورتارارق اوكا تام بر سربىنى وىرمك غايه سنى تعقيب ايتمشدى. چونكه دين تربيه ده عامل اولدقجه مدنى و

B.29

- ۵۲ -

و شعبه‌های هر سه بیکدیگر کنجی تورکیه‌نک کنج و فعال حیاتی
ایچنه آتماقادر.

دارالفنونلرده تحصیلی ارکک و قادین برابریه تعقیب ایدرلر.
بالخاصه طب فاکولتسی و حقوق فاکولتسی کنج خانسلرله طولمشدر.
تورکیه‌ده کی دارالفنونلرک پروگراملری، عینله مدنی ملنرک دارالفنونلر
نده کی پروگرامدر. بناً علیه تحصیل تمایله آوروپا دارالفنونلرند کی
کی کوریلیمکده و تعقیب ایدلیمکدهدر. حتی صوگ زمانلرده آرتق
تورک کنجلیکی تحصیل ایچون آوروپا کوندیرمک اصلولرینک قالدیر
یلماسی یله دوشونیلیمکده ایدی. شوراسی آشکاردرکه؛ تورک دارالفنو
ندن دیلوما آلمش بر کنجله، آوروپا دارالفنونندن دیلوما آلمش بر
کنج آراسندا هیچ بر فرق یوقدر.

حال حاضرده تورکیه‌ده فضلجه بر اهمیت قازانان مکتبلردن بریسه
(دارالبدایع) یعنی (قونیه‌روانوار) در. محتاج بولوندوغی موسیقیشاسلر
ایله تیاترو و صنعتکارلرینی پیشدیرمک تورکیه‌ده کی کنج انقلابچیلرک
عمومی بر غایه‌سی در. بو صورتله (دارالبدایع) قادین و ارکک
حقیقی تورک صنعتکارلرینی پیشدیریمکدهدر. دها بوندان یدی سکر سه
اول ایی بر صحنه مالک اوله‌میان تورکیه، بوگون جداً صنعتکارلریله
افتخار ایدیه‌یلجک بر راده‌یه کیشدر. اک (موده‌رن) پیسلر تام بر
آوروپا صحنه‌سند ایش کی پک مکمل بر صورتده تمثیل ایدلیمکدهدر.
خلاصه اولوق اوزره شو دینه‌یلیرکه؛ تورکیه تریه و معارف خصو
صدهده ایجاب ایدن انقلابی تام و قطعی اولاراق پایمشدر. آرتق
تورکیه‌ده دین ایله قاریشمش بر خرافه تریه‌سی دکل، مدنی فنی، علمی
و عصری بر معارف یاشامدهدر. و یارینک کنجلیکی مدنی عصرک
مدنی بر کنجی اولاراق پیشدیریمکدهدر.

- ۵۱ -

عالمه تریه‌سی، آنا تریه‌سی، ثانیآده خوجا تریه‌سی لازمدی.
و انقلابی تورکیه تریه و معارفده کی انقلابه آنا، و معلم
پیشدیریمکله باشلامشدر.

حال حاضرده تورکیه‌ده دارالمعلمیه ویریلان اهمیت پک فضلدهدر.
همان هر ولایت مرکزنده بر دارالمعلمین آچیلش و بورالردن پیشین
معلمر عصری و مدنی بر پروگرامله پیشیمکله باشلامشدر.
تورکیه‌نک ایکنجی درجه‌ده اهمیت ویردیک ایئتائی و نالی مکتبلردر.
بر دفعه هر تورک چوچنک ایئتائی بر تحصیل کورسی قانونی بر
شکله صوفولمشدر. و هرسته دارالمعلمینک پیشدیردیک کنج معلمر
اک اوزاق کویله کیده‌رک اوراده یارینک کنجلیکی پیشدیریمکله
مشغولدرلر. حیاتی تمایله دکشیدیرمش اولان یکی تورکیه، کنجلیکی
تمایله یکی حیاته آیشاجق بر صورتده پیشدیریمکدهدر، چونکه جمعیتمک
سیرو حرکتی تعقیب ایدمه‌مین بر تریه، او جمعیتمک ترقینه بر مانع
تشکیل ایدره، بوکا مانع اولماق ایچون جمعیتمک یکی احتیاجلرینه کوره
تریه‌سی تنظیم ایشمک ضرورتی وارددر. بناً علیه تورکیه‌نک بو کونکی
تریه‌سی‌ده انقلابه اویمان مدنی بر تریه‌دهر. یعنی مکتبلرند تطبیق ایتدیک
اصول، عصری و مدنی بر اصولدر.

تورکیه دارالمعلمینلرینه ویردیک اهمیت نسبتنده نالی مکتبلرینی‌ده
اونوتماقدهدر، هر ولایت مرکزنده بر (لیسه) وجوده کتیریلش و بو
(لیسه) لر تماماً طلبه‌لرله طاشاجق درجه‌ده طولمشدر، همان دینه‌یلیرکه
تورکیه‌نک هر طرفنده، حتی اک کوچوک کویلرند ییله ایجاب ایدن
مکتبلر آچیلمشدر. بالخاصه ولایت مرکزلرند وجوده کتیرین (نمونه
زراعت مکتبلری)، چقنجی اولان تورکیه‌نک کنجلیکی ایی برزراع
اولارق پیشدیریمکدهدر، و هرولایند، ولایتک استحصالاته کوره صنت
مکتبلری وارددر. قرضا پروسه‌ده ایسکچلک، طوقومه‌چق، ازمیرده
زراعت و ماکنه‌چلک عشاقده خالیچیلک و سائر مکتبلری کی..

تورکیه‌نک عالی مکتبلرینی‌ده یعنی دارالفنون و شعبه‌لرینی‌ده ذکر
ایشمک لازمدر.

تورکیه‌ده عالی تحصیل پک بویوک بر اهمیت ویریلیر. دارالفنون

B.30

— ۴ —

عليه ده بولناتره ابي بر مقاله سر مایه سی ویریوردی. اشته بونک ایچون بوتون بو اسکی ذهنتله پاشایان قانونلری اصلاحدن زیاده ترك ایشمکی دوشونهرك، تورکیه جمهوریتی اسیچره نك (مدنی قانونی) قبول ایندی. چونکه مملکتلرده کی عدلی تشکیلاتدن غایه؛ عدالتی بوتون وطن داشلار اوزرنده ساوی بر صورتده تطبیق ایدیه یلمکدر، بونده آنجاق عصری بر ذهنتله مجهز اولان ملئر یایه یلیر.

تورکیه جمهوریتی بین الملل عمومی مجادله ساحه سنده حیات و قوته سب اوله جق علوی واسطه نك آنجاق پاشادینی عصرک مدینتی ایچینده بولنه یله چکنی کندیسه اك حقیقی بر عقیده ایدیه یلمشدر. عمومی اداره سنك و بوتون قانونلریك دنیوی احتیاجاتدن دوغمنی، و بو احتیاجك دكیشمسی و یاخودده تكامل ایشم صورتده دنیوی بر ذهنتك تكلیله برابر یوزومسنی تورك ملتی انقلابك اك اساسی بر شرطی اولاراق قبول ایشمکده در. بنا علیه یکی یکی قانونلر وجوده کیرهرك، تورکیه نك سلطنت و دینه دایمان قانونلری کونکدن سو کوب آتمشدر.

تورکیه جمهوریتی، علیه ده یایدینی بو انقلابی، ساده جه قانونلری دکیشرمکله تماملاش عد ایدیه یلمشدر. آنجاق بو قانونلری دکیشر مکه برابر موفقیت الده ایدیه یلمسی ایچون مراجعت ایدیه چکی واسطه ار واردی. اوترده (حاکملر) دی.

موفقیت ایچون اك اساسی شرط؛ اشخاصک مقدراتی حقنده حکم ویره چك (حاکملر) ك میلکنه حقیله واقف اولان معلومات و عرفان صاحبی انسانلر اولماسی لازمدر. چونکه بونك یوقزلری حالنده حاکمک فنا بر اجتهادی نتیجه سیله شخصی و عمومی اولان حقرك نه قادار فنا ضررلر اوغرایه چی آشکاردر. (عدالت و حقوق) مفهومی بوتون حاکملر، و حقوق اربانه جه آکلاشیلماقدنصکره قانونلرک تید یلندن و مدنی بر شکه افراغندن هیچ بر نتیجه چیقمازدی. بنا علیه بو مفهوملرک نه اولدینی بوتون حقوق اربانه و حاکملرینه آکلاماق لازمدی.

بونك ایچون تورکیه جمهوریتی علیه سلکنه و بو سلکه عائد

بشینی باب

عده ده انقلاب

صوك زمانه قادار تورکیه ده کی قانونلر، دیندن ملهم اولان قانونلری. فرضا چرا قانونی، حقوق قانونی، نکاح و میراث مسائل و الهاصل هر شی (مجله) دن چقاریلیر، (مجله) ده دستورلرینی (قرآن) دن آلیردی. بوندان یك اوجوز سنه اول وجوده کتیریلش نظامنامه لرله تورکیه جمهوریتی داخنده (عدلی) بر ماکه نك قوریلایلمسی امکان و احتمالی اولمازدی. بر مملکتک مدینتی کوسته ره یلمک، او مملکده عدالته قارشسی اولان حرمت و عدالتی تأمین ایچون تطبیق اولنان سبته ملرده کی مکملیتی کوسته ره یلمکله ممکندر. چونکه حریت و استقلال؛ دولت اداره سنك اك مهم جهازلریدن برسی اولان (عدلیه) ماکه سنك منظم بر صورتده ایشله مته یلمی در. عدالت اولان بر یرده امنیت و حریت ده واردر. اشته بو سیدن تورك ملتی بو بویوک تجدد و انقلابه مدنی ملئر آراسندا پاشامه لایق اولدینی اثباته قالدیشدی کون، هر سیدن زیاده علیه سنی اصلاحه، یعنی اسکی قانونلری دکیشرهرك مدنی قانونلری قوله، بویه جه ده عدالت تلفینك مملکده آکلاشیلماسه اهمیت ویرمشدر. چونکه تورك قانونلری، قرون و سلطانن کلن (سقولاتیق) ذهنتلرک ایچینده یووالایوردی. تورك قانونلری کندیسه یعنی عصرده پاشایان ملئرک قانونلریله طبان طبان ضد بر یولی تقیب ایدیور، حتی ملتك اجتماعی، اقتصادی، حیاتی احتیاجاتنه یله اویمیوردی. دها طوغری بر تغییر ايله تورکیه علیه سی عصری بر ذهنتله مجهز اولمقندن اوزاق، بوندن عصرلرجه اول کلمش (مجنه د) لرك قوللرینه تابع اولاراق یورومکده ایدی. بالعلیج بو حال تورکیه نك (عدلیه) ماکه سنده بر یوزوقق حصوله کتیریور، تورکیه

آلتىجى باب

توركيه اقتصادياتى، زراعت.

حرب عمويدين اول توركيهده اقتصادى بر حيات يوقدى. چونكه (قايتولاسون) توركك اقتصاداً يايىجى بوتون انكشافك اوكنه بويوك بر مد چىكىش، توركى، آوروپا سرمايسىك بر استثمارجيسى اولاراق قوللاتىغى باشلاشدى. كرك تجارت، كركه صنايع، غير تورك عناصرك النده بولنپور، ساده توركك النده بيراقيلان زراعتدهده (دره بكك) اصولى تطبيق ايديليوردى. بناً عليه نه عمله، ده زحمتنه صاحب اوله يلىن بر كندلى واردى.

حرب عمويىك اعلاىي، توركك تجارت و اقتصاد ايشارينه سريستجه قاتيشيلىمىنه سبب وىرمشدر. فقط حرب عمويىك طوغوردى بو اقتصاد، علمى يوللارى تقىب ايتىمكدن بك اوزاق جاهل، نه اولديقلى بلليز انسانلرك النده بولنپور، شىباريق بر تجارت طوغوريوردى. بناً عليه تحريك دوامى مدتجه النده ايديلهن ميليارلرله ثروتك هيچ بر فائدهسى اوله يىجى معلوم ايدي. نه كيم تاركهك اعلاىي متعاقب، يكي ميلپوتزلرك بررير، عادتاً استقاميل كاغدى كى بو وارلانمىلرينه رغماً تجارتك بو ساخته ترقيسىك خلقده اقتصادياته قارشى بر حرمت، بر محبت اوياندىرمى طولايسىله بك بويوك بر فائدهسى طوقونمشدر. فى الحقيقه تاركهك نصكره بك اليم اولان اقتصادى معلويت هر نه قادار مملكت ايچون فنا بر فلاكت ايديدهده، توركيه، بو فلاكتى كه چك اولان اقتصادى غالبىك بر مژده جيسى اولارق كوريوردى. ينى خلقك كوزى، آچىلمش، ياشايىلمك ايچون حكومه يوك اولمق ذهنتى اور تادان قالقمش بولنيوردى. بناً عليه توركيه اقتصادى انكشافى، توركك ينه تونريك فعال الندن بگه يور، فقط بونى انكشافى ايتديريلمك ايچون،

سكىلره بك فضل بر اهميت وىرمكدهدر. كچن سته آجيلان (عدليه ملىك مكىي)، تمايله عصرى بر ذهنتله يتيشهك اولان حقوق اربابىي حاضرلاماقدادر. كذالك صوك زمانده آقرهده وجوده كىريلان (حقوق مكىي) ده بو جمله دندر كه؛ پروگرام اعتباريله صوك زمانده تماماً عصرى بر شكله صوقولان استانبول حقوق مكىيك عنيذر. خلاصه دينه يلىر كه؛ توركيه اهلانده؛ اك بويوك حياتى مسئله لرندن بريستىي تشكيل ايدن عدلى اعلاىي ده اونوتامش، اونى دين و تمصك امان وىرمىي پنجه سندن قورتاراراق، عصرى و مدنى بر شكله صوقمشدر. اليوم توركيهده جارى اولان قانون توركيه (بويوك ملت مجلسك) قبول ايتدىكى (اسويچره قانون مدنىي) در. بو قانونك سايه سنده هر وطنداشك مساوى اولان حقيقى، آتجاق بورژوا اولان حكومتلرده تطبيق ايديلىكى قادار ايديله يلمكدهر.

B.32

— ۵۸ —

خارجدن بهدای تداركه هيجده لزوم قالمه جدى. آقره؟ قسطنطيني، بروسه، مرعش، سنبوب و حواليسي پرنج زرعياتي ايچون اك مساعد طوپراققره مالكدير. ازيمير، بالكير و بروسه نك ساحل قسمرى كوزل زيتونكلى نيشدير، كده ايدى. آطه پازاري، بروسه و حواليسي ايله آناتولى خلك كچديكى قسم كوزل پاتاسيريه شهرت بولمىدى.

فقط بوناردن لايقيه استفاده ايديله يامسى ايچون ادارى و فنى تدبيرلرله اراضينك اصلاحى ايجاب ايدى بوردى، بونك ايچون زراعت پروگراملى وجوده كتييرلدى، بو پروگرام خلاصه ايديله جك اولور ايه شوله كوستريه بيلير.

- ۱- آلات و ادوات زراعيه نك تعميمي.
- ۲- نباتات زراعيه نك اصلاح و تعميمي.
- ۳- زراعت حيواناتنك اصلاح و تكثيرى.
- ۴- صنايع زراعيه نك اصلاحي..
- ۵- انشاعات و تأسيسات زراعيه ايشلرنده زراعت و زراعت برلكيرنه رهبرلك.

- ۶- تشويقات زراعيه..
 - ۷- اقتصاد زراعى ايشلىرى.
 - ۸- تدريسات و سائر مؤسسات فنية زراعيه.
 - ۹- زراعت تشكيلاتلىرى.
- حقيقه حكومت بو خصوصه آتديلى جدى آديماريله مطلوب اولان نتيجه يي استحصاله باشلامىدى.

مثلا فندق محصولي بوندن اوچ سنه اول ۸۰,۰۰۰ چوال و يرمى ايكن ايكنى سنه اول بو مقدار ۱۲۰,۰۰۰ چواله چيقاريلمش و كچن سنه ۱۵۰,۰۰۰ چوال محصول الله ايدلمىدى، بولهجه قارشوسنده اك بوبوك رقيب اولوق اوزره بولنان اسپانادن توركيه ايكنى مثلى فضله سنده فندق نيشدير، كده باشلامش، و فندق پيايه سنده حاكم اولوق بولنى طوتمىدى.

كذا، آطه و حواليسي پاموقلى دونم باشنه ۲۵ اوقه صاف پاموق و يردىكلى خالده، صوك سنه لرده بو مقدار دونم باشنه ۵۰ اوقه قادار

— ۵۷ —

م بر اقتصادى استقلاله مالك اولماق لزومى حس ايدى بوردى. لوزان معاهده سيلده بو استقلالنى، اجنبى امتيازاتنى قالديرمقه، تماماً الله ايدى. (لوزان) معاهده سندنسكده اقتصاد ساحه سنده سريستجه حركت ايديله ملك قوته مالك اولان توركيه نك قارشوسنده يكي بر مانع اولاراق (سرمایه) مسئله سى بلمىدى. توركيه نك واسع اولان طبيعى ثروتدن لايقيه استفاده ايديله يلمسى ايچون بيمه حال آوروپانك سرمايه سنده احتياج حس ايدى بوردى. فقط توركيه يه صوفولمق ايستينلن هر آوروپا سرمايه سى حكومه و يردىكلى شرطنامه ليله الان اسكى ذهينتى محافظه ايدى بولر، مملكتده بر نوع اقتصادى قايتولاسيون وجوده كتييرمك ايسته بولردى. يعنى آوروپا قايتاليسلىرى توركى اسكى سى كى استثمار ايشكى آرزو ايتديكلى همان همان آچيقجه سوله بولردى. بالطمع بو شرطلر داخنده توركيه، كوچلكه اقتصادى استقلالنه صاحب اولدقدن صوكره مملكته اجنبى سرمايه سنى صواقىردى. بيه عليه اقتصادى انكشافى نك باشنه و نوزينه وجوده كتييرمك مجبوريتنده ايدى. و ايلك دفعه واسع و منبت اولان طوپراققرندن حقيه استفاده ايدهرك، اقتصادى انكشاف ايچون لازم اولان سرمايه يي ينه توركك نوز زحمتيله وجوده كتييريلمسى مسئله سى دوشونيلدى. و هر شيدن زراعت بر اهميت و يريلمكه باشلامدى.

توركيه ده زراعتك ايلروله مى، هر سنه مملكتدن آووج آووج طيشارىيه آقاجاق اولان پاره لرى طورديره رق مملكتك داخنده بيرافاجق: اوزوم، انجير، توتون، فندق، پاموق و سائر كى استحصاليله مملكته فضله مقدارده خارجدن پاره جلب ايديله جكدى. بوندان اوچ سنه اولنه كنجيه قادار، ممالك اجنيه دن هر سنه توركيه يه كيره ن ۱۴ ميليون ليرا قيمتده كى يوز آتمش كور ميليون كيلودن عبارت ادخالانك بر قسمنده بهدای تشكيل ايتمكه ايدى. مباقى اقسامى ايه، پرنج، پتاس، زيتون و زيتون ياغى، صابون و الخ ايدى. بنيه عليه مملكتده نيشدن محصولات داخليه يي حمايه صورتيله استحصالانى جوغالتقى و ادخالات ايله اخراجات آراسنده بر موازنه بولمق لازمدى. توركيه تارلالىرى فنى بر صورتده ايشله تدبىكى قديرده

B.33

- ۶۰ -

بیشدیریر. دیگر ایسه، اورتاچی مرقیله چالیشان کندلیر، برنجی صنفه داخل اولان کندلیر، یکی محصول آلتیجیه قادار بورجه و آرتیق فائضه باشامه آیشمش اولان کندلیردرکه؛ محصوللری چقار چیقار، بونی اوجوز پالی صانوب، و یاخودده آله چقیلری اولان توتون قومانیلرینه ویروب بورجرینی اوده مکه چالیشیرلر. بنا علیه دنیا پیاسه سیله علاقه لری اولمادیکی، فیأنک بوکسه لمه سندن ده بر استفاده تأمین ایده مازلر. ایکچی قسم کندلی ایسه اورتاغنک انده بر اسیردر. محصول چقار چیقار تارلا صاحبی اکین ایچون صرف ایتدیکی سرمایهی توتون آلمق صورتیه چکر، متباقی قالان توتونی ده چیانی ایله، چولوغی ایله چوچنی ایله چالیشان کندلی ایله آراسندا قسیم ایدر. حالبوکه چالیشان بو زواللی کندلی، تارلا صاحبندن ده اولجه بورج پاره آلدیگی ایچون بو بویوک فائضی اولان بورجی، انده قالان توتونی عیناً ویرمکه اودر و یکی بر بورجک آلتیه ده کیره. فقط تارلا صاحبی ده، عنیله کندلی کیی توتون قومانیلرینک اسیریدر.

تورکیه ده (دخان، مشرق، هرمان و کهری) نامنده کی بویوک توتون قومانیلاری موجوددر. شیمدییه قادار توتون پیاسه سی، جهان پیاسه سی ایله علاقه سنی کهرک بو قومانیلارک تقدیر ایتدیکلری فیأنرله آلمقده و صایلمقده ایدی. و توتونلری دائما نوع و جنسی تمیز ایشمه رک یعنی (ماتیپولا) ایدلمه دن آلیبورلردی. حالبوکه بر توتون یاپراغی حاصل اولور. و بونلرله اک ایی جنسی (دوروق) اولوق اوزره (بل، دیپ اوستی) ناملرینه آپریلیر. بونون بو توتونلرک قارشیق اولاراق اک آشاغی جنسک فیأتیله آتماسی، کندلینک همان همان یوزده اوتوز نسبتنده ضررینی موجب اولماقدا ایدی. یعنی ده اطوغری افاده ایله تورکیه کندلیسینک زحمتی هیجه کیدیور، و طولایسیه آوروپا سرمایه سنی چوغالتیوردی. مع هذا حکومت بو خصوصه عاجل بر تدبیر توتماقدان کیری قالمادی. توتون اکیلن محظرده (زراعت باقهنسک) معاملاتی کیشلتمکه برابر، آفحصارده ده (توتون باقهنسی) تأمله بر باقته وجوده کیشرتدی.

بو باقهنلرده وجوده کتیریلان توتون ده بولرینه کندلی محصول

- ۵۹ -

چقاریلمش، همان همان مصر پاموقلریله رقابت ایده یله چک بر وضعیه کلمشدر. مصر طویراقری آنجاق دوئم باشنه ۸۰ اوقه صاف پاموق ویره یلمکده درلر، فقط بو حوالینک صوک درجه ده بوریلش اولان طویراقری ایله آطنه نک کتج وزنده طویراقری مقایسه ایده یله چک اولنور ایسه هر حالده تورکیه ده کی پاموق استحصالاتک بر قاج سه طرفنده مصر استحصالاتی قات قات کچه چکی آشکاردر. ته کیم تجارت وکیلک ریاستی آلتندا تشکل ایدن پاموق قونفره سی بو مسئله یی تمامیه حل ایشمش، آطنه و حوالیسی طویراقرینک اصلاحی ایچون اون میلیون لیرانک صرفه قرار ویره رک فنی و عصری بر پاموقچلق وجوده کتیرمکه باشلامشدر. بوله جه ئوزینه باقوناز یاپان انگلیز پیاسه سنی ده انده ایشمش بولناچدرکه، ایوم تورکیه پاموقلری، غظله حیرت ویره چک اولان اباروله سیله دنیا پیاسه سنده مهم بر عامل اولماغه باشلامشدر. صوک زمانده پاموگک آلیچیندن فضله محصول یتیشدیرمه سی. تورکیه یی منوجات ایشلریله ده علاقه دار اولماغه سوق ایلمشدر.

تورکیه نک پاموق مشتری ایتالیا ایله صوک زمانده شورالار ایتاقیدر. فقط بوملکترک آله چقاری پاموقلرله تورکیه پاموق استحصالاتی قارشوسنده نام بر آلیجی اولمازالار بنا علیه استحصالاتی نسبتنده محصو لنی صرف ایده یلمه سی ایچون، تورکیه صنایع نگییه ده اهمیت ویر مک مجبوریتنده قالمشدر، بوسورته آطنه و حوالسینده کرک حکومت و کرکه خلقه عائد اولوق اوزره منوجات فایرته لری وجوده کتیر یلمکه باشلامشدرکه؛ بونلردن حکومت عائد اولان اک بویوکی یوسنه فعالیت کیره شه چکدر.

تورکیه حیات اقتصادیه سنده فعال رول اونایان استحصالاتدن بریسی ده توتوندر، همان همان دینه یلیرکه تورکیه ده توتون زراعتی ثروتک باریسیدر، تورکیه ده صوک زمانه قادار توتونچیلکک ناصل یایلدیغی یلمک فائده دن حالی اولمادیگی ایچون بر نیده بو خصوصه معلومات ویرمک ایسترم.

تورکیه ده توتونچیلکه اوغراشان کندلی یی یکی قسمه آیرماق لازمدر. بریسی ئوز تارلا سنده چولوغیه، چوچوغیه چالیشاراق ئوزینک محصولنی

- ۶۲ -

فقط بوکا مقابل، تورکیده ترقی ایش بر زراعت عنصري موجوددی. بوتورده تورکیده یاشایان روملرایدی. بو روملر خارجدن هر دورلو معاوضی کورمک صورتیه زراعتلری تمایله فنی بر شکله سوقایلمشلردی. یونان باقالاری کدیلرینه هر صورتله قره دی ویریور، یونانستان کلوب روم کولرینه داغلان مملر خفه فنی و عصری چتچیلکک ناصل اولدینی کوستریوردی. دینه یایرکه بو زمانلاردا تورکیده زراعتک توتونچیلک، نوزومچیلک، اینجیرچیلک، آقونچیلک، پاموقچیلک، زیتونچیلک و زیتون یاغیچیلک قسمی تمایله روملره انحصار ایش بر کیتایدی. ترکرلر بدای، آرپه، یولاف زراعتدن باشا هرچ برشی ییلورلار، سادهجه بوتلاری اکمکه قیلرینی کچیریورلردی.

فقط مملکته جمپورتدن سوکرا، هرچ بر روم قالماقی. بو صورتله تورکیهیی زراعتچی اولاراق طانتیان بو عصر، تورکیهیی ترک ایش و تمایله یونانستانه چکلمشایدی. او وقت جمپورت ادارهسی دها مہم بر یوقزلق ایچنده قالدی. یونان باقتاده تورکیهکک اک زتنک منطقهسی تشکیل ایدن ازیر و حوالیسکک ییکرجه کیلوسرولوق و تقریباً اوچ میلیون توسلق بر منطقهسیده تمایله یوزوق بر صورتده فرار ایدن یونان اردولری طرفدن یاقلمشایدی. برده بونی تکرار یکیدن احیا ایشک، یایمق و وجوده کتیرمک لازمدی. او زمان حکومت تورکیهده کی زراعت ایشلرینه دها بویوک بر اهمیتله صارلماعه باشلادی ایلک ایشی یانمش اولان ازیرکک اقتصادی منطقهسی احیا ایشک اولدی. بوراده کی اهالی به مجاناً تخملق، چت حیواناتی، و دامیزلق حیواناتی ویردی. روملردن بوشان منطقهلری روم ایلیدن کن و بجن چتچی اولان تورکرلر اسکان ایتدی، زراعت نظارتک بودجیسی ۶,۰۰۰,۰۰۰ لیریه چیتایدی. و یونان (۴۸۰,۰۰۰) لیرانی کولولر آراسندا عصری چتچیلکک تمعی ایچون پروباندارلر پاماعه تخصیص ایتدی. زراعت فن مأمورلارینک ریاستی آلتندا اولماق، و زراعت نظارته تابع بولماق شرطله هر قضاده برر زراعت جمعی وجوده کتیردی. بو جمعی و ظیفهسی کولولر آراسندا دولاتلاراق اونره عصری چتچیلکی اوکره تمک، و چتچیلرکک چالیشالرنده قصور کوریرلرله اوللاری

- ۶۱ -

زمانی توتولرینی قوبقده و سنوی یوزده سکر کی اوفاق بر فاضله یاره قالدیرماقدارلر. کندیلک توتونی، ینه بو باقتلر واسطهسیله دنیا ییاسنده کی قیاته ساتیلقده و جنسلی آیرد ایدیلرک ویریلکدهدر. بویلهجه توتون ییاسی تورکیهده کی توتون قومیا یالریکک مرابعچی اللرندن فورتمش و باقتلرکک اللریته کچریلمشدر. بو سرمایعی ایتام باقتسکک پارسيلهده آرتیقشدرماق دوشونیلکدهدر.

تورکیهکک اک فیضلی ویرکلی اولان محصولاتدن برینیه اوزوم ایله اینجیری تشکیل ایدر. کچن سنه کی اخراجاتک ۱۵۰,۰۰۰,۰۰۰ لیریه بالغ اولدیغنی سوبلمک بو خصوص حقده ککوچوک بر فکر ایدنمکه کفیدر.

فقط تورکیه یوندهده اقتصادی مانلرله قارشولاشمدر. اوزوم توتون، اینجیر کی اک مہم اخراجاتده داخلده کی استحصالاتی تنظیم ایشک، و قیاتلرک کریمهسی قارشوسنده داخلده کی صارقیاتله ییاسی طومق استحصال قوتنه تأثیر یاپاقچ عامللردن بریسیایدی. بونک ایچونده حکومتکک عجله تدبیرلرینه احتیاج وارایدی. اوده حکومتکک یاردیمیه تشکیل ایدیلرکک باقتلر واسطهسیله بو حاله میدان ویریمک، اویاتناماق ایستیلان ییاسی مستحصللری طوتاراق اویاتناماق ایدی.

بو صورتله کوریلورکک تورکیهده زراعتک ترقیسیده بویوک مانلرله قارشولاشماتدا ایدی. فقط اک چتن بر مانع خلای عصری بر زراعت آلیشدریاجاق اصوللری نوکسره تمکک ابتدائی بر زراعت حیاتدن اوزاقلاشدیرماق کیفیتی ایدی.

سلطنت زمانندا زراعت تمایله یوق ایدلمش و زراعت اسمیده اویاتلقدان قالمش کیدی. دها دوغریسی بو دورده فنی زراعت اصولی معناسی آکلاشیلمه یان بر کلمه کی دوریوره هرچ کیمه بوندان برشی آکلاشیوردی. فقط بوکا مقابل مملکت هر سنه بر جوق زراعت مهندسی بنشدریمکده ایدی. بو مهندسلر حقیقه علمی برووق ایله یتیشیورلار، بالکر اوکره ندیکلرینی تطبق ایدیلرکک بر ساحه بولامیورلردی. بنا علیه جاهل اولان تورک کولوسکک بوتلردان بر استفاده تأمین ایدیلرلری امکان و احتمالی اوله مازدی.

B.35

— ۶۴ —

یەسى (۲,۰۰۰,۰۰۰) لیرا (ایکی میلیون لیرا) اولدراق وضع ایدیلدی. عین زمانده بو باقالار، توتون تجارت و زراعتی انحصارلری آلتنه آلان آمریقالیلره قارشیده بر مانع، بر سیر وظیفهسی حکورمکده ایدیلر. شەکیم، حقیقەتەن تورك چتچیسینی آمریکا سرمایەسەنک بویوندروغندن قورتا زماغه موفق اولمشلردر. فرما کوچوک بر مثال اولدراق، بو باقالارک فائدهسینی آکلاپایلمک ایچون. (آقحصار توتونچیلر باقا)سەنک ۱۹۲۵نجی ییلده کی یایدیعی معاملهیی تدقیق ایدیلەم. او وقت کورورزکە بو باقا بر ییل طرفنده تام (۳۴,۰۰۰,۰۰۰) میلیون لیراق بر دور معاملهسی یاپیش، و توتونچیلری تمامیلە آمریکا سرمایەسەنک استثمارچی پنجهسەندن قورتارماغه موفق اولمشدر.

بوندان سوکرا (املاک وایتام باقاسی) وجوده کتیلدی. بو باقادا اساس اعتباریلە نه بر نوع چتچییە یاردیم دیمکدی. اشبو باقانک سر مایەسی (۲۰,۰۰۰,۰۰۰) (یکری میلیون لیرا) اولماق تۈزره قبول ایدیلدی. بو باقانک اک زیاده ایلیکی یوتان حریندن سوکرا خراب اولمش اولان منطقهلرده اراضی تۈزرینه بنا یایدیرماق ایستەن طوپراق صاحبیلره اقراضنده بولونماق کیفتی ایدی.

بونی، متعاقبده یول و شندوفرلر مسئلهسی کلپوردی. و زراعتک اک اساسلی رولخیرندن برینسیده بو یول، و شندوفرلر تشکیل ایشکده ایدی. بونک ایچون اولما حکومت (۷۵,۰۰۰,۰۰۰) لیرا ایلە آناطولی خطنی آماغی قرارلاشدیردی. بوخط وقبلە آلمانلار طرفندن پایلان (آناطولی) بغداد دەمیر یولی) ایدی. حکومت بو خطک آتجاق (۱۰۳۵) کیلومتروق قسمنی صانتون آلیوردی، که بونلاردا (حیدر پاشا-اسکیشهر-آقره) و (اسکیشهر-آقیون قره حصارقونیه) شبکهلری ایلە دیگر اوراق تئک شبکهلردن عیارتدر بوندان سوکرا بالذات کندی سرمایەسی، کندی قوللری ایلە، کندی تۈزمەنسلریلە (صامسون-سیواس)، (سیواس-صامسون) و (آقره-ارکلی) کئذالک (ملاطیه-ارغنی-دیاربکر) خطارینی یایماغه باشلادی. بو دەمیر یوللاری، الیوم پک زیاده ایلرولەمش اولوب همان انشاآتلیری یتیمک تۈزره در. ۱۹۲۷نجی ییلک ناپتیلرینه دوغری بویوللر بیتمش اوله جقدر.

— ۶۳ —

کندیلرینه اخطار ایدە رک خطالرینی دۈزەلندیرمکدی. کینه بو جمیعتلرک، تورکیه نک بوکونکی زراعتک ترقی و تکملنده پک بویوک رول اوینادیلاری و پک فضلە بر فائده تأمین ایدیکلری آکلاشلمشدر. بوندان سوکرا (اعشار) ک لغوی قرارکیر اولدی. تورکیه چتچیلکی بو صورتلە عصرلردنیری باشندا بر بلاکی طوران (اعشار) دردتدن باقاسینی قورتاردی.

فقط بۈتون یوللاری یایمقلە برابر چتچیلک بونلاردان باشقا محتاج اولدیعی بر جوق شیلر وار ایدی. اولارکده باشلیجهسینی قدا پایلاجاق معاونتیر تشکیل ایدیلوردی. بونک تۈزرینه در باقالارک تأسیسی قرارلاشدیریلدی. اولالده بولونان زراعت باقاسنک اصلاحی نظر اعتباره آندی. بو باقانک سرمایەسی (۳۰,۰۰۰,۰۰۰) (تۈز میلیون لیرایه) ابلاغ ایدیلە رک شیمدیلک اک جوق اخراجات مالی یتیشدیرەن منطقهلره معاونتده بولونماسی قرارلاشدیریلدی. و ثانیاً اقراضاتی کویلونک اراضیسینه قارشى دکل، کویلونک سى و فعالیتنه قارشى یایماسی قبول اولوندی.

بو صورتلە وجوده کتیریلن بر زراعت باقاسی پک بویوک یاردیمده بولونماقلە برابر، تک باشنه بۈتون بر تورکیه ارباب زراعتک احتیاجی تأمینە کافی کلمەردی. بخصوص تورکیه زراعتی اخراجات و زکینلک اعتباریلە بر جوق قسملره آیریلمشدی. بو قسملرک هر برینە آیری آیری معاونتده بولونماق، و هر شعبه مستحصللرینی آیری آیری ممنون ایشک لازم کلمکده ایدی. بونک ایچون اولال (اوزومچیلرو اینجیرچلر) سندیفهسی وجوده کتیریلدی. بو سندیفه نک وجوده کتیریلەمەندە ازمیر تجارلاری پک بویوک بر رول اوینامشلردی. بونک سرمایەسی (۱,۲۰۰,۰۰۰) لیرا اولاراق تیت ایدیلدی. و ساده تۈزوم و اینجیر استحصالانیه اوغراشان زراعه معاونتده باشلادی. نتیجه اعتباریلە بو مؤسەنک یاردیمیلە ازمیر اقتصادی منطقهسندە تۈزومچیلک و اینجیرچیلک روللردان داها آرتیق بر صورتنده ایلرولەمە مکە باشلادی.

بونک ناپتندە (توتونچیلر) و توتون زراعتی ایلە اشتغال ایدتیر دوشونیلدی. بونلر ایچوندە ایکی باقا وجوده کتیریلدی بریسی، (آقحصار توتونچیلر باقاسی)، دیگریدە (منتشا توتونچیلر باقاسی) در. بو ایکی باقانک سرما

B.36

— ٦٦ —

حالبوکه ۱۹۲۶ نجی پیاده بو عیایات بونک ایکي مثله بالغ اولماقدادر. سینی اینه ۱۹۲۵ نجی پیاده عیایاته آنجاق سنه نك یارسینده باشلاناسی در. یولهجه دینک اولیور که تورکیده دوت سنه صوگرا، پایلامدیق هیچ بر شوسه یولی ئالما یاجاق و هر کند ئوز کندی دیکر بر کند ایله باغلایان یوله طوبلیمش اوله جقد. ته کیم بوکون بونک ائیری کورولمکده در. سلطنت وقتده (قره دگر) ساحلنده کی کوپار و شهرلر آراسیدا منافلات دگر واسطه سیله پایلیر، و قشین فورطه لی زمانلاردا بو کوی و شهرلرک رابطه سی تمایله کسلیردی. حالوکه بوکون (ریزه) دن یندیگنر بر او طومویل، منتظم بر یولدن کیمک شرطیله سزی تا (کیرمونه)، (کیرموندن) یندیگنر بر او طومویلده سزی (سیواس) ه قادار راحت راحت کوتوریر. بونک کبی (کیرموندن)، (صامونه) (صاموندن) (زونفولداقه) و یولهجه (استانبول) قامونلار شمدایا کیدوب کامکده و ایشله مکده درلر.

ایشته بو شکل فالیتر نتیجه سنده تورکیه زراعتنده بوکون بحق بویوک بر ترقی کورولمکه باشلانمشدر. باخصوص بو ترقی سلطنت دورینک دورته اوج دفعه داها فضل سیدر. مثال اولق ئوزره یانان و خراب اولان ازمیر منطقه سنی اله آله م. او وقت کورورز که؛ بورا سنک ۱۹۲۵ نجی ییلده کی اخراجاتی عفتله حیرت و بره جک بر درجه به بالغ اولماقدادر. یعنی ۱۹۲۵ نجی ییلده ازمیر لیماندان (۳۰۰،۰۰۰،۰۰۰) (اوجیوز مایون لیرالق) اخراجات پایلیمشدر. ته کیم (۱۹۲۵) نجی ییلک ایلک اوج آبی طرفنده پایلان اخراجاتک بر لیسته سنی کوچوک بر فکر ایدینه یلمک ایچون آشاغی به درج ایدیورز. ۱۸،۹۱۰،۶۷۸ لیرا قیمتند و ۹،۱۴۰،۱۸۴ کیلو آغرلنده توتون اخراج ایدیلمشدر. کذالک ۱۸،۱۰۱،۹۵۵ لیرا قیمتند و ۴۷،۷۱۲،۴۵۶ کیلو آغرلنده اوزوم اخراجاتی پایلیمشدر. (۱۰۰،۰۸۵،۳۳۷) لیرا قیمتند (۳۹،۶۱۰،۲۱۶) کیلو اینجیر اخراج ایدیلیمشدر. عینی زمانده (۱،۹۷۵،۷۲۵) لیرا قیمتند و (۳،۰۳۵،۱۰۷) کیلو قنقند باموق اخراج ایدیلیمشدر. (۲،۹۴۵،۶۳۰) لیرا قیمتند کذالک (۲۷،۶۶۶،۹۰۲) کیلو آغرلنده بالاموط سوق ایدیلیمشدر. حالبوکه ۱۹۲۵ نجی ییلک ایلک اوج آبی محصول آیلری

— ٦٥ —

بونى متعاقبه شوسه بوللرینی وجوده کتیرمکه باشلادی. فقط بونک ایچون تورکیه جمهوریتک بودجه سی اوقادار بول پاره صرف ایشکه مقتدر دکدی. باخصوص شمندو فرارینک انشآتی ایچون هر سنه (۱۰۰،۰۰۰،۰۰۰) (یوز میلیون لیرا) برپارا صرف ایشک مجبوریتند قالان تورکیه جمهوریتی بو بویوک محاربه لر دن، استقلال مجادله لر دن چیققدن سوگرا بویله مهم بر بلیغی قولای قولای صرف ایدمه زدی.

بوسیدن حکومت باشقا سبیلر و بوللر آراماغه باشلادی. بونک ایچون بر قانون وجوده کتیردی. بو قانون ایله هر کندلی، دیکر کندلر آراسندا کی بوللری منتظم بر صورتده پایماغه مجبوردی. بو عادتاً عسکری بر وظیفه کبی قبول ایدیوردی. بونک ایچون ده هر قضایه شمدد سیلندیرلر و فن مأمورلاری کوندیرلیدی. بوللر کندلیاره پایماقاری بوللرک استقا متلرینی کوستریورلاره کندلیار بو بوللرک تسویه سنی یاپدقن سوگرا سیلندیر ایله بوللاری شوسه حالته صوتیورلادی.

بو قانون قبول ایدیلجکی زمان تورکیه بویوک مات مجلسنده جدأ بویوک باطیردیلاز اولمشدی. حکومتک یولهجه بوتون تورکیه شوسه لرینی بر مایون لیرا بر مصرفه پایماق، بناً علیه یومیه ایله چالیشا جاق بر عمله ایله پاره سیز چالیشاجاق بر عمله آراسندا داغلار قادار فرق اوله جقی ایلری به سورولیور، و کویاونک هیچ بر وقته آرزوسیه چالیشما یاجقی سویه نه رک، بونک جدأ فنا بر استثمار اولدیغی ادعا ایدیوردی. حکومت بوکا قارشى ویردیکی جوابده خلقلک منفعتنه اوله رق پایلاجاق هر هاکی بر ایشک استثمار اوله مایه جفنی، چونکه نتیجه اعتباریله بو بوللاردان ینه کویایلرک استفاده ایدمکچکی ایلری به سورمش و قانونی قبول ایتدیرمشدی.

فقط تعلیقات باشلادقن سوگرا مترضلر یاکیلدیقلرینی پک چاپوق آکادیلر. چونکه تورکیده بولوتان ۶۳ ولایتده ۱۹۲۵ نجی ییلده (۷۶۶) کیلو مترو بول یکیدن پایلیمش (۱۱۹۱) کیلو مترو بولنده عملیات و تسویه تریه سی ینتمشدر. بوسورته (۱۹۵۷) کیلو مترولق بول یکیدن پایلیمش دیکدر. بوندان باشقا (۱۵۴۲) کیلو مترو یول ئوزمده ده اساسی تعمیرات پایلیمشدر. بو بوللر ایله برابر (۳۵۴) کویری یکیدن پایلیمش و (۳۴۷) کویری ده تعمیر اولونمشدر.

B.37

بىدئىي باپ

صناعى تورگىيە

تورگىيە جەمئىيىتى سانائەت ترقىيىسى خىزمەتلىرىنىڭ ئىشلىتىش ھەققىدە، سانائەت ياردىمى ئىدجىك اولان قىرغىدى مۇسەلەپنى ۋەجۇدە كىتىرىشكە ئاتىشىدۇ.

سلطەت دورىدە، كۈچۈك ۋەيا بۈيۈك نە اولورايە اولسون بىر تورگىيە فابرىقا طورىيى كۈرىمك، ۋەيا بىر تورگىيە شىركىتى بىر فابرىقا تاسىس ئىتدىكىنى ئىشلىتىشكە ئاماللىرىنى ئولمىيوردى. ۋە زىمانلار مەملىكەتە فابرىقا ۋە سانائەت ئالدىن ۋە ئارقىدىن ھېسسى رولىمىك ئالدىن بولۇپتۇر، تورگىيەنىڭ ئىقتىسادى مەقدىراتىلە بولۇپتۇر.

فقط بۇ كۈن، بوتون تورگىيەدە، علاج ئىچۈن يىلە، بىر روم فابرىقا تور بولىق ۋە آراماق ئاماللىرى بولمىيور. ھالبۇكى تورگىيە ۱۹۲۳ ئىچى يىلدىن ۱۹۲۶ ئىچى يىلە قادار، ۋە ئاپتۇرلەرنە دوغرى، مەملىكەتە بۈيۈك ۋە كۈچك اولماق ئۈزۈرە جەدا غەللە ھىرت ۋە يەرەجك درجەدە بىر چوق فابرىقالار، ۋەجۇدە كىتىرىش ۋە سانائىتى بوتون مەنسابلە ئىشلىتىشكە باشلىمىيور.

قايىنۇلاسىيولارنىڭ ئالدىن سوگرا تورگىيە، مەملىكەتنىڭ ئىقتىسادى جەتدىن اولان ترقىيىلە ئىقتىسادىنى يۈكەلەنەجىكى پىك ئابى قەدىر ئىشلىدى. ھالبۇكى بۇ سانائى مۇسەلەپنى ۋەجۇدە كىتىرىدىكى ۋەقت بورالاردە ئىشلەپ چىك، كىرەك مەكىشلىرى ۋە كىرەكە ئۈستە باشلىرىنى پىك فەسلە مەقدارە مەلىكىدى، بىر كىرە بىرەنەك مەكىش مەندىسى مەكىتى، ئوتۇز سەنەدىرى ھەر سەنە يۈزلىرىچە چىقىرىش، ۋە بولۇپتۇر ھېسسىدە ئىشلىتىش ئابىلە ئىشلىتىش توسىمى ئىشلىتىش مەندىلىرىگە؛ بۇ كۈن ئالدىن تورگىيەدە بوتون فابرىقالار بولۇپتۇر ئالدىن تۈدىمى ئىشلىتىش بولۇپتۇر.

ئانچا كىرەك ئىشلىتىش، ۋە كىرەكە بۈيۈك ۋەلايت مەركىزلىرىدە بولۇپتۇر.

— ۶۷ —

دەكلەر، بۇ اخراجات دوغرىدىن دوغرىيە بىر سەنە اولدىن ئارتقالان استوق مەللىك سوق ئىشلىتىش، ئازىمى ئىقتىسادى مەملىكەتە ئىقتىسادى ھەلىت ئىقتىسادى ئىشلىتىش بولۇپتۇر.

بوتون كىيىمى ئازىمىدە (۱۹۲۵) ئىچى يىلە (۴۶) مىليون كىلو اوزوم ئاتىشىدۇ. ئىشلىتىش سەنەدە ئىشلىتىش (۳۰،۰۰۰،۰۰۰) (اوتۇز مىليون) كىلو اولمىيور. يەنە بۇ سەنە ئىشلىتىش (۱۰) مىليون كىلو پامپوق ئىشلىتىش. كەلەك ئىشلىتىش (۱۲) مىليون كىلو پامپوق ۋەجۇدە كىتىرىش. ئىشلىتىش سەنە ئىشلىتىش بوتون تورگىيەدە (۱۰۰) مىليون ۋەيا ئولۇق توتون ۋەجۇدە كىتىرىش ۋە بۇ (۱۹۰،۰۰۰،۰۰۰) مىليون لىرا بولۇپتۇر. ئىشلىتىش ئىشلىتىش (۱۰،۲۴۰،۰۰۰) لىرا بىر پارە كىتىرىش. كەلەك ئىشلىتىش سەنە ئىشلىتىش (۳۰،۰۰۰) طون زىتون ياغى ئىشلىتىش (۱)

(۱) ئازىمى ئىقتىسادى ۋە سانائەت مەملىكەتە ئىشلىتىش

— ۷۰ —

از میر منطقه‌سند خالی اعمال اولان مرکز لر (عشاق، سیماء، کوردوس، دیمیرچی، قوله، اسپارطه، کوتاهی، اکردیر، کچی بورلو، اولوبورلو، بوردور و چال) قضا لیدر.

عشاقده الیوم بیک بویوک، سوک سیستم دز کاهلر واردر که، بوراده (۵۰۰۰) عمله چالیشماقدا و سنوی وسطی اولاراق (۳۵۰,۰۰۰) آرشون مربی خالی اعمال ایدلمکدهدر. عشاق خالیسی اوتهدیر و مشهور اولمقله برابر، سوک زمانده تورکیه نیک مدھش فعالیتی نتیجه‌سند بوکا اوچ مکمل جنس داھا علاوه ایدلمشدر که بونلارک اسملری (تراکت) (برنجی کرمانلی)، (ایکینچی کرمانلی) خالی لیدر. (تراکت) جنسی ایکسی سنهدن بری یایلمقده اولوب بو جنسی آمریقاییلریک فضل طوماقدا و همان هیمی آمریقایه سوق اولونماقدا.

اسپارطه و بوردور حوالیسند یایلان خالیله (اسپارطه) خالیسی دینور. بورالاردهده سوک سیستم (۲۰۰۰) دزکاه وجوده کتیرلشدر. (۶۰۰۰) عمله چالیشماقدا. و سنوی (۲۰۰,۰۰۰) آرشون مربنده خالی دوقونور.

کوردوس و حوالیسند سوک سیندم (۱۰۰۰) دزکاه وجوده کتیرلشدر بوراده ایسه (۲۵۰۰) عمله چالیشاراق سنوی (۴۰۰,۰۰۰) آرشون مربنده خالی اعمال ایدرلر. کوردوسک بو دزکاهلری دیگرلرینه نسبتله داھا مترقی داھا مکملدر.

قولهده سوک سیستم (۱۲۰۰) دزکاه ایله (۲,۰۰۰) عمله بولونماقدا. سنوی وسطی (۵۰,۰۰۰) آرشون مربی خالی دوقونور.

دیمیرچی حوالیسند (۵۰۰) دزکاه ایله بیک یشیوزی متجاوز عمله واردر. و پنوی (۸۰,۰۰۰) آرشون مربی خالی دوقونور. بورانک خالیلیری تمایله اسپارطه جنسند اعمال ایدلمکدهدر.

سیما و منطقه‌سند (۲۰۰) دزکاه و (۶۰۰) عمله موجوددر. سنوی (۴۰,۰۰۰) آرشون مربی خالی یایلیر. کوتاهیده ایسه حال حاضرده سنوی (۵,۰۰۰) مربی خالی اعمال ایدلمکدهدر که؛ الیوم بورانک انشائی اکیمال ایدلمش، واسکی حالده بیر ایلیمشدر. (۱۹۲۷) نجی ییلده بو دزکاهلرده سوک سیستم حاله قونیلجقدیر.

— ۶۹ —

صنایع مکتیری، سنهدنیری مختلف صنعتکارلری چیقارتمقله شهرت بولمشاردی. بو سیدن اورتادا یالکز، بونلاری فعالیت کتیره ییلمک ایچون، سرمایه و صنایع مؤسس لرنک یوقزللی بولنبوردی. بونک ایچون حکومت اولاشو پرده‌سپیری تقیه باشلادی. (۱) (اعتبار ملی باقهنسک) سرمایه‌سی (۴,۰۰۰,۰۰۰) تورک لیراسنه ابلاغ ایتدی. و بو باقهنک صنایعه عائد ایشاره یاردیم و معاونت ایتسی تقرر ایتدی.

(۲) بوندانسو کراه (تجارت و صنایع باقهنس) آجیدی. بو باقهنکده سرمایه‌سی (۱,۰۰۰,۰۰۰) لیرا اولاراق وضع اولندی.

(۳) اوفانک سرمایه‌سندن و مدھش ثروتدن استفاده ایدیلهرک آجیلاجاق بویوک زاوودلرک سنداترینه اوفانکده اشتراکی قرار کیر اولدی.

(۴) بوتون بونلاردان باشقادا حکومت بودجه‌سند سنوی (۸۰۰,۰۰۰) لیرایی قایریقا انشا ایدمچکاره قره‌دی‌ده بولونق اوزره تخصیص ایتدی. بو صورتله صنایع اربابی سرستجه چالیشایلمک ایچون کندیارینه ایجاب ایدن سرمایه، داھا طوغرسی مهم بر معاونتی الده ایتمشلردی. مع هذا حکومت هریش بردن باشلاماق و هینی عینی زمانده یایماق غایه‌لرینی تعقیب ایتنبوردی. اساس پرده‌سپ اولماق ئوزره سلطنتدن، و روملردن دوراً آلدی صنایعی ایلرولتسکی قراره آلدی.

خالیجیق - تورکیه صانیی آراسنده اک مهم بر موقع - طوتان خالیجیقدر. خالیجیق تورکیه نیک از میر اقتصادی منطقه‌سیله، فیصری و حوالیسی و سیواسده اعمال اولنور. بو صنعت سلطنت زمانده، هر شیده اولدینی کی، نه روملره انحصار ایتش، خالیجیق عادتاً روملرک حقیقی بر دالی صیراسنه کچمشدی. فقط جمہوریتدن سو کراده تورکیه‌دن روملرک چکیلمسی ئوزرینه بو صنعت بردیرہ دوریورمش، و پک زنکین اولان از میر اقتصادی منطقه‌سند کی حالی قایریقالاریده فاجان بونان اردولری طرفدن تمایله یایلمشدی. اولاً حکومت بو مؤسس لری کرار وجوده کتیرمک مجبوریتندہ قالدی. کرک یوقاریده کی باقهنک معاونتی، و کرکه بونلاردان باشقا، حکومتک حمایه‌سی آلتندا، وجوده کتیریلن خالی قره‌دیت مؤسس لرنک حالی فعالیتی نتیجه‌سند ۱۹۲۴ نجی ییلده تام بر موفقیت الده ایتش، و سلطنت زمانک ایکسی مثلی مؤسس به مالک اولمشدی.

B.39

— ۷۲ —

اولماق اعتبارله دیکرلرندن داها قوتلی و داها ثابت بر رنک وجوده کتیرمکدهدر.

خالی قیثانلرینه کلنجه: ۱۹۲۵ نجی ییلده عشاق جینیسی برنجی مالک بر آرشون مربیی (۶۲۵) غروشه ساتیلمشدر. اسپارطه نك ایه بر آرشون مربیی (۸۵۰) غروشه ساتیلمشدر. دیکرلری ده وسطی (۵) لیرا ایه (۶) آراسندا معامله کورمشدر. بونلاری اله آلهرق کوچوک بر حسابده بولوناجاق اولور ایهک تورکیه خالی یوزندن سنوی کیرهن پاره نك نه قادر مه بر یکونه بالغ اولدی بی کوریلور.

مع هذا تورکیه دن یونانستانه چکیلمش اولان روملر اوراده عتیله تورکیه خالیرنک تقلیدلرینی یالماغه و تورک خالیرنک رقابت ایتمه باشلامشدر. فقط بونلار خالیرینی اعمال ایدیهلمک ایچون ینه یوکی تورکیه دن کیترتکم مجبوریتنده قالمقادرلرکه؛ حکومت سوک زماندا یونانستانه اخراج ایدیهلجک بویوگره مدهش بر کومروک قوبمقله بو رقابتک اوکنه کچمکه موقی اولمشدر.

عینی زمانده حکومت خالی یاسه نك اک فضلہ استانیولده بولوند یعنی نظر اعتباره آلهرق، کرک تووکیه خالیرلی و کرکه ترانیت خالیر ایچون عصری بر آتره بو وجوده کیترمشدر. اشبو آتره بو، استانبول ریختیم شرکی طرفندن، استانبول کمر وکلری قارشوستده یایلمشدر. بوئا (به توندن) یایلمقله برابر، آتی قاندر. بنانک ایچینده پک مکمل آسانسور ترتیباتی وجوده کیتیرلمش، و تجارلر ایچون ده آیریه اداره خانلر یایلمشدر. بوندانبویه بوتون خالی تجارلری و قومیسو نیچلری اشبو آتره یونک ایچینده برلشمکه باشلامشدر. استانیولده کی خالی تجارتنه سوک زمانده وجوده کیتیرلن (ایش باقا) سنک بویوک یاردیملری دوقونماقدادر. بو باقا بوندان ایکینسه اول (۱۰۰۰۰۰۰) لیرا سرمایه ایله وجوده کیتیرلمشدی، بو باقانک تأسیسی کوندن بو کونه قادر دوام ایدن مساعیسی حقنده (احصائی) معلوماتی بروجه آتی ییلدیریوروز؟

باقده کی بالعموم سندات مقداری (۲۱۸۰۰۰۰۰) لیرا، اشمه توز رینه ویریلن آوانسی (۶۲۰۰۰۰۰) لیرا، کفالت و بر جوق تأمینات مقابلنده ویردیک آوانسلر ایه (۷۰۰۰۰۰۰۰) لیرادر. یعنی بو سو

— ۷۱ —

بوندان باشقا قیر شهر وقیریده ده عشاق منطقه سی درجه منده خالی اعمال ایدلمکدهدر. بورانک دزکاهلری ده تمایله عصریشدیرلمشدر. (سیواس) کلنجه؛ بو منطقه دینیله یایر که دنیانک اک کوژل خالیرینی ایشلمکه شهرت بولمشدر. سوک زمانلاردا یایلان بویوک فداکارلقلر نتیجه منده (سیواس) خالیرلی (ایران) خالیرلرندن داها بویوک بر رغبته منظر اولماغه باشلامشدر. بو کوالیده کی خالی اعمالانی ازیر منطقه سنک ایکی مثلی، فضلہ سیدر.

بو صورته تورکیه ده (۱۹۲۵) نجی ییلده کی خالی اعمالانی مقدارینی کوشتره لم:

عشاق	۲۵۰,۰۰۰	آرشون مربیی
اسپارطه	۱۳۰,۰۰۰	" "
بوردور	۵۰,۰۰۰	" "
کوردوس	۳۰۰,۰۰۰	" "
سیماو	۳۵,۰۰۰	" "
ده میرچی	۸۱,۰۰۰	" "
قوله	۵۰,۰۰۰	" "
کوتاهیه	۴,۸۰۰	" "
سیواس و حوالیسی	۸۰۰,۰۰۰	" "
فیصری	۲۰۰,۰۰۰	" "
قیر شهر	۱۵۰,۰۰۰	" "

فقط یالکز بو دزکاهلرک وجوده کیتیرلمه سیله خالی صنایعی یشمش اولما بوز. یونک ایچون (خالی ایپلک) فابریقالاری و (بویالر) ده لازم اولماقدادر. جمهوریتدن سوکرا بو کونه قادر ازیر اقتصادی منطقه مننده سکر عدد خالیرله مخصوص (ایپلک فابریقای) وجوده کیتیرلمشدر. بو فابریقالرین اوچی ازیرده، اوچی عشاقده، بری قوله و دیکری ده اسپارطه دهدر. بو فابریقالرک استحصالاتی بوتون تورکیه خالی اعمالاته کفایت ایلیمکدهدر. خالی بویالری ایچون اک زیاده (یرلی) بویالاری قوللایلمقله ایه ده فضلہ رنک ویریهلمک ایچون (آلمانیا بایر) فابریقاسنک کیمبوی بویالری ده قوللایلماقدادر. فقط (یرلی) بویالار، ناتی بویا

— ۷۴ —

سوکرا، تورکیه (۴۲,۰۰۰,۰۰۰) کیلو اخراجانده بولونمیشدر. بالخاصه بو یانتینان سوکرا، ایکی سنه ظرفده بویله بر اخراجانده بولونماسی یك بویوک بر موقت اولهوق کوستریلمکدهدر. حالبوکه بر زیتون یاغی مملکتی اولاراق طانیان یونانستانک ۱۹۲۵نجی ییلده کی اخراجاتی ۱۰-۱۵ میلیون اوقه آراسندا اولمیشدر. و یونانستانده آلتی عدد بویوک زیتون یاغی فایرقاسی وارددرکه بونک ایکیسی (کریده)، بریسی (پیره)، بریسی ده (قورفو)، بریسی ایاطراسی)، بریسی ده (علوص) دهدر. تورکیه بو کونکی فعالیتیه یونانستانک اندن زیتون یاغی تجارتی آلتاغه باشلامیشدر. ۱۹۲۵نجی ییلده وسطی اولاراق زیتون یاغی فایقری (۷۵) غروش اوزرندن معامله کورمیشدر. هرته قادار آسیاتیا دنیا زیتون یاغی دهولتسینک یارینه یاقین محصول آلتاقتا ایسهده، تورکیه زیتون یاغیرنه هیچ بر صورتله بر سکه ویرمه مکدهدر. چرککه تورکیه زیتون یاغاری قنات اعتباریه دنیانک اک لذتی یاغلرندن مدوددر.

صابون فایرقالارنه کنتجه؛ ازمیرک یونانیلر طرفندن اشغالندن اول، رومار طرفندن ازمیرده اون ایکی، آیدینه اون ایکی، آیوالقده ۲۰ صابون فایرقاسی ایشله تلمکده ایدی. فقط یونان اردوسی ازمیر و حوا لیسندن فاجارکن بو فایرقالاری تمایله یاتدی، تورکیه نک بوندان سوکرا وجوده کتیردیکی صابون فایرقالارنی تدقیق ایدلم. (آیوالقده ۱۵) فایرقا، (ازمیرده ۱۱) فایرقا، (آیدینه ۴) فایرقا، بو فایرقالار تمایله سوک سیستمده اولاراق وجوده کتیرلمیشدر. بو فایرقالارک صابونلاری تورکیه احتیاجاتی تمایله تأمین ایشکله برابر، ماکدونایه، بولغارستانه، مصره و سائر اجنبی مملکتله اخراجانده بولونماقدادر. ۱۹۲۵نجی ییلده بو فایرقالار (۲,۰۰۰,۰۰۰) اوقه صابون اعمال ایشلردر.

بوندان باشقا ازمیر اقتصادی منطقه سنده (اون، مقارنه، کراسه، دری) و سائر اولماق توزره، (۹۰) عدد فایرقا وجوده کتیرلمیشدر، که بوتون بو فایرقالار تمایله سوک سیستم ماکه لرله مجیزدر.

شیمدی ده تورکیه نک ۱۹۲۵نجی ییلده کی صناعی فعالیتیه کله لم:

۱- آطنه ده (چکیده یاغی فایرقاسی) اشبو فایرقا، بر تورک شرکتی

— ۷۳ —

رتله افراس ایدیلن مالک یگونی (۳۶,۰۰۰,۰۰۰) میلیون لیرادر. قاییو معامله سی ایسه (۴۰,۰۰۰,۰۰۰) لیرادر، باقانت قاصه سنه ۱۹۲۶نجی ییلک مارتنه قادار (۲۳۵,۰۰۰,۰۰۰) لیرا کیروب چیقمیشدر.

بوده یك آجیق بر صورتده کوستریرکه؛ تورکلر باقاجیق خصوص سنده یك بویوک بر ترقی کوستریمکده درلر.

زیتون یاغی فایرقالاری - تورکیه جمهوریتی نک ازمیر اقتصادی منطقه سی داخنده جمهوریتدن سوکرا داها دوغریسی بو منطقه نک یونانیلر طرفندن یاقیلما سندان سوکرا، (۵۹) دانه زیتون یاغی فایرقاسی وجوده کتیرلمش اولوب بو فایرقالار بویوکدر. و سوک سیستمدر. بوندان باشقاده (۱۸) کوچوک زیتون یاغی فایرقاسی ده وجوده کتیرلمیشدر. کذالک (ادریه) (کملیک) و حوالیه سنده (۱۳) فایرقا تأسیس ایدلمیشدر. بو فایرقالار ازمیر منطقه سنده بروج آتی تقسیم ایدلمیشدر: (آیوالق ۲۸ فایرقا)، (ازمیر ۴ فایرقا) (آیدین ۲ فایرقا)، (طوریالی افایرنا) باندیر بر (فایرقا)، (میلاس ۲ فایرقا)، (چینه ۱ فایرقا)، (سرک ۱ فایرقا)، (آقحصار ۱ فایرقا)، (مغیسا ۱ فایرقا)، (قره برون ۲ فایرقا)، (فوش آطه سی ۲ فایرقا)، (کذا آیدین ۲ فایرقا)، (اومورلی ۱ بویوک فایرقا، اوچ کوچوک فایرقا)، (سلطان حصار ۳ بویوک، ۶ کوچوک فایرقا)، (آتجه ۲ بویوک، ۶ کوچوک فایرقا)، (نازللی ۳ بویوک، ۴ کوچوک فایرقا)، (کوشک دالامه ۱ بویوک، ۱ کوچوک فایرقا)..

بو بویوک فایرقالارک هسی سوک سیستم ماکه لرله مجیزدر. بوندان باشقا (باندیرده)، (۲۰۰,۰۰۰) لیرا ضریفیه بر بویوک زیتون یاغی فایرقاسی داها وجوده کتیرلمیشدر. بو فایرقالاردا یتیشن زیتون یاغلاری عمو میت اعتباریه دنیانک اک ایی جنس زیتون یاغلرندن مدوددر. بالخاصه (آیوالق) یاغلری یونانستانک اک ایی (کریه) یاغلرندن داها مکمل و داها کوزل اولماسی حییلله ایتالیا و فرانسه دن کلیتی مقدارده صانون آلتماقدادر. ۱۹۲۵نجی ییلده بو فایرقالار (۶۰,۰۰۰,۰۰۰) اوقه زیتون یاغی استحصال ایشلردر. بوتون تورکیه نک سنوی زیتون یاغنه اولان احتیاجی (صابون ده یا یلمق شرطیه) (۸,۰۰۰,۰۰۰) کیلودر. بوندان سکر میلیون کیلو سرفیات و سکر مایون کینوده احتیاط اسطوق مالی تنزیل ایدبلدکن

B.41

- ۷۶ -

که چکی کراستلری فابریقه قیل ایشک ایچون طقسان کیلوترو اوزونلقدن هوایی بر خط وجوده کتیرلشد.

۸ - آقرده منوجات فایرقاسی - بو فایرقا (۱۸۰,۰۰۰) لیرایه مال اولمشدر. و الیوم ایشله مکدهدر. بو فایرقاده اینجه قوماش اعمالی ایچونده یکی بر دائره آچیلش و بونک ایچون ایجاب ایدن ماکه لر کتیرلشد. یوندا ناسقا آقرده شهر امانی طرفدن (۱۰) بویوک فایرقا داها وجوده کتیرلشد. بوتلاردا، (طوغله) کره سید، (اون) و سائر فایرقالاریدر. آقره انشائی تمایله بو فایرقالاردان تأمین ایشکده و پک آز شی خارجدن مایه ایشکدهدر.

۹ - سکودده (۵۰,۰۰۰) لیرا صوفله بر ایشک فایرقاسی وجوده کتیرلشد.

۱۰ - آطلایاده (اداره خصوصیه) طرفدن بویوک بر اون فایرقا سی وجوده کتیرلشد. اشو فایرقا (۲۵۰,۰۰۰) لیرایه مال اولمشدر.

۱۱ - یکیدن ازمیرده (۱۸) مسکرات فایرقاسی وجوده کتیرلشد.

بو فایرقالاردا تمایله سوک سیستمده یایلمشدر.

۱۲ - غازی عینتایده بر بز و پاموق فایرقاسی وجوده کتیرلشد. اشو فایرقایی آووسترایالی متخصصلر یایلمشدر که: تمایله سوک سیستم ماکه لرله مجهزدر.

۱۴ - بر وسهده پک بویوک بر الکتریک فایرقاسی وجوده کتیر

یلمشدر. پالکر بو فایرقا فرانسز سرمایه سیله یایلمشدر.

۱۵ - بر وسهده بویوک بر دوقوماجیق فایرقاسی وجوده کتیرلشد.

۱۶ - بایندیرده (۲۰۰,۰۰۰) لیرا صرفیه پاموق و زیتون یاغی

فایرقاسی وجوده کتیرلشد. اشو فایرقا بو منطقه لرده بولونان یاغ

و پاموق فایرقالارینک هسندن داها مکملدر.

۱۷ - قیصری طیاره فایرقاسی: حکومت یونکدرس شرکنک اشتراکیله

قیصریده بر طیاره فایرقاسی وجوده کتیرلشد.

اشو فایرقا یتیمش اولوب پک یقینهده فعالیتیه باشلا یاجقدر. تورکیه

بو فایرقاده کندیسه اقتضا ایدن طیاره لری یایلاجقدر. تورکیه

مخالفنده بو فایرقایه پک بویوک بر اهمیت ویریلکدهدر.

- ۷۵ -

طرفدن (۵۰۰,۰۰۰) لیرا صرفیه وجوده کتیرلشد. بو فایرقاده (چکید یاغی) تصنیه اولوندقدن سوکراه زیتون یاغندن داها طاطلی بر یاغ وجوده کتیرلکده و بولردان متبای قالان یاغرده صابون اعمالنده و ماکه یاغی یایلماسنده قوللایلماقدادر. عینی زمانده بو فایرقا اجزایی پاموقده اعمال ایشکدهدر. (۳۵۰) بارکیتر قوتنده بر موطوری، بر (پره) ماکه سی وارد. بو فایرقاده سنوی (۴۰,۰۰۰ - ۵۰,۰۰۰) طون چکید اوزدرینه ایش یایلماقدادر.

۲ - آطنه پاموق فایرقالاری. - حکومتک یاردیمیه آطنهده درت بویوک پاموق فایرقاسی وجوده کتیرلشد. اشو فایرقالار، (۳,۰۰۰,۰۰۰) لیرایه مال اولمشدر که، تورکیه نیک بوتون پاموق و منوجانه عائد اولان احتیاجاتی کورمکدهدر.

۳ - اسکیشهرده (الکتریک - رادیو) فایرقاسی. تورکیه ایش باتاسنک اشتراکیله وجوده کتیریلن بوقونلی فایرقا، بر تورک آنونیم شرکنکدر. بو فایرقاده الکتریک مالزمه سی، تللی و تلسز تلغراف و تلفون ماکه لرلی و سوکی آلات و ادوات وجوده کتیریلکچکدر. فایرقانک انشآتک ۱۹۲۶ نجی ییلک سوکنده یتجه چکی ظن اولونماقدادر. الیوم فایرقانک تکمیل ماکه لرلی کلمشدر.

۴ - ازمیر الکتریک فایرقاسی - اشو فایرقا الیوم یتیمک نوزدردر. انشآتی (۲,۰۰۰,۰۰۰) تورک لیراسنه بالغ اولماقدادر.

۵ - یالواجنده صنایع و تجارت آنونیم شرکنی طرفندن بر دری فایرقاسی وجوده کتیرلشد. اشو فایرقا اک صوک تکملاتی خاثر بولونماقدادر.

۶ - تورکیه نیک بوتون شکر احتیاجاتی تأمین ایشک ایچون بریسی (عشاقده) دیگرلی ایه، آلیولی) ده وجوده کتیریلن ایکی بویوک شکر فایرقاسی بوکره ایشله مکه باشلامشدر. بو فایرقالارده کونده (۵۰۰) ایله (۷۵۰) طون آراسندا پانچار ایشله نمکدهدر.

۷ - کبریت انحصار شرکنی طرفندن سینویده بر کبریت فایرقاسی وجوده کتیرلشد. اشو فایرقا تورکیه نیک بوتون کبریت احتیاجاتی پک فضل بر مقداره تأمین ایشکدهدر. پالکر شرکت اورمانلردان

— ۷۸ —

کی انشآت (۲۶۰) صناعی مؤسسه‌نک وجوده کدیکنی کوستریر. طبیعتله ۱۹۲۶ نجی ییلک فعالیتت یوگا داخل دکدر. ۱۹۲۶ نجی ییلده کی فعالیت ۱۹۲۵ نجی ییلده کی‌نک ایکی مثلی اوله‌جفی تخمین ایدیلکده‌در. ایوم صناعی سیاستده تورکیه‌نک طوتدییی اک بویوک یول صنایک الکتریفله‌شمسی کیفیت‌در.

صنایع بختنده بر آرده کوموردن بحث ایشمک هر حالده فائده‌لی اوله‌جقد. وقیله تورکیه‌نک سنوی کومور احتیاجی (۳۰۰۰۰۰) طنون راده‌سنده ایکن بو احتیاج بو کون، صنایک چوغالماسی، شمدوفرلرک و واپورلارک ترایدی حسیله (۶۰۰،۰۰۰) طنونه چقمش فقط بو مقدارده کافی کلمدیک کورولمک باشلانمشدر. او وقت حکومت. (زونفولداق) کومور معدنلرنده داها فضل بر فعالیتنه چالیشماق مجبوریتده قالمشدر. ۱۹۲۶ نجی ییلک کانون ثانی آئیدن ایلول نایته قادار زونفولداق و حوالسینده (۸۱۷،۹۴۴) طنون کومور استحصال ایدلمشدر. فی‌الحقیقه بو آلتی آی طرفنده استحصال ایدیلن کومور تورکیه‌نک بر سنلک احتیاجاتی کورمک کافی ایدیده، انکلترده کی کومور بحرانی اوزرنه بو مالک قسم اعظمی داخلدن زیاده خارجه نقل ایدیلیمک باشلانمشدر. فقط حکومت بو صورتله ملکده حصوله کمن کومور بحرانی کوریر کورمز داها اساسی تدبیرلر تحریسته باشلامش، و بو کومور معدنی هر زمان النده ابثوق مال بولوندرماق مجبوریتده بیراقمشدر.

ایوم بوسعدنلرده چالیشان عمله‌نک مقداری (۷،۰۰۰) کیشتی‌در. و بو معدنلر سوک زمانده سوک سیستم ماکه‌نله تجهیز ایدلمشدر. تورکیه‌ده تسخین ایچون صرف ایدیلان کومور مقداری سنوی، (۱۱۹،۸۴۳) طنون طوتماقدادر. بناً علیه کریده فالان مقداری طوغریدان طوغری صناع و فایرقالار طرفندن قوللانماقدادر.

مع هذا یوقاریدهده سوله‌دیکمز کی، انکلترده کی کومور، عمله سنک غرموی و انکلترده کی کومور ققدانی بو سنه تورکیه‌یی کومور خصوصنده ایجه سازمشدر. چونکه بر دنبره کومورک آبی اوله‌رقی الدن چیقاریلیمی، حتی استوق ماللرکده ساتیلیمی تورکیه‌ صناعده حقیقی بر بحران حصوله کیرلمشدر. نه‌کیم استانبولدا کی الکتریک

— ۷۷ —

۱۸- آخره اعمالات حریبه فایرقالاری- بو فایرقالار جدأ سوک سیستمده وجوده کیریلیمش اولوب تورکیه‌نک محتاجی بولوندیگی اعمالات حریبه‌یی وجوده کیریمکده‌در. فایرقالار، بویوک مقیاسده اولمق ایله برابر، تمایله آلمان فایرقالارینک عینیدر.

۱۹- یخشی‌خان طوب و تنک فایرقاسی- اشیو فایرقا استانبولده کی زیتون برونی فایرقاسیدر که تمایله یخشی‌خانه نقل ایدیلیمش، و داها عصری و داها مکمل بر حاله قونمشدر. زیتون برونی فایرقاسی تجهیزات اعتباریه دنیا‌نک مکمل فایرقالاری میانه داخل بولونماقدا ایدیکه: بویوک محاربه زمانندا تورکیه‌نک جیخانه، رمی خصوصنداکی احتیاجی تمایله بو فایرقا طرفندن کورولمشدر.

۲۰- اسکیشهرده طوغله فایرقاسی- اسکیشهرده (آنادولی) آوروپا طوغله فایرقاسی آنونم شرکئی طرفندن بویوک برطوغله فایرقاسی وجوده کیریلیمشدر. اشیو فایرقا ماریسیلیا کره‌مدی عیارنده کره‌مید اعمال ایشمکده و ماریسیلیا فایرقالاری قادار مکمل بولونماقدادر.

۲۱- بوز اویوک کراسته فایرقالاری- بو فایرقالار بویوک مقیاسده وجدأ سوک سیستم شکللرده اعمال ایدلمشدر. اورمانله فایرقالار آراسندا، آوروپاده یله آز اولدیگی سوله‌ن ۷۰- کیلومترو امتدادنده هوایی بر خط واردر که، بوخط اک بویوک طومورقلری فایرقایه قادار کیریمکده‌در. بوندان باشقا اورمانلار داخلنده قولایجه ایشله‌یه ییلیمک ایچون یکریمی کیلومترو امتدادنده (ده‌قوویل) خطلری وجوده کیریلیمشدر. عین زمانده (۱۷۰)- بارکیر قوتنده درت لوقومویلده اورمانلار داخلنده فعالیتده بولونماقدادر. بو فایرقا (۲،۰۰۰،۰۰۰) لیرایه وجوده کیریلیمش و یومی (ایکیوز مترو مکی) کراسته اعمال ایشمکده‌در.

ایوم تورکیه‌نک بر جوق یرلرنده بو کی کراسته فایرقالاری وجوده کیریلیمکده و اورمانلاردان استفاده ایدیلیمکده‌در. تورکیه‌ده کی عموم کراسته فایرقالارینک استحصالاتی بویه‌جه (۲۰۰۰) مترو مکینه قادار جقمقده ایدیه بو ایوم تورکیه احتیاجنه کافی کلمه‌مکده‌در. بونلردان باشقا تورکیه‌نک مختلف یرلرنده عینی سنه طرفنده بر جوق ایریلی اوقایی فایرقالار وجوده کیریلیمشدر که؛ ۱۹۲۵ نجی ییلده

B.43

سكزنجى باب

توركيهده تجارت.

توركيهده تجارت ايكي صورتله ايفا ايدىلمكدهدر. بىرى دولت تجارتى دىيىرىده خصوصى سرمايه ايله بايىلان تجارتدر. دولت تجارتى انحصارلر، شندوفرلر و سائر... بو كى بويوك قايتال ايله بايىلاجاق ايشلر انحصار ايشدر.

خصوصى سرمايه ايسه حال حاضرده پك بويوك برترقى كوسترمكدهدر. سلطنت دورنده توركلر ايچون تجارت آكلاشماس بر كهمه، آشاغى صنف ايچون قبول ايدىلمش برسلك اولمق ئوزره تلقى ايدىلمكده ايدى. بو سببدن توركيه نك تكميل تجارتى اجنبيىلرله برابر يرلى روم و ارمنيلر اللرنده بولونبور، بر قاج اصناف مستنا اولمق ئوزره، تجار اولاراق كوستريله چك نك بر توركى كوره بيلمك امكانى اولميوردي.

هرنه قادار حرب عموميدده، توركلر آراستدا، اوزمانكى اتحاد و ترقي حكومتك ماونيله بعضى تجارلار و يكي حرب زنگينلىرى يتشمش ايدىسده، ذاتاً بو سلكدن آتلايان بو كى انسانلارك حربك ناپينده برر برر افلاسى يكي آجيلان تجارت شكلىده بوسيتون يوقايتمشدى. مع هذا بونك بر ايلكى واراييله اوده توركلر آراستدا تجارت فكرينك برلشمهسته يارديم ايتمك اولدى.

توركيه جمهوريتى سلطنتدن دوراً مملكتى اننه آلدېقى وقت ايشته بو شكل ايله قارشولاشمشدى. بناً عليه مملكتك تجارت حياتى سالم بر شكله سوقماق و بو ايشى توركلرك اللرينه بيراقماق مجبورينده قاليوردى. فقط اولاً بونك ايچون اسكى تجارت قانونى دكيشديرمك لازمى؛ چونكه بو قانون تجارت اساسلرينى ييله دينه انكا ايتديرييور، ۱۳۰۰ سنه اولكى شريعتك احكاميله بو كونك تجارتى تدوير ايتمك ايسه يوردى.

— ۷۹ —

شركى، قاضى كوى و طولمه باغچه هوا غازى شركتلىرى، سير و سفائن شركتلىرى بو نلكنك قارشوسندا پك عاجز بر وضعيته دوشمشلردر. توركيه جمهوريتك صنايع نه درجهده اهميت ويريديكى شويوقايدان برى ويرمكده اولديقمز بسيط و بالاجا ايضاحات ايله پك كوزل آكلاشيلماقدادر.

بوندان باشقا توركيه فابريقالارنى آچاركن، ديكر طرفدن بو فابريقالارى ايشله تچك اوسته متخصصلرك يتيشديرلمسى مسئلەسىده بويوك بر اهميتله دقت نظرينه آلتماقدادر. هر نه قادار توركيهده بو كون بونلارى اداره ايدىمچك اللر موجود ايسده بونلارك داها مكمل بر حاله افراغى حكومت ايچون بر اساس اولمق قبول ايدىلمشدر.

بناً عليه توركيهده حال حاضرده صنايع مكيتلرنيك عددى چوغا لنمقله برابر، بر چوقده اختصاص و ملك مكيتلرى وجوده كتيريلمشدر. بو مكيتلرك وظيفهسى هر هانكى بر شعبهده نك بر متخصص يتيشدير مكدرد. فى الحقيقه بونلاردان تورك صنايعى پك بويوك استفاده لر كور مكدرد. اليوم بو مكيتلرك يتيشديرديكى ايلك محتصلر بو سنه فابريقالاره صالتمشدر.

هر حالده توركيه نك پك ياقينلردا داها بويوك صنايعى ترقيلر كوستره چكى حقبه بگه يه ييلرز. يالگر شوراسى محققدركه مملكتك هر هانكى بر ادارى شعبه سنده اولور ايسه اولسون اقتصادى بر انكشا فك تايمى ايچون چاليشيلماقدادر. بو مقصد ايله سوك زمانلاردا يكي قرهديت مؤسسه لرى آچماق تشبته بولنيلماقدادر.

۱ - تجارتك اڭ اساسلى روحي پاره در. حالبوكه مملكتده تداول ايدن قند احتياجي بونى لاييحه تامين ايشكه كافي دكلدر. و موجود باقارلك مالى وضعيتى ده آنجاڭ بو احتياجك درتده برينى تامين ايدمىلر. بنا عليه حكومت طرفندن قوتلى سرمايلى بر تجارت باقاسنك تاسيسى.. ايشته بونى اساس اولدوق قبول ايدن حكومت (تجارت و صنايع باقه) سنى وجوده كيتيرمش، و بونكله برابر زراعت باقاسنك سرمايى سنى (۳۰.۰۰۰.۰۰۰) مليون ليرايه ابلاغ ايدمىلر تجار و زراعه حقيقي بر قره دى مؤسسسى خالته صوقتدر.

۲ - شمدوقر ققلياتى ترقىلرنيك حد اصغرى به تزيلى.

يونك ايچونده حكومت اولالانده بولونان آناطولى تيمور بولى خطرلنده مهم تزييلات ايفا ايتمش، بوندان سوكره توركيده اليوم موجود اولان ديكر اجنبى شمدوقرلر شركترينى، بو ترقىيى قبول ايشكه مجبور ايتمشدر.

۳ - شوسه بوللارنيك و شمدوقرلرلر انشاسى. بو خصوصه ذاتاً ديكر بايريمزده بحث ايتمش ايدك. بويهجه تجارك آرزوسى ذاتاً يرينه كلمكده در.

۴ - ادخالات ايله اخراجات آراسندا توازن حصولى - اليوم تور كيه ادخالانك بر قىمنى كيهجك و دېسكر قىمنى ده بيهجك اشيا تشكيل ايتكمده در. بنا عليه بو ادخالانى آراتايليك ايچون صنايعك و زراعتك ترقيسى ايجاب ايتكمده در كه؛ بوللارى توركيه جمهوريتى هر كون يكي بر ترقىيه دوغرى ايلرولمىكده در. سوگرا مملكتك بويوك بر ثروتنى تشكيل ايدن معدترك ايشله تيلمىسى ده آنجاڭ، توركيه نك مى منفعتلرني خلل كيتيرمىه جك بر صورتده، كيتيرىلجك اجنبى سر مايه سيله ممكن. اوله يله جكدر. حكومت بونك ايچونده تشيئانده بولونمش و بو كىمى اجنبى سرمايىلردين بر قىمنى جلب ايشكه موفق اولمشدر. بوللارى متعاقب شو اساسلى قبول ايتمشدر:

۱ - زراعت و تجارت باقارلرنيك زراعه و تجاره داها فضله يار ديمده بولونمىسى.

طبعيله بو قانون باقى قالدقجه تورك حيات تجارتدن بر فعاليت بكمىلر ممكن اولمازدي. ايشته بوسيدن اولالايكى بر تجارت قانونى وجوده كيتيريلدى. توركيه نك بو كونكى يكي تجارت قانونى، طوغريدن طوغرى به آلمانيا تجارت قانونه استناداً بايلىمش، داها طوغرى بر افاده ايله آلمانيا تجارت قانونى توركيه به ترجمه ايدىلر ك عينا قبول ايدلمىدر. حكومت بو قانوندن سوگرا تجار ايله دوغريدن دوغرى به آكلاشه يلمك اساسلا رينى تقويه ايدمىلر و اولارلك احتياجاتنى آكلايايلىك ايچون تجارت و صنايع اوله لرنك تشكيلنى اساس قيلمىدر.

هر نه قادار سلطنت زمانده ده توركيه ده ايكي دانه تجارت اولمىسى موجود ايدمىسه، بوللارلك هيچ بر رسمى صفتلى بولونمايور، عادتاً بر باغچه قورقولى و طيفه سنى ايفا ايدىورلاردى.

توركيه ده ايلك دفعه تجارت اوله لرى برسى استانبولده ديكردى. ازبىرده اولمق ئوزره (۱۸۸۵) تاريخنده آچىلمىدى. و يوقايدى ديدىكدر كى بو اوله لر هيچ بر رسمى صفتى خاثر بولونمايورلاردى. حالبوكه بوكون جمهوريتدن سوگرا توركيه ده وجوده كيتيريلن تجارت و صنايع اوله لرنك عددى، توركيه تجارت و كالنتك سوك استاتىستيقنه نظراً تام (۲۳۵) در. بو اوله لر يكي تجارت اوله لرى نظامنامىسى مويىنجه تام بر رسميتى خاثر اولوب حكومتك تجارت خصوصنده كى فكر و تقيلرني هر صورته اشتراكه، تجارت خصوصنده باييلان قانونلارى اعتراضلرله دكيتىدرىك و اونى مملكتك خالته كوره تدبيل و تغيير ايتدىرلىك صلاحيتنه يله مالكدردلر. عيني زمانده بو اوله لر، توركيه جمهوريتك خارجنده بولونان بوتون دېندركلرله و تجارت مثللرله باشلى باشمه مخايرانده بولوناراق، اجنبى مملكتلر ك تجارت حياتنى تطبيق ايتكمه مكلف بولونماقدادردلر. ديكر طرفدن ده بو اوله لر مملكتك زراعه، صنايع، تجارى، مالى خصوصاتك بر استاتىستيقنى ده طومناعه مآود ايدلمىشدر. بو صورته كوريلور كه؛ تجارت اوله لرنك بوكون توركيه ده يك هم و يك بويوك بر موقى وارد. ايشته حكومت تجارت اوله لرنك تاسيسندن سوگرا، مملكتك حيات تجاريه سنه طوغرى سالم بر بول ويره يلمك ايچون، بو اوله لردن كلن بوتون رابورلارى تدقيق ايتمش و نتيجه ده شو قراره كلمشدر:

B.45

— ۸۴ —

برابر، هنوز يکي يېشيمکه باشلايان تجارت و مستحصللرده آغیر ضربلر کورمکده ایدی. حکومت بوکرا بر چاره بولماق ئوزره (۱۹۲۵)نجی يیلک ایلول آئیده استانیول بورسینی بر هفته مدته قیامش فقط هیچ بر قائده کورمشمیدی. بوندان سوکرا بر (سانترال دهدهویز) وضعی دوشونیلدی. هر حالده بونک بر جوق قائدهلری اولماق ایله برابر، محذورلاریده قائدهسی نیستنده چوقدی.

بو سببدن قایمبو معاملاتی دوزلتمک ایچون فرانسه نك وضع ایتدیکی بر اصولک تطبیقه قرار ویریلدی. فرانسه آمریقادان تدارک ایله دیکی یوز ملیون دولارلق بر احتیاط آقچیسيله، بالذات کندیسى اك بویوک سیه کولاتور صغیله بورسیه داخل اولمشدی. آتجاق بو صورته فرانسه حکومتی کچمش سنه فرانک سقوطنی سیه کولاتورلرک اللرندن قور تارا یلمش و بر خیلده پاره قازانمشدی. ایشه بونلاری اعتبار نظرینه آلان تورکیه جمهوریتی، حکومتک مراقبسی و حکومتک کفالتی آلتندا، ضرر و قائدهسی حکومتک نامنه اولمق ئوزره بوتون تورک باقلالرینی بر سیه کولاسیون کتلهسی حالنده تشکیل ایتدی. و بونک ایچونده (۵,۰۰۰,۰۰۰) لیرالق بر قره دی کوستریلمهسی قراره آلتدی. دیمک اولیور که تورکیه جمهوریتی، یکی دوغان تجارت حیاتنده او گنه بویوک بر مانع اولاراق کريله بو ایشده بر نهایت ویرمش اولماقدادر. پروپاگدا مسئله سه کهنجه: بوئیده سیار سرکیرله تأمین ایتمک مسئلهسی دوشونیلدی. بونک ایچون ۱۹۲۶ نجی ییلک مایسند (قره دگر) واپوری سیار بر سرکی حالنده حرکت ایتدی. بو سیار سرکی ایکی مهم دوشونجه حالنده دوغمشدی.

برنجیسی، اولاً تورک لک مدنی حیاتده کیمسندن کری قالمادیقلا ریئی، واپورده ویرمچک لری سواره لرله بوتون آوروپا به طائیدریق، و بالخاصه بو سرکی به اشتراك ایدن يك فاضله مقدارده تورک قادینلرینک آوروپالی همشیره لری عیارنده اولدیغنی گوسترمکدی. ایکنجی مقصد ایسه، بر طرفدن تورک محصولات و معمولاتی شیمدی به قادر طائیمما مش اولان اجنئی مملکتلرینه بونلاری یاقیندان تورک ایله تورک دیلیله طائتمق؛ و تورک تجارلرینک اولجه طائیمش اولدیقلاری مملکتلر تجار

— ۷۳ —

۲ - مملکتده موجود دیگر باقلالارک ایسه تجاره قره دیلرینی آرتیر مالرینک، و قومسولارینی تنزیل ایلمه لرینک تأمین.

۳ - شمدو فرلر قلیات ترفه لرینک داها زیاده تنزیلی.

۴ - ویرکیر و قانونلرک تنظیمندن اول تجارت اوپله لرینک فکر لرینک آلتماسی، استهلاك و قازانچ ویرکوسی کبی تورکیه تجارت حیاتک بر قحنی معطل بیراقان بو ویرکولرک اوپله لرند کلهچک راپورلره کوره تصحیحی.

۵ - وضیت تجاریه نك عمومی بر صورته تصحیحی ایچون، آتیره بو کمرک و سائر ایشلرند تجارت اوپله لرند کلهچک راپورلرک اعتبار نظرینه آلتماسی.

۶ - آفیون، اینجیر، اوزوم، توتون، پامبوک و سائر مستحصللرینه اعظمی تهیلانک ایغاسی.

۷ - علی الموم تجارت و بالخاصه تجارت اخراجاتی حقده لزومز قیدلرک قالدیرلماسی.

۸ - پوستخانه ده کی حواله اجرلرندن تنزیلات ایغاسی

۹ - وسائط نقلیه و تجاره علاقه دار سائر مؤسسه لرک ترفه لرینک مطبوع اولماسی و بونلارک اك اوچوز بر حده تنزیلی.

۱۰ - انحصارلار، و اوقترووالار مسئله سنده تجارت اوپله لرینک فکرلرینک آلتماسی.

۱۱ - قایمبو مسئله نك تنظیمی.

۱۲ - تورکیه نك اخراجات اتمهسی حقده پروپاگاندا.

کوریلور که بو ماده لر دوغریدان دوغری به تورکیه تجارینک لپه اولاراق، صرف مملکتده کی تجارت حیاتنی اویاندیرماق ایچون وجوده کتیریلمشدر. بو ماده لرک هینک ئوزرنده آیری آیری اوتاما باراق یالکز قایمبو مسئله نك تنظیمیه، تورکیه نك اخراجات اتمهسی حقده کی پروپاگاندا سندان بحث ایده چکتر.

تورکیه ده اجنئی قایمبولارینک آراسیرا بحرانه کیرمه سندن طولایی سیه کولاتورلارک آتی و صنئی اولاراق وجوده کتیردیکلری ترفلر و تدبیرلر بوزندن تورکیه اقتصادباتی پک بویوک تأثیرلر حس ایتمکله

- ۸۵ -

لرله بالذات تاسلرینی تأمین ایتمک؛ تورک ماللری حقتده اعظمی مقدارده وحقیقی بر صورتده پروپاگاندا یایمق، صنایع قبیله خصوصنداکي تورک قایبیتلی جاتلی بر صورتده اجنبیلره کوسترمک؛ دیگر طرفدن سیاحتده اشتراک ایدمچک تورک تاجرلرینه غایت اوجوز و مساعد شرائط داخندده آوروپاده فائدهلی بر تدقیق و تنبع جولانی یایماق فرصتی، ویرمکدی. سیار سرکی نظامهسی بو صورتده ترتیب ایدلمشدی:

۱- بو سرکیه تورکیده بولونان بالموم قاریقا و اعمالخانه صاحبیلری، تجارلر، زراعت و اصناف ملی محصولاتی آوروپایه طانتیق و اوتلرله یقیندن تماسه کیریشده یلمک ایچون بالذات ککندیلری و یاخودده وکیللری معرفتیه اشتراک ایدمیلرلر.

۲- سیار سرکیه اشیا کوندرویده سرکیه بالذات ویا وکیللی معرفتیه اشتراک ایدمه یمن تجارت و صنایع مؤسسه لری نامته مذکور مؤسسه لری اذینله اولارک کوستره چکلی قیاتلار ئوزرندن ساتیش یایماغه واپورده بولونان (ایش باقاسنی) وکیل ایدمیلرلر، ایش باقاسنک شرائطی آئیده کی کبی در.

۵- باقاه، گورک صاحب ویا وکیللری و کورکسه باقاه معرفتیه ساتیلاجاق اشیا دن هیچ بر قومسیون آمازه شو قادیارکی ساتیلان اشیا ایچون استانبولدن ساتیلدیغی محل اسکله سنه قادیار، اک اوجوز ترفه یه کوره نقل اجرتنی آلیر.

ساتیلامایویده استانبوله قادیار کیری کترین اشیا دن هیچ بر نقلیه اجرتنی آلتماز.

۶- سرکیه به ککوندیله چک اشیا نک سرکیه به قادیار اولان نقلیه اجرتنی مال صاحبنه عائددر، مالک سرکی قومسیونته تسلیمی تاریخندن ساتیش ویا کیری به ویریلمش تاریخته قادیار، کسچن زمان طرفنده کی سیفورطه سی آتیره بوسی، دمپودن کیمی نقلی و یوکلله دلمه سی سرکی قومسیونته عائددر.

۷- سرکیده کوستره چک اشیا نک سولسمه سی و وضعی مصارفی سرکی قومسیونته عائددر. بونک ایچون سیاحت مدنجه تجار هیچ بر مصروف ویرمه چکدر.

- ۸۶ -

۸- سرکی ایکی قسمدن عبارتدر، بری نمونه لری قسمی، دیگریده ساتیش قسمی در. نمونه لری قسمی کرک کیمی به اشیا یوکلته ن و کورک کیمیده اشیا سی بولونمایان تجارک کوندره چکلی نمونه لردر که بونلار سرکینک نایتنه قادیار برلرنده محافظه ایدله چکدر. بو نمونه لری ایچون آلیجی چقیدی زمان صاحبی واپورده اولدیغی تقدیرده اوگا، اولما دیغی تقدیرده صاحبنک وکیللی بولونان باقایا مراجعت ایله سرکینک سوکندده کوندریلمک ئوزره معامله یایا ییلرلر.

۹- تورکیه محصولات، معمولات و مصنوعاتدن ساتیلماق ئوزره واپورده قوناجاق اشیا لار، طریف پاکنلر و قوطولر داخندده، بولونملی و بو پاکت و قوطولرک ئوستنده صاحبیلرک اسم، آدرس، شهرت و یایلدیغی بری کوستریر آتیکنلر بولنملی در.

۱۰- مالی صانعاق ویا کوسترمک ایچون سرکیه اوجوبک لیرالق اشیا ویرن تجارتده قماردهه مجانی بر یتاق ویریلور. (یالکر یلمک مصرفی تجارتده عائددر) ایکی یلمک لیرالق اشیا تشیری حالده سیاحت اجرتدن یوزده الی، یلمک لیرا قیمتنده اشیا تشیری حالدهده یوزده یکریمی تزیلات یاییلور.

۱۱- کیمی یوزورکن تجارک کیمیده یلمک بیمه سی مجبوریدر. کیمی لیمانده بولوندیجه بو مجبورت یوقدر.

۱۲- سرکیه به بشیک لیرالق اشیا قویان یانته بر معاون آله ییلر. آتجاجق بو معاونک یلمک مصرفی تجارتده عائددر.

۱- سرکی قومسیون کیمیده کوستره چک اشیا نک نوعی، جنسینی یایلدیغی ویا استحصالی ایدیلدیگی و صاحبیلرک اسم و آدره سیرینی کوستوبر بر جوق لسانه ترجمه ایدلمش رهبرلر تنظیم ایدرک بونلاری اوغرا دیغی اسکله لرده داغنا چکدر. قاتالوغک برده اعلان قسمی وارددر، بوکا یازیلماق ایستینلر، اعلان بدلی ویرمک مجبوریتنده درلر.

۱۳- سرکی قومسیون امرنده آوروپا لسانلرینه آشنا ترجمانلار بولوناجاق و بو ترجمانلار سرکی بی زیارته کلن اجنبیلره تورکیه استحصالاتی حقتده معلومات ویرمچک و تورک تجارلرله کوروشمه لرینه دلالت ایدمچکدر.

— ۸۸ —

۱۹ - صحنه اشيا، دىجىلىك و سائر آلتىر
۲۰ - صنایع قىيىدىن، رسم، طابو، نقش و تىزىبات، معماری، هيكلتيراش
۲۱ - موسيقى آلائي، موسيقى اثرلرى و نوطىلار.
۲۲ - صنف اشيايى. ايجادلر و اويونچاقلار.
بو صورتله ترتيب ايدىلغان بو سيار سركى، حقيقى توركيه تجارتى و تجارى ايجون يك بويوك بر منفعت تامين ايتىشدر. اولاه حكومت بويىلر بر سيار سركى ترتيب ايتىشكده جدى بويوك بر مجبوريت قارشوندا بولونماقتا ايدى. چونكه وقتيله بوتون تجارت روملرك االرنده بولوندينى زمانلاردا، آوروپالىلر بو روم مؤسسهلرني طائىملار و اوتلارله معامله يايماغه آليشمىلردى. حالبوكه جمهوريتك اعلاندن سوكر، توركيه يى ترك ايدىن روملر ايله برابره توركيه نك آوروپا ايله اولان تجارتى ده كيشمش، مملكتده قارماقارشيق بر حال حصيله كلىشدى. ايسته بو سيار سركى بو ماضىلرك بر چوخنى اورتادان قالدیرماغه موقى اولدى. توركيه جمهوريتى تجارى حياتى ترقى ايتديرىلمك ايجون، هر دورلو واسطه لره مراجعت ايتىشكده برابره، جمهوريتدن سوكر توركيه يى ترك ايدوب كيدىن روم و اجنى شركت و مؤسسه لرى برينده تورك شركت و مؤسسه لرىنى قويماغه بوتون قوتيله چالشماقدادر. حكومتك بوفاليتى نتيجه سي، توركيه ده (۱۹۲۵) نجي يىلده تاسس ايدىن شركت و مؤسسه لرى آشاغىده كوسترديارز. بويىل طرفنده استانبولده كى تجارت منطقه سي داخلىنده، برلى شركتار قومسبرلكتك مسؤليت و مراقبه سي آلتىندا (۱۳۸) تورك شركتى. وجوده كتيريلمىشدركه بولارلك مجموع سرمايه لرى (۳۵،۵۷۰،۰۰۰) تورك ليراسيدىر. بو مقداره (۱۹۲۶) نجي يىلدىن سوكر تاسس ايتىش تورك شركتلى داخل دكلدر. بو شركتارك فعاليتلىرى بو صورتله تقسيم ايدلمىشدر.

نوعى	عدد	سرمايه تورك ليراسى
صناعى تورك شركتى	۳۶	۶،۳۵۰،۰۰۰
" " " مالي	۱۵	۱۲،۷۸۲،۰۰۰
" " " زراعى	۱۲	۱،۰۲۰،۰۰۰
" " " تجارى	۵۱	۸،۳۸۲،۰۰۰

— ۸۷ —

۱۵ - سر كیده صايتلان اشيا نك صايتلدينى ليمان حكومتىجه تمين اولونان كمرك رسى مشترى به عائددر.
۱۶ - كمیده بر تورك اوركستراسى بولونماق بوفه و سينهما اوله چقدرد. تجاردن آرزو ايدنر كندى استحصالا تيرنه رةلام اولمق توزره قيلم يايديرا ييليرلر.
بوندان سوكر سركى نك انضباطندن بحث ايديلهرك سر كیده كوستريله چك اشيا نك برليستى يايلىمشدر، بوليستيه كوره سر كیده آتیده كى اشيا لارك كوستريلمه سي قرار آلتنه آلتىمشدر.
۱ - معدنار، طاشلار.
۲ - اورمان: تخته لىر.
۳ - پاموق، يوك، قىنىك ايلك و سائر..
۴ - حيوان محصولاتى، يموطىلر، بالقر، خاويار و سائر..
۵ - حيوانات ميوه لره قورو و قونسروه سيزه لره، پرنج و سائر.
۶ - بهارات، بهارات و بويالار، قوقولر، لواظىلر..
۷ - آلتون، كموش، معدنى معمولات كى قويمىجى ايشلرى.
۸ - الكتريق ماكنه لرى وادوانى، زراعت آلتلىرى، صناعى آلتلر، تيورات و تسخينات اشيايى، ساعتچلىق
۹ - طاش، طويراق، جام معمولاتى، پورسلن و آيتىلر..
۱۰ - موييله، قامش و سبت ايشلرى، شو و مطبخ اشيا لرى..
۱۱ - آياق قابارى، سراج ايشلرى و درى معمولاتى
۱۲ - ايشلهمه لى و تورمه لى خايلير و سائر منوجات ايشلرى.
۱۳ - اليه لره، اركك و قادين سپور اليه لرى؛ شمشيه، باستون، و سائر..
۱۴ - كاغدو مقووا معمولاتى..
۱۵ - حيوانى مأكولات، نباتى مأكولات، مشروبات، طائلى شكر، ورجلر.
۱۶ - اجزاء، عطريات، صابون، موم و سائر كى كيميوى معمولات..
۱۷ - توتون تباكو و سيفاره
۱۸ - هر نوع انشأت مالزمه سي.

— ۹۰ —

چونکه بر دغه بو تجارلارك آتاپولیده بولوتان و اولارک قوللری، قنادلری مثابه سنده اولان روم مستحطلری تامیله مملکتدن چکیلمش، بو صورتده استانبول روم تجارلارینک تجارت واسطه لرینی یوق ایتشلردر. یعنی بوگون استانبولده بولوتان بر روم تجاری هیچ بر صورتله آتاپولی ایله معامله یایایلمک امکانه مالک اوله ماقادار. بایناق ایسه بئردیه بیه حال بر تورک ایله اشتراک ایشک مجبوریتده بولینولار، بو صورتله اللریده کی مدهش قاپیتاله تورک لری ده اشتراک ایتدیرمک ضرورتده قالیولار. خلاصه دینه ییلیرکه، تورکیه جمهریتی تجارتک انکشافنه بویوک بر اهمیت ویرمکله برابر، اولنک تورکدن غیری بر عنصرک انه کجه به سی ایچون چیلیم کبی تیره به بن بر عاشق کبی چالیشماقدادر تورکیه جمهریتینک بو قیصقانچلی، هر طرفده وهر یرده پک آچیق بر صورتده کوزه چاریار. ته کیم وقبله تجارت خصوصیه وضع ایندیک، آغیر جزالار، الان استانبولده بر پارچه طوقونه ییلمکده اولان روم تجارلارینی بوستون یوق ایشک غایه سنه معطوفدر. کذالک حکومت طرفندن قوتان انحصارلارده تامیله بو غایه یی تقب ایشمکده در. قرضا سفاره کاغدی انحصاریندن ۳۵-۴۰ میلیون لیرا سرمایه ایله چالیشان بر خیلی روم تجاریله بر آزده ایراتلی تجارلار، بوگون تامیله خراب اوله یلار سفرضا اوچ سنه اول، همان همان استانبولی النده اوتانان و روم اولان (سفر اغلی) نلک میلیونلارده بالغ اولان ثرونی بو کون تامیله حکومتک النده بولونماقدادر. شیمدی بر آزده تورکیه ده کی دولت تجارتنه کاهلم، تورکیه بر طرفندن ده شورالار اتفاقک تطبیق ایندیک اصولی، یعنی دولت تجارتی پک فائده لی بولماقدادر، و بونی ده بر اساس اوله رقی قبول ایشمکده در. فقط بوراده نظر اعتباره آلتاجاق بر مسئله واردر که؛ اودا هر ایکی حکومتک آراسندا بولوتان شکل و اداره لریک فقر قریدر. فی الحقیقه شورالار اتفاقده بسو اصول بویوک فائده لر تأمین ایشمکده و خفقت عمومیله رفا و سعادتتی وجوده کتیرمکده در. فقط شورالار اتفاقک اداره سی سوسیالیزم فورولوشی اساسنده بر پروله تاریا اداره سی در. اوراده قاپیتال فقیر و زحمتکش کتله نلک ضررینه دک، فقط فائده سنه اولمق نوزره چالیشیر. حاصلاتی عمومک و بوتون

— ۸۹ —

نوعی	عدد	سرمایه تورک لیراسی
اجتماعی تورک شرکتی	۹	۱,۲۵۸,۰۰۰
معادن	۸	۴,۷۹۳,۰۰۰
املاک	۵	۹۸۲,۰۰۰

یکون ۳۵,۵۶۷,۰۰۰ ۱۳۸

حالبوکه ازیمیر، بو خصوصدا استانبولی تامیله کچمکده و داها فعال بر حیات کوشترمکده در. ازیمیر اقتصادی منطقه سنده (۱۹۲۰) نجی ییلده تأسس ایدن تورک شرکتلرینک مقداری (۱۷۲) اولمقله برابر، سرمایه سی ده (۷۰,۰۰۰,۰۰۰) تورک لیراسنه بالغ اولمقدادر. تورکیه نلک دیگر منطقه لرینده وسیلی (۱۵۰) تورک شرکتی وجوده کتیریلش و بولارک سرمایه سی ده (۲۵,۰۰۰,۰۰۰) تورک لیراسیدر. تورکیه ده بوکونکی شرکت و مؤسسه عددری، کرک سرمایه، کرکه عدد اعتباریله سلطنت زماننداکي اجنبی و روم شرکتلرینک پک فضلته بر درجه یه وارماقدادر. کوریلورکه بو صورتله تورکیه اسکي تجاری حیاتدن داها فضلته و داها جانی بر صورتده یکی بر تجاری حیانتک ایچنه آتیشدر.

کذالک خصوصی تجارلره کهنجه بولارکده عددی تامیله اسکي روملرک عددندن و اجنیلردن فضلته در. بو تجارلار آراسندا ایوم پک بویوک بر قاپیتال ایله ایش یایان بر جوق تجارلار موجوددر مثلاً ازیمیرده سرمایه لری، (۱,۰۰۰,۰۰۰) لیرا ایله (۵۰۰,۰۰۰) لیرا آراسندا ایش کورمن تجارلرک عددری ۴۰ الی ۵۰ یه بالغ اولمقدادر. بو حال بلکه بر مبالغه کبی کوریله ییلیر. فقط ازیمیرده یایلاجاق اوافق تجاری بر جولان بو حقیقتی کوزیمزک اوکته بنم تصویرمدن داها جانی بر صورتده قویاییلیر.

کذالک استانبولده ده بو حال عیناً واردر. تخطر ایشلی که استانبولک، اسکیدن روملر النده بولوتان بوتون تجارتی بوکون تامیله تورک لریک انه کچمشدر. اسکي دوردن میراث اولاراق قالما بر قاچ روم تجار وار اسه ده بولاردا هر کون بر افلاسه، بر بوققله دوغری بو وارلاماقدادرلر.

— ۹۱ —

محیطتکدر. حالیکه تورکیه بر بورژوا مملکتیدر. بوراده قایتاله و خصوصی سرمایه بر طبق بر موقع ویریلش، بو مملکت داهای طوغری سی قایتالیزمیه دوغری ایلمکه باشلامشدر. بونک ایچون کوریورز که، دولتی تجارت تورکیهده عکس تأثیرلر حصوله کتیرمکدهدر.

تورکیه؛ (شکر، پترول، بنزین، کبریت، توتون، سفار کاغدی اسپرتو و آفتول) و سائرهموکی بر چوق ایشلری تمایله حکومتک انحصاری آلتیه بیراقمشدر. و بو انحصارده اساس اولاراق قوللاندییی پرنسپ، شورالار اتفاقک تطبیق ایتدیکی اساسات ایله بورژوازی اقتصادی اساساتی برلشدیرمکه چالیشماق ایستهمسیدر که بوندا بر دورلو موفق اوله یلمک بولنی بولهامشدر.

ایشته تورکیهتک بو انحصارلری یوزندن، وضعیت تجاریه و مالیه سی مدهش صورتده صارصیلماقدادر.

تهکیم شکر و پترول انحصار ادارهلری تشکل ایدر ایتمز، ابتدائی احتیاجدن اولان مذکور مادهلرک بر دنییه پیاسهدن یوق اولدیگی کورو لمش، عینی زماننده قیأت جیتیه ددهش بر احتکار حصوله کلمشدر. بونک اوزرینه حکومت دیگر بر ماده ایله شکر ادخالاتی سرست بیراقمش، بو صورتهده پیاسهده تکرار بول بول شکر بولونوب آلتماق ممکن اوله یلمشدر.

پترول و بنزین بحثه کنجه، حکومت بر ستمک احتیاجی حساب ایدرک. نفت شرکتلرندن بو مقداری صاتون آلدقندن سوکرا، نفت ادخالاتی تمایله انحصار ادارهسنتک آلتده بیرافارق تجارتی منع ایشمدر. تپاکو خصوصنده بو صورته حرکت ایشمدر.

حالیکه پترول و بنزین ماکهتلر و بالخاصه زراعت ماکهتلری ایچون ائزم اولدیغندن، بو صورته حصوله کلمهچک احتکاردن ممکنک زراعی و صناعی آوغرایهچگی ضربهلری حساب ایدهمشدر. سوکرا قرهدهی مسئلهسیده پیاسهده بویوک بر بحران کوسترمکه باشلامشدر. انحصار تأسس ایشمندن اوله، غاز قومیاالرنیک تورکیهده (۳-۴) میلیون لیرا قیمتده بر قرهدهی آجدیقلمی کوریلوردی. بو صورته کوچوک اصناف بو پارمیی فائز اولاراق ایشلهدیور، و مهم مییاسده

— ۹۲ —

بر منفعت کوریلوردی. قومیاالار بو تجارلره ویردیگری قرهیدن ماعدا مهم مییاسده سرمایهده داغیتیلوردی. مثلا استاندارد قومیاالسی یالکر (مغنیاس) کی کوچوک بر شهرده (۱۸ - ۳۰) ییک لیرا رادهسند بر سرمایه داغیتیشدی. دیگر قومیاالارده عینیله استاندارد کی حرکت ایدیورلار، و خلقه سرمایه ویریولاردی. بویلهجه بو پارملر دایما اصنافک قاضهسند بولونیور، و اصناف بونی کندی توز پارمسی کی ایشلهتمک امکاته مالک اوله ییلوردی. فقط غاز انحصار ادارهستی تشکل ایدر ایتمز، اصنافک مالک اولدیگی بو قرهدهی و قولایلیق اورتادان قالدیدی. بونک یرینه قومیاالار بورجلانان اصناف، بورجلارینی تودهیه مهیچک بر حاله کلدی. بویکون هر هانگی بر اصناف انحصار اداره سندن غاز آلتق ایچون کلدیکی زمان بونی پیشینی پاره ایله آلتماق مجبوریتنده قالماقدادر. بویلهجهده بونی وقتنده آله مادیگی ایچون قیایترده احتکار باش کوسترمکدهدر. فرض مجال اولاراق بو کون غاز انحصار ادارهسی، قومیاالار کی قرهدهده بولونسه ییله بو قرهدهی ایله اجنبی قومیاالارنیک قرهدهی آراستدکی فرق یک بویوکدر. یونکه اجنبی شرکتلرک آجدیقلازی قرهدهی دوغریدن دوغرییه اجنبی سرمایهسنتک تورکلر طرفندن قوللانیلماسی دیمکدی. حالیکه بو کون حکومتک آجایی بر قرهدهی، تورک سرمایهسینی نه تورکه قوللاندیرماق اولمقددرکه؛ بوده تورکیهتک وضعیت اقتصادیسی نامنه بویوک بر فلاکتدر. بالخصوص بو حال سرمایه بحرانی ایچنده قیورانان بر تورکیه ایچون یک الیم اولور.

عینی زمانده بو انحصار قامیو معاملندهده تأثیر ایشمکدهدر. بونلارک بر فالفی ایسه، بویوک سرمایهتک بو صورته کوچوک سرماییی یوتماستدادر. تهکیم بویوک قایتال انحصار ادارهسندن ایستدیکی قادر مال چکمکده و بونیده مدهش بر احتکار ایله کوچوک اصنافه قرهدهی ایله داغیتماقدادر. دیمککه انحصارلار نتیجه اعتباریه طوغریدن طوغرییه زحمتکش فقیر کلمهتک ضررینه اولاراق وجوده کتیریلمشدر. عینی زمانده تورکیهتک یکی بیتن تجارتیه مهم بر ضربه ووران دیگر بر کیفیتده (استیلاک) توزرینه وضع ایدیلن ویرکودر. بو ویرکویه

B.50

— ۹۴ —

یعنی تجارت و اصناف کیرا ایله طوتیلماقده مازدات کیراسی نئیتده بیر ویرکو ویرمه مجبور طوتیلماقدادر. بنا علیه وسطی اولدوق (۵۰۰۰) تورک لیراسی سرمایه صاحبی اولانلار بو ویرکو ایله آشای بوقاری (۳۰۰) لیرا بر قازانچ ویرکوسی ویرمه مجبور طوتیلماقدادر. بونک بردفمه بر حسابی یاپلم (۵۰۰۰) لیرا سرمایه لی اڭ فعال کوجوک بر تجارت سرمایه سنک اوچ مثلی نئیتده سنوی بر ساتیش یاپسین. بونک قازانچی تقریباً ۱۵/۱۰ اولدیفنه کوره (۵۰۰۰) لیرا سرمایه ایله قازانچی (۲۲۵۰) لیرا اولور. شمدی (۳۰۰) لیرا حساب ایدیلن قازانچ ویرکوسی ۳۰/۱۰ اولدیفندان مذکور تجارت دکاته ویردکی ایجار سنوی یئک لیرا اولور. بدیه و اداره خصوصیه حصملری ده (۳۰) لیرادر. نهو کیرلیسی لاقل (۳۵۰) لیرادر مکتب ویرکوسی و دیگر ویرکولر (۴۰) لیرادر. سنورطه سی ده (۳۰۰) لیرا ایدرکه بونک هینک مجموعی (۱۷۲۰) لیرادر. بو کوجوک تجارت بویه قازانچدن او مصرفی اولدوق، یئمک بیه ییلمک ایچون کندیسه سنده (۵۳۰) لیرا قادار بر یاره قالمادادر که؛ بونکله ده قطعاً معیشتی تأمین ایدمهز. فقط بونک یاندا دیگر بویوک تجارتخانه لردن عینی صورته، عینی ویرکوی ویرمکه، و بوده کندیلرینه هیچ بر ضرر ایفاع ایتمه مکدهدر.

ایشته شیمدی تورکیه جمهریتی بو خصوصیه کی بایدهی تجربه لردن ضرردن باشقا بر قائده کله یه چکنی اوکره نمش و بوی حل ایشک چاره لرینی آراماغه قویولماقدادر.

چونکه بدیدرکه تورکیه ده قایتالیزم یکی دوغماغه ویاخودده دوغلدن سوکرا بویومکه باشلامشدر. بنا علیه بوکونکی بورژوا حکومتک یکانه غایه سی، بو سرمایه یی چوغالتمقدادر.

یز بو صورته قایتالک، و قایتالیزمک تورکیه ده چوغالیدیلرینی کورمکه یز آشکاردرکه بوکون تورکیه ده سوک سنلرده کی ترقی و عمران نتیجه سی، عمله حیاتی دوغمش و حتی ایلرولمه که بیه باشلامشدر. فقط عجا قایتالک تر ایدی نئیتده، عددی چوغالان عملنک حیات و معیشتی ناصل و نه طرزده تأمین ایدیله چکدر؟ شوراسی ده محقق بر کیفیتدرکه؛ قایتال تراید ایشمکه و ترایدی نئیتده ایشی صنفی

— ۹۳ —

کوره الدن اله کچه ن هر مالک هر کیچیشده ۲،۵ ٪ مقدارنده بر ویرکو آلتماق مجبوریتی اورتایا قونمشدر.

بوسیدن یالکر ازمیرده ۱۵/۱۰ - ۲۰ نئیتده داخلی تجارت آزاله شدر. بالخاصه (دوقوماچیلق) صنایعی تمایله دورمشدر. چونکه (دوقوماچیلقه) قولانیلان بویالر، درت بش الدن کچمکه بویه چده فیاته بوزده ۱۵-۱۰/۱۰ نئیتده بر فضله قی علاوه ایشمکه در. بو بوزدن مملکت معمولاتی- فیات اعتباریله اجنبی معمولاته رقابت ایدمه یچک بر حاله کلمشدر.

دیگر طرفدن بو ویرکویه کرره اخراجاته یالکر (آز قونیناسیون) ماللرک ویرکودن عفو ایدلمه سی، بویوک سرمایه و تشکیلات صاحب رینی کوجو کلره قارشی حمایه ایشمک اولمشدر. بویه چه کوجک سرمایه، بویوک سرمایه نک قایتالیتی یو که تمکه یاردیم ایشمکه، و بو یاردیم ایتدیک ی نئیتده کندیسی بوقسزلق ایچنده بوغماقدادر. اویله تجارتخانه لر واردر که سرمایه سی آز و معامله سی محدود اولدیفنی حالده (۲۰۰ الی ۳۰۰) یئک لیرالق بر تجارتخانه ایله مساوی ویرکو ویرمه مجبور طوتیلماقدادر. کوریلورکه بو قانون کوجوک سرمایه یی بوغمش، فقط بویوک سرمایه یه داها باشقا بر قوت ویرمه که باشلامشدر.

حکومت بو ویرکولره مقابل، بودجه سنه ۱۵ میلیون لیرالق بر واردات قویمشدر. فقط قویدهی ۱۵ میلیون لیرا واردات مقابلنده تورکیه ده ۲۵ الی ۳۰ میلیون قی کوجوک تجارتخانه لرک ضررینی وجوده کتیرمش و بونلری بوسنون یوق ایشمشدر.

حالبوکه بونی یوشکله یایاچق برده یالکر گومروکلرده کرک ادخال ایدیله چک و کرکه اخراج ایدیله چک ماللردن ویرکو آلتماق صورتله بر قانون وجوده کتیرمش اولسه یدی، بو صورته کوجوک سرمایه لری یوق ایشمز، عینی زمانده ده مأمور بیه مک کلتمدن قورتولورق بو اون بش میلیون لیرایی صافی اولدوق استحصال ایدردی.

تورکیه نک یه تجارتنه ضرر ویرن مسئله لردن بریسی ده قازانچ ویرکوسی در. بو ویرکوده شکلی اعتباریله کوجوک سرمایه یی بوغان بر فلاکت اولمشدر. اولو بو ویرکینک تحصیلیه ده معلق بر شکله در.

B.51

خلاصه

بىز: شو كوچوك حسبى لىزله توركيه ده كى انقلاب، كلىشى كوزل يايلىمش اداىى بىر تىدل اولمادىقنى و ماهيت اعتباريله بويوك بىر انقلابى كو سترديكى مختصر بىر صورتده آكلاندى. مقصديز ممكن مرتبه توركيه نك بىر انقلاب دورى ياشادىقنى، دىنى خرافه لردن قورتىدىقنى بوتون اوقويچىلريز كوستره يلىمكىدى.

بالىز بو انقلابك دىموقراتىك بىر بورژووا انقلابى اولدىقنى هېچ بىر وقتده اونوتىلمايدىر. و دوشونىلملى دركه: توركيه تدرىجى اولاراق تكاملنك سىرىنى تقىب ايتىمكىده و بوكونكى انقلابى ايله يارىنك يىكى حياشنى اجتماعى يىكى بىر تحوكل باشلانمىچىنى حاضرلاماقدادر.

بو انقلاب دولايىسيله توركيه ده حصوله كن اك مهم مسئله لردن بىرسى ده صنفى مبارزه لرك شدتلىمىسى و بىر عمله و كندلى ايشنا، وجود بولماسيدىر.

سوك

— ۹۵ —

قوتله ندىر مىكده در. فرضا كوچوك بىر مثال اوله رق المزه توركيه دن لاعلى انتمين كوچوك بىر شهرى آله لم بو شهرك اوچده بىر قوسنى اليوم عملەنك تشكيل ايتدىكىنى كوريرىز، مثلا عشا ف باقىق، بوراده بالىز خالى عملەسى اولمق ئوزره (۶۰۰۰) كىشى واردىر. توتون عملەسى (۱۰۰۰) كىشىدر دىكر قابىقالارو شىندوفرلر عملەلرى (۱۵۰۰) كىشىدر، بوميه ايله چالیشان عملە مقدارىنى ده (۲۰۰۰) قوياچاق اولورايىمكى (۱۰۰۰۰) عملە ايله قارشولاشمش اولورىز. حالبوكه تكميل (عشا فك) قوسى (۴۰۰۰۰) راده سىندىدر. بويله جى كوريليوركه، توركيه ده صنايع و زراعتك ترقىسى و بونكه برابر تجارتك مساوى انكشافى بو مملكتك حياينده باشقا باشقا يگىلكلر و يىكى حياىنى شرطلر دوغاره چقىدر.

В.52

3-я типография
Полиграфтреста
В.С.Н.Х. Грузии

Заказ № 728. 17/XII 1926 г.

Главизд № 1774

Тираж. 2000 Экз.

EK C: P. Kitaygorodski'nin "Türkiye" Eserinin Transkripsiyonu

MOPR Kütüphanesi

P. Kitaygorodski

Türkiye

AZ. MOPR MK Tarafından Tavsiye Edilmiştir.

AZERNEŞR

Bakı-1930

AZERNEŞR matbaasında basıldı. Bakü, Balşoy Marskoy ve Krasno-Prsesnenski sokaklarının köşesinde No: 16/36, Baş Matbuat Müdürlüğü No:1250, sipariş No 307, Sayı 4000.

Statolçu- B₆

İçindekiler

Kemalist Türkiye

Şimdiki Türkiye'nin Ekonomisi

Köylerin Vaziyeti

Türk Proletaryasının Vaziyeti

Türkiye Komünist Fırkası

Neticeler

TÜRKİYE

Kemalist Türkiye

Hazırdaki Türkiye'ye "*Kemalist*" Türkiye'si deniliyor. Bu isim burjuvazi inkılâbının önderi şimdiki Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in isminden alınmıştır. Milli burjuvazi inkılâbı, Osmanlı İmparatorluğu'nun döküntülerinden 11 yıl içinde 1918'den 1929'a kadar Cumhuriyet Türkiye'sini yarattı.

Başında müstebit sultan hükûmeti duran Osmanlı İmparatorluğu Türk milletinin üzerine ağır bir kâbus gibi çökmüştü. Türk sultanları Türk halkını yoksulluğun ve perişanlığın son haddinedek getirmiş ve ülkeyi yabancı kapitalin istiamarına kurban etmişlerdi. Avrupa maliye kapitali, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakiki sahibi olmuştu.

Hatta İttihat ve Teraki Fırkası adlanan fırka tarafından idare edilen 1908-inci yıl İnkılâbı Türkiye'ye tam bir azatlık getirmedi. Türkiye yine de anayasalı monarşi bir fırka olan bu "*İttihat ve Terakki*" ve "*Genç Türkler*" fırkasının hakimiyeti altında da beynelhalk emperyalizmin yarı müstemlekesi vaziyetinde yaşamaya devam etti. Cihan Harbi zamanında ise Türkiye fiilen Alman müstemlekesi oldu. 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun başında bulunan Türk rehberlerinden Enver Paşa, Talat Paşa ve diğerleri öz (kendi) ülkelerini emperyalizm harbine soktular ve Türkiye halkını, Avusturya-Alman koalisyonu tarafında olarak muharebe etmeye mecbur ettiler. Koalisyonun bu çökmesi ve "*müttefiklerin*" zafer çalması neticesi olarak savaşta yıpranmış, darmadağın olmuş Türkiye'ye, bir zamanlar kudret ve şefkatle şöhret bulmuş bu ülkenin rolünü küçük bir müstemleke rolüne kadar indiren soyguncu ve kul edici Sevr Muahedesi yükletildi.

Emperyalizm savaşı, Türkiye'nin istiklalına, tamamlığına nihayet verdi. Daha harp zamanında İtilaf Devletleri arasında vuku bulan bir sürü gizli anlaşmalar Türkiye'nin taksimini daha evvelinden kararlaştırmıştı. Misal: Çarlık Rusyasına İstanbul ve Çanakkale boğazları vaadedilmişti. "*Müttefikler*" tarafına geçmeye onay vermesine karşılık olmak üzere İtalya'ya da Türkiye'nin Antakya mıntıkları ve 12 ada verildi. Küçük Asya, Suriye, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan yarımadası İngiltere ile Fransa arasında bölündü. Emperyalist harbinin sonunda galipler – İngiltere, Fransa, İtalya – Türkiye'nin sultan hükûmetini Sevr'de, 1920 Ağustosunda Sevr

Muahedesini imzalamaya mecbur etti. Bu muahedeye göre Türkiye'nin elinde eski Osmanlı İmparatorluğu'nun beş parçadan bir parçası kalıyordu. Bu kalan parçadan da İzmir limanı ve Avrupa Türkiye'si'nin bir kısmı Trakya Yunanistan'a verildi. Sevr Muahedesi ecnebilerin Türkiye'de öteden beri kullanmakta oldukları bütün imtiyazları olduğu gibi saklıyor ve bu mağlub ülkeye “*müttefikler*” tarafından tesis edilmiş hususi bir komisyonun malumatı olmaksızın imtiyazlar vermeyi yasaklıyordu. Bundan başka İngiltere, Fransa ve İtalya Türkiye'yi nüfuz mıntikalarına böldüler ki bu mıntikalarda onlar kendi babalarının evinde olduğu gibi hüküm sürüyordu.

Bu işitilmemiş, soyguncu sulh şartları Türkiye'nin esasını teşkil eden Anadolu'daki milli bağımsız hareketine hususi bir kuvvet verdi. Bu hareket, 1919 yazında Türkiye'yi işgal etmiş ecnebi kuvvetleri usul-i idaresine karşı mücadele şeklini alarak büyümeye başladı. Rusya'da baş göstermiş Ekim İnkılâbı'nın muhim tesiri altında işitilmemiş bir kuvvetle dönmeye başlayan Anadolu'nun milli bağımsızlık hareketinin esasını Türk köylüsü teşkil etmekteydi. İstiklal için yürütülen Milli Mücadele'nin bütün ağırlığını üzerinde taşıyan Türk köyü idi. Harp zamanında zenginleşen ve ülkede güçlü iktisadi, bir mevki elde eden genç Anadolu burjuvazisi, hareketin başına geçti ve aynı zamanda bu hareketi burjuvazi inkılâbı macersına sokmaya çalıştı.

Tarımla sıkıca bağlı Anadolu burjuvazisi eski burjuvazisinin dış kapitalle sıkı bir surette bağlı komprodor (vasıtaçı) kısmına düşmüş gibi davranıyordu. Çoğu Grek, Ermeni, Yahudi ve Lavantlardan ibaret bu komprador burjuvazisini, spekülasyon ve harici kapitalin kazancıyla yaşayan ve aynı zamanda ülkenin istiklaliyetle az alakası olan İstanbul, İzmir ve o birisi ticaret şehirlerindeki tacir tabakası teşkil ediyordu.

Anadolu burjuvazisi ise gücü yetmediği harici kapitalin rekabeti altında gelişemezdi ve “*müttefiklerin*” zaferi üzerine bu genç burjuvaziyi harp zamanında ele geçirdiği iktisadi istiklalinden mahrum kalmak tehlikesi tehdit ediyordu.

Milli sanayi ve tarımı müdafaa edecek tedbirlerin görülmesinde, Türkiye'de ecnebi imtiyazların puç sultanlar tarafından bağlanmış Türkiye'nin iktisadi gelişimine mani olan kul edici muahedelerin yok edilmesinde, Türkiye burjuvazisinin tam bir hâkimiyetini kurmakta ancak Anadolu burjuvazisinin alakası var idi.

Soyguncu Sevr Muahedesi Türkiye burjuvazisinin istiklalini yok etti. Bunun için de burjuvazi inkılâp hareketine katıldı ve bu hareketin ideolog ve rehberi oldu. Burjuvazi, teşkilat merkezle aydın bir programdan mahrum olan köylü hareketini eline almaya muvaffak oldu. Anadolu'nun işçi sınıfına gelince, o siyasetce zayıf ve siyasi olarak hegemon rolüne hazırlanmamıştı. Bu son hali Anadolu işçi sınıfının zayıflığı ve teşkilatsızlığı köylü hareketinin başına geçmeyi başaran burjuvazinin tam işine geliyordu.

Dayanılmayacak bir hal almış olan şartların, cebr ve tecavüzlerin tazyikine, her türlü istismarcılara karşı ayaklanan köylülerin çıkışları, şuursuzca anarşi bir karektere malikti. Burjuvazi kendi kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın rehberliği altında köylü kitlelerinin hareketini antiemperyalist, milli istiklal mücadelesi istikametine soktu ve ağa yurdunun düşman kuvvetlerinden temizlenmesiyle beraber köylü kitlelerine de birçok şeyler vaad etti.

Anadolu burjuvazisi, Anadolu'ya sokulan Antanta'ya satılmış Yunan askerlerine karşı savaşılmaya götürdüyü köylüler ve kısmen geride kalmış işçiler üzerinde yalanlarla, cebrle hegemonyasını kurdu. Şura hükûmeti emperyalizme karşı mücadele eden Türkiye'ye yardıma koştu. İki yıl ağır kanlı çatışmalardan sonra, Mustafa Kemal Paşa tarafından teşkil edilmiş Türk ordusu Yunanlıları perişan etti, Anadolu'yu düşman istilasından temizledi.

Şehir ve köylerin emekçi kitlelerinin yardımıyla emperyalistler ve onların lakeyleri (uşakları) üzerinde zafer çalan Anadolu burjuvazisi yerli kapitalin menfaatine uygun burjuvazi Türkiyesini kurdu. Zafer çalan burjuvazi köylülerle işçi sınıfını herkesten daha az düşünüyor. Onun tarafından meydana getirilen bütün islahat ileride görüleceği gibi işçi ve köylülerin istismarları hesabına olarak yalnız zengin ve hakim sınıfın gelişmesine, büyümesine ve ilerlemesine yardım içindir. Genç Türk burjuvazisi ve onun rehberi Mustafa Kemal sultan Türkiyesi'nin harabeleri üzerinde yeni "*Kemalist*" Türkiyesini yarattı ki, bu Türkiye'de işçi sınıfı ve köylülere karşı yaman bir üvey anne olarak ortaya çıktı.

Şimdiki Türkiye'nin İktisadiyatı

Türkiye her şeyden önce tarımcı bir ülkedir. 1927-ci yılda ilk defa yapılan nüfus tahririne göre Türk ahalisi; köylerde 10 534 000 ve şehirlerde ve kasabalarda 3 126 000 kişiden ibarettir. Bu suretle halkın tarımcı kısmı 80 faizdir. Esası Türk iktisadi tarımından ibarettir. Bununla beraber, şimdiki Türkiye'de ekilip biçilmeye yarar bütün topraklar işlememekdedir. Fiilen Türkiye'nin bütün arazsinin %5,5'i (4 011 000 hektar) sürülmektedir. Geniş toprak arazileri kullanılmamış bir halde durmaktadır. Bu hal kısmen nüfuzun azlığından, yoksulluktan ve Anadolu köylüsünde ekin aletlerinin olmamasından ileri geliyor.

Üretken topraklara sahip olan Türkiye, hatta ekinlerin bol yetiştiği yıllarda bile kendini zorlukla besliyor. Dışardan tahıl getirmeye mecbur oluyor. 1926'ıncı yılda tahılın bol yetişmesine rağmen Türkiye dışarıdan 40 793 ton tahıl almıştır. 1928'de Orta ve Cenubi Anadolu, Türkiye'yi bu tahıl yerlerindeki kuraklık neticesi olarak dışarıdan alınan tahıl mahsulleri mühim bir derecede artmış 100 000 tona kadar yükselmiştir. Dışarıdan bu suretle tahıl getirilmesi ülkenin ticaret dengesine ve Türk lirası kuruna da çok tesir etmiştir (lira harbe kadar takriben 10 kıvılcık manata müsavı idi). 1927-ci yılda bir Funt Sterling İstanbul borsasında orta hesapla 8 lira 1928-de ise 10 lira kıymetinde idi.

Şimdiki zamanda tütün, tahılla bir olarak tarımının esas şubelerinden birini teşkil ediyor. Türkiye'nin ihracatının %36'sını tütün vücuda getiriyor. 1928'inci yılda Türkiye'de tütün mahsülü 32 000 ton idi. Türk tütünleri yüksek neviden hesap ediliyor.

Tarımın diğer şubelerinden meyve, pamuk, zeytin yağı, keten, afyon mühim mevki tutar.

Toprak Nezareti'nin verdiyi bilgilere göre Türkiye'de muhtelif mahsüller veren bağların arazisi 31 milyon dönüm⁴²⁰ varmaktadır. Ülkenin iktisadisinde ve ihracatta üzüm ve incir ayrı bir rol oynuyor. Kuru meyve Garbî Anadolu'dan ihraç ediliyor. İzmir limanı bu tür meyvelerin ihracında merkezi bir mevki tutuyor. 1927'de İzmir'in bir mıntıkasında 28 500 ton incir toplanmış, ihracat ise 18 212 tona

⁴²⁰ Dönüm-919,3 kv metredir.

varmıştır. Aynı yılda Türkiye’de ihraç edilen bütün meyvelerin yekunu 30 836 tona varmıştır ki, bu miktar bütün Türkiye ihracatının %19’unu teşkil ediyor.

Pamuk Türkiye iktisadisinde göze çarpacak bir rol oynuyor. Bununla beraber 1928’de yaşanan kuraklık Türkiye’nin tarımının bu şubesine çok kötü tesir etmiştir. 1927’inci yılda 38 905 ton pamuk toplanmıştır, ham pamuk ve pamuk mamulâtı ihracatı 1927’inci yıldaki Türkiye’nin umumi ihracatının %8’ini vücuda getiriyor.

Türkiye’nin ekonomisinde maldarlık oldukça mühim bir rol oynuyor. Bilhassa küçük boynuzlu hayvan, yün şeklinde ortaya çıkan emtianın büyük bir miktarına menba olmaktadır. Harpten evvelkine nisbetle şimdi hayvanların miktarı azalmıştır (1913’te 23 900 000 baş koyun ve keçi var idi. 1927’de bu miktar 21 900 000’ne inmiştir). Yün bütün Türk ihracatının %10’unu teşkil etmektedir.

Son iki yıl içinde harici ticaret, ekinlerin iyi yetişmesi⁴²¹ yüzünden, göze çarpacak surette kötüleşmiştir. Türkiye’nin ihracatı ithalatından mühim bir derecede geri kalmaktadır. 1925’inci yılda ticaret dengesi 49 235 000 lira pasifle kapanmıştır. 1926’da pasif 46 849 000 lira olmuştur. 1928’de durum daha fazla kötüleşmiştir.

Türkiye’ye dışarıdan getirilen metaller, makineler, başlıca olarak demir yolu malzemeleri ithalatı belirli miktarda artmaktadır. Bu durum ülkenin sanayileşmesi hakkında belirli bir fikir veriyor. Umumiyetle Türkiye’ye edilen ithalat, açık olarak göze çarpan istihlaki bir karakter taşıyor. Bu suretle, misal, 1926’da makine aletler ve bu gibi diğer ithalat umumi ithalatın %14’ünü, lakin pamuk mamulâtı, müstemleke emtiaları ve şeker ise %49’unu teşkil ediyordu.

Türkiye ithalat ve ihracatında birinci mevkiyi İtalya tutuyor. O, İngiltereyi ikinci dereceli bir mevkiye atmıştır. Üçüncü mevkide Fransa, Almanya ise dördüncü mevkiyi tutuyor.

Sanayi alanında Kemalist bujuvaziya hükûmeti tarımın bu şubesini geliştirmek için birçok güçlü tedbirler görüyor, ancak elde edilmiş sonuçlar ehemiyetsizdir. İktisat ve maliye alanında Türkiye’nin hakiki hâkimi ve sahibi harici kapitaldir. Maden müesseselerinde ve işleme sanayide koyulmuş olan ecnebi kapitalının miktarı 50 000 000 liradır. Bu müesseselere koyulmuş Türk milli kapitalı bu yukarıdaki miktardan

⁴²¹ Burada manaca uyuşmazlık vardır. İyi yetişmemesi olmalıdır (Aziz Mevlütoğlu).

beş defa daha azdır. Türkiye'yi aletlerle techiz eden ecnebi sanayi yanında Türk milli sanayisi ehemiyetsiz bir mevkide kalıyor.

Trakya ve Uşak'ta kurulmuş 3 200 000 lira kapitali olan iki şeker fabrikası orta hesapla 5 180 ton şeker istihsal ediyor ki, bu miktar da bütün halkın istihlak ettiği şekerin %10'unu vücuda getiriyor. Zonguldak mıntıkasında kömür istihsali nispeten artmıştır. Ülkede tamamen Türk kömürü kullanılıyor, bu kömürün de $\frac{2}{3}$ -si Fransız ve İtalya kapitalistleri tarafından çıkartılıyor. 1926'da maden ocaklarından 1 222 386 ton kömür çıkarılmıştır.

Çıkarma sanayinin diğer bölgelerinden Balıkesirde çinko üretimi artmıştır. Mis ve metal müesseseleri kapitalin yetmemesi yüzünden gelişmemektedir.

Türkiye'de 1927'inci yılda kayd edilmiş sanai müesseselerinin umumi miktarı 65 245'tir. Bu müesseselerde çalışan işçilerin sayısı ise 256 855'tir. Kustar imalathaneleri yukarıda denilen sanai müesseselerine dâhildirler. 23 316 müessesede birer kişi çalışmakta. Sanai işçilerinin umumi sayısı 180 000 kişidir. İri sanai müesseseleri çok azdır. 2 822 müessesede 163 548 at kuvvetinde mekanik motorlar çalışıyor. 100 işçiden daha fazla işçi çalışan ancak 155 müessese vardır.

İşleme sanai dahili pazarın ihtiyacını yarı miktar da olsun temin edecek bir halde değildir. Dokumacılığa ait mamûlatın ithalatı ümumi ithalatın %45'ini teşkil ediyor. Kapitalin yeter kafar olmaması ticaret işlerine koyulmuş kapitalin daha fazla kazanç getirmesi hafif sanayenin artmasına mani oluyor. Ağır sanayi ise Türkiye'de umumiyetle yoktur.

Kemalist hükûmeti her ne kadar ülkenin sanayileştirilmesine enerjili bir surette çalışıyorsa da (vergilerin son derece artırılması) ancak o mühim neticeleri elde edememiştir.

Milli sanayi çok zayıf bir haldedir. Şimdi yerli mamulattan hazırlanmış giysi dikilmesi konusunda kampanya yürütülüyor. 1929 Ağustosundan itibaren ecnebi kontrolünden tamamen kurtulan gümrük siyaseti de olabilsin ki milli sanayinin himayesi maksatlarına hizmet edecektir. Bununla beraber Türkiye burjuvazisi gelişim yolunda yürümeye devam ettikçe, o ecnebi kapitalin yardımı olmaksızın, milli sanayede inkişafı yolunda uzaklara gidemeyecektir. Şurular İttifakı'nda olduğu

gibi ecnebi istikrazlarına müracaat etmeden ülkeyi sanayileştirme yolu, burjuvazi Türkiye için kapalıdır.

Kemalist hükûmeti demir yolu inşası alanında belirli muvaffakiyetler elde etmiştir. Harbe kadar ecnebi kapitali Türkiye’de 4 243 kilometre uzunluğunda demir yolu şebekesi inşa etmiştir. Bu şebeke Anadolu’nun Garb ve Garb-Cenubu bölgelerinde Adalar deniziyle Ak Deniz sahilleri boyunca uzatıldı; ancak Anadolu’nun merkez ve Şark bölgeleri demir yolu inşası alanının dışında kaldı. Emperyalistler Türkiye’nin tarımının iyiliği için az çalışıyorlar. Onlar demir yollarını askerlikce mühim olan sahil boylarında inşa ettiler ki, buralar savaş gemileri ile savunula biliyor. Meşhur Bağdat demir yolu dâhilî Türkiye pazarının gelişmesi maksadını takip etmedi.

Dâhilî mal mübadelesinin gelişimi, umumi milli pazarın vücuda getirilmesi Türkiye burjuvazi hükûmetinin ciddi bir surette demir yolu inşaatına girişmesine sebep oldu. Sultan hükûmeti tarafından edilen borçların ödenmesini talep eden (Türkiye hükûmeti buna razı oldu ve Osmanlı borçları hesabına olarak 1929’uncu yılda 32 000 000 lira verdi⁴²²) ve aynı zamanda başka imtiyazlar talep eden harici kapital Türkiye’ye girmediğinden hükûmet demir yolu inşaatına kendi bütçesinin %15’ini sarf etmeye mecbur oldu. (Bütün ağırlığı ahalinin yoksul tabakaları üzerine düşen vergilerin amansızca artırılması neticesinde muvazene edilmiş devlet bütçesi 1929-30’da 220 546 000 lira idi). Demir yolu inşaatına koyulan kapitalla onun şebekesi 2 ½ bin kilometre artmıştır. Şimdilik dâhilî Anadolu’da 1926’ıncı yıldan başlayarak 600 kilometrelik demir yolu yapılmıştır. Hükûmet 1928’inci yılda Bağdat demir yolunu 211 000 000 kâğıt liraya satın almıştır.

Türkiye’nin milli geliri 800 milyon kadardır. Bu miktarın 1/3’ini bütçe alıyor. Yalnız milli kapital hesabına muamele gören bütün Türk bankalarının kapitali 42 697 000 liraya müsavidir; tarıma kredi vermek için açılmış Ziraat Bankasının 30 milyon liralık kapitali vardır, ticaret sanayi bankalarının kapitali 6 ½ milyon liradır. Milli bankaların Türkiye’de çalışan ecnebi kapitallere nisbetle ne kadar ehemiyetsiz kaldığı, yalnız birtek Osmanlı Bankası’nın 95 milyon liralık kapitali olduğunu dikkate almakla anlamak olur. Bütün ecnebi bankalarının kapitali ise takriben 2 000 000 000 lira teşkil etmekte. Şimdiki ülkenin ekonomisinin ecnebi bankalarından,

⁴²² Borçların ödenilmesi, Türkiye gümrüğünün geliriyle temin edilmiştir.

siyasi bağımsız sayılan Türkiye'nin bu hakiki diktatörlerinden asılı olduğu açık olarak meydana çıkar. Onu da ilave etmek gereklidir ki ecnebi bankaları ülkenin paralarının mühim bir bölümünü toplayıp Türk para biriminin kâh düşmesi ve kâh yükselmesi üzerinden spekülasyon ediyor ve ülkenin hayatı mütteliklerle az alakadar oluyor. Buradan görüldüğü gibi müstemleke ve yarı müstemleke halinde bulunan bir ülke, siyasi istiklal ele geçiriyor ve burjuvazi gelişim yolunda yürümeye koyulursa bu gibi neticelere varır. Ancak gelişimin şura yolu ezilen bir ülkeyi mali kapitale kul düşmekten koruya bilen yegane yoldur. Kemalist Türkiye'si de mali kapitale kul olmaktan kurtulacak bir halde deyildir ve o bu kapitale ne kadar indirimlerde (borçların ödenmesi ve diğerleri gibi) bulunursa, o da o kadar daha fazla doymaz o kadar daha fazla isteyici olur.

Köylerin Vaziyeti

Türkiye'de ne kadar fazla toprak olduğunu yukarıda göstermiştik. Bununla beraber, devlete ait hiçbir kimse tarafından işlenmeyen toprakların çok geniş alanına bakmayarak, Türk köylüsünün durumu son derece kötüdür. Anadolu köylüsünde istihsal vasıtaları, tarım envanterleri, tohum, hayvan yoktur. Türk köylüsü feodal ve muameleci şartlarla bağlanmıştır. Biyar ve ağır şartlarla toprak kiralama ülkenin istiklaliyeti yolunda o kadar çok kurban vermiş olan Türk köyünde normal olaylar sırasına giriyor. Türk köylüsü toprak kullanımını layiki vecihle genişletemez. Kemalist hükûmeti köyün esas ahalisini soyup çeviren kolçomaklara yardım gösteriyor. Kolçomak⁴²³ muameleci hükûmetin bütün ıslahatlarından kendi için istifade ediyor. O kredi için şehire gidiyor, Ziraat Bankası ona sağlam bir borçlu gibi inanarak kredi veriyor, o da aldığı krediyi kendi köyünde yaşayan yoksul köylülere büyük bir faizle (100%) dağıtıyor.

Türk köyünün bölündüğü tabakalar hakkında elimizde malumat yoktur. Muhtelif hesaplara göre demek olur ki Türk köyünün esas kitlesi, orta ve küçük köylü tarımı bütün köylerin %87'si, kolçomaklar %4'ü, muzdurlar %8'i, büyük mülk sahipleri %1'i nisbetindedir. Bu suretle işlenen toprakların %65 ½'i bütün köy halkının %5'ni teşkil eden mülk sahipleri ve kolçomaklar elinde bulunuyor. Takriben 700 000

⁴²³ Kolçomak, Stalin döneminde zengin köylüleri ifade eden bir terim olup, Azerbaycan Türkçesinde harfiyen anlamı kolunu çomak gibi kullanan, zorbalık yapan kimse demektir. Rusçada ise bu zümre "kulak" (yumruk) kelimesi ile tanımlanmaktaydı (Aziz Mevlütoğlu).

muzdur topraksızdır, toprağı olan köylülerin mühim bir kısmının canlı envanteri yoktur. Türk köylülerinin istiklal için yürütölen milli savaşıa aktif bir surette katılıma karşılık olarak öz (kendi) burjuvazisinden aldığı ödöl bundan ibarettir. Krepostnoyluğa⁴²⁴ ait öşürün kaldırılması neticesinde ancak Türk köyünün yüksek tabakası, onun zengin kısmının durumu iyileşmiştir ki bu da köylülerin orta ve küçük tabakalarının istismarı hesabına elde ediliyor. Bu tabakalara devlet, Ziraat Bankası yardım etmiyor; çünkü onlar doğal olarak “*tabii krediye*” layık değildirler. Bütün imtiyazlardan kolçomak tabaka faydalanıyor. 1928’inci yılda Merkezî Anadolu’yu kaplayan kuraklık zamanında köylüler tamamıyla perişan oldular ve son var-yoklarını da satarak tam anlamıyla köyden kaçıp dilenci haline geldiler. Hükûmet çok az yardımda bulundu. Bütün köylülerin hayvanı kolçomakların ve ihtikarcıların ellerine geçti. Ziraat Bankası tohum tedariki için 2 500 000 lira tahsis etti, ancak bu yardımdan da herkesten önce zengin köylüler yararlandı.

Türkiye’nin Şark vilayetlerinde (Diyarbakı, Van, Bitlis) en geride kalmış yarı feodal, yarı patriarkal (pederşahi) şekiller saklandı. Burada büyük feodal toprak mülkiyeti hüküm sürüyor. 1925’inci yılda feodaller merkezi hükûmete karşı isyan ettikleri zaman, hükûmet özel mülkiyete el uzatmaktan sakındı; her ne kadar bazı feodallerin topraklarını zabt ettiyse de, bu toprakları köylülere dağıtmadı, isyan bastırıldıktan iki yıl sonra o zabt edilmiş toprakları yine de önceki sahiplerine geri verdi. Kemalist askerlerine isyanı yatırmak için yardımda bulunan köylüler isyan eden feodallerin malikanelerine el uzatmağa cüret etmiş oldukları için Kemalist memurları tarafından amansız bir surette cezalandırıldılar.

Şarki Anadolu’da feodal münasebeti hemen hemen tamamıyla saklanmakla (varlığını sürdürmekle) beraber Merkezî Anadolu’da köylünün durumu daha iyi değildir. Burada da küçük ve orta toprak mülkiyeti hüküm sürüyor. Ancak köylü o kadar perişan olmuştur ki o, esareti kabul etmeye ve ağır şartlar altında toprak kiralamaya ve kullandığı aletlere karşı da ağır faizler vermeye mecbur kalıyor. Mülk sahibi, genel olarak köylüyü tohumlarla, aletlerle techiz ederek soyuyor.

⁴²⁴ Azerbaycan Türkçesindeki karşılığı Tahkimecilik olan bu terim, Rusya’da büyük toprak sahiplerine kendilerine ait olan köylüler üzerinde sahiplik yetkisini veren hakkı ifade etmekteydi. Detaylı bilgi için bkz. **Ticaret Kapitali Devri Krepostnoyluk Usulünün Ortaya Çıkması**, (Çeviren: A. S. Kasımof), Evde Pedagoji Teknikumu Neşriyatı, Bakı 1929, s.9-18. Fakat Türkiye’de böyle bir sistemin var olduğunu söyleyen Kitaygorodski, yanlışmış olmalıdır (Aziz Mevlütoğlu).

Anadolu'nun Garb bölümünde büyük kapitalist ziraat inkişaf etmiştir. Burada birkaç bin hektar genişliğinde büyük toprak ve malikanelerine tesadüf ediliyor ki bunlarda mükemmel makineler ve traktörler kullanılıyor. Bu büyük toprak malikanelerinde büyük ırgat ordusu en ağır istismar şartları altında yarı aç ve yarı tok bir emek hakkı karşılığında çalışıyorlar.

Gördüğümüz gibi, burjuvazi inkılâbı'ndan Türk köylüsünün eline çok az şey geçmiştir. Kemalist hükûmetinin bütün ıslahatı⁴²⁵ (doğal vergiyi, öşürü kaldırılması, tarım kredisi) zengin tabakanın menfaatlerine yaradı. Köylerin çok fazla kısmı muamelecî (selemçi) kolçomağın keyif ve hevesine bırakılmıştır. O, hükûmet tarafından da hiçbir himaye görmemektedir. O, köye sokulmuş kapitalistin emtia para münasebetleri çarkına kapılmış olduğu halde git gide daha da perişan bir hale geliyor. Yüksek muamele faizleri, yüksek vergiler, yol biyarı ve diğer yükü ağır ezici mükellefiyetler Türk köylüsünün burjuvazi cumhuriyetinin himayesi altında elde ettiği şeylerden ibarettir. Toprak inkılâbı Türkiye'de şimdilik kendi çözümünü bekliyor.

Türk Proletaryasının Vaziyeti

Sanayide, demir yolu ve deniz nakliyatında, demir yolu inşaatı işlerinde çalışan işçilerin sayısı 225 000 kişi kadardır. Eğer buraya zanaatkâr ve kustarlar (basit el işi yapanlar) da ilave edilecek olursa, şehir proletaryasının miktarı umumi olarak 300 000 kişiye kadar olur.

Türk işçisinin maddi ve hukuki durumu son derece acınacak bir haldedir. İş gününün uzunluğu bir nizam sokulmamıştır. Ayrı ayrı müesseselerde iş günü, misal; İstanbulda Haliç (Altın Boynuz) müesseselerinde olduğu gibi 16 saate kadar çıkıyor. Ücretsiz doktor yardımı yoktur. Türk işçisinin ictimai sigorta konusunda da hiçbir şeyden haberi yoktur. Bütün işçi kategorileri arasında en çok istismar edilen Türk kadın işçisinin iş zamanında doğum yapması, az görünür hallerden değildir. İşçi kadına ne doğuncaya kadar ne de doğduktan sonra istirahat verilmez. Fabrikalarda umumi bir kaide olmak üzere çocuk evleri yoktur. Çocuk emeği akla sığılmayacak bir surette istismar ediliyor. 1927'inci yılda sanayide edilen tahrir-i nüfus neticesinde

⁴²⁵ Metinde istihsal diye yazılmışsa da, cümlelerin anlamı itibarıyla ıslahat olması gerektiği için tarafımızca tashih edilmiştir (Aziz Mevlütoğlu).

165 886 işçiler arasında 14 yaşından daha genç 14 577 erkek, 107 kız olduğunu göstermiştir. Buradan anlaşıldığı gibi bütün işçilerin %14'ü çocuktur.

Bununla beraber, bu malumat da tam değildir: zanaatkâr imalathanelerinde, halı, meyve sanayisinde çalışan, ticaret müesseselerinde çalışan çocuklar buraya dâhil değildir.

İşçi sınıfının durumu aşırı derecede ağırdır. Emek hakkı çok aşağıdadır: kömür mintıkası işçisi günde 1 manat 10 kapık alıyor, tütün sanayi işçisi günde 1 manat 50 kapık, kadınlar 80 kapık alıyorlar. Öğrenciler 50 kapike çalışıyorlar. Deri imalathanelerinde işçi orta hesapla 10 saatlik iş gününde ayda 30 manata çalışıyor.

Bu emek hakkından yol, mektep, hastahane vergileriyle emek hakkından alınan hususi vergi çıkılıyor ki bunların yekunu ayda 6 manat 50 kapık veya bütün emek hakkının %14'ünü teşkil ediyor, hayat pahalığında bu emek hakkı bütün vergiler çıkıldıktan sonra işçinin hayat seviyesinin doğurduğu ihtiyaçları ödemiyor.

1914'üncü yıl Temmuzunda İstanbul'da 335 kuruş kayd edilmiş aile bütçesi 1927'inci yıl Aralıkta 3 488 lira tayin edildi, demek ki hayat 13,88 defa pahalılaşmıştır.⁴²⁶ Türk lirası kuru düştüğü de dikkate alınıyor. 1927'de yaşayışın 14-15 defa pahalılandığı anlaşıyor. Türk işçi emek hakkı, aile bütçesinden çok fazla bir derecede geride kalıyor. İşçi tam manasıyla yarı aç yarı tok yaşıyor. Kira için ayda 10-12 lira veriyor. Peynir-ekmekten ibaret sabah kahvaltısı için 70 kapık veriyor. Çorba ve fasülyeden ibaret öğle yemeği de 80 kapık ve daha fazlaya geliyor. İşçinin emek hakkı medeni ihtiyaçları bir tarafa dursun, hatta en hayati ve maddi, yeme ve içme ihtiyaçlarını da ödemeye yetmiyor. Eğer orta hesapla ayda işçiye 3'ten 5 ve daha fazla manata kadar oturan cezaları da göz önüne alırsak, Türk bekar işçisinin ne denli ağır bir durum içinde geçindiğini anlamak olur. Artık evli işçilerin durumunun nasıl olduğunu kendiniz anlayınız. Bütün bunlar göz önüne getirilirse artık İstanbul, İzmir, Ankara ve diğer şehirlerin işçi mahallelerinde ölen çocukların büyük bir faizi teşkil etmesinde, Türk işçisinin erkenden 30-35 yaşında yaşlı bir insana dönmesinde, şaşılacak bir şey kalmaz. Büyük şehirlerde bilhassa işçi mahallelerinde ölüm olayları büyük miktara varıyor.

⁴²⁶ 1000 guruş bir lira olup, bizim manatımıza müsavidir

Bununla beraber Türk proletaryasının hukuki durumu çok fazla derecede kötüdür. Onun ne greve ve ne de koalisyona (sendikaya) hakkı vardır. Şarki Anadolu feodallerinin 1925'inci yılda merkezi hükûmete karşı isyanlarında basılmış içtimai asayişin muhafazası hakkındaki kanun bütün şiddetle işçi teşkilatlarına karşı çevrilmiştir. Daha harpten evvel kabul edilmiş içtimai ve bir menfaat temin eden müesseselerde grev suretinde işçi ayaklanmalarını yasak eden kadim kürek kanunu şimdi de kuvvetini muhafaza ediyor.

Türkiye'de sendikalara yer yoktur. Türk komunistlerin rehberliği altında sivil toplum kuruluşu meydana gelir gelmez, Türk hükûmeti bu ittifakı hemen tasfiye ediyor. Kemalistler, işçi hareketini polis ve jandarmaların iki katlı kontrolü altına alarak kendi ellerinde tutmaya çalışıyorlar. Kemalistlerin ajanları vasıtasıyla grev hareketini durdurmaları, her günkü vakalar sırasına girmiştir. Ancak 1928'inci yılda Kemalist polisi 8 gün uzanan Türk tramvay işçilerinin grevini amansız bir surette bastırdı. Grevcilere İstanbul'un diğer alanlarının işçileri tarafından gösterilen yardıma rağmen polis terörü yüzünden bu grev muvaffakiyetsizliğe uğradı.

İşçiler Belçika kapitaline ait bir müessesede yaşanan bu grevden - ki "*milli*" hükûmet de kendi Türk işçilerine karşı bu Belçika müessesesi tarafına geçmiştir - sınıf mücadelesinin en açık bir dersini almış ve kendi milli hayallerinden mühim bir derecede el çekmiştir.

Türk işçisi sollaşıyor. O, kapitalle yürüttüğü ağır çatışmaların verdiği tecrübeler altında "*milli*" burjuvazinin, kendinin en yaman bir düşmanı olduğunu iyi anlayarak yine katlanıyor. Bunun neticesi olarak Türk Komunist Fırkası her gün Türk işçi kitleleri arasından kendine git gide daha geniş bir yol açıyor.

Türkiye Komunist Fırkası

Umuiyetle Şark'ta olduğu gibi Türkiye'de de II. Enternasyonal ehemmiyetli muvaffakiyetleriyle iftihar edemez. Türk sosyal-demokratları sayıları 5-10 kişiye varan bir grup teşkil ediyor. Hatta Türk menşeviklerden doktor Hasan Bey birçok defalar işçi muhitine girmeye kalkıştı, lakin o her defasında Türk işçisi tarafından kovuldu. Herhangi bir işçi toplantısında II. Enternasyonel'in ezilmiş, mazlum Şark'ın can alıcı düşmanı olan hırsız Cemiyet-i Akvâm'ı müdafa ettiğini hatırlamak, toplantı

üyelerinin sosyal-demokrat taraftarı üzerine tam manasıyla yumrukla atılmaları için kâfidir.

İstiklal için yürütülen Milli Harbin daha başlangıcından itibaren komunist grubu Türkiye'nin ileri gelen işçileri arasına derince kök atmaya başladı. Türkiye komunist hareketinin rehberleri İstanbul'da yoldaş Şefket Hüsnü, Bakü'de Mustafa Subhi ve birçok başka yoldaşlar, Türkiye Komunist Fırkası'nın temelini daha 1919'uncu yılda kurdular. Yoldaş Şefket Hüsnü İstanbul'da 1920'de Türk işçileri arasında sosyal inkılâp ideolojisini propaganda eden Türk yayın organını basmaya başladı. Komunist enternasionalinin birinci İcraiyye Komitesi üyelerinden daha sonraları Trabzon'da Kemalist ajanları tarafından canavarcasına öldürülen yoldaş Mustafa Subhi kendi yandaşları vasıtasıyla Anadolu'da, Ankara, Trabzon, Konya ve diğer şehirlerdeki komunist gruplarına rehberlik etti. Komunist propagandası kitlelere o kadar sokuldu ki Kemalist hükûmeti 1920'inci yılda kendini iki katlı bir kırmızı boya ile boyamaya mecbur oldu ve kitlelerin gözlerini gizli çalışan hakiki komunist fırkasından ayırmak maksadıyla ileri gelen Kemalistlerin idare ettiği "*Resmi Komunist Fırkası*" meydana getirmeye başladı. Bu Fırka "*İslamın eski gelenekleriyle*" barışmaz içtimai inkılâba karşı "*Allahın yardımını*" kendine kalkan etti. Kemalist kurtları koyun derisine bürünerek demagogcasına kitlelerin halet-i ruhiyelerine uymağa başladılar ve halka boş sol sözlerle süslenmiş nasyonalizm vaazı vererek, bu suretle kitleleri yoldan şaşırtmağa kalkıştılar. Kemalist burjuvazisi kendini güçlü hiss eder etmez, Komintern'in bölümünü darmadağın etti ve lüzumu kalmadığı için, "*resmi Komunist Fırkasını*" da dağıttı (1922).

Bu andan itibaren Kemalist hükûmeti Türkiye Kominist Fırkası tarafından açık çalışmak konusunda edilen en ufak teşebbüsleri bile muntazam bastırıyor.

1925'inci yılda Türk fırka liderleri yakalandılar ve 15 yıl hapse mahkum edildiler. 1927'inci yılda İstanbul'da komunistlerin mahkemesinde Türkiye Komunist Fırkası'nın Genel Sekreteri ve Kominternin İcraiyye Komitesi üyelerinden yoldaş Şevket Hüsnü 1 ½ yıl hapse mahkum edildi. Cezanın nisbeten hafifliği Kemalist hükûmetinin ister memleket dahilinde ve isterse memleket haricinde Türkiye'de hazırdaki usuli idare sağlam olmadığı için komunist tehlikesiyle mücadele ediliyor gibi bir tesir uyandırmamak arzusundan ileri gelmiştir.

Bununla beraber Türkiye Komünist Fırkası'nın bir kaç defalar dağılması memlekette komünist hareketinin artmasına küçük de olsun tesir etmiyor. Türkiye kommünist matbuatının kaldırılmasına, Türkiye Komünist Fırkası'nın yasak edilmesine “hür” Türkiye Cumhuriyeti'nde yakalanan komünist işçilerin uğradığı işgencelere rağmen, çığırdaşlardan (yandaşlardan) ve hainlerden kurtulmuş olan komünist hareketi Türk işçi kitlesi arasında git gide daha fazla yeni mevkiler elde ediyor. Hatta resmi Türk matbuatı bile Türk işçilerinin gizli çalışan Komünist Fırkası'nın müracaatnamelerini yaydıklarını ve komünizmin işçi evlerinde kendine yuva yaptığını kaydetmeğe mecbur olmuştur.

1929'uncu yılın Bir Mayıs'ı arefesinde Bir Mayıs müracaatnameleri duvarlara yapıştırılmıştı. Polis İstanbul'da ve İzmir'de 150 işçiyi yakaladı, bunlardan 60'ı mahkemeye verildi. Tutulan işçiler bilinçlerini kaybedinceye kadar dövüldüler, ezildiler, işkence edildiler; bu suretle polis Türkiye Komünist Fırkası'nın rehber aktif merkezinin nerede bulunduğunu öğrenmeye çalıştı.⁴²⁷ Bakınız, Türkiye burjuvazisi Türkiye proleterleri rehberleri ile ne kadar alçakçasına, canavarcasına muamele ediyor.

Kızıl Yardım Cemiyeti de Komünist Fırkası gibi kanundan hariç ilan edilmiştir ve bu teşkilata mensup olanları şiddetle takip ediyorlar.

Bununla beraber Kemalist burjuvazisi ne kadar canavarlaşsın, memlekette komünizm hareketini yok etmeğe muvaffak olmayacaktır. Türkiye işçi sınıfı hergün Türkiye Komünist Fırkası'nın onun yegane koruyucusu olduğuna kani olmaktadır. İşçiler işçi kitlesini kandıran, İstiklal Harbi'nde onun verdiği kurbanlardan zengin sınıfların refahını artırmak için kullanmış olan milli burjuvaziye inanmaktan vaz geçti, ona karşı beslediği umutları darmadağın oldu. İleri gelen Türkiye işçileri Komünist Fırkası'na, yakınlaştılar.

Neticeler.

“Kemalist inkılâbı, milli ticaret burjuvazisi inkılâbıdır. Bu inkılâp, ecnebi emperyalistlerle mücadelede doğmuş, daha sonralardaki gelişmesinde esas itibariyle köylülere, işçilere ve toprak inkılâbının oluşması imkânlarına karşı mücadelede koyulmuştur”.

⁴²⁷ İzmir mahkemesi 26 suçludan her birisini 4-4 ½ yıla mahkûm etti ki bunun umumi yekûnu 100 yıl ediyor.

Yoldaş Stalin tarafından Kemalizm'e verilen bu karakteristika çok doğrudur ve Kemalizm inkılâbının burjuvazi mahiyetini tamamen gösteriyor.⁴²⁸ Bu inkılâp kendi gelişiminin ancak ilk merhalesini geçmiştir. Burjuvazi demokrat inkılâbı kendi gelişiminde gecikmeye uğradı ve hâkim burjuvazi fırkası tarafından zorla akim bir hale getirilerek batıp kaldı.

Bu hâkim burjuvazi fırkası, köylüleri "*Türkiye Cumhuriyeti'nin sahibi*" adlandırılarak onlara yalakalık etti, işçilerin, küçük şehir demokrasisinin yardımıyla zafer çaldı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun döküntüsü üzerinde kapitalizm istismarı saltanatı kurarak bu sınıfları kandırdı.

Meclis (parlamento) veyahut Büyük Millet Meclisi yalnız hâkim burjuvazi memurları, zenginler ve büyük mülk sahipleri tarafından temsil ediliyor. Türkiye parlamentosunda temsil edilen bütün "*millet*" ne bir işçi temsilcisi ve ne de çalışan Türkiye köyünden bir temsilci çıkarmıştır. Seçki kanunu tamamıyla Sultan Abdülhamid zamanında yapılmış 1877 Kanun-i Esasi'sinden alınmış gibidir. Bu sultan tahta çıktığı zaman kendini liberal olarak göstermişti. Temsilcilerin adaylıkları daha önceden hâkim Türkiye Kemalist Fırkası tarafından tayin ediliyorlar. Bu adaylar seçkilerin tamamıyla kayıtsız bir halde katılımla "*bir sesle (bir oyla)*" seçiliyorlar. Kemalist "*Halk*" Fırkası ülkenin idaresini inhisar altına alarak istediği gibi hüküm sürmektedir. Bu fırka "*millet*" adından ülkeyi idare ediyor, bununla beraber millet halk sözlerinden yalnız ancak zengin sınıfı kast ediliyor.

Burjuvazi hegemonyası diktatörlük usulleriyle hayat geçiriliyor. Mecliste temsil edilen ve ülkede hüküm süren burjuvazi eski Türkiye'yi son 8 yıl içinde yeniden teşkil etti; ister şehirde ister köyde burjuvazi münasebetlerinin gelişimine mani olan bütün engelleri, manileri yok etti. O acımasız bir surette ruhanilerin hakimiyetini silip süpürdü ve orta asır usul-i idaresinin miraslarını da kökünden koparıp attı. Yenileştirilmiş Türkiye tam bir burjuvazi Türkiyesi olarak meydana çıktı. Hâkimiyeti ele almış Anadolu burjuvazisi kendi büyük bacısının - Garbi Avrupa burjuvazisinin - bütün âdetlerini ve ahlakını benimsedi. Başka bir yerde daha güzel kullanılabilecek bir çabayla Kemalist burjuvazisi halk kitlelerinin amansız bir surette istismarı hesabına olark "*Zenginleşiniz!*" şiarını hayata geçirmeye koyuldu. O, emekçilerin

⁴²⁸ I. Stalin.

sırtlarına ağır vergi yükünü yükledi. O, bütün kuruluş programını küçük şehir burjuvazisinden, işçilerden ve perişan köylülerden sıkıp çıkardığı müstakim ve gayri-mütakim vergiler sayesinde ele geçen vasıtala üzerine kurdu. Sanayi burjuvazisi, hâkim Kemalist grubunun sevgili bir yavrusudur. Bu burjuvazi devlet hâkimiyeti tarafından hususi bir himaye görmektedir. Sanayinin ve büyük bir ticaret burjuvazisinin menfaatleri her hangi bir mali vergi ve gümrük tarife siyaseti karakteri taşıyan kanuni tedbirlerin yürütülmesinde hükûmet tarafından her zaman dikkate alınmalıdır. Hükûmet, vergilerin bütün ağırlığını yoksul sınıfların sırtlarına yükletti.

Meclisin bütün teşkilat faaliyeti ülkede burjuvazi kapitalizm kuruluşunun güçlendirilmesine, sağlamlaştırılmasına doğru çevrilmiştir.

Emperyalizm harbinden çıkan milli burjuvazi aniden tahrik edilmek suretiyle emperyalizm “*müttefikliği*” tesiri altına düşerek hayasızcasına meşhur Sevr Sulh Muahedesi’ni imzaladı. Bu “*sulh muahedesi*” ancak gelişmeye yüz tutmuş olan milli burjuvazinin istiklaliyetine nihayet verdi.

Burjuvazi silaha sarılmaya mecbur oldu. Anadolu’da siyasi teşkilata malik proleteryanın olmaması ona hegemon rolünde çıkmaya imkan verdi. İsyancıların başına geçen burjuvazi, daima ezilmiş halklara, bu halkların emperyalizme karşı yürüttükleri mücadelede yardım göstermeye hazır olan Şurular İttifakı tarafından gösterilen yardımlardan kendi menfaatleri için kullanmaya muvaffak oldu. Türkiye’nin siyasi istiklalini güçlendiren ve ülkeyi düşmanlardan temizleyen burjuvazi, ziraati onarmaya koyuldu. Bunun için o burjuvazi sınıfının teşkilat faaliyetine engel yaratan eski esası yok etti. Burjuvazi, hatta köylülerin zengin tabakasına bile kendi ziraatini yükseltmeye imkan vermeyen tarım organizmini bir kangren gibi kemiren orta asır natürel vergiyi, “*öşürü*” yok etti.

Ancak Kemalistler tarafından 1923-1924’te ortaya atılan “*köylü kursu*” ve onların vergi yükünü kısmen şehir ve özellikle şehrin yoksul halkına yükleyen bir istikamete çevrilmiş olan ilk siyaseti çoktan ortadan kaldırdı. Burjuvazi milli sanayinin gelişim hızını güçlendirmeye çalışıyor. Hükûmetin son üç yıl içinde ister siyasi, isterse iktisadi imtiyaz siyaseti alanında meydana koyduğu bütün ıslahatı, ülkeyi sanayileştirme programı ruhunu taşıyor. Sanayiye geliştirmek maksadıyla köy de şehir kadar bir istismar kaynağı olmaya başladı. Kemalistler artık köylülere o kadar

da ilgilenmiyorlar. Geçen yılın son baharında meclis toplantısında topraksız ve az toprağa malik olan köylülerde topraktan faydalanma ihtiyarının verilmesi, lüzumu konusunda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından bazı gizli, kapalı sözler döküldü. Bunula beraber toprak ıslahatının hakiki olarak hayata geçirilmesi yolunda meclis tarafından hiçbir adım atılmadı. Bütün bunlar kıtlıktan şikayet eden köylüleri sakinleştirmek için söylenilmiş boş sözlerden ibaretti. Köylünün borcunu ödemek için canlı ve cansız envanterini satmasını yasak eden karar basıldı. Bununla hükûmet tarafından toprak siyaseti alanında gösterilen bütün faaliyet bitmiş oldu. Ancak biz yukarıda Türk köylülerinin geniş bir ekseriyetinin canlı ve cansız envanterin yokluğundan eziyet çektiğini ve muameleci kapitalin kurbanı olduğunu görmüştük. Ancak esaslı toprak inkılâbı Türkiye köylülerini istismardan kurtara bilir. Bu gibi bir inkılâbı, köyün yüksek tabakasıyla alakadar olan burjuvazi edemezdi.

Yeni burjuvazi Türkiye'yi asrî bir burjuvazi devletine çevirdi. Tekkeler kapandı, din devletten ayrıldı, eski Arap harfleri Latin harfleriyle değiştirildi, kadınlar çadranı atmak imkânını ele geçirdiler, çok eşlilik kaldırıldı, medeni nikah kabul edildi, hülâsa eski orta asır Müslüman yaşayışında esaslı değişiklik meydana getirildi.

Ancak bunlara beraber ahlak bozgunluğu, rüşvet, hâkim fırkada kendine sağlam bir yuva kurdu. Devletin başında duran hakim "*Halk Fırkası*" üyeleri kendi nüfuzlarından şahsi kazançları için faydalanarak git-gide zenginleştiler. Geçen yıl hükûmet fırkası tarafından başlanılan "*temizleme*" safları kandıra bilecek gösterişten başka bir şey değildi. Bu temizliğe kaç kişi düştü. Aynı zamanda "*temizleme*" işlerine bakan komisyonun kendi üyesi rüşvete başladı. Komisyonun kendisi ahlaken düşkün idi, onun kendi üyeleri muhtekir ve şüpheli hissedar cemiyetlerinde ortak idiler.

Milli siyaset alanında kemalistler şovnist bir kurs takip ediyor, Ermeniler ve Grekler için belirli yerler göstererek onların bu yerler dışında yerleşmelerine izin vermekle Yahudileri de takip ediyorlar.

Dış siyaset alanında hakim sınıf emperyalizmle birlikte çalışma yolu gibi tehlikeli bir yola git-gide daha fazla yuvarlanıyorlar. Biz yukarıda demiştik ki, onlar Avrupa borsasıyla yaşıyorlar. Sultan hükûmeti tarafından edilen borçları ödüyorlar. Bu anlaşma Türkiye halkına ağır bir yük yüklüyor. Türkiye hükûmeti 84 597 495 altın

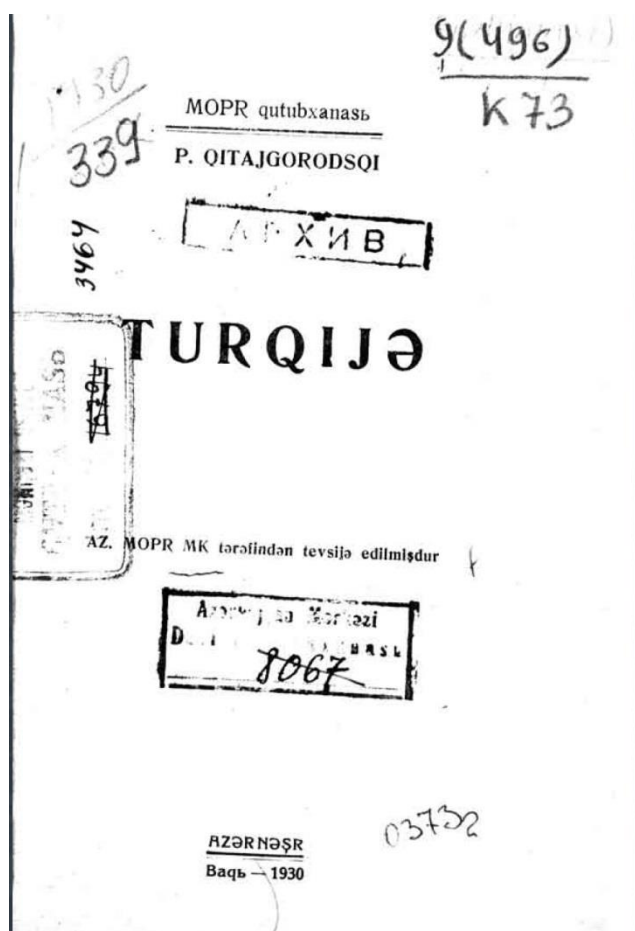
lira vermeyi üzerine aldı, ilk yıllarda 2 000 000 ve 1952'inci yıldan itibaren de 3 400 000 altın lira ödeyecek. Bu anlaşmayla hükûmet Avrupa borasının teveccühünü elde edeceğini ve elverişli şartlarla harici istikraz ele geçireceğini umut ediyor.

Hükûmet İtalya ile birbirlerine karşı hücum etmemek ve bî-taraf kalmak için muahede yaptı. Ancak bu muahede koyun ve kurt muahedesini andırıyor. Türkiye burjuvazisi her suretle kendinin Şuralar İttifakı tesir ve nüfuzundan azade olduğunu ısbata çalışıyor. Cenevre'de terk-i silah komisyonu konferansında Türkiye Dış İşleri Bakanı Tefik Rüşti Bey 1928'inci yılın Martında ve 1929'uncu yılın Nisanında her zaman terk-i silah meselesi konusunda Şuralar üyeliğinin tuttuğu mevkiden ayrı, hususi bir mevki tutmaya çalıştı. Rüşti Bey'in tuttuğu mevki açıktan açığa emperyalistik bir mevkidir. Türkiye burjuvazisi manevralar yürütüyor. Ancak bu manevraların her zikzağı onu emperyalizme, Türkiye istiklalinin bu en korkunç düşmanına daha fazla yakınlaştırıyor.

Türkiye emekçi kitleleri, hükûmetin tehlikeli işlere girdiğini kendi-kendine anlamaya başladılar. Kemalistler usul-i idaresinin uyandırdığı umumi hoşnutsuzluk artıyor, ağır bir iktisadi buhranın doğurduğu siyasi tazik altında ülkede uğultulu bir kaynama duyuluyor. Burjuvazi inkılâbıyla boğulmuş ve eskiliği onarma hulyalarına dalmış olan mürteci tabaka, "*Halk Fırkası'nın*" Kemalist liderlerine karşı suikastler ve teröristik hareketler yoluna sürdüğü küçük burjuvazinin hoşnutsuzluğundan kullanmaya çalışıyor.

Türkiye Komünist Fırkası ise işçi kitlelerini inkılâp avangardı rolüne hazırlıyor, ancak bu avangart toprak meselesini çözecek, burjuvazi demokrat inkılâbını tam yoluna koyacak ve Türkiye'yi cihan sosyalist inkılâbının esas yoluna çıkaracaktır.

EK D: P. Kitaygorodski'nin "Türkiye" Eserinin Orijinal Hali

D.1

AZƏRNƏŞRMəTəəsində basıldı
Baqı, Balşoj Marskoj və Kras-
no-Presnensqi qışqaların tinində
№ 16/36, Baş Mətbəat mudirliqi
№ 1250, Sifariş № 307, Səhə 4000.

Statelçu—B₈

T U R Q I J ə

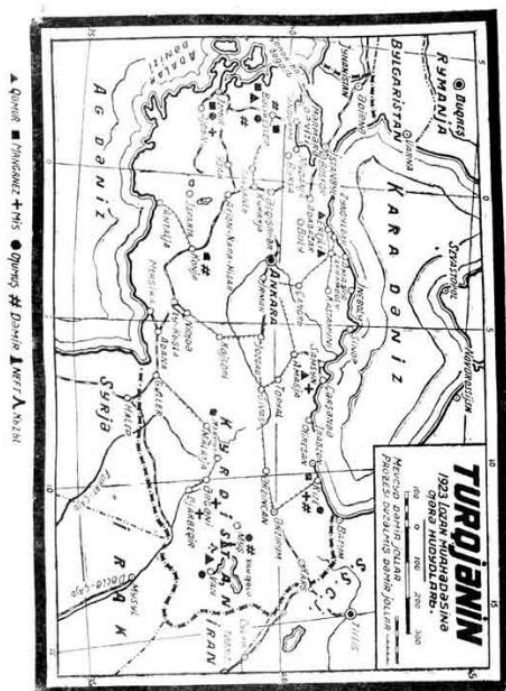
«Qamalist» Turqijəsi.

Hazırdaqı Turqijə «Qamalist» Turqijəsi deyilir. By ad byrzyazija inkilabının rəhbəri indiqi prezident Mystafa Qamalı adından qəturulmuşdur. Milli byrzya inkilabı osmanlı imperatorlygynyn tərəquntələrindən 11 il içində 1918-dən 1929-a dəq cumhyriiat Turqijəsini jaratdı.

Başında mustəbid sultan həquməti dyran osmanlı imperatorlygy turq millətinin üzərinə ağır bir qabys qibi çəqmuşdu. Turq sultanlar turq xalkıny jəksyllygyn və pərişanlygyn son həddi-rədəq qəturmuş və ölkəni xarici kapitalın istismarına kyrbən etmişlərdi. Avropa malijə kapitalı, osmanlı imperatorlygynyn həkiki sahibi olmuşdu.

Hətta «İttihad və Tərəkki» firkəsi adlanan firkə tərəfindən idarə edilən 1908-ci inkilabı Turqijə tam bir azadlık qətirmədi. Turqijə jənə də konstitysijalə monarxist bir firkə olan by «İttihad və Tərəkki» və «qənc turqlər» firkəsinin həqimij-

D.2

jəti altında da bejnəlxalk imperializmin jərt mus-
 təmləqəsi vəziyyətində yaşamakda davam etdi. Ca-
 han hərbi zamanında isə Türkiyə fe'lən Alman
 mustəmləqəsi oldy. 1914-də osmanlı imperator-
 lygynyn başında bylyan turq rəhbərlərindən Ən-
 vər paşa, Təl'ət paşa və diqərləri öz əlqələrini im-
 perializm hərbinə sokdylar və Türkiyə xalkını
 Avstriya-Alman koalisiyası tərəfində olaraq mu-
 harəbə etməyə məhyr etdilər. Koalisiyanın by
 çəqməsi və «muttəfiklərin» gələbə cəlməsi nə-
 ticəsi olaraq muharəbədə jəpranmış, darmadağın
 olmys Türkiyə, bir zamanlar kudrət və sevgətli
 səhrət tapmış by əlqənin rolyny qicq bir mus-
 təmləqə rolyna kədər endirən sojgynçy və kyl edi-
 ci Sevr muahədəsi juqlədildi.

Imperializm hərbi, Türkiyənin istiklalına, ta-
 mamlıqına nihəyt verdi. Daha hərbi zamanında
 e'tilaf devlətləri arasında vuky bylan bir suru qizli
 sazişlər Türkiyənin təksimini daha əvvəldən kə-
 rarlaşdırmışdı. Məsələn: çarlık Rysyasına İstan-
 byl və Çanakkələ bogazları və'd edilmisdi. «Mut-
 təfikləri» tərəfinə qəcməyə razylık verməsinə kar-
 şılık olmak uzrə İtalja da Türkiyənin An-
 tagnja mintakələri və 12 ada verildi. Qicq
 Asja-Syrja, Mesopotamja, Fələstin və Əra-
 bistan jərtm-adası, İngiltərə ilə Fransa ara-
 sında bölundu. Imperialist hərbinin sonyn-
 da galiblər, İngiltərə, Fransa, İtalja, Türkiyənin
 soltan höqumətinə Sevrə, 1920 avqustynda Sevr

D.3

muahədəsini imzalamaga məcbur etdi. By muahədə-jə qərə Turqijənin əlində qəhnə osmanlı impera-torlygynyn beş parçadan bir parçası kalırdı, by kalan parçadan da İzmir limanı və Avropa Tur-qijəsinin bir kismi Traqija, Yunanıstana verilir-di. Sevr muahədəsi əcnəbilərin Turqijədə otədən bəri istifadə etməqdə oldyklarə bütün imtijazlarə oldy-gy qibi saklayır və by məglib olqəjə «muttəfiklər» tərəfindən tə'sis edilmiş xusysi bir komisijanyın mə'lymətə olmaksızın imtijazlar verməqi kədə-gan edirdi. Byndan başkə İngiltərə, Fransa və İtalja Turqijəni nüfyz mintəkələrində bəldulər qı, by mintəkələrdə onlar öz atalarənyın evində ol-dygy qibi həqum sururdu.

By eşidilməmiş, qarətçi sulh şərtləri Turqi-jənin əsasnyı təşkil edən Anadolıydaqı milli azad hərəqətinə xusysi bir kuvvət verdi; by hərəqət 1919 jazında Turqijəni işgal etmiş əcnəbi kuvvət-ləri usyli-idarəsinə qarşı mubərəzə şaqilini ala-rak həjüməqə başladı. Rysjədə bas qəstərmış Oktjabr inkilabnyın muhum tə'siri altında eşi-dilməmiş bir kuvvətlə kəjətməqə başlajan Ana-dolynyn milli azadlık hərəqətinin əsasnyı turq qəntlisi təşkil edirdi. İstiklal üçün aparılan milli mubərəzənin bütün ağırlıgyny üzərində daşı-yan turq qəndi idi. Hərb zamanında varlılaşan və olqədə məhquq iktisadi, bir mevkə' əldə edən qənc Anadolı byrzyaziası, hərəqətin başına qəçdi və

ejni zamanda by hərəqəti byrzyazija inkilabı məcrasına sokməqə çalıbdı.

Qənt təsərrüfatilə sikkə bağlş Anadolı byr-zyaziası qəhnə byrzyazianın xarici kapitalla sikkə bir syrətdə bağlş komprador (vasitəçi) his-səsinə düşmüş qibi davranırdı. Çoky grek, ermə-ni, jəhydi və lavantlardan ibarət by komprador byrzyaziasınyı, spekyliasija və xarici kapitalın kazancılə jəşajan və ejni zamanda olqənin istik-lalijətlə az əlakəsi olan İstanbyl, İzmir və o birisi ticarət şəhərlərindəqi tacir təbəqəsi təşkil edirdi.

Anadolı byrzyaziası isə qucu çatmadıqı xarici kapitalın rəkabəti altında inqışaf edə bil-məzdi və «muttəfiklərin» gələbəsi üzərinə by qənc byrzyazianı hərbi zamanınyın ələ qəçirdiği özünü iktisadi istiklalından məhrym kalmış təhlüqəsi hə-dələjirdi.

Milli sənaje və qənt təsərrüfatı mudafəə edə-cəq tədbirlərin qorulməsində, Turqijədə əcnəbi im-tijazların pyc, soltanlar tərəfindən bağlanmış Turqijənin iktisadi inqışafına mane olan kıl edici muahədələrin jək edilməsində, Turqijə byrzyazija-sınyın tam bir haqimijətini kymakda ancak Ana-dolı byrzyaziasınyın əlakəsi var idi.

Qarətçi Sevr muahədəsi Turqijə byrzyazija-sınyın istiklalınyı jək etdi. Bynyn üçün də byrzy-azija inkilab hərəqətinə köşyldi və by hərəqətin ideolog və rəhbəri oldı. Byrzyazija, təşqilat mə-

D.4

qəzlə ajdın, bir programdan-məhlum olan qəntli hərəqətini əlinə almaga muvəffək oldy, Anadoly-nyn işçi sınıfına qəlinca, o siyasətcə zəif və siyasi olaraq heqemon rolyna hazırlanmamışdı. By son halı Anadoly işçi sınıfının zəifliyi və təşkilatsız-lıy qəntli hərəqətinin başına qəçməqi bacaran byrzyazijanın lap işinə qəlirdi.

Duzuləməjəcəq bir hal almış olan şərtlərin, cəbr və təcavuzlərin təzjikinə, hər cür istismar-çılara karış ajaklanan qəntlilərin çykışları suyr-syzca, anarş bir karakterə maliqdi. Byrzyazija öz kəhrəmanı Mystafa Qamal paşanın rəhbərliyi altında qəntli qutlələrinin hərəqətini antiimperia-list, milli istiklal mubərəzəsi istikamətinə sokdy və aga jyrdynyn düşmən kuvvətlərindən təmizləmə-silə barabar qəntli qutlələrinə də bir çək şejlər və'd etdi.

Anadoly byrzyazijası, Anadolyja sokylan Antantaja satılmış jynan əsqərlərinə karış vyrys-maja qəturduqu qəntlilər və kismən dalda kalmış işçilər üzərində jəlanlarla, cəbrlə heqemonijasını kырды. Şyra hequməti imperializmə karış muba-rəzə edən Turqijə qəməqə kəşdy. İqi il agər, kanlı vyryşmalardan sonra, Mystafa Qamal paşa tərəfindən təşkil edilmiş turq ordysy jynanlar pə-rişən etdi, Anadolyyny düşmən, istilasından təmiz-lədi.

Şəhər və qəntlərin əməqçi qutlələri qəməqile imperialistlər və onların laqəjləri üzərində gələbə çalan Anadoly byrzyazijası, jərli kapitalın mənfa-ətinə yigyn byrzyazija Turqijasini kырды. Gələbə çalan byrzyazija qəntlilərlə işçi sınıfını hamıdan daha az düşunur. Onyn tərəfindən mejdana qəti-rilən butun islahat ilərində qərudəcəqi qibi, işçi və qəntlilərin istismarları hesabına olaraq jəlməz varlı və haqim sınıfın inqisafına, bojumasına və iriləşməsinə jərdəm uçundur. Qənc turq byrzya-zijası və onyn rəhbəri Mystafa Qamal soltan Tur-qijasinin xarabaları üzərində jeni «Qamalist» Turqijasini jəratdı, qi, by Turqijədə işçi sınıfı və qəntlilərə karış jəman bir oqəj ana olaraq ortaja çykdi.

İndiqi Turqijənin iktisadijəti.

Turqijə hamıdan kabak əqinci bir ölkədur. 1927-ci ildə ilq dəfə edilən nüfys təhririnə qərə turq əhalisi: qəntlərdə 10.534.000 və şəhərlərdə və kəsəbələrə 3.126.000 nəfərdən ibarətdur. By syrətlə xalkın əqinci hissəsi 80 fəizdur. Əsas turq iktisadi qənt təsərrufatından ibarətdur. By-nynla barabar, indiqi Turqijədə əqilib biçilməqə jərar butun topraklar işləməmədədur. Fə'lən Tur-qijənin butun sahəsinin 5,5%-i (4.011.000 heqtar) surulməqdədur. Qleniş toprak sahələri istifadə edil-məmiş bir halda dyrməkdədyr. By hal kismən nı-

D.5

fysyn azlığından, joksyllykdən və Anadoly qənt-
lisində əqin alətlərinin olmamasından iləri qədir.

Məhsylərdə topraklara sahib olan Türqiyyə, hətta əqinlərin bol yetişdiyi illərdə belə özünü çətinliklə bəsləyir. Xaricdən taxıl qətirməyə məcbur oluyr. 1926-cı ilində taxılın bol yetişməsinə bəkməjərk Türqiyyə xaricdən 40.793 tonn taxıl almışdyr. 1928-də Orta və Cənubi Anadoly, Türqiyyəni by taxıl yerlərindəki kyraklık nəticəsi olarək xaricdən alınan taxıl məhsyllarə muhum bir dərəcədə artmış 100.000 tonna kədər juqsəlmişdyr. Xaricdən by syrətlə taxıl qətirilməsi ölkənin ticarət balansına və turq lirasinin kyrsyna da çök tə'sir etmişdyr (lirə hər bə kədər təkribən 10 kızı manata musavi idi). 1927-ci ildə bir fynt sterling, Istanbul birzasında orta hesabla 8 lirə və 1928-də isə 10 lirə kiyəməndə idi.

İndiqi zamanda tutun, taxılla bir olarək xalk təsərrufatının əsas şə'bələrindən birini təşkil edir. Türqiyyənin ixracatının 36%-ni tutun vucyda qətirir. 1928-ci ildə Türqiyyədə tutun məhsuly 32.000 tonn idi. Turq tutunləri juqsəq ney'idən hesab edilir.

Qənt təsərrufatının diqər şə'bələrindən meyvə, pamgyk, zeytyn jagı, qatan, əfjyn muhum mevkə' dytar.

Toprak nəzarətinin verdiqi mə'lymatlara qə-rə Türqiyyədə muxtəlif məhsyllar verən bagların

sahəsi 31 milyon dənümə 1) varmakdadyr. Ölkənin iktisadiyyatında və ixracatda uzum və əncir ayrı bir rol oynaıyr. Kyry meyvə Gərbi Anadolydan ixrac edilir. Izmir limanə by cür meyvələrin ixracında mərqəzi bir mevkə' dytyr. 1927-də Izmirin bir mintəkəsində 28.500 tonn ənciri toplanmış, ixracat isə 18.212 tona varmışdyr. Eyni ildə Türqiyyədə ixrac edilən bütün meyvələrin jəqyny 30.836 tonna varmışdyr qı, by mikdar bütün Türqiyyə ixracatının 19%-ni təşkil edir.

Pambyk Türqiyyə iktisadiyyatında qəzə çarpacak bir rol oynaıyr. Bynynla barabar 1928-də baş verən kyraklık Türqiyyənin qənt təsərrufatının by şə'bəsinə çök pis tə'sir etmişdyr. 1927-ci ildə 38.905 tonn pambyk toplanmışdyr, xam pambyk və pambyk mə'mulyatı ixracatı 1927-ci ildəki Türqiyyənin umumi ixracatının 8%-ni vucyda qətirir.

Türqiyyənin iktisadiyyatında maldarlık oldykca muhum bir rol oynaıyr. Bilxassə qiciq byjnyzly hejvan, jyn səqlində ortaja çykan əmtianin bəjuq bir mikdarına mənəbə' olmaqdadyr. Hərbdən əvvəlqinə nisbətə indi hejvanların mikdarı azalmışdyr (1913-də 23.900.000 baş kojyn və qeci var idi, 1927-də by mikdar 21.900.000-nə enmişdyr. Jyn bütün turq ixracatının 10%-ni təşkil edir.

1) Dənüm—919,3 kv metrədyr.

D.6

Son iqi il içində xarici ticarət, əqinlərin yaxşı-
jetişməsi uzundən, qəzə çarpacak syratda pisləş-
mişdur. Turqijənin ixracatı idxalatından mu-
humun bir dərəcədə qeri kalmakdadır. 1925-də
ticarət balansı 49.235.000 lirə passivlə kapan-
mışdyr. 1926-da passiv 46.849.000 lirə olmuşdyr.
1928-də vəziyyət daha artıq pisləşmişdur.

Turqijəyə xaricdən qətilən metallar, maşın-
lar, başlıca olaraq dəmir jollar materialları id-
xalatı muəjjən miktarda artmaqdadır. By hal öl-
qənin sənajeləşməsi barəsində muəjjən bir fiqir ve-
rir. Uymijjətlə Turqijəyə edilən idxalat, açyk ola-
rak qəzə çarpan istehlaqi bir karakter daşıyır.
By syratla, məsələn, 1926-da maşın alətlər və by
qibi diqər idxalat umymi idxalatın 14%-ni, laqin
pambyk mə'mylatı, mustəmləqə əmtiələri və şə-
qər isə 49⁰/o-ni təşkil edirdi.

Turqijə idxalat və ixracatında birinci mev-
kei Italja dytyr. O, İnqiltərəni iquinci dərəcədə bir
mevkeə atmışdyr. Uçuncu mevkei Fransa, Al-
manja isə dörduncu mevkei dytyr.

Sənaje sahəsində Qamalist byrzyazija hoqu-
məti xalk təsərrufatının by şə'bəsini inqışaf et-
dirməq üçün bir çok quclu tədbirlər qəurur, ancak
əldə edilmiş nəticələr əhəmiyyətli deyildir. İktisad və
malijjə sahəsində Turqijənin həkiki haqimi və sa-
hibi xarici kapitaldyr. Mə'dən muəssəsələrində və
işləmə sənajeyində kojylmış olan əcnəbi kapitalı-

nın mikdarı 50.000.000 lirədur. By muəssəsələrə
kojylmış turq milli kapitalı by jykarıydaq mik-
dardan beş dəfə daha azdyr. Turqijəni alətlərlə
təchiz edən əcnəbi sənajeyi janynda turq milli sən-
ajeyi əhəmiyyətsiz bir mevke'də kalır.

Traqija və Uşşakda kyrylmış 3.200.000
lirə kapitalı olan iqi şəqər zavody orta hesabla
5.180 tonn şəqər istehsal edir qi, by mikdar da bu-
tun xalkın istehlaq etdiqi şəqərin 10%-ni vucyda
qətilir. Zyngyldak mintəkəsində qəmur istehsalı
nişbətən artmışdyr. Ölqədə tamamilə turq qə-
muru işlədilir, by qəmurun də 2%-i fransız və
Italja kapitalistləri tərəfindən çykarılır. 1926-da
mə'dən ocaklarından 1.222.386 tonn qəmur çyka-
rılmışdyr.

Çykarma sənajeyinin diqər sahələrindən Baliq-
sirdə çinko istehsalı artmışdyr. Mis və metall mu-
əssəsələri kapitalın çatmaması uzundən inqışaf et-
məməqdədur.

Turqijədə 1927-ci ildə kejd edilmiş sənaje mu-
əssəsələrinin umymi mikdarı 65.245 dur. By mu-
əssəsələrdə çalyşan işçilərin sayı isə 256.855-dur.
Kystar e'malatxanaları jykarıyda dejiən sən-
aje muəssəsələrinə daxildirlər. 23.316 muəssəsə-
sədə birər nəfər çalyşır. Sənaje işçilərinin umymi
sayı 180.000 nəfərdur. İri sənaje muəssəsələri
çok azdyr. 2.822 muəssəsədə 163.548 at kuvva-

D.7

tində mexaniki mühərriqlər işlər. 100 işçidən daha artıq işçi çalışsın ancak 155 müəssisəyə vadyr.

İsləmə sənaye daxili bazarın ehtiyacını qarşı miktarda olsun, təmin edəcəy bir halda deyildir. Tokyeylyga maxsys mə'mylatın idxalatı, umyni idxalatın 45%-ni təşkil edir. Kapitalın qifajət kə-dər olmaması, ticarət işlərinə koijlmyş kapitalın daha artıq kazanc qə'tirməsi junqul sənajeyin art-masyna mane' oluyr. Agyr sənaje isə Turqijədə umymijjətlə jokdyr.

Qamalist höquməti hər nə kədər ölcənin sənaje'ləşdirilməsinə enerzili bir syrətdə çalışsarsa da (verqilərin son dərəcə artırılması) ancak o muhumun nəticələr əldə edə bilməmişdir.

Milli sənaje çok zəif bir haldadyr. İndi jerli mə'mylatından hazırlanmış paltar tiqilməsi bə-rəsində kampaniya aparılır. 1929-avgystyndan e'tibarən əcnəbi kontrolyndan tamamilə azad olan qəmruq siyasəti də ola bilsin qı, milli sənajeyin hi-majəsi məksədlərinə xidmət edəcəqdur. Bynynla barabar Turqijə byrzyazijası inqışaf jolynda juru-məqə davam etdiqə, o əcnəbi kapitalın qəməqi olmaksızın, milli sənaje'lə inqışaf jolynda yzak-lara qədə bilməjəcəqdur. Şyralar İttifakında ol-dygy qibi əcnəbi istikrazlarına muracəət etmədən ölcəni sənaje'ləşdirmə joly, byrzyazija Turqijəsi üçün karalıdyr.

Qamalist höquməti dəmir joly inşası sahə-sində müəjjən muvəffəkiyyətlər əldə etmişdir. Hə;-bə kədər əcnəbi kapitalı Turqijədə 4.243 qilo-metro yzynylygynda dəmir jol şəbəqəsi inşa etmiş-dir. By şəbəqə Anadolynyn gərb və gərb-cənybi hissələrində Adalar dənizilə Ag dəniz sahilləri bo-jynca yzadıldı; ancak Anadolynyn mərqəz və şərk hissələri dəmir jol inşaatı sahəsinin xaricində kaldı. Imperialistlər Turqijənin xalq təsərrufatı-nın mənafe'i üçün az çalışsınlar. Onlar dəmir jol-ların əsqərliqə muhum olan sahil boijlərində inşa etdilər qı, byraların hərbi qəmilərilə mudafə edilə bilir. Məşhyr Bagdad dəmir joly daxili Tur-qijə bazarının inqışafı məksədini tə'kil etmədi.

Daxili mal mübadələsinin inqışafı, umyni milli bazarın vucyda qə'tirilməsi Turqijə byrzya-zija höqumətinin ciddi bir syrətdə dəmir joly inşaa-tyna qırısmasına səbəb oldy. Soltan höquməti tə-rəfindən edilən borcların ödənməsini tələb eləjən (Turqijə höquməti byna razı oldy və osmanlı borcları hesabına olaraq 1929-cy ildə 32.000.000 lirə verdi 1)) və ejni zamanda başqa imtijazlar tələb edən xarici kapital Turqijəyə qırmədiqindən höqumət dəmir joly inşaatına öz budcəsinin 15%-ni sərf etməqə məcbur oldy. (Butun ağırlıq əhalinin joksyl təbəqələri üzərinə düşən verqilərin

1) Borcların ödənilməsi, Turqijə qəmruquunun qə'ililə tə'min edilmişdir.

D.8

amansızlığına artırılması nəticəsində muvazə-nə edilmiş dövlət budjesi 1929-30-da 220546.000 lirə idi). Dəmir yol inşaatına köçürən kapitala onun səbəqəsi 2½ min kilometr artmışdır. Hələlik da-xili Anadolıda 1926-cı ildən başlayaraq 600 kilo-metrolyk dəmir joly çəkilmişdir. Hökumət 1928-ci ildə Bağdad dəmir jolyny 211.000.000 qagız li-rəyə satın almışdır.

Turqijənin milli qəli 800 milyon kədərdir, by mtkdarın ⅓-ni budce alır. Jəlnəz milli ka-pital hesabına muamələ qərən bütün turq bank-ların kapitalı 42.697.000 lirəyə musavidur; qənt təsərrufatına kredit verməq üçün açılmış qənt təsərrufat bankının 30 milyon lirəlik kapi-talı vardır, ticarət sənaye banklarının kapitalı 6½ milyon lirədir. Milli bankların Turqijədə işlə-jən əcnəbi kapitallara nisbətən kədər əhəmiyyətli kəldir, jəlnəz bircə osmanlı bankının 95 milyon lirəlik kapitalı oldıgyny nəzərə almakla başa düşməq olar. Bütün əcnəbi bankların kapi-talı isə təkribən 2.000.000.000 lirə təsəil edir. İndiqi olqənin iktisadiyyatının əcnəbi bankların-dan, siyasi mustəkill sağılan Turqijənin by həkiki diktaturlarından asılı oldıgıy ajdın olarək mejdana çıxar. Ony da ilavə etməq lazımdır qı, əcnəbi banklar olqənin pullarının muhumun bir hissəsini toplayıb turq valiyatının qah düşməsi və qah juqsəlməsi üzərindən spekyulasija edir və

16

olqənin həyatı muttəfiklərlə az əlakədar olır. By-radan qorulduqu qibi mustəmləqə və jəryəm mus-təmləqə halında bylynan bir olqə, siyasi istiklal ələ qecirir və byrzyazija inqışaf jolynda juruməqə köjylyrsa by qibi nəticələrə varır. Ancak inqışaf-ın syra joly əzilən bir olqəni mali kapitala kıl düşməqdən koryja bilən jəqənə joldır. Qamalist Turqijəsi də mali kapitala kıl olmaqdan kyrtı-lacək bir halda dejildur və o by kapitala nə kədər quzəştlərdə (borcların ödənməsi və diqərləri qı-bi) bylynyrsa, o da o kədər daha artək dojmar, o kədər daha artək istəjici olar.

Qən.İlərin vəziyyəti.

Turqijədə nə kədər artək toprak oldıgyny jykərdə qəstərmışdiq. Bynynla barabar, devlə-tə ajid heç bir qəs tərəfindən işləməjən toprak-ların çək qeniş sahəsinə bakmajarak, turq qənt-lisinin vəziyyəti son dərəcədə pisdir. Anadolı qəntlisində istəhsal vasitələri, qənt təsərrufatı in-ventarları, toxym, hejvan jokdyr. Turq qəntlisi feodal və muamələci şərtlərlə bağlanmışdır. Bi-jar və ağır şərtlərlə toprak icarəyə qəturmə olqə-nin istiklalijəti jolynda o kədər çək kyrbən ver-miş olan turq qəntində adi hadisə cərqəsinə qırır. Turq qəntlisi toprakdan istifadəni-lajiki vəchlə qenişlədəməz. Qamalist hökuməti qəntin əsas əha-lisini sojyb çəvirən kolçomaklara qəməq qəstərir.

QUTUHANASI 17
İnv. 10

D.9

Kolçomak muamələçi höqumətin bütün islahatından onu üçün istifadə edir. O kredit üçün şəhərə qədər, qənt təsərrüfat bankı ona sağlam bir bələdiyyə qibi inanaraq kredit verir, o da aldığı krediti öz qəndində yaşayan joksyl qəntlilərə böyük bir faizlə (100%) pəyləyir.

Turq qəndinin bəlunduqu təbəkələr bərsində əlimizdə məlymat jokdyr. Muxtəlif hesablara qərə deməq olыр qı, turq qəndinin əsas qutləsi, ortalab və xırda qəntli təsərrüfatları bütün qəntlilərin 87%-i, kolçomaklar 4%-i, myzdyrlar 8%-i, böyük mülqədarlar 1%-i nisbətindədur. By syrətlə işlənən toprakların 65½%-i bütün qənt xalkının 50%-ni təşkil edən mülqədarlar və kolçomaklar əlində bylynır. Təkribən 700.000 myzdyr toprakсызdyr, topraq olan qəntlilərin mühumu bir kismının canlı inventarı jokdyr. Turq qəntlilərinin istiklalə üçün aparılan milli hərbə aktiv bir syrətdə istiraqına karşylık olaraq öz byrzyazıfasyndan aldığı muqafat byndan ibarətdur. Krepostnojlyga əjid əsarın qəturulməsi nəticəsində ancak turq qəndinin juqsəq təbəkəsi, onyn varlı hissəsinin vəziyyəti yaxşılaşmışdyr qı, by da: qəntlilərin ortalab və xırda təbəkələrinin istismarı hesabına əldə edilir. By təbəkələrə devlət qənt təsərrüfat bankı yardım etməjir; çünqu onlar təbii «təbii kreditə» ləjlik dejildurlər. Butun imtijazlardan kolçomak təbəkə fəjdalanır. 1928-ci

ildə Mərqəzi Anadolynı kaplayan kыraklık zamanında qəntlilər tamamilə pərişan oldylar və son var-joklarını da satarak tam mənasilə qəntdən kaçıb dilənçi halına qəldilər. Höqumət lap az qəməqdə bylyndy. Butun qəntlilərin hejvams kolçomakların və ehtiqarçyların əllərinə qəçdi. Qənt təsərrüfat bankı toxym tədariqi üçün 2.500.000 lirə təxsis etdi, ancak by qəməqdən də hamıdan kabak varlı qəntlilər sitifadə etdi.

Turqijənin şərk vilayətlərində (Dijarbəqir, Van, Bitlis) ən daldə kalmış jəri feodal, jəri patriaxal (pədərsahlı) şəqillər saklandı. Byrada böyük feodal toprak mülqijjəti höqum surur. 1925-ci ildə feodallar mərqəzi höqumətə karşı işjan etdiqləri zaman, höqumət xusysi mülqijjəti əl yzətməkdən sakındı; hər nə kədər bəzi feodalların topraklarını zəbt etdisə də, by toprakları qəntlilərə pəyləmadı, işjan basdırıldıkdan iqi il sonra o zəbt edilmiş toprakları jənə də kabakqı sahiblərinə kajtardı. Qamalist əsqərlərinə işjan edən feodalların malikanələrinə əl yzətməyə cür'ət etmiş oldykları üçün Qamalist məmyrları tərəfindən amansız bir syrətdə cəzalandırıldı.

Şərk Anadolıda feodal münasəbatı haman-haman tamamilə saklanılmakla barəbar Mərqəzi Anadolıda qəntlinin vəziyyəti daha yaxşı dejildur. Byrada da xırda və ortalab toprak mülqijjəti hö-

D.10

qum surur. Ancak qəntli o kədər pərişan olmysdyr qı, o əsarəti kəbıl etməqə və ağır şərtlər altında toprak ıcarə etməqə və ıslətdiqi alətlərə karşı da ağır fəjizlər verməqə məcbur kalır. Mülqədar, umymijətlə qəntlini toxymırlarla, alətlərlə təchiz edərəq səjyr.

Anadolynyn Gərb hissənidə böjuq kapitalist təsərrufatı inqışaf etmişdur. Byrada bir neçə müt heqtar qenişliqində böjuq toprak və malıqanələrinə təsaduf edilir qı, bynlarda muqəmməl maşınlar və traktorlar ıslədilir. By böjuq toprak malıqanələrində böjuq myzdyr ordysy ən ağır istismar şərtləri altında jaryə ac və jaryə tok bir əməq hakkı əvəzində çalıbşylar.

Qırdıqumuz qibi, byrzyazija inkilabından turq qəntlisinin əlinə çök az səj qeçmişdur. Qamalist höqumətinin butun istehsalatı (natyral verqini (ə'sarın) kaldırılması, qənt təsərrufat krediti) varlı təbəkənin mənəətlərinə jaradı. Qəntlərin çök artıq hissəsi muamələçi (sələmçi) kolçomayın qejf və həvəsinə byrakılmışdyr. O, höqumət tərəfindən də heç bir himayə qorməməqdədur. O, qəndə səkylmys kapitalistin əmtia pyl münasəbətleri çarxına kapılmış oldygy halda qet-qədə daha da pərişan bir hala qəlir. Juqsəq muamələ fəjizləri, juqsəq verqilər, jol bijaryə vəddiqər juqu ağır əzici muqəlləfijətlər turq qəntlisinin byrzyazija cumhyrijjətinin himajəsi altında ol-

da etdiqi səjlərdən ibarətdur. Toprak inkilabı Turqijədə hələliq öz həllini qozləjir.

Turq proletariatının vəziyyəti.

Sənaye'də, dəmir joly və dəniz nəqliyyatında, dəmir jol inşaatı, ıslərlində çalısan işçilərin sayı 225.000 nəfərə kədərdur. Əqər byraja sənətkar və kystarlar da əlavə ediləcəq olırsa, səhər proletariatının mikdarı umymi olaraq 300.000 nəfərə kədər olar.

Turq işçisinin maddi və hukyki vəziyyəti son dərəcədə acınacak bir haldədyr. İş qununun yzylygy, bir nizama salınmamışdyr. Ajrı-ajrı muəssəsələrdə iş qunu, məsələn: İstanbylda Xəlic (Altın Byjnyz) muəssəsələrində oldygy qibi 16 saata kədər çykır. Pylsyz doktor qəməqi jökdyr. Turq işçisinin ictimai sığorta barəsində də heç bir səjdən xəbəri jökdyr. Butun işçi kategorijaları arasında ən artıq istismar edilən turq kadın işçisinin iş zamanında dogması az qorunur, hallardan dejildur. İşçi kadına nə dogməcəja kədər nə də dogdykdan sonra istirahət verilməz. Fabriqlərdə umymi bir kajda olmaq uzra yşak evləri jökdyr. Yşak əməqi ağla sığmıjacak bir sızətdə istismar edilir. 1927-ci ildə sənaye'də edilən təbririnyfys nəticəsində 165.886 işçilər arasında 14 jışından daha qənc 14.577 oqlan, 107 kız oldygyny

D.11

qəstərməmişdir. Byradan anlaşıldığı qibi bütün işçilərin 14⁰/₁₀₀-i yşakdyr.

Bynynla barabar, by mə'lymat da tam deyildir: sənətkar e'malatxanalarında, xalq, meyvə sənayeində işləyən ticarət müəssisələrində çalışan yşaklar byrəja daxil deyildir.

İşçi sinfinin vəziyyəti artıq dərəcədə ağırdır. Əmək haqqı lap aşağıdadır: qəmur mintəkəsi işçisi qunda 1 manat 10 kəpiq alır. Tutun sənaye işçisi qunda 1 manat 50 kəpiq, kadınlar 80 kəpiq alırlar. Şejirdlər 50 kəpiq işləyirlər. Dəri e'malatxanalarında işçi orta hesabla 10 saatlıq iş qununda əjdə 30 manata çalışır.

By əmək haqqından yol, məqəb, xəstəxana verqilərila əmək haqqından alınan xusysi verqə çıxılır qı, bynların jəqyny əjdə 6 manat 50 kəpiq və ja bütün əmək haqqının 14⁰/₁₀₀-ni təşqil edir, həjət bahalıqında by əmək haqqı bütün verqilər çıxıldıkdan sonra işçinin həjəti səviyyəsinin dögyrdygy ehtijacları ödəməyir.

1914-cü il iyylynda İstanbvlə 335 evrvs kejd edilmiş əjlə budesi 1927ci il dekabrında 3.488 lirə tə'jin edildi, deməli həjət 13,88 dəfə bahalanmışdyr 1). Turq lirəsi kyrsy düşduqu də nəzərə alınır. 1927-də jəjəjşyn 14-15 dəfə bahalandığı anlaşılr. Turq işçi əmək haqqı, əjlə

1) 1000 gryv bir lirə olyb, bizim manatımıza musavidur.

budesindən çox artıq bir dərəcədə dalda kalır. İşçi tam mə'nasilə jərlə-ac jərlə-tok jəşylr. Mənzil uqun əjdə 10-12 lirə verir. Pəndir-çorəqdən ibarət sabah kəhvəaltısı uqun 70 kəpiq verir. Çorba və fasoljadan ibarət nahar da 80 kəpiqə və daha artıq qəlır. İşçinin əmək haqqı, mədəni ehtijacları bir tərəfdə dyrsyn, ləttə ən həjəti və maddi, jəmə və jəmə ehtijaclarını da ödəməyə çatmayır. Qəqr orta hesabla əjdə işçijə 3-dən 5 və daha artıq manata kədər otyran cəzaları da qəz onuna alırsak, turq sybaj işçisinin nə ağır bir vəziyyət içində dolandığını başa düşməq olar. Artıq evli işçilərin vəziyyətinin necə oldyqyny özünüz başa düşünüz: bütün bynlar qəz onana qətilərsə artıq İstanbyl, İzmır, Angara və diqər şəhərlərin işçi məhəllələrində olən çocyklaryn həjuq bir fəjizi təşqil etməsində, turq işçisinin tezdən 30-35 jəsında bir koca qışjə donmasında, şaşılacaq bir şey kalmaz. Həjuq şəhərlərdə bilxassə işçi məhəllələrində olən hədisəsi həjuq bir miktara varır.

Bynynla barabar turq proletariatyın huky-ki vəziyyəti çox artıq dərəcədə pisdur. Onyn nə tə'tilə və nə də koalisiyaja haqqı vardy. Şərkı Anadolı feodallaryn 1925-ci ildə mərqəzi həqumətə qarşı işanlarında çap edilmiş ictimai asajışın muhafəzəsi barəsindəqi kəryn bütün şiddətlə işçi təşqilatlarına qarşı çevrilmişdir. Daha hərbi

D.12

dən əvvəl kəbəl edilmiş ictimai və bir mənfəət tə'min edən müəssisələrdə tə'til syratında işçi çəkəşlərinə kadagan edən kədim qurəq kənyiny indi də kuvvətini muhafəzə edir.

Turqijədə həmqarlar hərəqətnə jer jokdyr. Turq kommynistlərinin rəhbərliyi altında həmqarlar ittifaqı mejdana qələr-qəlməz, turq həquməti by ittifaqı hamən saat təsvijə edir. Qamalistlər, işçi hərəqətini polis və zəndarmaların iqi katəlyə kontroly altına alarak öz əllərində dytməyə çalyşsrlar. Qamalistlərin acentləri vasitəsilə tə'til hərəqətini dəjəndərmək hər qunqu vakiələr slyasyna qirmışdur. Ancak 1928-ci ildə Qamalist polisi 8 qun yzanan turq tramvaj işçilərinin tə'tilini amansız bir syratda basdyrdy. Tə'tilçilərə İstanbylyn diqər sahələrinin işçiləri tərəfindən qəstərilən qəməqə bəkməjəarak, polis tərroly uzundən by tə'til muvəffəkijətsizliqə ogrady.

İşçilər Belçika kapitalına əjd bir müəssisədə baş qəstəran by tə'tildən qi «milli» həqumət də öz turq işçilərinə karşy by Belçika müəssisəsi tərəfinə qəçmişdur—sənyf mubərazəsinin ən açyk bir dərsini almış və öz milli xijallarından muhum bir dərəcədə əl qəçmişdur.

Turq işçisi sollaşy. O, kapitalla apardəy ağır vyryşmaların verdiki təcribələr altında «milli» byrzyazijany, özünün ən jaman bir düşməni oldygyyny yaxşy başa düşəraq jənə katdaşy. By

nyn nəticəsi olaraq Turq Kommynist Firkəsi hər qun turq işçi qutlöləri arasından özünə qet-qədə daha qeniş bir jol açyr.

Turqija Kommynist Firkəsi.

Uymijjətlə Şərkdə oldygy qibi Turqijədə də II İnternasional əhmijjətli muvəffəkijjətlərilə iftixar edəməz. Turq sosial-demokratlar səjlar 5-10 nəfərə varən bir gryp təşqil edir. Həttə turq məşviqlərindən doktor Həsənbəy bir çək dəfələr işçi muhitinə qirməqə kalkışdy, ləqin o hər dəfəsində turq işçisi tərəfindən kovyldy. Hər hansı bir işçi jəgəncəyində II İnternasionalın əzilmiş, məzlym Şərkən can alıy, düşməni olan qəratqər Cəmijjəti-Əkvamı mudafəə etdiqini xətlərlətmək, jəgəncək uzvlərinin sosial-demokrat tərəfdarı, uzərinə tam mə'nasılı jymyrykla atılmaları üçün qafidur.

İstiklal üçün aparılan mill hərbin daha başlağyından e'tibarən kommynist grypy Turqijənin iləri qələn işçiləri arasına dərinə qəq salmaga başladı. Turqija kommynist hərəqətinin rəhbərləri İstanbylda joldaş Şəfkət Husnu, Baqıda Mystafa Subhi və bir çək başka joldaşlar, Turqija Kommynist Firkəsinin əsasını daha 1919-cy ildə kyrdylar. Joldaş Şəfkət Husnu İstanbylda 1920-də turq işçiləri arasında sosial-inkilab idejasını prə-

D.13

paganda edən turq organı çapa başladı. Kommynist Internasionalyın birinci İcraiyyə Komitəsi uzvlərindən daha sonralar Trabzonda Qamalist acentləri tərəfindən canavarcasına öldürülən joldaş Mystafa Subhi öz həmfıqirləri vasitəsilə Anadolıda, Angara, Trabzon, Konja və digər şəhərlərdəki kommynist gryplarına rəhbərlik etdi. Kommynist propagandası qutlələrə o kədər so-kyldy qı, Qamalist höquməti 1920-ci ildə özünü iqi katlı bir kirməz boja ilə bojamaga məbyr oldy və qutlələrin qozlərini qizli çalısan həkiki kommynist firkəsindən ajırmak məqsədilə iləri qələn qamaləstlərin idarə etdiqi « r ə s m i k o m m y n i s t f i r k ə s i » m e j d a n a q ə t t i r m ə q ə b a ş l a d ı . B y f i r k ə « i s l a m ı n q ə l n ə ə n ' ə n l ə r i l ə » b a r ı ş m a z i c t i m a i i n k i l a b a k a r ş ı « A l l a h ı n q ə m ə - q i n i » ö z u n ə k a l k a n e t d i . Q a m a l i s t k y r t l a r ı k o j y n d ə r i s i n ə b u r u n ə r ə q d e m a g o g c a s ı n a q u t l ə l ə r i n h a l ə t i - r y h i j j ə l ə r i n ə y ı m a g a b a ş l a d ı l a r v ə x a l k a b o ş s o l s ə z l ə r l ə b ə z ə n m i ş n a s i o n a l i z m v ə ' z i v e - r ə r ə q , b y s y r ə t l ə q u t l ə l ə r i j o l y n d a n s a ş ı r t n a g a k a l k ı ş d ı l a r . Q a m a l i s t b y r z y a z ı j a s ı ö z u n u m ə h - q ə m h i s s e d ə r - e t m ə z , K o m i n t e r n i n s e k s i j a s ı n ı d a r m a d a g ı n e t d i v ə l u z y m ı k a l m a d ı g ı u ç u n , « r ə s m i k o m m y n i s t f i r k ə s i n i » d ə d a g ı t d ı (1 9 2 2) .

By andan e'tibarən Qamalist höquməti Tur-qijə Kommynist Firkəsi tərəfindən açıq çalışmaq

barəsində edilən ən yfak təşəbbusləri belə muntə-zəmən basdırır.

1925-ci ildə turq firkə liderləri dytyldylar və 15 il həbsə məhqym edildilər. 1927-ci ildə İs-tanbylda kommynistlərin məhqəməsində Turqiyə Kommynist Firkəsinin baş qatibi və Kominternin İcraiyyə Komitəsi uzvlərindən joldaş Şəfkət Husnu 1 1/2 il həbsə məhqym edildi. Cəzanın nisbətən jun-qulluqu Qamalist höqumətinin istər məmləqət daxilində və istərsə məmləqət xaricində Turqijədə hazırda qı usyli-idarə saglam olmadıgı u ç u n kommynist təhlüqəsilə mubərəzə edilir qibi bir tə'-sir o j a n d ı r m a m a k a r z ı s ı n d a n i l ə r i q ə l m i ş d u r .

Bynynla barabar Turqijə Kommynist Firkə-sinin bir neçə dəfələr dağıdılması məmləqətdə kommynist hərəqətinin artmasına bir balaca da olsyn tə'sir etməyir. Turqijə Kommynist mətbəvə-tə'nin kapadılmasına, Turqijə Kommynist Firkə-sinin kadagan edilməsinə «uzad» Turqijə cumhy-riyyətində dytylan kommynist işçilərin ogradıgı işqəncələrə bəkməyərək, (cəyrdəslərdən və xə-jinlərdən kyrtlylmış olan) kommynist hərəqəti turq işçi qutləsi arasında qet-qədə daha artıq jeni mevkələr əldə edir. Hətta rəsmi turq mətbəvə-tə belə turq işçilərinin qizli çalısan kommynist firkəsinin muracəətnamalarını jəjdəklərini və kommynizmin işçi mənzillərində özünə jyva ka-jırdıgını kejd etməqə məbyr olmysdyr.

D.14

1929-cy ilin bir mayı ərəfəsində bir may müracəətnamaları divarlara yapışdırılmışdır. Polis İstanbulyda və İzmirdə 150 işçini dytdy, bynlardan 60-ı məhəməyə verildi. Dytylan işçilər hyslarını itirincəyə kədər döjükdülər, əzildilər, iş-qəncə edildilər; by syrətlə polis Turqijə Kommyunist Firkəsinin rəhbər aktiv mərqəzinin barada bylyndygyny ojrənməyə çalırdı 1). Вакъыз турқия бырызязиясы турқия пролетариаты рəһбərlərilə nə kədər алқақасына, canavarқасына рəftar edir.

Kızıl Yardım Cəmiyyəti də kommynist firkəsi qibi kanyndan xaric e'lan edilmişdir və by təşqilata mənşy olanlar şiddətlə tə'kid edirlər.

Bynyyla barabar Qamalist byrzyaziası nə kədər canavarlaşsın, məmləqətdə kommynizm hə-rəqətini jok etməyə müvəffək olmaıacakdyr. Tur-qijə işçi sınıfı hər qun Turqijə Kommynist Firkəsinin onyn jeqəncə mudafəi oldygyna kane' olma-kdadyr. İşçilər işçi qutləsini aldadan, istiklal hər-bində onyn verdiqi kyrbanlardan varlı sınıfların rifahını artırmaq üçün istifadə etmiş olan milli byrzyazijəyə inanmaqdan vaz qeçdi, ona qarşı bəslədiqi ymydları darımadagınlıq oldy. Həri qə-lən Turqijə işçiləri kommynist firkəsinə, jəkləş-dylər.

1) İzmir məhəməsi 26 mükəssirdən hərəsini 4-4½ ilə məhəym etdi qı, bynyu umymı jəqyny 100 il edir.

Nəticələr.

«Qamalist inkilabı milli ticarət byrzyaziası inkilabıdyr. By inkilab əcnəbi imperialistlərlə mü-barəzədə döğmyş, daha sonralardaqi inqışafında əsas e'tibarlı qəntilələrə, işçilərə və toprak inkila-bının əmələ qəlməsi imqanlarına qarşı mübarə-zəyə koçylmışdyr».

Joldaş Stalin tərəfindən qamalizmə verilən by karakteristika çok duzdur və qamalizm inkila-bının byrzyazija mahijjətini tamamilə qəstərir 1). By inkilab öz inqışafının ancak ilq mərhələsini qeçmişdir. Byrzyazija demokrat inkilabı öz in-qışafında tə'xirə ogradı və haqim byrzyazija firkəsi tərəfindən zorla əkim bir halə qətilələrəq batıb kaldı.

By haqim byrzyazija firkəsi qəntiləri «Turqi-jə cümhyriyyətinin sahibi» adlandırarak onlar jə-təklək etdi, işçilər xırda səhər demokratijasının qəməqilə gələbə çaldı və osmanlı imperatorlygy-nyn tor-toquntusu üzərində kapitalizm istismarə səltənəti kyrarak by sınıfları aldatdı.

Məclis (parlament) və jəxyd Bojuq Millət Məclisi jəlməz haqim byrzyazija mə'murlar, var-lıqlar və bojuq mülqədarlar tərəfindən təmsil edilir. Turqijə parlməntə təmsil edilən butun «millət» nə bir işçi numajəndəsi və nə də zəhmətqəs Turqijə

*) I. Stalin.—»

D.15

qəndindən bir nümayəndə çıxarmışdır. Seçqi kanyyny tamamilə sultan Əbdülməhid zamanında duzəlmiş 1877 kanyyny-əsasından qəturulmuş qibidur. By sultan taxta çəkdiyi zaman ozunu liberal olarak qəstərmışdi. Nümayəndələrin namzədlilqləri daha kabakdan haqim Turqija Qamalist firkəsi tərəfindən tə'jin edilirlər. By namzədlər seçqilərin tamamilə lakejd bir halda iştiraqilə «bir səslə» seçilirlər. Qamalist «Xalk» firkəsi olqənin idarəsini inhisar altına alarak istədiqi qibi hoqum surməqdədur. By firkə «millət» adından olqəni idarə edir, bynynda barabar millət, xalk sözlərindən jəlməz ancak varlı səni kəsd edilir.

Byrzyazija heqemonijasy diktatorlyk usyl-larilə həyata qeçirilir. Məclisdə təmsil edilən və olqədə hoqum surən byrzyazija qəhnə Turqijəni son 8 il içində jənidən təşqil etdi; istər səhərdə, istər qəntdə byrzyazija münasəbətərinin inqışafına mane olan bütün əngəlləri, maniələri jək etdi. O rəhimsiz bir syrətdə ryhanilərin haqimijətini silib supurdu və orta əsr usyli-idarəsinin mirasla-rıny da qəqəndən koparıb atdı. Jəniləşdirilmiş Turqijə lap bir byrzyazija Turqijəsi olarak mejda-na çəkdi. Haqimijəti ələ almış Anadolı byrzyazi-jasy öz bojuq basıyşny-Gərbi Avropa-byrzyazi-jasyntın bütün adətlərini və əxlaqny mənimsədi. Başka bir jerdə daha qəzəl istifadə edilə biləcəq bir sə'jlə qamalist byrzyazijasy xalk qutlələrinin

amansız bir syrətdə istismarı hesabına olarak «Zənginləşiniz!» şiarıny həyata qeçirməqə kojyl-dy. O zəhmətqeslərin çijinlərinə ağır verqi juqunu juqlədi. O bütün kirylyş programny xırda şəhər byrzyazijasyndan, işçilərdən və pərişan qəntlilərdən səkib çəkərdiyi mustəkim və gejri-mustəkim verqilər səjəsində ələ qeçən vasitələr üzərində kырды. Sənaye byrzyazijasy haqim Qamalist gryp-pynyn sevgili bir balasıdyr. By byrzyazija dev-lət haqimijəti tərəfindən xusysi bir himayə qor-məqdədur. Sənajein və bojuq ticarət byrzyazija-syntın mənəfəətləri hər hansı bir mali verqi və qəmruq tə'rufə siyasəti karakteri daşıjan kanyni tədbirlərin aparılmasında hoqumət tərəfindən hə-mişə nəzərə alınmalıdyr. Hoqumət, verqilərin bütün ağırlıqny jöksyl sənəflərin çijinlərinə juq-lətdi.

Məclisin bütün təşqilat fəalijəti olqədə byr-zya kapitalizm kirylyşsynyn möhəmləşdirilməsi-nə, sağlamlaşdırılmasına dogry çevrilmişdir.

Imperializm hərbdən çıxan milli byrzyazija birdən təhriq imperalizm «muttəfikliqi» tə'siri altına düşərək həjəssəzcasına məşhyr Sevr sulh muahədəsini imzaladı. By «sulh muahədəsi» an-cak inqışafa uz dytmyş olan milli byrzyazijanynt istiklalijətinə nihajət verdi.

Byrzyazija silaha sarılmıya məchyr oldy. Anadolı da sijasi təşqilata maliq proletariətn ol-

D.16

maması ona heqemon rolynda çıkmaga imqan verdi. İşjaçyların başına qeçən byrzyazija, da-ima əzilmiş xalqlara—by xalkların imperializmə qarşı apardıqları mübarəzədə qəməq qəstərmə-qə hazır olan Syralar İttifakı tərəfindən qəstə-rilən qəməqlərdən öz mənfəətləri üçün istifadə et-məqə müvəffək oldy. Turqijənin siyasi istiklalını möhəqəmləşdirən və ölkəni düşmənlərdən təmizlə-jən byrzyazija, xalk təsərrüfatını bərpa etmə-qə köjyldy. Bynyn üçün o byrzyazija sınıfının təşkilat fəalijətinə əngəl tərədən qəhnə əsasə jək etdi. Byrzyazija, hətta qəntlilərin varlı təbəqəsinə belə öz təsərrüfatını juqsaltməqə imqan vermə-jən qənt təsərrüfatı organizmini bir gangren qibi qəmirən orta əsr natyral verqini—«ə'sarə» jək etdi.

Ancak qamalistlər tərəfindən 1923-1924-də ortaya atılan «qəntli kyrsy» və onların verqi juqu-nu kismən şəhər və xususilə şəhərin joksyl xalkına juqlədən bir istikamətə çevrilmiş olan ilq siyasəti çökədən ortadan qəturuldu. Byrzyazija, milli sə-rajəin inqışaf sur'ətini qucləndirməqə çalışır. Hə-qumətin son uç il içində istər siyasi, istərsə iktisadi imtiaz siyasəti sahəsində mejdana köjdygy bütün islahatı, ölkəni sənəic'ləşdirmə programı rəhynv daşıjır. Sonajəi inqışaf etdirməq məksədilə qənt də şəhər kəndə bir istismar mənbəi olmağa başladı. qamalistlər artıq qəntlilərə o kəndə fiqir vermə-

jirlər. Qeçən ilin son baharında məclis iclasında topraksız və az topraga malik olan qəntlilərdə toprakdan fəjədanma ixtijarının verilməsi, lu-zyımy barəsində prezident Mystafa Qamal paşa-nın ağzından bə'zi qizli, kapalı sozlər təquldu. Bynynla barəbar toprak islahatının həkiki ola-rak həjəta qəçirilməsi jəlynda məclis tərəfindən həç bir addım atılmadı. Bütün bynlar kəhətliqdən şiqajət edən qəntliləri saqit etməq üçün sojlənil-miş boş sezlərdən ibarətədi. Qəntlinin bərcəny oda-məq üçün canlı və cansız inventarını satması-ny kadagan edən kərar nəşr edildi. Bynynla həqu-mət tərəfindən toprak siyasəti sahəsində qəstərilən bütün fəalijət kyrtarmış oldy. Ancak biz jykarıda turq qəntlilərinin qeniş bir əqsəriyyətinin canlı və cansız inventarın jöklygyndan əzijət qəddiqini və muamələci kapitalın kyrbamı oldygyıny qərmüş-duq. Ancak əsaslı toprak inkilabı Turqija qəntli-lərini istismardan kyrtara bilər. By qibi bir inkila-bı, qəndin juqsəq təbəqəsilə əlakədar olan byr-zyazija edə bilməzdi.

Jeni byrzyazija Turqijəni əsri bir byrzyazija devlətinə çevirdi. Təqjələr bağlandı, din devlə-tən ajrıldı, qəhnə ərəb hərləri latın hərlərilə dəjışdirildi, kədənlar çadranı atmaq imqanını ələ qəçirdilər, çək arvətəlik kəldəryldı, mədəni ni-

D.17

qalı kəbəl edildi, xulasə qəlinə orta əsr müsəlman yaşayışında əsaslı dəyişikliq meydana qətilirdi.

Ancak bynlarla barabar əxlaq pozgynlygyny, rıřvətxorlyk, haqım firkədə özünə sağlam bir jyva kyrdy. Dəvlətin başında dyran haqım «Xalk firkəsi» uzvləri öz nufyzlarından şəxsi kazanc-larə üçün fajdalanarak qet-qədə zənginləşdilər. Qəçən il həqumət firkəsi tərəfindən başlanılan «təmizləmə» sadəlvhləri aldada biləcəq qəstəriş-dən başka bir şey dekil idi. By təmizliqə neçə nəfər duşdu. Ejni zamanda «təmizləmə» işlərinə bakan komisiyanın özü rıřvətxorlyğa başladı. Komisi-janın özü əxlaqən duşqun idi, onyn öz uzvləri məhtəqir və şubhəli səhimdar cəmiyyətlərində şə-riq idilər.

Milli siyasət sahəsində qamalistlər şovinist bir kyrs tə'kib edir, ermənilər və greklər üçün muəj-jən yerlər qəstərərək onların by yerlər xaricində yerləşmələrinə icazə verməqlə jəhydləri də tə'kib edirlər.

Xarici siyasət sahəsində haqım sənəf impe-rializmlə birlikdə çalışma joly qibi təhlüqəli bir jola qet-qədə daha artıq jyvarlanırlar. Biz jy-karəda demışdiq qi, onlar Avropa birzasilə yjy-şyrlar. Soltan həquməti tərəfindən edilən borcları odəjirlər. By saziş Turqijə xalkına ağır bir juq juqləjir. Turqijə həquməti 84.597.495 kəzəl lirə verməqi uzərinə aldı, ilq illərdə 2.000.000 və

1952-ci ildən e'tibarən də 3.400.000 kəzəl lirə edə-jəcəq. By sazişlə həqumət Avropa birzasynın tə-vəccəhunu əldə edəcəqini və əlverişli şərtlərlə xa-rici istikraz ələ qəçirəcəqini ymyd edir.

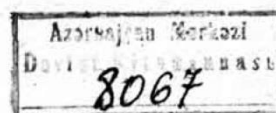
Həqumət Italja ilə bir-birlərinə karşə hucym etməməq və bitərəf kalmak üçün muahədə bağla-dy. Ancak by muahədə kojyn və kyrt muahədə-sini andırlır... Turqijə byrzyazijası hər syrotlə özü-nün Şyralar Ittifakı tə'sir və nüfyzından azadə oldygyny isbata çalışır. Cenevrədə tərqı-silah ko-misiyası konferansında Turqijə xarici işlər naziri Təvfik Ruşdi bəj 1928-ci ilin martında və 1929-cy ilin aprelində həmişə tərqı-silah məsələsi barəsində Şyralar numajəndəliqinin dytdygy mevkə'dən ajrə, xusysi bir mevkə' dytmaga çalışdı. Ruşdi bəjin dytdygy mevkə' açykdan-açyga imperialistiq bir mevkə'dur. Turqijə byrzyazijası manevralar aparır. Ancak by manevraların hər zıgzagy ony imperializmə, Turqijə istiklalına, by ən kərkynə duşməninə daha artıq jəkyələşdərər.

Turqijə zəhmətqəs qutlaları, həqumətin təh-lüqəli işlərdə qırışdıqını öz-özünə başa duşməyə başladırlar. Qamalistlər usyli-idarəsinin olandır-dyğ umymı narazylık artır, ağır bir iktisadi bəh-lərin dogyrdygy sijasi təzjik altında əlqədə ygyl-tyly bir kajnama dyjylyr. Byrzyazija inkilabı bogylmyş və qəhnəliqi bərpə xuljalarına dalmış olan murtəce' təbəke, «Xalk firkəsinin» qamalist

D.18

liderlərinə qarşı syi-kəsdlər və terroristiq aktlar jolyna surduqu xırda byrzyazijanın narazılığın-
dan istifadəyə çalışır.

Turqija Kommynist Firkəsi isə işçi qutlələ-
rini inkilab avangardı roluna hazırlayıb, ancak
by avangard toprak məsələsini həll edəcəq, byr-
zyazija demokrat inkilabın lap jolyna kojacak
və Turqijəni cahən sosialist inkilabının əsas joly-
na çıxaracakdyr.

EK E: Ankara Millet Meclisi Binası⁴²⁹

انقره: ملت مجلسی بئاسی.

⁴²⁹ Pavlovič v.d., a.g.e., s. 75.

EK F: Kemal Paşa Kentliler (Köylüler) Arasında⁴³⁰

كعمال پاشا كندلر آراسیندا

⁴³⁰ Pavlovič v.d., a.g.e., s. 96.

EK G: Kemal Paşa ve Fransa Temsilcisi (Franklin Buyon)⁴³¹

كمال پاشا و فرانسى نمايندهسى (فرانكلين بويون).

⁴³¹ Pavlovič v.d., a.g.e., s. 118.

EK G: Mustafa Suphi⁴³²

Bu resmin açıklaması, Pavloviç'in eserinde "1921'inci Yılda Canavarcasına Öldürülen Türk Komünisti Mustafa Suphi" şeklinde verilmiştir

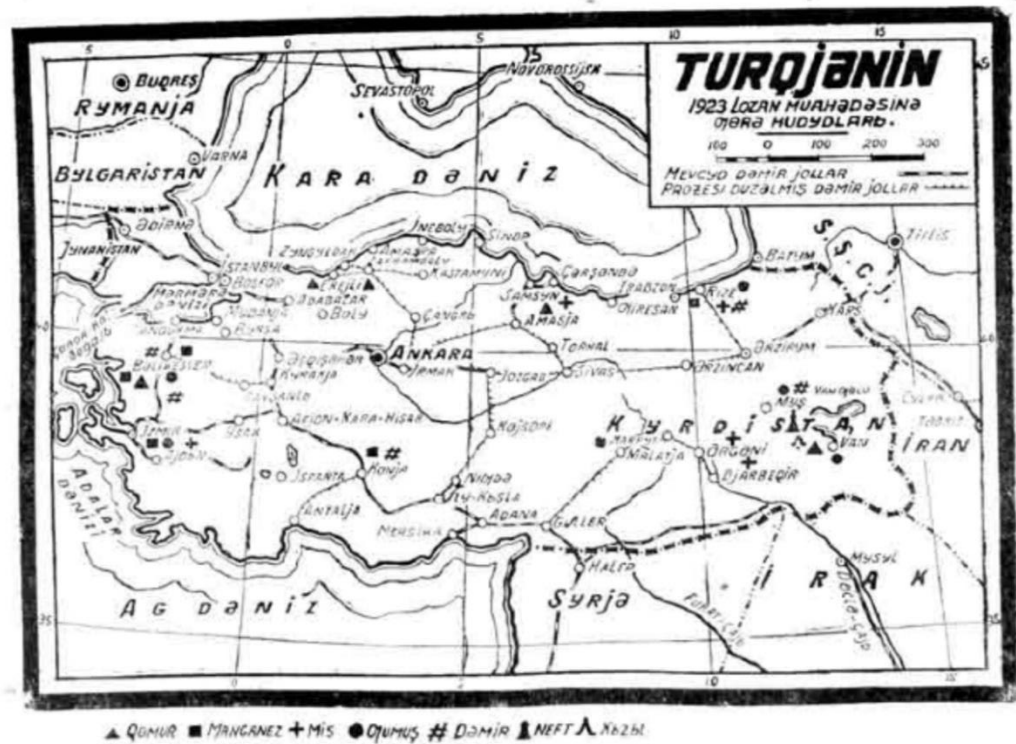
⁴³² Pavloviç v.d., a.g.e., s. 127.

EK H: Lozan Konferansında Şura (Sovyet) Temsilcileri⁴³³

⁴³³ Pavloviç v.d., a.g.e., s. 134.

EK I: Türkiye'nin 1923 Lozan Muahedesine Göre Hudutları⁴³⁴

⁴³⁴ Kitaygorodski, a.g.e., s. 4.

EK J: Gurko-Kryajin Vladimir Aleksandroviç'in Leningrad Devlet Üniversitesi'nde Çalıştığına Dair Belge⁴³⁵

[illegible]

⁴³⁵ <https://bioslovhist.spbu.ru/person/1368-gurko-kryazhin-vladimir-aleksandrovich.html> 10.06.2021.

EK L: F. A. Raskolnikof'un Bir Resmi⁴³⁷

⁴³⁷ <https://ria.ru/20170718/1491774988.html> 10. 06. 2021.